

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
HADİS ANA BİLİM DALI

HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ
HÂRİCÎLER İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- YÜKSEK LİSANS TEZİ -

DANIŞMAN

DOÇ. DR. BÜNYAMİN ERUL

HAZIRLAYAN

KENAN ORAL

ANKARA 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
HADİS ANA BİLİM DALI

HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ
HÂRİCÎLER İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- YÜKSEK LİSANS TEZİ -

DANIŞMAN
DOÇ. DR. BÜNYAMİN ERUL

HAZIRLAYAN
KENAN ORAL

ANKARA 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
HADİS ANA BİLİM DALI

HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ
HÂRİCÎLER İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- YÜKSEK LİSANS TEZİ -

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bünyamin Erul

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi:

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERİN İSNAD TETKİKİ

I. MÂRİKA RİVAYETİ.....	6
A. EBÛ SAÎD EL-HUDRÎ (ö. 74) VARYANTI.....	10
B. ALÎ B. EBÎ TALİB (ö. 40) VARYANTI.....	36
C. CÂBİR B. ABDULLAH (ö. 78) VARYANTI.....	53
D. ENES B. MÂLİK VARYANTI.....	57
E. SEHL B. HUNEYF (ö. 38) VARYANTI.....	60
F. ABDULLAH B. AMR (ö. 77) VARYANTI.....	63
G. EBÛ BERZE EL-ESLEMÎ (ö. 64) VARYANTI.....	65
H. ABDULLAH B. MES'UD (ö.32) VARYANTI.....	67
I. EBÛ BEKRE (ö.52) VARYANTI.....	70
İ. EBÛ ZER (ö.32)VARYANTI.....	72
J. ABDULLAH B. ABBÂS (ö. 68) VARYANTI.....	75
K. ABDULLAH B. ÖMER (ö. 73) VARYANTI.....	76
L. UKBE B. ÂMİR (ö. 58) VARYANTI.....	78
II. KİLÂB RİVAYETİ.....	80
A. EBÛ ÜMÂME EL-BÂHİLÎ VARYANTI.....	81
B. ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ VARYANTI.....	87
III. ŞEYTÂNU'R-RADHE RİVAYETİ.....	91

İKİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERİN METİN TETKİKİ

I. MÂRİKA RİVAYETİ.....	94
A. RİVAYETİN NAKLEDİLDİĞİ BAĞLAM.....	95
a. Rivayetin Nakil Şekli.....	95
b. Sahabinin Rivayeti Naklettiği Ortam.....	102
B. RİVAYETİN VÂRİD OLDUĞU BAĞLAM.....	108
a. Kişiler.....	108
b. Zaman.....	111

c. Yer-Mekan.....	112
d. Olay.....	113
C. RİVAYETİN İÇERİĞİ.....	119
1.Söz Konusu Şahıslar.....	119
2. Dîni Yönleri.....	124
3. Dîn'in Onları Değerlendirişi.....	137
4. Karakter ve Kişilikleri.....	138
5. Çıkacakları Yer ve Zaman.....	140
6. Alametleri.....	149
7. Faaliyetleri.....	155
8. Yapılması Gerekenler.....	156
D. RİVAYETİN DELALETİ.....	160
a. Rivayetin Delalet Ettiği Kişiler.....	160
b. Rivayetin Delâlet Ettiği Zaman.....	165
DEĞERLENDİRME.....	169
II. KİLÂB RİVAYETİ.....	171
A. RİVAYETİN NAKLEDİLDİĞİ BAĞLAM.....	171
a. Rivayetin Nakil Şekli.....	171
b. Sahabinin Rivayeti Naklettiği Ortam.....	173
B. RİVAYETİN VÂRİD OLDUĞU BAĞLAM.....	178
C. RİVAYETİN İÇERİĞİ.....	178
D. RİVAYETİN DELALETİ.....	181
a. Rivayetin Delalet Ettiği Kişiler.....	181
b. Rivayetin Delalet Ettiği Zaman.....	183
DEĞERLENDİRME.....	186
III. ŞEYTÂNU'R-RADHE RİVAYETİ.....	188
A. RİVAYETİN NAKLEDİLDİĞİ BAĞLAM.....	188
B. RİVAYETİN VÂRİD OLDUĞU BAĞLAM.....	188
C. RİVAYETİN İÇERİĞİ.....	189
D. RİVAYETİN DELALETİ.....	189
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	191
EKLER.....	196
BİBLİYOGRAFYA.....	219
ÖZET.....	227

ÖNSÖZ

İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynağı olan Hadis-Sünnet'in müslüman kültür ve ilim geleneğinde çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in yaşantısı ya da onun sözlü ifadesi olan hadis müslümanların anlayışlarını ve yaşam tarzlarını belirleme ve etkilemede belki de Kur'an'dan daha fazla bir etkin role sahiptir.

Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini doğru anlamak ve onu sağlıklı bir şekilde örnek almak İslam'ı da doğru anlamamıza ve yaşamamıza imkân sağlayacaktır. Fiten rivayetlerini doğru anlamak ise sağlam bir Peygamber tasavvurunun oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. İşte bundan dolayı biz de hadis edebiyatında çok geniş bir yer kaplayan ve Hariciler ile ilgili olduğu iddia edilen rivayetleri incelemek istedik.

Hariciler gerek farklı çizgisiyle gerekse diğer özellikleriyle öne çıkmış bir fırka olarak İslam kültür tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Haricilerle ilgili anlayışların ve düşüncelerin oluşmasındaki önemli etkenlerden biri de hadis edebiyatında yer alan rivayetlerdir. Haricilerin hadislerdeki imajı da bu konuda önemli ve temel bir veri olagelmıştır. Bundan dolayıdır ki Hâricîler ile ilgili hadisler, toplumsal etmenler göz önüne alınıp doğru bir şekilde değerlendirildiğinde rivayetlerdeki bilginin güvenilirliği ve değeri ortaya çıkacaktır.

Tez, Haricilerle ilgili hadisleri tahlil etme gibi çok özel bir konuya tahsis edilmesine rağmen, genel olarak diğer mezheplerle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesinde de bir öngöründe bulunabilme imkânı verecektir.

Diğer bir gayemiz ise, rivayetlerin, tarihsel süreç içerisinde (özellikle sahabe ve tabiin dönemlerinde) geçirdiği değişiklikler ile sosyal, siyasi olaylar ve dönemin hâkim anlayışları tarafından nasıl ve ne derece etkilendiğidir. Ayrıca ilk dönem anlayışlarının, metinlerin sonraki âlimler tarafından anlaşılmasında ne kadar belirleyici olduğunun da açıkça görüleceğini düşünmekteyiz.

Araştırmamız Hariciler ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi gibi bir konu olunca erken dönem hadis kaynaklarının ne kadar önemli olacağı tartışılmaz bir gerçektir. İşte bundan dolayı biz ulaşabildiğimiz en erken kaynaklara ulaşmaya ve ilgili rivayetleri oradan da tetkik etmeye çalıştık.

Araştırmamızda Mâlik (ö. 179), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204), Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211), Humeydî (ö. 219), Saîd b. Mansûr (ö. 227) gibi muhaddislerin eserleri başta olmak üzere ilk dört asır bütün hadis edebiyatını tarayarak ilgili rivayetlerin çeşitli tariklerini inceleme yoluna gittik. Taramamızda İbn Sad (ö. 230) başta olmak üzere erken dönem kaynaklarında bulduğumuz özellikle farklı rivayetleri göz ardı etmedik.

Elimizdeki en erken kaynakların Hz. Peygamber'den yüz elli, iki yüz yıl sonrasına ait, Hâricîler'in ise sahabe döneminde yeşermiş, tabiin döneminde zirveye tırmanmış bir fırka

hüviyetine sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kaynaklar, metinlerdeki değişiklikleri takip etmemize her zaman imkan tanımakta olup hadisin aslından olmayan bazı ifadelerin en erken kaynaklara dahi girmesine yol açmaktadır.

Karşılaştığımız diğer bir sıkıntı ise günümüzde hala genel kabul görmüş bir rivayet inceleme yöntemimizin oluşmamasıdır.

Rivayetleri isnad ve metin tetkiki olmak üzere iki ana başlık altında inceledik.

Her bir rivayeti incelerken sahabi ravilerine göre ayırdık ve bunları varyant olarak isimlendirdik. İsnad ağının sahabilerden sonra çatallaştığı noktalardaki ravileri ise varyantların alt bölümü niteliğinde kabul ettiğimiz kanal ismiyle nitelendirdik. Geniş isnad ağına sahip olmasından dolayı Marika rivayetinin Ebu Said ve Ali b. Ebi Talib varyantlarını kanallarına ayırarak inceleme yoluna gittik.

İsnadlardaki ravilerin tercemelerini hem okuyucuların kolaylıkla ulaşabilmesi hem de tezin daha fazla büyümemesi için dipnotlarda vermeyi tercih ettik. İsnad değerlendirmelerinde ise gerekli gördüğümüz yerlerde âlimlerimizin değerlendirmelerine de yer verdik.

Metin değerlendirmesinde ise bağlamın, metnin anlaşılmasındaki hayati rolü bildiğimizden dolayı “*Rivayetin Nakledildiği Bağlam, Rivayetin Vârid Olduğu Bağlam, Rivayetin İçeriği ve Rivayetin Delaleti*” olmak üzere dört başlık açtık.

İlk başlıkta sahabenin rivayeti nerede, hangi şartlarda ve hangi kalıpla rivayet ettiğini araştırmaya çalıştık. İkinci kısımda ise Hz. Peygamber’in hadisi nerede, nasıl ve hangi olay üzerine kimlere hitaben irad ettiğini tespiti gayret ettik. Üçüncü kısımda ise metnin, kimleri tavsif ettiğini ve bu kişiler ile ilgili malumatı maddeler halinde sunduktan sonra son bölümde rivayetin kimlere ve hangi zamana yönelik olarak varid olduğu üzerinde durduk.

Araştırmamız girişin yanısıra 2 bölüm ve bir değerlendirme ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde kısaca Hâriciler üzerinde durduktan sonra, hadisin uğrayabileceği değişimleri ve bunlara yol açan etkenlere değindik.

İlk bölümde üç rivayetin de varyantlara ayırarak sened tahlillerini yaptık

İkinci bölümde ise rivayetlerin metinlerini tahlil ve tenkit süzgecinden geçirmeye çalıştık.

Son kısımda ise rivayetler ile ilgili genel mütalaalarımızı verdikten sonra görüşlerimizi kısaca özetleyerek araştırmamızı hitâma erdirdik.

Tez konusu belirleme ve çalışmalarım süresince değerli fikirlerini benden esirgemeyen değerli hocam, Doç. Dr. Bünyamin ERUL’a ve ayrıca Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL ve Doç Dr. Yavuz ÜNAL’a ve yardımlarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Kenan Oral

KISALTMALAR

A. Ü. İ. F. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

b. : İbn

bk: Bakınız

c. : Cilt

D.E.Ü.S.B.E.: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

H. : Hicri

H.z. Hazreti

ö: Ölüm tarihi

S.U.S.B.E.: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

s. : Sayı

s: Sallallahu aleyhi ve sellem.

thk. : Tahkik eden

trc. : Tercüme eden

t.y. : Tarih yok

yay. : Yayınları

y.y.: Basım yeri yok

GİRİŞ

İsmi üzerinde ne kadar ihtilaf edilse de Hâricîlerin¹ doğuşunu bütün tarihçiler hep Sıffin savaşında, hakem meselesinin ortaya atılışına bağlarlar.²

Hâricî “çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc kökünden “ayrılan, isyan eden” manasında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için hâriciye ve havâric kullanılır.³ Hâricîler hakkında kullanılmış diğer bir isim de “dinden çıkmış” anlamında mârikadır. Kendileri ise Havâric ismini “kâfirlerin arasından çıkararak Allah’a ve Peygamber’e hicret edenler” anlamında kullanmışlardır.

Hâricîler’e, aralarında bazı gruplara ayrılmadan önceki dönemde, Sıffin olayının ardından taraflarca benimsenen hakemlere rıza göstermeyi reddetmelerinden dolayı *Muhakkime*, Hz. Ali’den ayrıldıktan sonra ilk toplandıkları yer olan Harûra’ya nispetle *Harûriyye* isimleri de verilmiştir.⁴

Hâricîlerin toplumdaki ayrılışının kırılma noktası her ne kadar Hz. Ali’ye karşı çıkıp onun saflarından ayrılmalarysa da, doğuşlarında imamet, müslümanlar arasında çıkan savaşlar ve ortaya çıkardığı sorunların da büyük bir paya sahip olduğu aşîkârdır.⁵

Hz. Ali’nin katili olan Hâricîler, isyanlarına Muâviye ve Yezîd döneminde şiddetli bir karşılık görmüşlerdir. Emevîlerin son dönemlerinde ise hanedanın zayıflamasına paralel olarak isyanlarını yaygınlaştırarak ve çeşitli bölgelerde çevreye korku salmaya devam etmişlerdir.⁶

Hâricîlerin en kanlı fırkası diyebileceğimiz Ezârika ise Emevîler döneminde kökleri kuruyana kadar 20 sene boyunca birçok isyan çıkarmış ve görüşleri sebebiyle masum insanları çok rahat bir şekilde öldürebilmişlerdir. Diğer fırka mensupları ise

¹ Hâricîlere, Harura’da toplandıkları için Haruri, tahkimi reddettikleri için Muhakkimetü’l-Ula, rivayetlerdeki ifadedden dolayı marika vb. birçok isim verilmiştir. (Bk. Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, 15, Konya, 1993, S.U.S.B.E, Basılmamış Doktora Tezi; Çam, Süleymân, *Kütüb-ü Tis’a’daki Hadislere göre Hâricîlik*, 23, İzmir, 2002, D.E.Ü.S.B.E, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

² Fığlalı, Ethem Ruhi, *Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, 246, XXII, Ankara, A.Ü.İ.F.

³ Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Hâricîler*”, XVI, 169, DİA, T.D.V. yay.

⁴ Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Hâricîler*”, XVI, 169, DİA

⁵ Fığlalı, Ethem Ruhi, *Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler*, 226, XX, Ankara, A. Ü. İ. F.

⁶ Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Hâricîler*”, XVI, 171, DİA

zaman zaman isyan etmeden faaliyetlerine devam etmişler⁷ ve Ezârika kadar acımasız ve katı davranmamışlardır.

Toplum vicdanında kapanmaz yaralar açıp İslam toplumunun kin ve nefretini kazanan özelde Ezarika genelde Hâricîler, mezhebî olarak Ehl-i Hadis ve Şia, siyasi olarak ise Hz. Ali ve Hz. Osman taraftarlarının açıkça ve fiilî olarak karşısında yer almışlardır. Bütün bu nedenlere bağlı olarak Hâricîler aleyhinde birçok yerici değerlendirmeler yapılmış ve toplum nezdinde “yaratılmışların en kötülerini” olarak görülmüştür ve nihayetinde en ılımlı kolları olan İbâdiler dışında tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Biz bu çalışmada Hâricîler hakkında çeşitli rivayetlerin bulunması, bunların kaynaklara girişi, tasnifi ve değerlendirmesi gibi konuları ele alacağız. Konuya geçmeden evvel zihinlerde bulunmasını gerekli gördüğümüz ve hadis tarihinin vakıaları olan bazı temel meselelere maddeler halinde temas etmek istiyoruz:

- Muhaddisler arasında yaygın olan görüşe göre hadis, nübüvvetten önce ve nübüvvetten sonra Hz. Peygamber’den rivayet edilen bütün söz, fiil ve takrirlerden ibarettir. Bazı hadis uleması ise, hadis lafzını yalnız Hz. Peygamber’in sözlerine değil, sahabe ve tabiundan nakledilen mevkuf ve maktu haberler için de kullanmışlardır.⁸

Hadisin kapsamındaki bu belirsizlik ehl-i hadisin ilk dönemdeki anlayış farklılığını yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Nitekim sahabe’nin sözünü hadis olarak kabul eden bir ravi için bunu Hz. Peygamber’e atfederek rivayet etmesi bir problem ya da eksiklik olmayacaktır. Burada Suiçmez’in ifadelerini hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

İsnad h. 60 yıllarında rivayetin tevsiki için bir araç olarak kullanılmaya başlanmış ve sistemli kullanımına ise tabiun döneminin sonuna doğru başlanmıştır. İsnad bilincinin gelişmesine bağlı olarak bazı rivayetlerin senetleri tahminlere dayalı olarak tespit edilmiş ve bu tespitler esnasında bazen hata ile bazen de kasıtlı olarak bazı rivayetlerin isnadlarındaki boşluklar giderilmiştir. Ref sorununun ortaya çıkışında beşeri zaafarla birlikte dini ve siyasi düşünceler de etkili olmuştur. Ayrıca ref sorununun kapsamı ile ilgili kesin bir sayı veremememize rağmen yaşanan tüm

⁷ Bk. Demircan, a.g.e, 180

⁸ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, 11, Ankara, 1998, T. D. V. yayınları

*olumsuzlukları dikkate alarak, her rivayetin ref' sorunu bağlamında incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.*⁹

İşte rivayetleri bu ve benzer sebepleri göz önüne alarak incelediğimizde ref' probleminin metin ve isnad tahlillerinde göz ardı edilemeyecek bir önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

- Biz sahih isnadın, metnin sıhhatini garantiden ziyade metin değişikliklerini tespit etmekte önemli bir kaynak olduğu kanaatindeyiz. Unutmamak gerekir ki bir haberin kabulü için ravisinin adil ve zabıt olması yeterlidir. Fakat haberin içeriği, anlamı ve yorumu için bu asla bir kıstas değildir.¹⁰

- Rivayetlerin mana olarak mı yoksa lafız olarak mı nakledildiği konusu, çok erken devirlerden itibaren tartışıla gelmiştir. Özellikle rivayetin şifahi dönemindeki ilk nesillerin, haberleri nasıl rivayet ettiği bu noktadan çok önemlidir. Daha sonraki tedvin ve tasnif asırlarında da konu önemini korumakla beraber, ilk üç nesildeki kadar can alıcı değildir.¹¹ Ayrıca rivayetin ihtisar veya takti' edilerek nakli de birçok probleme gebe dir. İşte bu etkenler insanın zaaflarıyla birleşince metinlerde değişime neden olmaktadır. Malumdur ki fitraten çok yüksek meziyetlerle donatılmış bir varlık olan insanın, aynı zamanda bir takım zaafları da vardır. Onun irade, akletme, muhakeme etme, hafızasında tutma, plan ve proje yapma v.b. özellikleri bulunduğu gibi, yanılma, hata etme, karıştırma ve unutma gibi noksan tarafları da vardır. Bu durum insan denen varlığın özünde mevcuttur. Ayrıca onun tutkunu olduğu şeylere karşı eğilimi, taraftar olmadığı şeylere karşı da hissi bir soğukluğu söz konusudur. Binaenaleyh onun hissi yönü de zaman zaman bir zafiyeti olarak ortaya çıkmaktadır.¹²

- Rivayetlerin doğru anlaşılması ve değişimlere karşı daha dayanıklı olabilmesi açısından bağlam hayatı önem arz etmektedir. Çünkü bütün ifadeler bağlamları içinde ortaya çıkar ve ancak onlar aracılığıyla anlaşılır.¹³ Zira, mana ile rivayetin getirdiği dezavantajlar bir yana, lafzen rivayet edilen birçok hadis de

⁹ Suiçmez, Yusuf, *Hadis'te Ref' Problemi*, 271–2, Ankara, 2005, Basılmamış Doktora Tezi

¹⁰ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 204, Ankara, 2000, Ankara Okulu Yayınları

¹¹ Özafşar, a.g.e. 218

¹² Özafşar, a.g.e. 211

¹³ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 318, Ankara, 2000, T.D.V. yayınları

bağlamından kopararak nakledilmiştir.¹⁴ İmam Şâfî Risâle'sinde hadislerdeki illetler başlığı altında bu konuya dikkat çekmiş, özellikle ravilerin sözü siyakından kopararak rivayet etmelerini, hadislerin anlaşılmasını zorlaştıran bir illet olarak değerlendirmiştir.¹⁵

- Fiten türü haberlerin yorumları, tamamen dönemin çatışmaya varan siyasi huzursuzluklarıyla örtüşür mahiyettedir.¹⁶ Ayrıca, siyasal, sosyal şartlarla örtüşür görünen birtakım rivayetlere ilişkin olarak da, yaşanan tarihin, bir yerde dini literatüre söylendirildiği veya en azından müteakip nesillerce de öyle algılandığı genellemesi, mümkün kaydı itirazlarla telaffuz edilebilir.¹⁷

- Hadis rivayetlerinin tarih malzemesinden farkı, tartışmalarda delil olacak bir Peygamberî otorite sağlamasındadır. Salt tarihi haberlerde sosyal ve içtimai değişimi fark etme zorunluluğu bulunmazken, hadis literatüründe bu değişimi algılayan ve kendilerini hadiselerin ortasında bulan insanların kayıtsız kalmayan katılımcı tavırları söz konusudur.¹⁸

İşte Hâricîler hakkında hadis kaynaklarında gördüğümüz rivayetlerin, sıhhat ve sübutları, gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadıkları, ayrıca delaletleri tezimizin asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu açıdan biz bu çalışmada ilgili rivayetleri önce isnadları, sonra da metinlerini, bağamlarını ve delaletlerini ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁴ Görmez, a.g.e, 298

¹⁵ Görmez, a.g.e, 299,

¹⁶ Dere, Ali, "Rivayet malzemesinde toplumsal değişimin izleri" 30, İslamiyat, c. I, s, 2, 1998

¹⁷ Dere, a.g.m, 31

¹⁸ Bk. Dere, a.g.m, 14

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERİN İSNAD TETKİKİ

Rivayetlerin isnadlarını incelerken ravilerin biyografilerini fazla yer kaplamaması açısından dipnotlarda vermeyi tercih ettik. Ravi incelemeleri ve isnad listelerinde ilk üç asır kaynaklarıyla yetindik. Eklerde sunduğumuz isnad şemalarında ise ilk dört asırdaki hadis kaynaklarının hepsine yer verdik. Ayrıca isnad şemalarında eserlere kolay anlaşılabilir harflerle rumuzlar vermeyi tercih ettik.

İsnad tetkikinde Mârîka, Kılâb ve Şeytânü'r-Radhe diye isimlendirdiğimiz üç rivayeti inceledik.

Mârîka rivayeti kaynaklarımızda toplam 13 sahâbiden menkuldür. Kılâb rivayeti, iki sahabiden, Şeytânü'r-Radhe ise sadece Sa'd b. Ebî Vakkas'tan gelmektedir. Şimdi sırasıyla bu rivayetlerin isnadlarını incelemeye geçebiliriz.

I. MÂRİKA RİVAYETİ

Mârîka kelimesi “مرق”¹⁹ fiilinin ismi faili olup bir şeyden veya bir yerden çıkan şey ya da kişi anlamında olup rivayetlerde “مَرَق”²⁰ ve “مَارَقَة”²¹ şeklinde geçmektedir. Din veya İslâm'dan çıktığı şeklinde ifade edilen bu rivayete Murûk ismi de verilmiştir.²² Ayrıca Hâricîlere verilen isimlerden biri de mârîka²³ şeklindedir. Bu nedenlerden dolayı biz de tezimizde bu rivayeti Mârîka şeklinde isimlendirdik.

¹⁹ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 340, Beyrut, t.y, Dâr'u-Sâdır, I. baskı

²⁰ Mâlik, *el-Muvatta'*, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Mısır, t.y, Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi

²¹ Tayâlisi, Ebû Dâvud, Süleyman b. Dâvud, *Müsned*, I, 287, no: 2165, thk. Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut, 2003, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,

Beyrut, t.y, Dâru'l-Marife,

²² Çam, a.g.e, 48

²³ Demircan, a.g.e, 14

Mârika rivayetinin Abdullah b. Mes'ud (ö.32)²⁴, Ebû Zer (ö.32)²⁵, Sehl b. Huneyf (ö.38)²⁶, Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40)²⁷, Ebû Bekre (ö.52)²⁸, Ukbe b. Âmir (ö.58)²⁹, Ebû Berze el-Eslemi (ö.64)³⁰, Abdullah b. Abbâs (ö. 68)³¹, Abdullah b.

²⁴ Abdullah b. Mes'ud b. Gafil b. Habib el-Hüzeli İslam'a giren 6. müslüman, Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer alanlardan olup 32 senesinde Medine'de ölmüştür. Kûfe'de yaptığı kadılık ve Beytü'l-Mal idaresinin yanında ilmi faaliyeti ve yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin temellerini de atmıştır. İbn Mes'ud tefsir ve fıkıh alanında önemli bir mevkie sahip olmasının yanı sıra ilk dönemde müslüman oluşu ve Hz. Peygamber ile olan yakın münasebeti sebebiyle ondan birçok hadis duymuş ve rivayet etmiştir. (Cerrahoğlu, İsmail, "Abdullah b. Mes'ud" I, 114,117, DİA, T.D.V. yay.)

²⁵ Ebû Zer'in ismi Cündeb b. Cünade b. Süfyân el-Gıfari olup 32 senesinde sürüldüğü Rebeze'de vefat etmiştir. Mal biriktirmeye karşı olan tavrıyla bilinen Ebû Zer'in dördüncü veya beşinci kişi olarak İslamiyet'i kabul ettiği söylenmiştir. İlk bedevi müslüman olan Ebû Zer, Mekke fethinde ve Huneyn gazvesinde kendi kabilesinin sancağını taşıdı. Ebû Zer'in ilmi kudret bakımından İbn Mes'ud'un dengi olduğu ve fazla hadis rivayet etmesi sebebiyle Hz. Ömer'in onu Medine dışına çıkarmadığı söylenir. (Aydın, Abdullah, "Ebû Zerr el-Gıfari", X, 267-9, DİA, T.D.V. yay.)

²⁶ Sehl b. Huneyf b. Vâhib b. Akîm'in künyesi Ebû Sad'dır. Hz. Peygamber ile Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına, Hz. Ali ile beraber de Sıffin savaşına katılmıştır. Sehl b. Huneyf, Kûfe'de 38 senesinde ölmüştür. (İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 471-472, thk. Ali Muhammed Ömer, Kâhire, 2001, Mektebetü'l-Hancı, I, baskı; Mizzî, Ebû'l-Haccac, Yusuf b. Zekiyy Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 184-185, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut, 1980, Müessesetü'r-Risale, I, baskı; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, III, 198, thk. Ali Muhammed Becavî, Beyrut, 1412, Dâru'l-Cîl, I, baskı ; *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 220, Beyrut, 1984, Dâru'l-Fikr)

²⁷ Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğduğu rivayet edilmektedir. 40 senesinde öldürülen Hz. Ali ashab-ı Kiram arasında Kur'ân, hadis ve özellikle fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmış, birçok gazveye katılmış, Uhud'da ve Huneyn'de çeşitli yerlerinden yara almıştır. (Fırlı, Ethem Ruhi, "Ali b. Ebî Tâlib" 371-4, DİA; Kandemir, Yaşar, "Ali b. Ebî Tâlib", 375-378, DİA, T.D.V. yay.)

²⁸ Nüfey b. Mesruh es-Sekafî'nin künyesi Ebû Bekre olup Annesi Vasıt yakınlarındaki Zendaverd şehrindendir. Ebû Bekre Taif kalesinden kaçıp gelen köleler arasında olup kardeşi Ziyad b. Ebîh'in valiliği zamanında 51 veya 52 yılında Basra'da vefat etti. Cenaze namazını sahâbi Ebû Berze el-Eslemi kıldırıştır. Cemel Vakasında Hz. Ayşe taraftarı iken Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisi hatırlayarak geri çekildi ve tarafsız kalmayı tercih etti. Aynı gerekçe ile Sıffin Savaşı'na da katılmadı. (Çubukçu, Asri "Ebû Bekre" DİA, X, 114, T.D.V. yay.)

²⁹ Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin künyesi Ebû Hammâd veya Ebû Esed'dir. Valilik yaptığı Mısır'da 58 senesinde Muaviye'nin valililiği döneminde vefat etmiştir. Meşhur sahâbi Ukbe b. Âmir, kaynaklarda fakih, faziletli, feraizi bilen bir kari olarak belirtilmektedir. Ukbe'nin Nebî'den (as) semâi vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 498; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Târih-i Kebîr*, VI, 430, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, t.y, y.y, Dâru'l-Fikir; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim er-Râzi et-Temîmi, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 313, Beyrut, 1952, Daru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî; İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmi el-Büstî, *Sikât*, III, 280, thk. Seyyid Şerefü'd-Dîn Ahmed, y. y, 1975, Dâru'l-Fikr ; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 202-204; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 395, thk. Muhammed Avvâme, Suriye, 1986, Dâru'r-Reşîd; *Tehzîb*, VII, 216; *İsâbe*, IV, 520)

³⁰ Ebû Berze'nin ismi Nadle b. Ubeyd b. Hâris el-Eslemi olup künyesiyle meşhur olduğu için hem kendinin hem de babasının adı hususunda ihtilaf edilmiştir. Yezid b. Muaviye döneminde Basra'da 60-64 yılları vefat ettiğini söyleyenler bulunduğu gibi katıldığı savaşların birinde şehid düşerek Horasan'da, Merv'de, Herat'ta, Nişabur'da, Sicistan'la Herat arasındaki Mefaze'de öldüğünü ileri sürenlerde vardır. Fakat Buhârî onun Abdulmelik b. Mervan'ın hilafetine kadar (65) yaşadığına hükmetmiştir. İlk müslümanlar arasında sayılan Ebû Berze, Hayber ve Mekke'nin fethi ile Huneyn Gazvesi'nde bulundu. Hz. Peygamber onunla Ebû Bekre arasında kardeşlik bağı kurdu. Rasûlullah'ın

Ömer (ö. 73)³², Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74)³³, Abdullah b. Amr (ö. 77)³⁴, Câbir b. Abdullah (ö. 78)³⁵ ve Enes b. Mâlik (ö. 93)³⁶ olmak üzere 13 varyantı bulunmaktadır.

vefatından sonra Basra'ya yerleşti. Horasan fetihlerine iştirak etti. Sıffin'de Hz. Ali tarafında yer aldı; onun Hâricîler'le yaptığı Nehrevan Savaşı'na ve Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Ezarika ile yaptığı savaşa katıldı. I. Mervan ve Abdullah b. Zübeyr dönemlerinde müslümanlar arasında çıkan ihtilaflardan ve bu ihtilafların yol açtığı üzücü olaylardan son derece etkilendi ve çekişmelerin dışında kaldı. (Başaran, Selman, “*Ebû Berze*” DİA, X, 114,115, T.D.V. yay.)

³¹ İbn Abbâs diye meşhur olan Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib el-Kureşî hicretten üç yıl kadar önce doğup yetmiş yaşlarında iken Taif'te 68 senesinde vefat etti. Hz. Ali'nin maiyetinde Cemel ve Sıffin savaşlarına katıldı daha sonra Hz. Ali onu Basra valiliğine tayin etti. Hâricîler'e karşı Hz. Ali'yi savunan İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in vefatında on üç yaşında bir genç olup çok hadis rivayet eden sahabilerden biri olarak naklettiği 1600 hadisin bir kısmını bizzat Peygamber'den duymuş, çoğunu ise Hz. Ömer, Ali, Muâz, babası Abbâs, Ebû Zer ve diğer sahabilerden öğrenmiştir. Tercumanu'l-Kur'an olarak da anılan İbn Abbâs'tan tefsir konusunda birçok rivayet gelmiştir. (Çakan, İsmail Lütfi, Eroğlu, Muhammed, “*Abdullah b. Abbâs*” I, 76–79, DİA, T.D.V. yay.)

³² Abdullah b. Ömer b. el-Hattab el-Kureşî, Nübüvvetin üçüncü yılında Mekke'de doğdu. 85 yaşlarında 73 senesinde Mekke'de vefat etti. Rivayet ettiği 2630 hadis ile Ebû Hureyre'den sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahabinin ikincisi oldu. Lâfzen rivayete önem veren İbn Ömer ahabın fakihleri arasında da sayılmıştır. Beyatu'r-Rıdvan, Hendek, Hayber, Mekke Fethi ile Huneyn gazvesinde bulunan İbn Ömer Hz. Ali'nin yanında onun muhalifleriyle savaşmadığı için hayatının son döneminde pişmanlığını belirtmiştir. (Kandemir, M. Yaşar, “*Abdullah b. Ömer el-Hattab*”, I, 126–8, DİA, T.D.V. yay.)

³³ Ebû Saîd el-Hudrî'nin ismi Sad b. Mâlik b. Sinan olup 74 yılında Medîne'de vefat etmiştir. Hz. Peygamber ile birlikte ilk defa Hendek Gazvesi'ne, daha sonra on iki gazveye katılan, Beyatu'r-Rıdvan'da bulunan ve Resul-i Ekrem'e biat eden sahabiler arasında ilk sırayı yer alanlardandır. Genç sahabilerin en fakihi olarak bilinen Ebû Saîd el-Hudrî “imam” ve “Medîne müftüsü” lakaplarıyla anılmış ve fetvası kaynaklarda yer almıştır. Rivayet ettiği 1170 hadis, 1000'den fazla hadis rivayet eden yedi sahabe arasına girmiştir. (Küçük, Raşit, “*Ebû Saîd el-Hudrî*”, DİA, X, 223, T.D.V. yay.)

³⁴ Fukaha ve müksirundan kabul edilen, es-Sahîfetü's-Sadîka sahibi Abdullah b. Amr b. El-As b. Vail b. Hâşim b. Saîd b. Sehm'in künyesi Ebû Muhammed olup, ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmiş ve 65, 68, 69, 73 veya 77 senesinde 72 iki yaşındayken Mısır'da vefat etmiştir. Mekke'de ikamet edip, ardından Şam'a gidip orada da bir süre ikamet eden Abdullah b. Amr'ın Taif, Mekke veya Şam'da öldüğünü ileri sürenler de vardır. Babasının isteği üzerine Sıffin savaşında Muaviye saflarında yer almış olmasına rağmen Müslümanlara karşı savaşmamıştır. Muaviye tarafından Kûfe valiliğine atanan Abdullah b. Amr bir süre sonra görevden alınarak Muğire b. Şu'be getirilmiştir. Babasının vefatı üzerine Mısır'a vali tayin edilmişse de bu görevde de uzun süre kalmamıştır. (Kandemir, Yaşar, DİA, I, 85; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 261–268, VII, 494–5; İbn Hibbân, *Sikât*, III, 210–1 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 192–3; *Takrîb*, I, 315; *Tehzîb*, V, 294)

³⁵ Câbir b. Abdullah b. Amr b. Haram Ensari'nin künyesi Ebû Abdullah olup hicretten on altı yıl önce (607'de) Medîne'de dünyaya gelmiştir. Doksan dört yıl yaşadığı, bu sebeple muammerundan olduğu söylenmekte ve cenaze namazını Haccac'ın kıldırmasını vasiyet ettiği söylenen Câbir, hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş ve 78 (697) yılında Medîne'de vefat etmiştir. İkinci Akabe biatına, Hudeybiye'de Beyatu'r-Rıdvan'a ve Uhud'dan sonraki bütün gazvelere katılmış, Muaviye'ye istemeyerekte olsa biat etmiştir. Binden fazla hadis nakleden altı sahabiden (müksirun) biri olarak 1540 rivayeti hadis külliyatında yer almaktadır. Ayrıca Şii kaynaklarda da Câbir b. Abdullah'a nispet edilen birçok rivayet bulunmaktadır. (Kandemir, M. Yaşar, “*Câbir b. Abdullah*”, DİA, VI, 530–1)

³⁶ Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensari'nin künyesi Ebû Hamza'dır. Hicretten on yıl önce doğan (612) Enes b. Mâlik Basra'da vefat eden sahabilerin sonuncusu kabul edilmekte olup 93 yılında 103 yaşında vefat etti. Rasûlullah'a on yıl hizmet ettiği içi “Hadimu'n-Nebi” lakabıyla anılıp, Hz. Peygamber Medîne'ye hicret ettiği zaman henüz on yaşında, okur-yazar ve zeki bir çocuk olan Enes b. Mâlik, Huneyn Gazvesi ve Veda haccında bulundu. Çok hadis rivayet ettikleri için “müksirun” diye anılan yedi sahabiden biri olan Enes, rivayetlerinin sayısı tekrarlarıyla birlikte 2286'yı bulduğunu söylemişlerdir. (Canan, İbrâhim, “*Enes b. Mâlik*”, XI, 234–5, DİA, T.D.V. yayınları)

Mârîka rivayetinin 150'yi aşkın tariki bulunmakta olup kronolojik olarak, Mâlik'in Muvatta, Tayâlisi'nin Müsned, Abdurrazzâk b. Hemmâm'ın Musannef, Humeydî'nin Müsned, Saîd b. Mansûr'un Sünen, İbn Ca'd'ın Müsned, İbn Ebî Şeybe'nin Musannef, İbn Hanbel'in Müsned ve Fedâilü's-Sahâbe, Dârimî'nin Sünen, Buhâri ve Müslim'in Sahih, İbn Mâce ve Ebû Dâvud'un Sünen, Tirmizî'nin Câmi, Hâris'in Müsned, İbn Ebî Âsım ve Abdullah b. Ahmed'in Sünne, Bezzâr'ın Müsned, Nesâî'nin Hasâis'ü-Ali, Sünen ve Sünen-i Kübra, Ebû Ya'la'nın Müsned, İbn Cârûd'un Müntekâ, İbn Arabî'nin Mu'cem, İbn Hibbân'ın Sahih, Taberânî'nin Müsnedü's-Şâmiyyin, Mu'cemu'l-Evsat, Mu'cemu'l-Kebir, Dârekutnî'nin Sünen ve Hâkim'in (ö.405), Müstedrek isimli eserlerinde yer almaktadır.

Mârîka rivayeti kaynaklarda genel olarak şu şekilde geçmektedir;

Rasûlullah (s) Huneyn'den dönüşünde Cî'râne'de ganimetleri dağıtırken kendisine adaletli olması uyarısında bulunan Temimli kişiye şunları söylemiştir;

إِنَّ هَذَا وَأَصْحَابَهُ يَفْرَعُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنْهُ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ³⁷

“Şüphesiz ki bu ve arkadaşları Kur'ân okurlar, ama okudukları boğazlarından aşağı geçmez. Onlar okun, avı delip geçtiği gibi Kur'ân'dan fırlayıp çıkarlar.”

Mârîka rivayetinin varyantlarını kanallarına göre kronolojik olarak sıralayacağız. Ravi hakkındaki değerlendirmeleri ise ismin ilk geçtiği yerde dipnotlarda vereceğiz. Varyantları sıralarken kaynaklarda bulunma miktarlarını dikkate alacağız. Ayrıca her varyanta içerikleri hakkında bir fikir vermesi açısından örnek bir metin vereceğiz.

A. EBÛ SAÎD EL-HUDRÎ (ö. 74) VARYANTI³⁸

Varyantın, Ebû Nadra'dan 25, Ebû Seleme'den 23, Abdurrahman b. Ebî Nuaym'dan 14, Dahhâk b. Şurahbîl'den 6, Atâ b. Yesâr ve Ma'bed b. Sîrin'den 3'er, Enes b. Mâlik, İbn Zübeyr, Ebû Osman en-Nehdî, Ebû Sıddîk en-Nâci, Yezîd el-

³⁷ Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyin, *es-Sahih*, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı; Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahih*, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 66/Fedailu'l-Kur'ân, 36, (438) no:5058, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad 2000, Dâru's-Selâm, 3. baskı

³⁸ İsnad şeması için bk. Ek 1

Fakîr, Ubeydullah b. Abdullah, Katâde b. Diâme, ve Şeddâd b. İmrân'dan birer olmak üzere toplam 82 tariki vardır.

Ebû Saîd varyantına, İmam Mâlik'in naklettiği şu metni örnek olarak vermek istiyoruz:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول يخرج فيكم قوم تحقرون صلاتكم مع صلاتهم وصيامكم مع صيامهم وأعمالكم مع أعمالهم يقرؤون القرآن ولا يجاوز حناجرهم يمرقون من الدين مروق السهم من الرمية تنظر في النصل فلا ترى شيئا وتنظر في القدح فلا ترى شيئا وتنظر في الريش فلا ترى شيئا وتتمارى في الفوق

“Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: Aranızdan öyle bir topluluk çıkar ki onların namazları yanında namazlarınızı, oruçları yanında oruçlarınızı, amelleri yanında da amellerinizi azımsarsınız. Onlar Kur’ân okurlar fakat okudukları boğazlarından aşağı geçmez. Onlar okun, avı delip çıkışı gibi dinden çıkarlar. Ok demirine bakarsın, kan izi göremezsin, okun gövdesine bakarsın bir şey göremezsin. Okun yelesine (tüyüne) bakarsın, orada da bir iz bulamazsın. Böylece okun gezine (ucuna) kan bulaşıp bulaşmadığında şüphe edersin.”³⁹

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. Ebû Saîd – Ebû Seleme⁴⁰ – Muhammed b. İbrâhim⁴¹ – Yahyâ b. Saîd⁴² – Mâlik (ö.179)⁴³

³⁹ Mâlik, 4/Kur’ân, (I/204) no: 478

⁴⁰ Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf Zührî 22 yılı civarında Medîne’de doğdu. 94 yılında yine Medîne’de vefat eden Ebû Seleme Medîne’de kadılık yapmıştır. Tabiinin ikinci tabakasında yer alan Ebû Seleme, çok hadis bilen güvenilir bir muhaddis ve pek çok fetvası bulunan tanınmış bir fıkıh âlimidir. Fukaha-i Seb’a diye bilinen Medîneli yedi fakihin yedincisi tartışmalı olup ileri sürülen üç isimden biri de Ebû Seleme’dir. (Uğur, Mücteba, “Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf”, X, 228, DİA, T.D.V. yay.)

⁴¹ Muhammed b. İbrâhim b. Hâris et-Teymî’nin künyesi Ebû Abdullah’tır. Medîneli olup 121 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında İbn Hıraş, İbn Maîn, Ebû Hâtim, sika; İbn Hacer, sika, ferd rivayetleri vardır; İbn Hanbel, hadisinde münker şeyler vardır değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Ebû Abdullah’ın Ebû Seleme’den semai vardır. Kaynaklar Ebû Saîd el-Hudrî’den de rivayette bulunduğunu belirtmektedir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 22; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 184; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 381; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIV, 302–305; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 465; *Tehzîb*, IX, 6)

⁴² Yahyâ b. Saîd b. Kays el-Ensâri’nin künyesi Ebû Saîd’dır. Medîne kadılığı yapıp tabiinden sayılan Ebû Saîd 143 veya 144 yılında ölmüştür. Onun hakkında Süfyân b. Uyeyne, Hicaz’ın muhaddisi; Zehebî, hafız, fakih, hüccet; İbn Hacer, sika, sebt; İclî, sika, salih bir kişi; İbn Hanbel, sika, Nesâî, bir yerde sika, bir yerde sebt, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da *Sikât*’ta zikretmiştir. Muhammed b. İbrâhim ve Ebû’z-Zübeyr’den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 275; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 521; İclî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, *Marifetü’s-Sikât*, II, 352, thk. Abdu’l-Alîm Abdu’l-Azîm el-Bestevi, Medine, 1985, Mektebetü’d-Dar, I. baskı; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 346–350; Zehebî, Ebû Abdullah Hamd b. Ahmed, *el-Kâşif fi-Marifeti men-lehü rivayet fi’l-Kütübü’s-Sitte*, II, 366, thk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1992, Dâru’l-Kıble; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 591; *Tehzîb*, XI, 194–195)

2. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Ma'mer b. Râşid⁴⁴ – Abdurrazzâk (ö.211)⁴⁵
3. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. Amr⁴⁶ – Yezîd b. Hârun⁴⁷ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁴⁸
4. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Abdullah b. Dinar⁴⁹ – Mûsa b. Ubeyde⁵⁰ – Zeyd b. Habbâb⁵¹ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁵²

⁴³ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; *el-Muvatta*, Şeybânî rivayeti, 2/Siyer, (III,318) no: 864, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, Dimeşk, 1991, Dâru'l-Kalem, I. baskı;

⁴⁴ Ma'mer b. Râşid el-Basri es-San'ani Ebû Urve Basra'da 95 veya 96 yılında doğmuş ve Yemen'de ikamet edip, burada 152 veya 153 senesinde 58 yaşındayken ölmüştür. Ma'mer Yemen'de ilk eser tasnif eden ve o bölgede hadisleri ilk tedvin eden kişidir ve Cami adlı Mâlik'in Muvatta'dan önce yazıldığı kabul edilen bir kitabı vardır. Onun hakkında İbn Hibbân fakih, hafız, mutkin ve vera ehli demiş ve *Sikât*'ta zikretmiş, İbn Hacer, sika, sebt, faziletli biri, İclî sika, salih, İbn Maîn sika, Ebû Hâtim Basra'da tahdis ettiği şeylerde galat vardır, salihu'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuştur. (T. D. V. Ma'mer b. Râşid XXVII, 552-3-4; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 378; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 256; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 484; İbn Hibbân, Meşahir, I, 192; İclî, *Sikât*, II, 290; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 303-4-5-6-7-8-9; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 541; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 218-9)

⁴⁵ Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'anî, *Musannef*, X, 146, no: 18649 thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut, t.y. el-Meclisü'l-İlmî

⁴⁶ Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysi'nin künyesi Ebû Hasan'dır. Medîne ehlinde olup 144 veya 145 senesinde ölen Ebû Hasan hakkında İbn Hibbân, Medîne ehlinin seçkin ve mutkinlerinden, hata ederd; Nesâî, bir seferinde sika bir başka seferinde ise leyse bihi bes; Ebû Hâtim, salihu'l-hadis, yüktebü hadisuhü, şeyh; İbn Hacer, saduk, vehimleri vardır; İbn Maîn, insanlar onun hadisinden çekiniyordu (كان يتقون), değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 191; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 30; İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibbân et-Temîmi el-Büstî, *Meşâhir Ulemâi'l-Emsâr*, I, 133, thk. Flayşhemr, Beyrut, 1959, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye; *Sikât*, VII, 377; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 212-216; Zehebî, *Kâşif*, II, 207; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 499; *Tehzîb*, IX, 333)

⁴⁷ Yezîd b. Hârun el-Vâsıtî'nin künyesi Ebû Hâlid'dir. Şamlı Ebû Hâlid 118-206 seneleri arasında yaşamıdı. Vâsıt'ta ölen Yezîd hakkında, İclî, sika, hadiste sebt, müteabbid; İbn Hanbel, hafız, mutkin li'l-hadis, sahihu'l-hadis; İbn Hacer, sika, mutkin, âbid; İbn Maîn, İbn Medîni, sika; İbn Hibbân, *Sikât*'ta hadis ezberleyenlerin en hayırlılarından değerlendirmesinde bulunmuştur. Yezîd'in Muhammed b. Amr'dan rivayeti vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 368; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 295; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 632; İclî, *Sikât*, II, 368; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 261-263; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 606)

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l-Musannef*, VII, 557, no: 37909, thk. Muhammed Abdü's-Selâm, Beyrut, 1995, I. baskı

⁴⁹ Abdullah b. Dinar el-Adevî'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Medineli tabiin arasında yer alıp 127 senesinde ölen Ebû Abdurrahman hakkında İbn Hanbel, İbn Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, Nesâî, İclî, sika, müstekimü'l-hadis; İbn Hacer, sika, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 46; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 10; İclî, *Sikât*, II, 26; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 471-472; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 302; *Tehzîb*, V, 177)

⁵⁰ Mûsa b. Ubeyde b. Neşit'in künyesi Ebû Abdülaziz'dir. Mekkeli veya Medeni olup 153 senesinde Medîne veya Rebeze'de ölmüştür. Onun hakkında İbn Hibbân, dindarlık, fazilet, ibadet, salah yönünden Allah'ın kullarının en hayırlılarından olmasına rağmen hıfz konusunda, vehme kapılarak aslı olmayan rivayetlerle gelecek kadar gaflettedir, sika ravilerden onların hadisinden olmayan şeyleri taammütsüz rivayet ettiği için kişilik yönünden faziletli olsa bile ihticac yönünden batıldır; Ebû Zur'a, kavi değildir; İbn Medîni, zayıf, münker şeyler rivayet eder; İbn Maîn, zayıf, Abdullah b. Dinar'dan münker şeyler rivayet eder; İbn Hanbel, onunla meşgul olunmamalı, Abdullah b. Dinar'dan kimsenin rivayet etmediği şeyleri rivayet eder; Ebû Hâtim, münkerü'l-hadis; İbn Hacer zayıf, özellikle de Abdullah b. Dinar konusunda, abid, değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdullah b. Dinar'dan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 129; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 151; İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmi el-Büstî, *El-Mecrûhin mine'l-Muhaddisin*, II, 242,

5. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – İshâk b. Râşid⁵³ – Yezîd b. Abdülazîz⁵⁴ – Yahyâ b. Âdem⁵⁵ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁵⁶
6. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. Amr – Yezîd b. Hârun – İbn Hanbel (ö.241)⁵⁷
7. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk - İbn Hanbel (ö.241)⁵⁸
8. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Mâlik – İbn Hanbel (ö.241)⁵⁹

thk. Hamdi Abdu'l-Mecîd es-Silefi, Riyad, 2000, Dâru's-Sâmiî; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 104–113; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 552; *Tehzîb*, X, 318–320)

⁵¹ Zeyd b. Habbâb el-Akli et-Temîmî'nin künyesi Ebû Hüseyin'dir. Kûfe ehlinde olup Irak, Mısır, Hicaz ve Horasan'a rihlede bulunup Kûfe'de 203 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Medîni, Osman b. Ebî Şeybe, İclî, Dârekutnî, sika; İbn Hanbel, sahibu hadis, zeki bir adam; İbn Hibbân, *Sikât*'ta hata eder, meşhur kimselerden rivayet ettiğinde ona itibar edilir, meçhul kimselerden olan rivayetlerinde ise münkerler vardır; Ebû Hâtim, saduk ve salihu'l-hadis; İbn Hacer, saduk, Sevri'nin hadisinde hata eder; Zehebî, beis yok, hata ederdî değerlendirmesinde bulunmuştur. Kurre b. Hâlid'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 391; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 561; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 250; İclî, *Sikât*, I, 377; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 40–46; Zehebî, *Kâşif*, I, 415; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 222; *Tehzîb*, III, 347–348)

⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920

⁵³ İshâk b. Râşid el-Cezerî'nin künyesi Ebû Süleymân'dır. Harran ehlinde olup Ebû Cafer'in hilafeti döneminde ölmüştür. İbn Hacer'e göre ravilerin yedinci tabakasına mensup olan Ebû Süleymân hakkında İbn Maîn, İclî, sika; İbn Hacer, hadisinde sikadır, Zührî'den rivayetlerinde bazı vehimleri vardır; Zehebî, saduk; Ebû Hâtim, şeyh, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Zührî'den rivayette bulunduğu kaynaklarda zikredildiği halde ona mülaki mi olduğu yoksa Zührî'nin kitabından vicâde yoluyla mı naklettiği tartışmalıdır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 386; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 219; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 51; İclî, *Sikât*, I, 217; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 419–423; Zehebî, *Kâşif*, I, 235; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tabakâtu'l-Müdekkilîn*, I, 19, thk. Âmir b. Abdu'l-A'lâ, Ammân, 1983, Mektebetü'l-Menâr, I, baskı; *Takrîb*, I, 100; *Tehzîb*, I, 201–202)

⁵⁴ Yezîd b. Abdülazîz b. Seyyah'ın künyesi Ebû Abdullah'tır. Kûfeli olup İbn Hacer'e göre ravilerin yedinci tabakasından olan Ebû Abdullah hakkında İbn Hanbel, İbn Maîn, Yahyâ b. Saîd, Zehebî, İbn Hacer, sika, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. İshâk b. Râşid'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 348; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 278; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 623; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 192–194; Zehebî, *Kâşif*, II, 387; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 603; *Tehzîb*, XI, 303)

⁵⁵ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Emevî'nin künyesi Ebû Zekerîya olup Memun'un hilafeti döneminde 203 senesinde ölmüştür. Kûfeli olan Yahyâ hakkında Zehebî âlem, İbn Hacer sika, hafız, faziletli, İclî sika, akil, hadiste sebt, Ebû Hâtim fakih, sika, Yakub b. Şeybe sika, keşîru'l-hadis, fakihu'l-beden, İbn Maîn sika, İbn Hibbân *Sikât*'ta zikredip mütkin ve fakih (yefetekkahu) değerlendirmesinde bulunmuştur. Yahyâ'nın Yezîd b. Abdülazîz ve Mûsa b. Kays'tan rivayeti vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 361; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 128; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 252; İclî, *Sikât*, II, 347; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 190–192; Zehebî, *Kâşif*, II, 360; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 154; *Takrîb*, I, 587)

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Müsned*, III, 33, no: 11309, Kahire, t.y, Müesseset'ü-Kurtuba

⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554

⁵⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 60, no: 11596

9. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Şuayb b. Ebî Hamza⁶⁰ – Ebû Yeman⁶¹ – Buhâri (ö.256)⁶²
10. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Mâlik b. Enes – Abdullah b. Yusuf⁶³ – Buhâri (ö.256)⁶⁴
11. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Evzâi⁶⁵ – Velîd b. Müslim⁶⁶ – Abdurrahman b. İbrâhim⁶⁷ – Buhâri (ö.256)⁶⁸
12. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Abdulvehhab es-Sekafî⁶⁹ – Muhammed b. Müsennâ⁷⁰ – Buhâri (ö.256)⁷¹

⁶⁰ Şuayb b. Ebî Hamza el-Emevî'nin künyesi Ebû Bişr'dir. Hums'lu olup 162 senesinde ölen Ebû Bişr hakkında İbn Hacer, sika, abid; Nesâî, İclî, sika; Zehebî, hafız, hattı güzel bir kişi; İbn Maîn, Zührî'den nakilde insanların en sağlamı, sultan için Zührî'den hadis yazdı değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Zührî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 438; İclî, *Sikât*, I, 457; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 516–520; Zehebî, *Kâşif*, I, 486; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 267; *Tehzîb*, IV, 307)

⁶¹ Hakem b. Nâfi el-Behrâni'nin künyesi Ebû Yeman'dır. 138'de doğup 222'de memleketi olan Hums'ta ölen Ebû Yeman hakkında, Ebû Hâtim, saduk, sika; İbn Hacer, sika, sebt, Şuayb'dan hadisin çok olması münavele ile aldığından dolayı olduğu söylenir; İclî, la bese bih; Ebû Zur'a, Ebû Yeman'ın Şuayb'dan sadece bir hadisi sema ile aldı, diğerlerini icazet ile rivayet etmiştir, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Buhâri, Ebû Yeman'ın Şuayb b. Ebî Hamza'dan sema olduğunu söylemektedir. Buhâri, Ebû Yeman'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 344; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadîl*, III, 129; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 194; İclî, *Sikât*, I, 313; Zehebî, *Kâşif*, I, 346; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 176; *Tehzîb*, II, 379–380)

⁶² Buhâri, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610

⁶³ Abdullah b. Yusuf et-Tenisi'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. Aslen Şamlı olup Mısır'da yerleşmiştir. 218 senesinde ölen Ebû Muhammed hakkında İbn Hacer, sika, mutkin; Ebû Hâtim, İclî, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Mâlik'ten sema vardır. Buhâri, Ebû Muhammed'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 233; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadîl*, V, 205; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 349; İclî, *Sikât*, II, 67; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 333–336; Zehebî, *Kâşif*, I, 610; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 330; *Tehzîb*, VI, 79)

⁶⁴ Buhâri, 66/Fedâilü'l-Kur'ân, 36, (438) no: 5058

⁶⁵ Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâi 88 yılında Ba'lebek'te doğdu. Şam bölgesinin fıkıh otoritesi sayılan Evzâi 157 senesinde Beyrut'ta vefat etmiştir. Evzâi, fıkhıta otorite olduğu kadar hadiste de tanınmış bir imamıdır. Nâfi, Zührî ve İbn Sirin başta olmak üzere birçok kişiden hadis dinleyen Evzâi Dimeşk'te ilk tedvin ve tasnif faaliyetinde bulunan âlim olarak tanınır. (Öğüt, Sâlim, "Evzâi", *DİA*, XI, 546–8)

⁶⁶ Velîd b. Müslim el-Kureşî'nin künyesi Ebû Abbâs'tır. Beni Ümeyye'nin mevlası olup Şamlı olan Ebû Abbâs 119–195 seneleri arasında yaşamıştır. Onun hakkında İbn Medinî, Şamlılar arasında onun mislini görmedim; Yakub b. Şeybe, sika; İbn Hacer, sika, çok tedlis ve tesviye yapar; Zehebî, hafız, Şam ehlinin âlimi, müdellis; Ebû Hâtim, salihu'l-hadis; İbn Hibbân *Sikât*'ta cem ve tasnif yapanlardandır, ancak isimlerde bazen kalb yapmıştır, değerlendirmesinde bulunmuştur. Evzâi'den sema vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 152; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadîl*, IX, 16; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 222; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 86–98; Zehebî, *Kâşif*, II, 355; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 584; *Tehzîb*, XI, 133)

⁶⁷ Abdurrahman b. İbrâhim el-Kureşî el-Emevî'nin künyesi Ebû Saîd olup Duheym diye maruftur. Ürdün ve Filistin kadılığı yapıp 245 senesinde ölen Ebû Saîd hakkında İbn Hacer, sika, hafız, mutkin; Nesâî, sika, memun, la bese bih; Ebû Hâtim, İclî, Dârekutnî, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Velîd b. Müslim'den sema vardır. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadîl*, V, 211; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 381; İclî, *Sikât*, II, 72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 495–500; Zehebî, *Kâşif*, I, 619; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 335; *Tehzîb*, VI, 119–120)

⁶⁸ Buhâri, 78/Edeb, 95, (520) no:6163

13. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Ma'mer b. Râşid – Hişam b. Yusuf⁷² – Abdullah b. Muhammed⁷³ – Buhâri (ö.256)⁷⁴
14. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Yûnus b. Yezîd⁷⁵ – Abdullah b. Vehb⁷⁶ – Ebu't-Tâhir⁷⁷ – Müslim (ö.261)⁷⁸

⁶⁹ Abdulvehhab b. Abdülmecîd es-Sekafî'nin künyesi Ebû Muhammed olup 111–184 veya 194 yılları arasında yaşamıştır. Onun hakkında Zehebî hafız, eşraftan, İclî sika, İbn Maîn sika, ömrünün sonlarında ihtilata maruz kaldı, İbn Hacer sika, ölümünden 3 sene önce ihtilata uğradı değerlendirmesini yapmış, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Yahyâ b. Saîd'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 97; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 71; İclî, *Sikât*, II, 108; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 133; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 503–508; Zehebî, *Kâşif*, I, 674; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 368; *Tehzîb*, VI, 397)

⁷⁰ Muhammed b. El-Müsennâ b. Ubeyd b. Kays el-Anzî'nin künyesi Ebû Mûsa'dır. 167 -252 seneleri arasında yaşayan İbn El-Müsennâ hakkında Zehebî hafız, sika, İbn Hacer, Hatib sika, sebt, İbn Maîn sika, Zühli hüccet, Ebû Hâtim salihu'l-hadis, saduk, Nesâî beis yoktur, kitabındaki değiştirir değerlendirmesini yapmış, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Abdulvehhab'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, VIII, 95; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 111; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 360; Zehebî, *Kâşif*, 214; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 505; *Tehzîb*, IX, 377–378)

⁷¹ Buhâri, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931

⁷² Hişam b. Yusuf es-Sanani'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. San'a kadısı olup 199 senesinde ölen Ebû Abdurrahman hakkında Ebû Zur'a, o Yemenliler arasında kitabı en sahih olan ve onların en hafız ve en mutkinidir; Abdurrazzâk, Hişam size rivayet ederse sizin başkanızdan bir şey yazmanıza gerek yoktur; Ebû Hâtim, sika, mutkin; Hâkim, sika, memun; İclî, İbn Hacer, sika; İbn Maîn, beis yoktur, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ında zikretmiştir. Ma'mer'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 194; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 70; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 232; İclî, *Sikât*, II, 333; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 265–268; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 573; *Tehzîb*, XI, 51)

⁷³ Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Müsnedî'nin künyesi Ebû Cafer'dir. Buharalı olup 229 senesinde ölen Ebû Cafer hakkında İbn Hacer, sika, hafız, İbn Hibbân, Sikât'ta mutkin; Hâkim, o Maverâünnehir'de sahabe Müsnedini cem' eden ilk kişidir, buradaki asrının hadis imamıdır; Ebû Hâtim, saduk, değerlendirmesinde bulunmuştur. Hişam b. Yusuf'tan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 162; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 354; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 59–60; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 321; *Tehzîb*, IX, 6)

⁷⁴ Buhâri, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933

⁷⁵ Yûnus b. Yezîd b. Ebî Necad el-Eyli'nin künyesi Ebû Yezîd'dir. Mısır'da 159 senesinde ölen Ebû Yezîd hakkında Zehebî, sebt; İclî, sika; İbn Maîn, Zührî'nin hadisini bilir (âlim), Zührî konusunda insanların en sağlamı (sebt); İbn Hacer, sika, Zührî'den olan rivayetinde biraz vehim (وهما قليلا), Zührî dışındakilerden rivayetinde hata vardır; Ebû Zur'a, la bese bih; Vekî, seyyiü'l-hıfz; İbn Hanbel, Zührî'den olan rivayetlerinde münker şeyler var değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Zührî'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 406; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 248; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 648; İclî, *Sikât*, II, 379; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 551–557; Zehebî, *Kâşif*, II, 404; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 614; *Tehzîb*, XI, 395–396)

⁷⁶ Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî'nin künyesi Ebû Muhammed olup Mısır ehlinde sayılmıştır. 125 senesinde doğup Mısır'da 197 senesinde ölmüştür. Musannif olan İbn Vehb hakkında İbn Hacer fakih, imam, İbn Maîn sika, Ahmed b. Hanbel din, akıl ve salah sahibi, Ebû Hâtim salihu'l-hadis, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Yûnus b. Yezîd, Mâlik b. Enes ve Amr b. Hâris'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 218; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 189; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 346; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 277–286; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 273, thk. Dairatü'l-Muarrefi'n-Nizâmiyye, Beyrut, 1986, Müessesetü'l-İlmânî, III, baskı; *Tehzîb*, VI, 65–66)

⁷⁷ Ahmed b. Amr b. Serh el-Kureşî'nin künyesi Ebû Tâhir'dir. Beni Ümeyye'nin mevlası olup 250 senesinde ölen İbn Amr hakkında İbn Yûnus sebt olan salihlerden fakih birisi, İbn Hacer, Nesâî sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. İbn Vehb'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 29; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 415–417; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 83; *Tehzîb*, I, 55)

15. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Yûnus b. Yezîd – Abdullah b. Vehb – Ahmed b. Abdurrahman⁷⁹ ve Harmele b. Yahyâ⁸⁰ – Müslim (ö.261)⁸¹
16. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Evzâi – Velîd b. Müslim – Abdurrahman b. İbrâhim – Müslim (ö.261)⁸²
17. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. Amr – Yezîd b. Hârûn – İbn Ebî Şeybe – İbn Mâce (ö.273)⁸³
18. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk b. Hemmam – İbn Hanbel– Abdullah (ö.290)⁸⁴
19. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Yûnus b. Yezîd – Abdullah b. Vehb – Hâris b. Miskin⁸⁵ ve Yûnus b. Abdu'l-a'la⁸⁶ – Nesâî (ö.303)⁸⁷
20. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Evzâi – Bakıyye b. Velîd⁸⁸ ve Velîd b. Müslim – Muhammed b. Musfa⁸⁹ – Nesâî (ö. 303)⁹⁰

⁷⁸ Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456

⁷⁹ Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb el-Kureşî'nin künyesi Ebû Ubeydullah'tır. Mısırlı olup 264 senesinde ölen Ebû Ubeydullah hakkında İbn Hacer, saduk, sonradan hafızası zayıfladı; İbn Adi, Mısırlı şeyhler, onun zayıf olduğu görüşünde icma etmişlerdir; Ebû Hâtim, rivayeti karıştırdı, sonra hatasından döndü (خلط ثم رجع) ; İbn Ahrem, 50'sinden sonra ihtilata uğramış olduğundan şüphe etmiyoruz; Nesâî, kezzap, değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Vehb'ten rivayette bulunmuştur. (Nesâî, *ed-Duaî' ve'l-Metrukîn*, I, 23, thk. Mahmûd İbrahim Zâid, Haleb, 1369, Dâru'l-Va'y; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 387–391; Zehebî, *Kâşif*, I, 198; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 82; *Tehzîb*, I, 47–48)

⁸⁰ Harmele b. Yahyâ b. Abdullah et-Tüçibi 243 ve 244 yılında ölmüştür. Mısırlı olan Harmele hakkında Ukayli inşallah sika Ebû Hâtim hadisi yazılır, fakat ihticac olunmaz, Zehebî (صدوق من أوعية العلم) ve İbn Hacer saduk, Yahyâ Mısır'daki bir şeyh değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Vehb'i en iyi bilen ve ondan en çok rivayet eden kişidir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 69; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 274; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 548–550; Zehebî, *Kâşif*, I, 317; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 156; *Tehzîb*, II, 201–202)

⁸¹ Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456

⁸² Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

⁸³ İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, Sünne, 12, (2486), no:169, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Dâru's-Selâm, 3. baskı

⁸⁴ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, II, 646, no: 1550, Demmâm, 1406, thk. Muhammed Saîd Sâlim el-Kahtânî, I. baskı

⁸⁵ Hâris b. Miskin b. Muhammed b. Yusuf, Beni Ümeyye'nin mevlası olup künyesi Ebû Amr'dır. Mısırın kadısı olup 154–255 seneleri arasında yaşayan Hâris hakkında Nesâî sika, memun, İbn Hacer sika, fakih, Hâkim sika, memun, Hatib fakih, sika fi'l-hadis, sebt, Ahmed b. Hanbel onda kavli-i Cemîl var, ondan bana sadece hayır ulaştı değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Vehb'ten rivayette bulunmuştur. (Hatib, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Târih-i Bağdâd*, VIII, 216, Beyrut, t. y, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye; Mizzî, *Tehzîb*, V, 281–283; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 148; *Tehzîb*, II, 136)

⁸⁶ Yûnus b. Abdulalâb. Meysera b. Hafs es-Sadeî'nin künyesi Ebû Mûsa'dır. Mısır ehlinden kabul edilip 170–264 seneleri arasında yaşayan Yûnus hakkında Zehebî imam, sika, fakih, muhaddis, Mukri, Ebû Hâtim, İbn Hacer, Nesâî sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. İbn Vehb'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 243; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 290; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 513–515; Zehebî, *Kâşif*, II, 403; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 613; *Tehzîb*, XI, 387)

⁸⁷ Nesâî, *Hasâis'u-Ali b. Ebî Tâlib*, I, 181–182, no: 175, thk. Ahmed Mirin el-Belvehî, Kuveyt, 1406, Mektebetü'l-Muallâ; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, thk. Abdulgaffâr Süleyman, Beyrut, 1991, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye

21. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Mâlik – Abdurrahman b. Kâsım⁹¹ – Hâris b. Miskîn – Nesâî (ö.303)⁹²
22. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Mâlik – Abdurrahman b. Kâsım – Muhammed b. Seleme⁹³ – Nesâî (ö.303)⁹⁴
23. Ebû Saîd – Ebû Seleme – Zührî – Ma'mer b. Râşid – Muhammed b. Sevr⁹⁵ – Muhammed b. Abdula'lâ⁹⁶ – Nesâî (ö.303)⁹⁷
24. Ebû Saîd – Dahhâk b. Şurahbîl⁹⁸ – Zührî – İshâk b. Râşid – Yezîd b. Abdülazîz – Yahyâ b. Âdem – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁹⁹

⁸⁸ Bakıyye b. Velîd el-Kelâî'nin künyesi Ebû Yuhmid olup 197 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Maîn, salih, İclî, maruf kişilerden naklettiğinde sika, mechullardan rivayet ettiğinde ise bir şey değildir; Nesâî, ehberana ve haddesena dediği zaman sikadır; İbn Hacer, saduk, zayıf ravilerden çok tedlis yapar değerlendirmesinde bulunmuştur. Bakıyye, Evzâî'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 150; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 434-5; İclî, *Sikât*, I, 250; Zehebî, *Kâşif*, I, 273; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 193; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 126)

⁸⁹ Muhammed b. Musfa b. Behlül el-Kureşî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Hums'lu olup 246 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında Zehebî, sika, hafız, garib şeyler rivayet eder; Mesleme b. Kâsım, sika; Nesâî, saduk; İbn Hacer, saduk, vehimleri var, tedlis yapardı, değerlendirmesinde bulunmuştur. Bakıyye b. Velîd'den rivayette bulunmuştur. Nesâî'de Ebû Abdullah'tan rivayette bulunmuştur. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 465-469; Zehebî, *Kâşif*, II, 222; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 507; *Lisanü'l-Mizân*, VII, 367; *Tehzîb*, IX, 406)

⁹⁰ Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176; *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561

⁹¹ Abdurrahman b. Kâsım b. Hâlid'in künyesi Ebû Abdullah'tır. Mısırlı 128- 191 seneleri arasında yaşayan Ebû Abdullah hakkında İbn Maîn, sika, sika; Nesâî, sika, memun, fakih; Hâkim, sika, memun; İbn Hacer, sika, fakih; Ebû Zur'a, Hatib, sika; Zehebî, fakih, saduk, değerlendirmesinde bulunmuştur. Mâlik b. Enes'in arkadaşı olan Ebû Abdullah ondan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 344-346; Zehebî, *Kâşif*, I, 640; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 348; *Tehzîb*, VI, 227)

⁹² Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089

⁹³ Muhammed b. Seleme el-Muradî'nin künyesi Ebû Hâris'tir. Mısırlı olup 248 senesinde ölen Ebû Hâris hakkında Zehebî, fakih, imam, sebt; İbn Hacer, sika, sebt; Nesâî, sika, sika; Ebû Hâtim, saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdurrahman b. Kâsım'dan rivayette bulunmuştur. Nesâî, Ebû Hâris'ten rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 277; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 287; Zehebî, *Kâşif*, II, 175; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 481; *Tehzîb*, IX, 171)

⁹⁴ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089

⁹⁵ Muhammed b. Sevr es-Sanani'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. San'a'lı olup 190 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında Ebû Zur'a, İbn Sevr, Abdurrazzâk ve Hişam b. Yusuf içinde en faziletli olan İbn Sevr'dir; İbn Hibbân *Sikât*'ta savvam, kavvam; İbn Hacer, abid, sika; İbn Maîn, sika, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ma'mer'den semai vardır. (Zehebî, *Kâşif*, I, 52; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 217; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 57; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 561-562; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 471; *Tehzîb*, IX, 76)

⁹⁶ Muhammed b. Abdulala es-San'anî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. 245 senesinde yerleşik bulunduğu Basra'da ölen Ebû Abdullah hakkında Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, İbn Hacer, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Muhammed b. Sevr'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 173; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 16; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 104; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 491; *Tehzîb*, IX, 257)

⁹⁷ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, VI, 355, no: 11220

⁹⁸ Dahhâk b. Şerahil ya da Şurahbîl el-Hemedani hakkında İbn Hacer, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, Bezzâr, Zührî'den rivayetlerinde cehaleti artmıştır; İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Dahhâk'ın Ebû Saîd el-Hudrî'den semai vardır. Zührî ve Habib b. Ebî Sabit'ten de rivayette

25. Ebû Saîd – Dahhâk b. Şurabhîl – Zührî – Evzâi – Muhammed b. Mus'ab¹⁰⁰ – İbn Hanbel (ö.241)¹⁰¹
26. Ebû Saîd – Dahhâk b. Şurabhîl – Zührî – Yûnus b. Yezîd – Abdullah b. Vehb – Ahmed b. Abdurrahman ve Harmele b. Yahyâ – Müslim (ö.261)¹⁰²
27. Ebû Saîd – Dahhâk b. Şurabhîl – Habib b. Ebî Sâbit¹⁰³ – Süfyân es-Sevrî¹⁰⁴ – Muhammed b. Abdullah¹⁰⁵ – Ubeydullah el-Kavârîri¹⁰⁶ – Müslim (ö.261)¹⁰⁷
28. Ebû Saîd – Dahhâk b. Şurabhîl – Zührî – Evzâi – Bakıyye b. Velîd ve Velîd b. Müslim – Muhammed b. Musfa – Nesâî (ö.303)¹⁰⁸
29. Ebû Saîd – Dahhâk b. Şurabhîl – Habib b. Ebî Sâbit – Eclah b. Abdullah¹⁰⁹ – Muhadır b. Müverri'¹¹⁰ – Abdula'la b. Vâsıl¹¹¹ – Nesâî (ö.303)¹¹²

bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 335; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 388; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 263–264; İbn Hacer, *Takrîb*, 297; *Tehzîb*, IV, 390)

⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

¹⁰⁰ Muhammed b. Mûsab b. Sadaka el-Karkasanî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Bağdad'da yerleşik olup 208 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında İbn Hanbel, la bese bih; Ebû Zur'a, hadisde saduk, fakat münker hadisler rivayet etti; İbn Maîn, hadis ashabından olmayan gafîl bir (مغفل); Zehebî, onda zayıflık var; Ebû Hâtim, kavi değil; Nesâî, zayıf; İbn Hibbân, mürselleri ref, isnadları kalb edecek kadar hafız kötü olanlardandır, bundan dolayı onunla ihticac caiz olmaz, değerlendirmesinde bulunmuştur. Evzâi'den semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 239; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 102; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 293; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 460–463; Zehebî, *Kâşif*, II, 222; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 404)

¹⁰¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639

¹⁰² Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456

¹⁰³ Habib b. Ebî Sâbit tabiinden olup 119 senesinde ölmüştür. Kûfeli olan Habib hakkında Zehebî sika, müctehid, fakih, İclî müftî, hadiste sebt, Ebû Hâtim saduk, sika, İbn Maîn, Nesâî sika, İbn Hacer sika, fakih, celîl, irsal ve tedlisî çoktur, İbn Huzeyme, Dârekutnî tedlis yapar, İbn Hibbân *Sikât*'ta tedlis yapardı değerlendirmesinde bulunmuştur. Dahhâk b. Şurabhîl'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 313; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 107; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 137; İclî, *Sikât*, I, 281; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 358–362; Zehebî, *Kâşif*, I, 307; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdekkisîn*, I, 37; *Tehzîb*, II, 156; *Takrîb*, I, 150)

¹⁰⁴ Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî'nin künyesi Ebû Abdullah olup Kûfe'den 150 senesinde çıkıp bir daha oraya dönmemiştir. 161 senesinde Basra'da vefat eden Süfyân hakkında Ebû Hatim fakih, hafız, Iraklıların imamı, İbn Hacer sika, hafız, abid, imam, hüccet olup tedlis yapmıştır, İbn Mübarek Süfyân'dan daha âlim birini görmedim değerlendirmesinde bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 92; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 221–2–3–4; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 100–101; *Takrîb*, I, 244)

¹⁰⁵ Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî'nin künyesi Ebû Ahmed'dir. Kûfeli olup 203 senesinde ölen Ebû Ahmed hakkında Ebû Hâtim, hadis hafızı, abid, müctehid, vehimleri vardır; İbn Hacer, sika, sebt, ancak Süfyân es-Sevrî'nin hadisinde hata etmiştir; İbn Maîn, sika; İclî, sika, onda teşeyyü vardır; Ebû Zur'a, saduk, değerlendirmesinde bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî'den semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 133; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 297; İclî, *Sikât*, II, 242; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 476–479; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 487; *Tehzîb*, IX, 227)

¹⁰⁶ Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîri'nin künyesi Ebû Saîd olup Basra'da ikamet etmiştir. 233 senesinde 81 yaşında ölen el-Kavariri hakkında Zehebî hafız, İbn Hacer sika, sebt, Nesâî, İbn Maîn sika, Ebû Hâtim saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, V, 395; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 327; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 406; Zehebî, *Kâşif*, I, 685; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 373; *Tehzîb*, VII, 36)

¹⁰⁷ Müslim, 16/Nikâh, 153, (913), no: 2461

¹⁰⁸ Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176; *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561

30. Ebû Saîd – Atâ b. Yesâr¹¹³ – Abdullah b. Dinâr – Mûsa b. Ubeyde – Zeyd b. Habbâb – İbn Ebî Şeybe (ö.235)¹¹⁴
31. Ebû Saîd – Atâ b. Yesâr – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Abdulvehhab es-Sekafî – Muhammed b. Müsennâ – Buhâri (ö.256)¹¹⁵
32. Ebû Saîd – Atâ b. Yesâr – Muhammed b. İbrâhim – Yahyâ b. Saîd – Abdulvehhab es-Sekafî – Muhammed b. Müsennâ – Müslim (ö.261)¹¹⁶
33. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym¹¹⁷ – Saîd b. Mesrûk¹¹⁸ – Kays b. Rebî¹¹⁹ ve Sellâm b. Süleym¹²⁰ – Tayâlisi (ö.204)¹²¹

¹⁰⁹ Eclah b. Abdullah el-Kindî'nin ismi Yahyâ künyesi Ebû Hucey'dir. Kûfeli olup 145 senesinde Ebû Cafer'in hilafeti döneminde ölen Ebû Hucey hakkında İbn Maîn, bir yerde sika, bir başka yerde beis yok; İbn Hacer, saduk, Şii; Nesâî, zayıf, şii; İbn Hibbân, isimleri kalbeder, Ebû Süfyân'ı Ebû Zübeyr yapacak kadar ne dediğinin farkında değildir; Nesâî, zayıf; İbn Sa'd, gerçekten zayıf, değerlendirmesinde bulunmuştur. Habib b. Ebî Sâbit'ten rivayette bulunmuştur. Ubeydullah b. Abdullah'tan rivayette bulunduğu dair ise herhangi bir bilgiye rastlamadık. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 350; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 68; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 175; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 275–280; Zehebî, *Kâşif*, I, 229; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 96; *Tehzîb*, I, 165)

¹¹⁰ Muhâdir b. Müverri'nin künyesi Ebû Müverri'dir. Kûfeli olup 206 senesinde ölen Ebû Müverri hakkında İbn Kani, Mesleme b. Kâsım, sika; Nesâî, leyse bihi bes; Ebû Zur'a, saduk; Ebû Hâtim, metin değildir, yüktübü hadisühü; İbn Hanbel, ashab-ı hadisten değil, gerçekten gafildir, değerlendirmesinde bulunmuştur. Eclah b. Abdullah'tan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 73; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 437; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 258–262; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 46)

¹¹¹ Abdulala b. Vasil b. Abdulala el-Esedî, Kûfeli olup 247 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Nesâî, Dârekutnî, Zehebî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, saduk, değerlendirmesinde bulunmuştur. Muhâdir b. Müverri'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 30; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 409; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 378–379; Zehebî, *Kâşif*, I, 611; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 332; *Tehzîb*, VI, 92)

¹¹² Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559

¹¹³ Atâ b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî'nin künyesi Ebû Muhammed olup 19 senesinde doğmuştur. 103 senesinde İskenderiye'de vefat eden Atâ, tabiî devri fıkıh ve hadis âlimlerinden olup çok hadis rivayet edenler arasında yer almaktadır. İbn Maîn, Ebû Zur'a, Nesâî, İbn Hibbân ve diğer hadis âlim ve münekkittleri onun güvenilirliği konusunda ittifak etmiştir. Atâ b. Yesâr, Ebû Zer, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbâs, İbn Ömer ve İbn Mes'ud'dan rivayette bulunmuştur. (Özel, Ahmet, "Atâ b. Yesâr", IV, 38–39, DİA, T.D.V. yay.)

¹¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920

¹¹⁵ Buhâri, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931

¹¹⁶ Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

¹¹⁷ Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Becelî'nin künyesi Ebû Hakem'dir. Kûfeli olup Haccac tarafından 100 senesinden önce öldürülen Ebû Hakem hakkında Nesâî, sika; Ebû Hâtim, faziletli ve çok ibadet yapan bir kişi; İbn Hibbân, *Sikât*'ta Kûfe'nin ibadet ehlinden; İbn Hacer, abid, saduk; İbn Maîn, zayıf, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Saîd'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 356; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 295; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 112; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 457; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 352; *Tehzîb*, VI, 256)

¹¹⁸ Saîd b. Mesrûk es-Sevrî Kûfeli olup 128 senesinde ölmüştür. Süfyân es-Sevrî'nin babası olan Saîd hakkında, Ebû Hâtim, İbn Maîn, İclî, İbn Hacer, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 513; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 66; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 371; İclî, *Sikât*, I, 405; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 241)

¹¹⁹ Kays b. Rebî el-Esedî'nin künyesi Ebû Muhammed olup Kûfelidir. 168 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Velîd, sika; İclî, insanlar onu zayıf görüyor, fakat Şu'be ondan rivayet etmiştir, hadiste maruf saduk birisidir; İbn Hacer, saduk, yaşlanınca hafızası bozuldu ve oğlu onun kitabına kendi

34. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Süfyân es-Sevrî – Abdurrazzâk (ö.211)¹²²
35. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Sellâm b. Süleyym – Saîd b. Mansûr (ö.227)¹²³
36. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Umare b. Ka'kaa¹²⁴ - Muhammed b. Fudayl¹²⁵ – İbn Hanbel (ö.241)¹²⁶
37. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Süfyân es-Sevrî – Abdurrazzâk – İbn Hanbel (ö.241)¹²⁷
38. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Süfyân es-Sevrî – Muhammed b. Kesîr¹²⁸ – Buhâri (ö.256)¹²⁹

hadisi dışında şeyler ilave etti, Kays aynen nakletti; Ebû Zur'a, leyyin; Vekî, zayıf; İbn Maîn hadisi bir şey değildir; Ahmed b. Hanbel münker şeyler rivayet etti değerlendirmesinde bulunmuştur. Şemr b. Atıyye'den rivayette bulunmuştur. Kays'ın Saîd'den rivayette bulunduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 156; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 97; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 457; *Tehzîb*, VIII, 350–352)

¹²⁰ Sellâm b. Süleyym el-Hanefî'nin künyesi Ebû Ahves'tir. Kûfeli olup 179 senesinde ölen Ebû Ahves hakkında İbn Hacer, sika, mutkin, sahibu sünne; İbn Maîn, sika, mutkin; Ebû Zur'a, Nesâî, sika; Ebû Hâtim, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Saîd b. Mesrûk'tan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 135; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 259; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 417; İclî, *Sikât*, I, 444; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 282–285; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 261; *Tehzîb*, IV, 248)

¹²¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234

¹²² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676

¹²³ Saîd b. Mansûr el-Horasanî, *Kitâbu's-Sünen*, II, 322, no: 2903, t.y, y.y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1

¹²⁴ Umare b. Ka'kaa b. Şubrûme ed-Dabi, Kûfeli olup İbn Hacer'e göre ravilerin 6. tabakasından sayılmaktadır. Onun hakkında İbn Sa'd, İbn Maîn, Nesâî, İclî, sika; İbn Hacer, sika, irsal yapmıştır; Ebû Hâtim, salihu'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu *Sikât*'ta zikretmiştir. Umare, Abdurrahman el-Beceli'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 351; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 501; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 386; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 260; İclî, *Sikât*, II, 163; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 262–263; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 409; *Tehzîb*, VII, 371)

¹²⁵ Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed-Dabî'nin künyesi Ebû Abdurrahman olup Kûfelidir. 195 senesinde ölen Muhammed hakkında Zehebî, hafız, sika, şii; İbn Maîn, sika; Yakub b. Süfyân, sika, şii; İclî, sika, onda teşeyyü var; İbn Hacer, saduk, arif, Şiilikle suçlanmıştır (rumiye); Ebû Zur'a, ilim ehlinde saduk bir kişi; İbn Hanbel, onda teşeyyü var, hasenü'l-hadis; Nesâî, beis yok; Ebû Dâvud, şii, muhterika; Ebû Hâtim, şeyh değerlendirmesinde bulunmuştur. Âsım b. Küleyb'den rivayette bulunmuştur. İbn Ebî Şeybe, Ali b. Münzir ve Ebû Hişam er-Rufâi, Muhammed'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 207; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 57; İclî, *Sikât*, II, 250; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 293–298; Zehebî, *Kâşif*, II, 211; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 502; *Tehzîb*, IX, 359)

¹²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021

¹²⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713

¹²⁸ Muhammed b. Kesîr el-Abdî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Basralı olup 90 yaşında 223 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında İbn Hanbel, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, saduk; İbn Hibbân *Sikât*'ta müttaki, faziletli bir kişi; İbn Maîn, sika değildir, değerlendirmesinde bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî'den semai vardır. Buhâri, Ebû Abdullah'tan ondan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 218; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 70; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 78; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 329–336; Zehebî, *Kâşif*, II, 213; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 504; *Tehzîb*, IX, 371)

¹²⁹ Buhâri, *Ehadisü'l-Enbiya*, 6 B3344; Buhâri, *Tefsir*, (Tevbe) 10 B4667

39. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Umare b. Ka'kaa - Abdulvâhid b. Ziyad¹³⁰ – Kuteybe b. Saîd¹³¹ – Buhâri (ö.256)¹³²
40. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Umare b. Ka'kaa - Abdulvâhid b. Ziyad – Kuteybe b. Saîd – Müslim (ö.261)¹³³
41. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Sellâm b. Süleyym – Hennâd b. Seriy¹³⁴ – Müslim (ö.261)¹³⁵
42. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Selâm b. Süleyym – Hennad b. Seriy – Nesâî (ö.303)¹³⁶
43. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Umare b. Ka'kaa – Cerîr b. Abdulhumeyd¹³⁷ – Osman b. Ebî Şeybe¹³⁸ – Müslim (ö.261)¹³⁹

¹³⁰ Abdulvahid b. Ziyad el-Abdi'nin künyesi Ebû Bişr'dir. Basralı olup 176 senesinde ölen Ebû Bişr hakkında İbn Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, sika; İclî, sika, hasenü'l-hadis; İbn Hacer, hadiste sika; Nesâî, beis yok değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Umare b. Ka'kaa'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 59; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 20; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 123; İclî, *Sikât*, II, 107; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 450–454; Zehebî, *Kâşif*, I, 672; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 367; *Tehzîb*, VI, 385)

¹³¹ Kuteybe b. Saîd b. Cemîl b. Tarîf b. Abdullah'ın künyesi Ebû Reca'dır. Irak, Mekke, Medîne, Şam ve Mısırâ rihlede bulunan Kuteybe 150 senesinde doğup 240 senesinde Horasan'da ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer sika, sebt, İbn Hibbân hadiste mutkin, sünende mütebahhir, İbn Maîn, Nesâî sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdulvâhid b. Ziyâd ve Ebû Avâne'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 195; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 20; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XII, 464–470; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 523–536; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 454; *Tehzîb*, VIII, 321–323)

¹³² Buhâri, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351

¹³³ Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452

¹³⁴ Hennâd b. Seriy b. Mûs'ab et-Temîmî'nin künyesi Ebû Seriy'dir. Kûfeli olup 152–243 seneleri arasında yaşayan Ebû Seriy hakkında Zehebî, hafız, zahid; Nesâî, İbn Hacer, sika; Kuteybe, Vekî'yi, Hennâd'ı yücelttiği gibi kimseyi yüceltirken görmedim, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Seriy, Sellâm b. Süleyym'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 246; Zehebî, *Kâşif*, II, 339; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 311–312; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 62; *Takrîb*, I, 574)

¹³⁵ Müslim, Zekât, 143, M2451

¹³⁶ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359; VI, 356, no: 11221, Zekât, 79, N2579

¹³⁷ Cerîr b. Abdülhumeyd b. Cerir ed-Dabî er-Râzî Ebû Abdullah diye künyelenir. 107 senesinde Kûfe'de doğdu ve yetişti. Ardından Reye yerleşip kadılık yapmış ve orada 187 senesinde ölmüştür. Mûsannif olan Cerir hakkında Kuteybe, önde gelen bir hafız, fakat aleni olarak Muaviye'ye sövmüştür (şetm); İbn Sa'd, sika, kesîru'l-ilm; İclî, sika; Ebû Hâtim, sika, hadisiyle ihticac olunur; Ebû Zur'a, ilim ehlinden saduk bir kişi; İbn Hibbân, Sikât'ta haşn kullardan (من العباد الحسنين) ; İbn Hacer sika, sahibu'l-kitab, ömrünün sonlarına doğru hafızasının bozulmasından dolayı hata etmiştir değerlendirmesinde bulunmuştur. Umare b. Ka'kaa, A'meş ve Süfyân Sevri'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 214; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 381; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 506; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 145; İclî, *Sikât*, I, 267; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 540–547; Zehebî, *Kâşif*, I, 291; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 139; *Tehzîb*, II, 65)

¹³⁸ Osman b. Muhammed b. İbrâhim el-Absî'nin künyesi Ebu'l-Hasen olup İbn Ebî Şeybe diye maruftur. *Müsned* ve tefsir sahibi olup Mekke, Rey ve Bağdad'a giden İbn Ebî Şeybe 156 senesinde doğup 239 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Maîn sika, saduk; İclî, sika; İbn Hacer sika, hafız, vehimleri vardır; Ahmed b. Hanbel, ondan gelen birkaç rivayet hakkında mevzu ya da mevzu gibidir değerlendirmesinde bulunmuştur. Osman, Cerir'den Bağdat'ta rivayette bulunmuştur. Müslim de Cerir'den rivayette bulunmuştur. (İclî, *Sikât*, II, 130; Zehebî, *Kâşif*, II, 12; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XI, 283–287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 478–479; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 386; *Tehzîb*, VII, 135–136)

44. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Umare b. Ka'kaa - İbn Fudayl – İbn Nümejr¹⁴⁰ – Müslim (ö.261)¹⁴¹
45. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Süfyân es-Sevrî – Muhammed b. Kesîr – Ebû Dâvud (ö.275)¹⁴²
46. Ebû Saîd – Abdurrahman b. Ebî Nuaym – Saîd b. Mesrûk – Süfyân es-Sevrî – Abdurrazzâk – Mahmud b. Gaylan¹⁴³ – Nesâî (ö.303)¹⁴⁴
47. Ebû Saîd – Ebû Nadra¹⁴⁵ – Kâsım b. Fadl¹⁴⁶ – Tayâlisî (ö.204)¹⁴⁷
48. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Ali b. Zeyd¹⁴⁸ – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk (ö.211)¹⁴⁹

¹³⁹ Müslim, 12/Zekât, 145, (846), no: 2453

¹⁴⁰ Muhammed b. Abdullah b. Nümejr el-Harîfî el-Hemedânî'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Kûfeli olup 234 senesinde ölen Muhammed hakkında İbn Hibbân *Sikât*'ta vera ehlinden, hafız ve mutkin; İbn Hacer, sika, hafız, faziletli ir kişi; Zehebî, hafız, zahid; Ebû Hâtim, sika, hadisiyle ihticac olunur; İclî, sika, ashab-ı hadisten sayılır değerlendirmesinde bulunmuştur. Muhammed b. Fudayl'dan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 144; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 307; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 85; İclî, *Sikât*, II, 243; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 566–570; Zehebî, *Kâşif*, II, 191; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 490; *Tehzîb*, IX, 251)

¹⁴¹ Müslim, 12/Zekât, 146, (846), no: 2454

¹⁴² Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiya, 6 B3344, Tefsir, (Tevbe) 10 B4667; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Dâru's-Selâm, 3. baskı

¹⁴³ Mahmud b. Gaylan el-Mervezi'nin künyesi Ebû Ahmed'dir. Bağdad'ta yerleşik olup 239 senesinde ölen Ebû Ahmed hakkında Zehebî, hafız; Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hacer, sika, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Abdurrazzâk'tan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 291; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 202; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 305–308; Zehebî, *Kâşif*, II, 246; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 522; *Tehzîb*, X, 58)

¹⁴⁴ Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 311, no: 3564;

¹⁴⁵ Münzir b. Mâlik b. Kat'a el-Abdî'nin künyesi Ebû Nadra'dır. Basralı olup Amra b. Hübeyre'nin valiliği döneminde 108 senesinde ölen Ebû Nadra hakkında İbn Maîn, İbn Hanbel, İbn Hacer, sika; Zehebî, fasih, belîğ, açık, düzgün konuşan (müfevvih), sika bir kişidir, hata eder; İbn Hibbân, *Sikât*'ta hata eden kişilerden; İbn Sa'd, inşallah sikadır, kesîru'l-hadis, herkes onunla ihticac etmez. (ليس كل أحد به), değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Saîd'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 208; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 420; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 508–509; Zehebî, *Kâşif*, II, 295; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 546; *Tehzîb*, X, 268)

¹⁴⁶ Kâsım b. Fadl b. Madan el-Hidânî'nin künyesi Ebû Muğîre'dir. Basralı olup 167 senesinde ölen Ebû Muğîre hakkında İbn Mehdî, sebt; Yahyâ b. Saîd, İbn Hanbel, Tirmizî, Nesâî, İclî, sika; İbn Hacer, sika, mürci olduğu iddia edildi (rumiye); İbn Maîn, salih, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu *Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Nadra'dan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 169; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 116; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 338; İclî, *Sikât*, II, 211; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 410–413; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 451; *Tehzîb*, VIII, 295)

¹⁴⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 287, no: 2165

¹⁴⁸ Ali b. Zeyd b. Abdullah el-A'mâ el-Kureşî'nin künyesi Ebû Hasan'dır. Aslen Mekkeli olup Basra ehlinden sayılan Ebû Hasan 129 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İclî, yüktebü hadisühü, kavi değil, şii bir seferinde ise la bese bih; İbn Hibbân, celil bir şeyh, haberlerde vehm, asarda ise hata eder, haberlerde hata o kadar çoğaldı ki, onlarda meşhurlardan rivayet edilen münkerler ortaya çıktı ve kendisiyle ihticacın terk edilmesine müstehak oldu; İbn Hacer, zayıf; İbn Hanbel, kavi değildir; Cüzcanî, vahi'l-hadis, zayıf; Yezîd b. Zürey, rafîzî; değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Nadra'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 78; İclî, *Sikât*, II, 154; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 437–438; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 401; *Tehzîb*, VII, 283–284)

49. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Ali b. Zeyd – Süfyân b. Uyeyne¹⁵⁰ – Humeydî (ö.219)¹⁵¹
50. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Katâde b. Diâme¹⁵² – Ebû Avâne¹⁵³ – Saîd b. Mansûr (ö.227)¹⁵⁴
51. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Avf b. Ebî Cemîle¹⁵⁵ – Yahyâ el-Kattân¹⁵⁶ – İbn Hanbel (ö.241)¹⁵⁷

¹⁴⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 151, no: 18658

¹⁵⁰ Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân el-Hilâli, Ebû Muhammed şeklinde künyelenir. Aslen Kûfeli olup Mekke'de ikamet eden İbn Uyeyne 107 senesinde doğmuş ve 198 senesinde 91 yaşındayken vefat etmiştir. 7000 civarında rivayeti bulunmakla birlikte herhangi bir kitabı yoktur. Onun hakkında Ebû Hatim imam, sika, Zehebi alem, İbn Sa'd sika, sebt, Kesîru'l-hadis, hüccet, İclî sika, sebt fi'l-hadis, İbn Maîn sika, İbn Hibbân hafız, mütkin, din ve vera ehli, İbn Hacer sika, hafız, imam, hüccet, ömrünün sonlarında hafızası zayıflamıştır, sika kimselerden tedlis yaparak rivayette bulunmuştur, değerlendirmesinde bulunmuştur. Süfyân, Ebû Zübeyr'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 498; Buhârî, *Târih-i Kebîr* IV, 94; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 225–6; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 403–4; İclî, *Sikât*, I, 417; Zehebi, *Kâşif*, I, 449; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 177–196; XXVI, 404; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 245; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 104–5–6–7)

¹⁵¹ Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, II, 330, no: 749, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut, Kahire, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Mektebetü'l-Mütenebbî

¹⁵² Katâde b. Diâme es-Sedûsî'nin künyesi Ebû Hattâb olup Basralıdır. Tabiin arasında yer alan Katâde 60 senesinde doğup, 118 senesinde Vasıt'ta ölmüştür. Onun hakkında, İbn Hanbel, Basra ehlinin en hafızı; Ebû Zur'a, Hasan'ın ashabının en âlimi; Zehebî, hafız, müfessir; İclî, sika, Katâde kader görüşüne çağırılmaz ve o konuda konuşmaz; İbn Sa'd, sika, memun, hadiste hüccet, bazı kaderi görüşlere sahipti (وكان يقول بشيء من القدر) ; İbn Hacer, asrının hafızı, tedlisle meşhur; İbn Hibbân *Sikât*'ta Kur'an ve fikhî bilenlerden, zamanının hafızlarından, müdellis, İbn Maîn, sika; Tavus, İblis, Katâde'den daha fakih değerlendirmesinde bulunmuştur. Katâde b. Diâme, Ebû Saîd el-Hudrî'den irsal yapmıştır. Ebû Nadra'dan Ebû Mutevekkil'den rivayeti vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 185; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 133; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 321; İclî, *Sikât*, II, 215; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 498–517; Zehebî, *Kâşif*, II, 134; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, I, 43; *Tehzîb*, VIII, 315–318; *Takrîb*, I, 453)

¹⁵³ Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkürî'nin künyesi Ebû Avâne'dir. Vasıt'ta bir süre ikamet ettikten sonra Basra'ya gidip 176 senesinde ölene kadar orada kaldı. Onun hakkında İbn Hacer, sika, sebt; Yakub b. Şeybe, sebt, salihu'l-hıfz, sahihu'l-kitab; İclî, sika; Zehebî, kitaptan rivayet ettiğinde sika, mütkin; Ebû Zur'a, kitabından naklettiğinde sika; Ebû Hâtim, Kitapları sahih, hıfzından naklettiğinde çok galatı var, sika, saduk; Affân, sahihu'l-kitab, sebt; İbn Hanbel, kitabından naklettiğinde Şüreyk'ten daha sağlam, hıfzından rivayet ettiğinde ise çok vehmi var değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Katâde'den rivayette bulunmuştur. Abdulmelik b. Hakim ve Nuaym b. Hakim'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 181; VIII, 98; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 40; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 562–563; İclî, *Sikât*, II, 340; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 498–506 XXX, 441–448; Zehebî, *Kâşif*, II, 349; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 580; *Tehzîb*, II, 103–105)

¹⁵⁴ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 345, no: 2972

¹⁵⁵ Avf b. Ebî Cemîle el-Arabî'nin künyesi Ebû Schl'dir. Basralı olup 59–146 seneleri arasında yaşayan Avf hakkında Nesâî sika, sebt, İbn Hanbel sika, salihu'l-hadis, İbn Maîn sika, İbn Hacer sika, kaderi ve Şiilik ile itham olunmuştur, Ebû Hâtim saduk, salihu'l-hadis, Ebû Dâvud kaderi değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Nadra'dan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 58; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 15; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 296; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 437–440; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 433; *Tehzîb*, VIII, 148)

¹⁵⁶ Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân'ın künyesi Ebû Saîd'dir. Basralı olup 198 senesinde ölen Ebû Saîd hakkında İbn Hanbel, Basra'da ileyhi'l-münteha fi't-tesebbüt; İbn Hacer, sika, mutkin, hafız, imam, örnek bir kişi; İbn Sa'd, sika, çok güvenilir, hüccet; İbn Maîn, Basralı şeyhlerin en sağlamlarından; Ebû Zur'a, sika, hafız; Ebû Hâtim, sika, hafız; İbn Hibbân, *Sikât*'ta din, ilim, fazilet,

52. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Kâsım b. Fadl – Vekî b. Cerrâh¹⁵⁸ – İbn Hanbel (ö.241)¹⁵⁹
53. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Katâde b. Diâme - Ebû Avâne – Behz b. Esed¹⁶⁰ – İbn Hanbel (ö.241)¹⁶¹
54. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Katâde – Ebû Avâne – Affân b. Müslim¹⁶² – İbn Hanbel (ö.241)¹⁶³
55. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Avf b. Ebî Cemîle – Muhammed b. Cafer¹⁶⁴ – İbn Hanbel (ö.241)¹⁶⁵

anlayış, akıl, vera ve hıfz açısından zamanının efendilerindendir, değerlendirmesinde bulunmuştur. Süleymân et-Teymî ve Avf b. Ebî Cemîle'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 276; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 293; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 150; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 611; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 329–331; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 591)

¹⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 25, no: 11212

¹⁵⁸ Vekî b. Cerrâh b. Melih b. Adi er-Ruvâsi Ebû Süfyân 129 senesinde doğup 196 veya 197 senesinde Mekke yolundaki Fey mevkiinde ölmüştür. Küfe ehlinden sayılan Vekî hakkında Zehebi alem, İbn Hacer sika, hafız, abid, İclî sika, abid, hafız, salih, İbn Hibbân sika, mütkın, Ebû Hatim sika, Muhammed b. Nasr el-Mervezi ömrünün sonlarında hıfzından rivayet ederdi ve hadislerin lafızlarını mana ile rivayet eder gibi değiştirdi, demektedir. Vekî, Hammâd b. Seleme, Kâsım b. Fadl ve Rebî b. Sabîh'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 179; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 37–8; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 562; İclî, *Sikât*, II, 341; Zehebi, *Kâşif*, II, 350; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 462–3–4, İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 109–10–11–12–13; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 581)

¹⁵⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 32, no: 11293, III, 48, no: 11466

¹⁶⁰ Behz b. Esed el-Ammi, Ebu'l-Esved şeklinde künyelenmiş olup ölüm tarihi kesin değildir. Ukbe b. Mükrim'in Yahyâ b. Saîd el-Kattan'dan önce öldüğünü söylerken diğerleri 200'den sonra öldüğü kanaatine sahiptir. Basralı olan Behz hakkında Ahmed b. Hanbel tesebbütte son nokta, Ebû Hâtim, imam, saduk, sika, Zehebî hüccet, imam, İbn Sa'd sika, Kesîru'l-hadis, hüccet, İbn Hacer, sika, sebt, Nesâî sika, Yahyâ b. Saîd, saduk, sika, İclî salih bir kişi ve sahibu-sünne değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Hanbel, Behz b. Esed'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 298, İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 431; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 155; İclî, I, 255; Zehebi, *Kâşif*, I, 276; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 128; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 436; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 259)

¹⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 45, no: 11434

¹⁶² Affân b. Müslim b. Abdullah es-Saffar Ebû Osman el-Basri, 134 senesinde doğup, 220 veya daha öncesinde Irak'ta ölmüştür. Bağdad'ta ikamet eden Affân hakkında Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî'den daha sebt, İbn Sa'd sika, Kesîru'l-hadis, sebt, hüccet, İbn Hacer, sika, sebt, İclî sebt ve sahibu Sünne, Ebû Hâtim, sika, mütkın ve metin, İbn Maîn, sika olup bir kere hata etti, İbn Medini, hadisın bir harfinde şüphe etse onu terk ederdi, bazen de vehme kapılırdı değerlendirmesinde bulunmuş. İbn Hibbân'da onu *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Adi, Affân'ın Hammâdeyn'den sadece mürsel şeyler rivayet ettiğini, mevkuf hadisleri ref ettiğini söyledikten sonra sika olup vehme düştüğünü belirtmiştir. Ebû Avâne ve Mehdî b. Meymûn'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, VII, 298, Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 772, İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 30, İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 522; İclî, *Sikât*, II, 140, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 160–163; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 208; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 393)

¹⁶³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11629

¹⁶⁴ Muhammed b. Cafer el-Hüzeli'nin künyesi Ebû Abdullah olup Gander diye maruftur. Basra ehlinden olup Cürcan ve Nisabur'a da gitmiştir. 193 senesinde ölen Gander hakkında İbn Hacer, sika, sahihu'l-kitab, ancak onda gaflet vardır; Vekî es-Sahihu'l-kitab; İbn Maîn, bazıları onun hata ettiğini söylemeye kalkıştı ancak güç yetireme, o insanların kitapları en sahih olanlarındandı, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Avf b. Ebî Cemîle'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 57; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 50; Cürcânî, Ebu'l-Kâsım, Hamza b. Yûsuf, *Târih-i Cürcân*, XII, 434, thk. Muhammed Abdü'l-Muîd Hân, Beyrut, 1981, Âlimü'-Kütüb;

56. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Ali b. Zeyd – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – İbn Hanbel (ö.241)¹⁶⁶
57. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Kâsım b. Fadl – Affân b. Müslim – İbn Hanbel (ö.241)¹⁶⁷
58. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Süleymân et-Teymî¹⁶⁸ – İbn Ebî Adî¹⁶⁹ – Muhammed b. El-Müsennâ – Müslim (ö.261)¹⁷⁰
59. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Kâsım b. Fadl – Şeyban b. Ferruh¹⁷¹ – Müslim (ö.261)¹⁷²
60. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Katâde b. Diâme – Ebû Avâne – Kuteybe b. Saîd ve Ebû'r- Rebî¹⁷³ – Müslim (ö.261)¹⁷⁴
61. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Dâvud b. Ebî Hind¹⁷⁵ – Abdulalâ b. Abdulalâ¹⁷⁶ – İbn El-Müsennâ – Müslim (ö.261)¹⁷⁷

Zehebî, *Kâşif*, II, 162; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 5–9; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 472; *Tehzîb*, IX, 84–85)

¹⁶⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 79, no: 11767

¹⁶⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 95, no: 11925

¹⁶⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 97, no: 11940

¹⁶⁸ Süleymân b. Tarhân et-Teymî'nin künyesi Ebû Mutemer'dir. Basralı tabiin arasında yer alıp 143 senesinde 97 yaşındayken ölen Süleymân hakkında Süfyân es-Sevri, Basra'nın hafızlarından; İclî, sika, Basra ehlinin en hayırlılarından; İbn Hanbel, İbn Hacer, sika; Şu'be, Süleymân et-Teymî'den daha doğru sözlüsünü görmedim, fakat hadis rivayet ettiği zaman onu Hz. Peygamber'e ref ettiği için, durumu değişti; İbn Hibbân, *Sikât*'ta Basra ehlinin salih ve çok ibadet edenlerinden olup, itkan, hıfz ve sünnet yönünden sika; İbn Maîn, Nesâî tedlis yapardı, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Nadra ve Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 20; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 124; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 300; İclî, *Sikât*, I, 430; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 6–12; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 252; *Tehzîb*, IV, 176; *Tabakâtü'l-Müdekkisîn*, I, 33)

¹⁶⁹ Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Adî bazen dedesine nispet edilir. Ebû Amr diye künyelenip Basralı olan İbn Ebî Adî 194 senesinde Basra'da Muhammed b. Hârûn'un hilafeti döneminde ölmüştür. Onun hakkında İbn Sa'd, İclî, İbn Hacer, Zehebî, Nesâî sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Süleymân et-Teymî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 292; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 23; İclî, *Sikât*, II, 247; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 321–324; Zehebî, *Kâşif*, II, 154; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 465; *Tehzîb*, IX, 12)

¹⁷⁰ Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457

¹⁷¹ Şeyban b. Ferruh el-Eyli'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. 235 senesinde vefat eden Ebû Muhammed hakkında İbn Hanbel, Mesleme, sika; Ebû Zur'a, saduk; Saci Kaderi ancak saduk; İbn Hacer, saduk, vehme düşer, Kaderi olduğu iddia edildi; Ebû Hâtim, kader görüşünde idi (kaderi), değerlendirmesinde bulunmuştur. Kâsım b. Fadl'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 357; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 598–600; Zehebî, *Kâşif*, I, 491; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 269; *Tehzîb*, IV, 328)

¹⁷² Müslim, 12/Zekât, 150, (847), no: 2458

¹⁷³ Süleymân b. Dâvud el-Atki ez-Zehrani'nin künyesi Ebû Rebî'dir. Basralı olup 234 senesinde ölen Ebû Rebî hakkında İbn Maîn, İbn Kani, sika, saduk; Ebû Hâtim, Nesâî, sika; İbn Hacer, sika, kimse onu bir delille eleştirmede; İbn Hıraş, insanlar onu eleştirdi ama o saduktur, değerlendirmiş, İbn Hibbân da onu *Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Avâne'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 11; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 113; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 278; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 424; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 166)

¹⁷⁴ Müslim, 12/Zekât, 151, (847), no: 2459

62. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Kâsım b. Fadl – Müslim b. İbrâhim¹⁷⁸ – Ebû Dâvud (ö.275)¹⁷⁹
63. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Süleymân et-Teymî – İbn Ebî Adi – Ahmed – Abdullah (ö.290)¹⁸⁰
64. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Ali b. Zeyd – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – Ahmed – Abdullah (ö.290)¹⁸¹
65. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Saîd b. Yezîd¹⁸² – Gassan b. Mudar¹⁸³ – Nasr b. Ali¹⁸⁴ – Abdullah (ö.290)¹⁸⁵

¹⁷⁵ Dâvud b. Ebî Hind'in künyesi Ebû Muhammed'dir. Basra ehlinde olup 139 senesinde ölen Dâvud hakkında Zehebî, alem, hafız, savvam; İbn Hanbel, sika, sika; Yakub b. Şeybe, sika, sebt; İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî, sika; İclî, sika, ceyyidü'l-isnad; İbn Hacer, sika, mutkin, ömrünün sonlarında vehme düşmüştür; İbn Hibbân, Sikât'ta mutkin olup, Basralıların en hayırlılarından, hıfzından rivayet ettiğinde vehme düşer ama bu kadar vehim onu terk etmeye müstehak olmaz, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Nadra'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 231; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 411; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 278–279; İclî, *Sikât*, I, 342; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 461–466; Zehebî, *Kâşif*, I, 382; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 177)

¹⁷⁶ Abdulalâ b. Abdulalâ es-Kureşî'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. Basra ehlinde olup 189 senesinde ölen Ebû Muhammed hakkında İbn Maîn, Ebû Zur'a, İbn Hacer, sika; Zehebî, sika, fakat Kaderi'dir; Ebû Hâtim, salihu'l-hadis; İbn Hibbân, Sikât'ta davetçi olmayan bir kaderi ve hadiste mütkin; Nesâî, la bese bih değerlendirmesinde bulunmuştur. Dâvud b. Ebî Hind'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 73; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 28; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 131; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 359–362; Zehebî, *Kâşif*, I, 611; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 331; *Tehzîb*, VI, 87)

¹⁷⁷ Müslim, 12/Zekât, 152, (847), no: 2460

¹⁷⁸ Müslim b. İbrâhim el-Ezdi'nin künyesi Ebû Amr'dır. Basra'da ikamet edip ömrünün sonlarına doğru kör olan Ebû Amr 222 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer, sika, memun, müksir; İbn Maîn, sika, memun; İclî, sika; İbn Hibbân, Sikât'ta mutkin, değerlendirmesinde bulunmuştur. Kâsım b. Fadl'dan rivayette bulunmuştur. Ebû Dâvud'da Müslim'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 157; İclî, *Sikât*, II, 276; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 487–491; Zehebî, *Kâşif*, II, 257; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 529; *Tehzîb*, X, 109–110)

¹⁷⁹ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 12, (1066), no: 4667

¹⁸⁰ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1355

¹⁸¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1514

¹⁸² Saîd b. Yezîd b. Mesleme el-Ezdi'nin künyesi Ebû Mesleme'dir. Basralı olup İbn Hacer'e göre ravilerin dördüncü tabakasından sayılan Ebû Mesleme hakkında İbn Maîn, Bezzâr, Nesâî, Zehebî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, salih değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Nadra'dan semai vardır. Enes b. Mâlik'ten de rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 520; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 73; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 280; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 114–115; Zehebî, *Kâşif*, I, 446; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 242; *Tehzîb*, IV, 88)

¹⁸³ Gassan b. Mudar el-Ezdi'nin künyesi Ebû Mudar'dır. Basralı olup 184 senesinde ölen Ebû Mudar hakkında İbn Hanbel, şeyh, sika sika; İbn Maîn, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, la bese bih, salihu'l-hadis; Ebû Zur'a, saduk; İbn Hibbân, Sikât'ta sika kimselerden olan rivayetlerine itibar edilir, değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ebû Mudar, Saîd b. Yezîd'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 51; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 108–109; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 442; *Tehzîb*, VIII, 222)

¹⁸⁴ Nasr b. Ali b. Nasr el-Ezdi'nin künyesi Ebû Amr'dır. Ali taraftarı olup 250 senesinde ölen Ebû Amr hakkında İbn Hacer, sika, sebt; Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hıraş, sika; İbn Hanbel, beis yok değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 471; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 218; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 561; *Tehzîb*, X, 384)

¹⁸⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1552

66. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Saîd b. İyas¹⁸⁶ – Hammâd b. Seleme¹⁸⁷ – Mûsa b. İsmail¹⁸⁸ – Ahmed b. İshâk¹⁸⁹ – Bezzâr (ö.292)¹⁹⁰
67. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Katâde b. Diâme – Ebû Avâne – Kuteybe b. Saîd – Nesâî (ö.303)¹⁹¹
68. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Dâvud b. Ebî Hind¹⁹² – Abdulalâ b. Abdulalâ – İbn El-Müsennâ – Nesâî (ö.303)¹⁹³
69. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Avf b. Ebî Cemîle – Yahyâ el-Kattân – Amr b. Ali¹⁹⁴ – Nesâî (ö.303)¹⁹⁵

¹⁸⁶ Saîd b. İyas el-Ceriri'nin künyesi Ebû Mes'ud'dur. Basralı olup 144 senesinde ölen Ebû Mes'ud hakkında İbn Maîn, Nesâî, sika; İbn Hanbel, Basra'nın muhaddisi; İclî, sika, ömrünün sonlarında ihtilata uğradı; İbn Hacer, sika, ölmeden üç sene önce ihtilata uğradı; Ebû Hâtim, ölmeden önce hafızası zayıfladı, ondan eskiden yazan için o salih, hasenü'l-hadis; İbn Hibbân, Sikât'ta ölmeden üç sene önce ihtilata uğradı, fahiş bir ihtilat değildi, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Nadra'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 456; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, I; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 351; İclî, *Sikât*, I, 394; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 338–342; Zehebî, *Kâşif*, I, 432; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 233; *Tehzîb*, IV, 6)

¹⁸⁷ Hammâd b. Seleme b. Dinar'ın Künyesi Ebû Seleme'dir. Basralı olan Hammâd 167 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî imam, İbn Mehdî, Hammâd ve Mâlik'in benzerini görmedim, Ebû Hâtim, insanların en zâbiti ve Sâbit ve Ali b. Zeyd'in hadislerini en iyi bilen kişidir, İbn Maîn, Sâbit'in ashabı içinde en sağlamı, İbn Hacer, sika, abid, yaşlılığının sonunda hafızası zayıfladı, Amr b. Âsim, sika, saduk, galatı vardır, İclî, sika, salih bir adam, hasenü'l-hadis, Beyhaki imamlardan, ancak yaşlandığında su'i hıfza uğradı, Ahmed b. Hanbel salih değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Hammâd'ın Ezrak b. Kays'tan rivayeti vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 22; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 140–1; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 216; İclî, *Sikât*, I, 319; Zehebî, *Kâşif*, I, 349; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 178; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 13; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 254)

¹⁸⁸ Mûsa b. İsmail en-Minkari'nin künyesi Ebû Seleme'dir. Basralı olup 223 senesinde ölen Ebû Seleme hakkında İbn Maîn, sika, memun; Zehebî, İbn Hacer, sika, sebt; Ebû Velîd et-Tayâlisî, sika, saduk; Ebû Hâtim, İclî, sika; İbn Hibbân Sikât'ta mutkin, değerlendirmesinde bulunmuştur. Hammâd b. Seleme'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 280; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 136; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 160; İclî, *Sikât*, II, 303; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 21–26; Zehebî, *Kâşif*, II, 301; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 549; *Tehzîb*, X, 296–297)

¹⁸⁹ Ahmed b. İshâk b. İsa el-Ehvazî el-Bezzâr'ın künyesi Ebû İshâk'tır. 250 senesinde ölen Ebû İshâk hakkında Zehebî, İbn Hacer, saduk; Nesâî, salih, değerlendirmesinde bulunmuştur. Mûsa b. İsmail'den rivayette bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız Ebû İshâk'tan Bezzâr rivayette bulunmuştur. (Zehebî, *Kâşif*, I, 190; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 77; *Tehzîb*, I, 12)

¹⁹⁰ Bezzâr, *Müsned*, II, 125, no: 481, t.y, y,y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1

¹⁹¹ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8554

¹⁹² Dâvud b. Ebî Hind'in künyesi Ebû Muhammed'dir. Basra ehlinde olup 139 senesinde ölen Dâvud hakkında Zehebî, alem, hafız, savvam; İbn Hanbel, sika, sika; Yakub b. Şeybe, sika, sebt; İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî, sika; İclî, sika, ceyyidü'l-isnad; İbn Hacer, sika, mutkin, ömrünün sonlarında vehme düşmüştür; İbn Hibbân, Sikât'ta mutkin olup, Basralıların en hayırlılarından, hıfzından rivayet ettiğinde vehme düşer ama bu kadar vehim onu terk etmeye müstehak olmaz, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Nadra'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 231; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 411; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 278–279; İclî, *Sikât*, I, 342; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 461–466; Zehebî, *Kâşif*, I, 382; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 177)

¹⁹³ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8554

¹⁹⁴ Amr b. Ali b. Bahr es-Sayrafi'nin künyesi Ebû Hafs'tır. Basralı olup İsbehan'a da gelen Ebû Hafs 249 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Nesâî, sika, sahibu hadis, hafız; İbn Hacer, sika, hafız; Ebû Hâtim, saduk; İbn Medini onu eleştirdi ve rivayetine tan etti, değerlendirmesinde bulunmuştur. Yahyâ b. Saîd el-Kattan'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 355; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-*

70. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Kâsım b. Fadl – Behz b. Esed – Süleymân b. Ubeydullah¹⁹⁶ - Nesâî (ö.303)¹⁹⁷
71. Ebû Saîd – Ebû Nadra – Süleymân et-Teymî – Mutemer b. Süleymân¹⁹⁸ – Muhammed b. Abdulala¹⁹⁹ – Nesâî (ö.303)²⁰⁰
72. Ebû Saîd – Katâde b. Diâme – Evzâî – Velîd b. Müslim ve Mübeşşir b. İsmail²⁰¹ – Nasr b. Âsım²⁰² – Ebû Dâvud (ö.275)²⁰³
73. Ebû Saîd – Ebû Sıddık en-Nâci – İmrân el-Ammî – Muâz b. Muâz – Ubeydullah b. Muâz – Muhammed b. Fadl – Taberânî (ö.360)²⁰⁴
74. Ebû Saîd – Yezîd el-Fakîr²⁰⁵ – Süveyd b. Nuceyh²⁰⁶ – Muhammed b. Ubeyd²⁰⁷ – İbn Hanbel (ö.241)²⁰⁸

Tadil, VI, 249; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 487; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 162–165; Zehebî, *Kâşif*, II, 84; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 424; *Tehzîb*, VIII, 70–71)

¹⁹⁵ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8556

¹⁹⁶ Süleymân b. Ubeydullah el-Gaylani'nin künyesi Ebû Eyyüb'tür. Basralı olup 246 senesinde ölen Ebû Eyyüb hakkında Nesâî, sika; Ebû Hâtim, saduk; Mesleme, la bese bih; İbn Hacer, saduk, leyse bi'l-kavî, değerlendirmesinde bulunmuştur. Behz b. Esed'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 127; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 35; Zehebî, *Kâşif*, I, 462; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 253; *Tehzîb*, IV, 183)

¹⁹⁷ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 144, no: 8511; V, 158, no: 8557

¹⁹⁸ Mutemer b. Süleymân b. Tarhan et-Teymî'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. 107 senesinde doğup 187 yılında Hârûn'un hilafeti döneminde yerleşik olduğu Basra'da ölen Ebû Muhammed hakkında Ebû Hâtim, sika, saduk; İbn Maîn, İclî, İbn Hacer, sika; İbn Hıraş, hıfzından rivayet ettiğinde saduk, kitabından rivayet ettiğinde sika, değerlendirmesinde bulunmuştur. Babası Süleymân b. Tarhan'dan semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 49; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 402; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 522; İclî, *Sikât*, II, 286; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 250–255; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 539; *Tehzîb*, X, 204)

¹⁹⁹ Muhammed b. Abdulala es-San'ani'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. 245 senesinde yerleşik bulunduğu Basra'da ölen Ebû Abdullah hakkında Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, İbn Hacer, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Mutemer b. Süleymân'dan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 173; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 16; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 104; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 581; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 491; *Tehzîb*, IX, 257)

²⁰⁰ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558

²⁰¹ Mübeşşir b. İsmail el-Halebî'nin künyesi Ebû İsmail'dir. 200 senesinde memleketi olan Haleb'de ölen Ebû İsmail hakkında İbn Sa'd, sika, memun; İbn Maîn, İbn Hanbel, Zehebî, sika; Nesâî leyse bihi bes, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 471; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 11; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 193; Zehebî, *Kâşif*, II, 238; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 29)

²⁰² Nasr b. Âsım el-Antakî, İbn Hibbân, *Sikât*'ta şeyh; İbn Hacer, leyyinü'l-hadis, değerlendirmesinde bulunmuştur. Velîd b. Müslim ve Mübeşşir b. İsmail'den rivayette bulunmuştur. Ebû Dâvud'da Nasr'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 217; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 349; Zehebî, *Kâşif*, II, 318; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 410; *Takrîb*, I, 560; *Tehzîb*, X, 381)

²⁰³ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4765

²⁰⁴ Taberânî, Ebu'l-Kâsım, Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210, thk. Tarık b. Ivezullah, Abdu'l-Muhsin b. İbrahim, Kahire, 1415, Dâru'l-Haremeyn

²⁰⁵ Yezîd b. Suheyb el-Fakîr'in künyesi Ebû Osman'dır. Hâricîlerin bir görüşüne meyiletmek üzereyken şefaât ile ilgili bir hadis duyması üzerine vazgeçmiştir. Kûfeli olup Mekke'ye de giden Ebû Osman hakkında İbn Maîn, Nesâî, sika; Ebû Zur'a bir yerde sika, bir başka yerde yüktebü hadisühü; İbn Hıraş, celil, saduk, azizü'l-hadis; Ebû Hâtim, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da

75. Ebû Saîd – Ma’bed b. Sîrin²⁰⁹ – Muhammed b. Sîrin²¹⁰ – Mehdî b. Meymun²¹¹ – Saîd b. Mansûr (ö.227)²¹²
76. Ebû Saîd – Ma’bed b. Sîrin – Muhammed b. Sîrin – Mehdî b. Meymun – Affân b. Müslim – İbn Hanbel (ö.241)²¹³
77. Ebû Saîd – Ma’bed b. Sîrin – Muhammed b. Sîrin – Mehdî b. Meymun – Fıtr b. Hammâd²¹⁴ – Abdullah (ö.290)²¹⁵

onu Sikât’ta zikretmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 305; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 342; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 272; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 535; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXII, 164–165; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 295)

²⁰⁶ Süveyd b. Nuceyh’in künyesi Ebû Kutbe’dir. Ebû Cafer’in hilafeti döneminde ölmüştür. Kûfeli olup A’meş’in de komşusu olan Ebû Kutbe hakkında İbn Maîn, sika; İbn Hanbel, beis yok; Ebû Hâtim, şeyh, yüktübü hadisühü, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da onu Sikât’ta zikretmiştir. Yezîd el-Fakîr’den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 367; İbn Hanbel, *İlel ve Marifetü’r-Ricâl*, III, 382, thk. Vasiyyüllah b. Muhammed Abbas, Beyrut, Riyad, 1988, Mektebetü’l-İslamî, Daru’l-Hâni, I. baskı; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 147; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 236; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 412; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Ta’cîlu’l-Menfe’a bi-Zevâidi Ricâli’l-Eimmeti’l-Erbea*, I, 172, thk. İkrâmullah İmdâdu’l-Hak, Beyrut, t.y, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, I. baskı)

²⁰⁷ Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye et-Tanâfisî’nin künyesi Ebû Abdullah’tır. Kûfeli olup 203 veya 205 senesinde ölen Ebû Abdullah, Hz. Osman taraftarı’dır. Onun hakkında İbn Maîn, Nesâî, İclî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, saduk, leyse bihi bes; İbn Medini, zeki (كيسا) İbn Hanbel, hata edip hatasından dönmeyen bir kişidir, sünneti ortaya koyardı değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 173; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 10; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 441; İclî, *Sikât*, II, 247; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 495; *Tehzîb*, IX, 291)

²⁰⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 52, no: 11506

²⁰⁹ Ma’bed b. Sîrin Basralı Tabiîn arasında yer alıp 100 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Sa’d, İclî, İbn Hacer, sika; İbn Maîn ismi bilinir ama tanınmaz (يعرف و ينكر) değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 206; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 260; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 432; İclî, *Sikât*, II, 285; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 539, *Tehzîb*, X, 201)

²¹⁰ Muhammed b. Sîrin’in künyesi Ebû Bekir’dir. Basralı olup 110 senesinde vefat eden İbn Sîrin hakkında İbn Sa’d, sika, memun, fakih, ilmi çok; İbn Hacer, sika, sebt, değeri büyük, mana ile rivayet etmez; İbn Hibbân, Sikât’ta fakih, faziletli, hafız, mütkın; İbn Maîn, Ebû Zur’a sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Kardeşi Ma’bed b. Sîrin’den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 193; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 280; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 349; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 344; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 483)

²¹¹ Mehdî b. Meymun el-Ezdi’nin künyesi Ebû Yahyâ’dır. Basralı olup 172 senesinde ölen Ebû Yahyâ hakkında Şu’be, İbn Maîn, İbn Hanbel, Nesâî, İclî, Zehebî, İbn Hacer, sika, değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Sîrin’den semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 425; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 335; İclî, *Sikât*, II, 301; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 592–594; Zehebî, *Kâşif*, II, 300; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 548; *Tehzîb*, X, 290)

²¹² Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324, no: 2904

²¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632

²¹⁴ Fıtr b. Hammâd b. Vakîd es-Saffâr, Basralı olup 237 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Zur’a, sika; Ebû Hâtim, kavi değildir; Ebû Dâvud, hafızası çok kötüleşti (تغير تغيرا شديدا), değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Mehdî b. Meymun’dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 90; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 14; İbn Makula, İkmal, VII, 99; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 592–594; İbn Hacer, *Lisanü’l-Mizân*, IV, 454; *Tacîlü’l-Menfe’a*, I, 334)

²¹⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünen*, II, 646, no: 1551

78. Ebû Saîd – Şeddâd b. İmrân²¹⁶ – Câmi' b. Metar²¹⁷ – Bekr b. İsa²¹⁸ – İbn Hanbel (ö.241)²¹⁹
79. Ebû Saîd – Ubeydullah b. Abdullah²²⁰ – Zührî – Eclah b. Abdullah – Ebû Ma'ser – Muhammed b. Bekkâr – Ebû Ya'la (ö.307)²²¹
80. Ebû Saîd – Ebû Osman en-Nehdi²²² – Meymûn el-Kürdi²²³ – Deylem b. Gazvân²²⁴ – Hüdbe b. Hâlid²²⁵ – Abdullah (ö.290)²²⁶

²¹⁶ Şeddâd b. İmrân es-Salebi'nin künyesi Ebû Ru'be'dir. Ebû Hâtim onun tabiinden olan İmrân b. Husayn olduğunu söylemiştir. Diğer kaynaklarda bu yönde bir bilgi bulamadık. Şeddâd hakkında herhangi bir cerh ya da değerlendirme bulamadık. İmrân b. Husayn hakkında ise İbn Hacer, makbul değerlendirmesinde bulunmuştur. O, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 329; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 358; İbn Hacer, *Tacîlü'l-Menfe'a*, I, 174; *Takrîb*, I, 429; *Tehzîb*, VIII, 112)

²¹⁷ Câmi b. Metar el-Hubti Basralı olup İbn Hacer'e göre ravilerin altıncı tabakasından sayılmaktadır. Onun hakkında İbn Maîn, Ebû Dâvud, Zehebî, sika; İbn Hacer, saduk; Ebû Hâtim, la bese bih; İbn Hanbel, onda beis görmüyorum değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Ru'be'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 241; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 530; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 152; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 488; Zehebî, *Kâşif*, I, 289; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 137; *Tehzîb*, II, 50)

²¹⁸ Bekr b. İsa er-Rasibi'nin künyesi Ebû Bişr'dir. Basralı olup 204 senesinde ölen Ebû Bişr hakkında Nesâî, İbn Hacer, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hanbel, onu övmüş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. Cami b. Metar'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 391; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 146; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 224–225; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 127; *Tehzîb*, I, 426)

²¹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11113

²²⁰ Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud el-Hüzeli'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. 98 senesinde ölen Ubeydullah hakkında, Ebû Zur'a, sika, memun, imam; İbn Sa'd, sika, fakih, kesîru'l-hadis; İclî, tabiin, sika, zamanının Medine ehlinin fakihlerinden değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 250; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 319; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 63; İclî, *Sikât*, II, 111; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 22)

²²¹ Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsilî, *Müsned*, II, 298, no: 1022, thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, 1984, Daru'l-Me'mun li't-Türâs

²²² Abdurrahman b. Mil en-Nehdi'nin künyesi Ebû Osman'dır. Hz. Hüseyin'in, ikamet ettiği Kûfe'de öldürülmesi sebebiyle Basra'ya gitmiştir. 95 senesinde Basra'da Haccac b. Yusuf'un yönetimi zamanında vefat etmiştir. Rasûlullah zamanında müslüman olan fakat onu görmeyen Ebû Osman hakkında Ebû Hâtim sika ve kavminin arifi; İbn Sa'd, Ebû Zur'a, İbn Hiraş, sika; Süleymân et-Teymî, onun günah işlemediğini düşünüyorum, çünkü o, gecesi namaz kılan gündüz oruç tutan birisidir; sâim birisidir, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Saîd'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 97; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 283; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 75; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 249; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 716, t. ve y.y, Mevsûatü's-Şâmile, CD 1)

²²³ Meymun el-Kürdi'nin künyesi Ebû Basir'dir. Onun hakkında Ebû Dâvud, sika; İbn Maîn, leyse bihi bes; Ezdi, zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Osman en-Nehdi'den rivayette bulunmuştur. (İbn Maîn, *Târih*, I, 207; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 238; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 236; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 352; *Lisanü'l-Mizân*, VII, 407)

²²⁴ Deylem b. Gazvan el-Abdi el-Berra'nın künyesi Ebû Galib'tir. Basralı olup İbn Hacer'e göre ravilerin 8. tabakasına mensup olan Ebû Galib hakkında İbn Maîn bir yerde sika bir yerde salih; Zehebî, saduk; Ebû Hâtim, leyse bihi bes, şeyh; İbn Hacer, saduk, irsal yapardı; Ezdi onu eleştiriyorlar (يتكلمون فيه), değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Meymun el-Kürdi'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 249; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 434; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 291; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 501–502; Zehebî, *Kâşif*, I, 385; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 201; *Tehzîb*, III, 186)

81. Ebû Saîd – Enes b. Mâlik – Katâde b. Diâme – Evzâi – Ebû Muğîre²²⁷ – İbn Hanbel (ö.241)²²⁸

82. Ebû Said – Abdullah b. Zübeyr – Haneş es-Sanani – Amir b. Yahyâ – Yezîd b. Ebî Habib – İbn Lehîa – Saîd b. Ebî Meryem – Ahmed b. Hammâd – Taberânî (ö.360)²²⁹

Varyantın 2, 7, 9, 11, 13, 16, 18, 20, 23, 31, 32, 72 numaradaki isnadlarını sahih, 1, 3, 5, 6, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77'dekilerini hasen, 4, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 48, 49, 56, 64, 78, 79, 80 ve 81'dekilerini ise zayıf olarak değerlendirmekteyiz.

Sonuç olarak Ebû Saîd varyantının tariklerinden 12'si sahih, 52'si hasen, 17'si ise zayıf isnadlarla gelmiştir. Varyant, Ebû Seleme, Atâ b. Yesâr, Enes b. Mâlik ve Katâde b. Diâme'den sahih, İbn Ebî Nuaym, Ebû Nadra, Yezîd el-Fakîr ve Ma'bed b. Sîrin'den hasen, Dahhâk b. Şurahbîl, Ubeydullah b. Abdullah, Şeddâd b. İmrân²³⁰ ve Ebû Osman en-Nehdî'den zayıf isnadlarla gelmektedir.

B. ALİ B. EBİ TALİB (ö. 40) VARYANTI²³¹

Varyantın, Süveyd b. Gafele'den 24, Zeyd b. Vehb'den 9, Küleyb b. Şihâb'tan 7, Târik b. Ziyad'dan 4, Ubeydullah b. Ebî Râfi'den 3, Ebû Meryem ve Ebû Kesîr'den 2'ser olmak üzere toplam 51 tariki bulunmaktadır.

²²⁵ Hüdbe b. Hâlid el-Kaysî'nin künyesi Ebû Hâlid olup Basralıdır. 236 veya 237 senesinde ölen Ebû Hâlid hakkında Zehebî, hafız, müsned; İbn Maîn, İclî, sika; Ebû Hâtîm, saduk; Nesâî, zayıf değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Deylem b. Gazvan'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, IX, 114; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 246; İclî, *Sikât*, II, 325; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 152–154; Zehebî, *Kâşif*, II, 334; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 24)

²²⁶ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 634, no: 1511

²²⁷ Abdulküddüs b. Haccac el-Havlani'nin künyesi Ebû Muğîre'dir. Humslu olup 212 senesinde Hums'da öldü. Onun hakkında İclî, Darekutnî, Zehebî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtîm, saduk; Nesâî, leyse bihi bes değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Muğîre, Evzâi'den rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ondan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, VI, 56; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 419; İclî, *Sikât*, II, 100; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 237–239; Zehebî, *Kâşif*, I, 660; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 360; *Tehzîb*, VI, 329)

²²⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362

²²⁹ Taberânî, Ebu Kasım, Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Kebîr*, VI, 34, no: 5433, thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Silefî, Musul, 1983, II. Baskı

²³⁰ Şuayb Arnavut, Şeddâd'ın mechul olmasından dolayı bu isnadı zayıf olarak değerlendirmektedir. Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133

²³¹ İsnad şeması için bk. Ek 2

Ali b. Ebî Tâlib varyantına örnek bir metin²³² vermek istiyoruz:

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يُخْرِجُ قَوْمٌ مِنْ أُمَّتِي يَقْرَعُونَ الْقُرْآنَ لَيْسَ قِرَاءَتُكُمْ إِلَى قِرَاءَتِهِمْ بِشَيْءٍ وَلَا صَلَاتُكُمْ إِلَى صَلَاتِهِمْ بِشَيْءٍ وَلَا صِيَامُكُمْ إِلَى صِيَامِهِمْ بِشَيْءٍ يَقْرَعُونَ الْقُرْآنَ يَحْسِبُونَ أَنَّهُ لَهُمْ وَهُوَ عَلَيْهِمْ لَا تُجَاوِزُ صَلَاتُهُمْ تَرَافِيهِمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ .

“Rasûlullah (s) buyuruyor ki; Ümmetinden öyle bir kavim çıkar (çıkıyor) ki Kur’ân okurlar, sizin okuyuşunuz onlarınkinin yanında hiç bir şey değildir. Namazınız da onların namazının yanında bir şey değildir. Orucunuz dahi onlarınkine nispetle hiç bir şey değildir. Kur’ân’ı okurlar, onu kendi lehlerinde zannederler. Hâlbuki aleyhlerinedir. Namazları köprücük kemiklerinden öteye geçmez, İslâm’dan, okun avı delip geçtiği gibi çıkarlar.”

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. Ali – Süveyd b. Gafele – Şemr b. Atıyye²³³ – Kays b. Rebî – Tayâlisî (ö. 204)²³⁴
2. Ali – Süveyd b. Gafele²³⁵ – Hayseme b. Abdurrahman²³⁶ – A’miş²³⁷ – Süfyân es-Sevrî²³⁸ – Abdurrazzâk (ö. 211)²³⁹

²³² Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467

²³³ Şemr b. Atıyye b. Abdurrahman el-Esedî Kûfe ehlinde olup Hâlid b. Abdullah’ın Irak valiliği zamanında ölmüştür. Ravilerin 6. tabakasından kabul edilen Şemr hakkında İbn Maîn, İclî, Nesâî, sika; İbn Sa’d, sika, salih hadisleri var; Ebû Dâvud Hz. Osman taraftarı değerlendirmesinde bulunmuş; İbn Hibbân da Sikât’ta zikretmiştir, Süveyd b. Gafele’den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 256; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 375; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 450; İclî, *Sikât*, I, 461; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 560; Zehebî, *Kâşif*, I, 490; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 319)

²³⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168

²³⁵ Süveyd b. Gafele Ebû Ümeyye el-Cûfî Kûfeli tabiin arasında yer alıp 82 senesinde 121 yaşındayken ölmüştür. Medîne’ye Hz. Peygamber defnedileceği zaman gelip, Hz. Ali ile Sıffin’de beraber olan Süveyd hakkında Zehebî sika, imam, zahid, İbn Maîn, İclî sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât’ta zikretmiştir. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 68; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 142; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 234; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 322; İclî, *Sikât*, I, 443; Zehebî, *Kâşif*, I, 473; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 244)

²³⁶ Hayseme b. Abdurrahman b. Ebî Sübre el-Cûfî Kûfeli Tabiin arasında yer alıp, İbn Hacer onu 3. tabaka raviler arasında zikretmektedir. Hayseme hakkında Zehebî imam, sika, İbn Maîn, Nesâî sika, İclî sika, salih bir kişi, İbn Hacer sika, irsal yapardı değerlendirmesi yapmış, İbn Hibbân da Sikât’ta zikretmiştir. Hz. Ali’den ve Süveyd b. Gafele’den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 215; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 393; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 213; İclî, *Sikât*, I, 338; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 371; Zehebî, *Kâşif*, I, 377; İbn Hacer, *Takrib*, I, 197; *Tehzîb*, III, 154)

²³⁷ Süleymân b. Mihrân el-A’miş’in künyesi Ebû Muhammed olup Kûfe’de 61 senesinde Hz. Hüseyin’in öldürüldüğü gün doğmuştur. Ebû Nuaym onun 148 yılının Rebîu’l-Evvel ayında 88 yaşındayken vefat ettiğini söylemiştir. İbn Medîni, Muhammed ümmetinden ilmi hıfzeden 6 kişiyi sayarken, Kûfedekiler arasında da A’miş’i zikretmiştir. Amr b. Ali, A’miş’in sıdkından dolayı Mushaf şeklinde isimlendirildiğini söylemiştir. A’miş hakkında Ebû Zur’a imam, İbn Maîn sika, Nesâî, sika, sebt, Yahyâ b. Saîd allametü’l-islam, İclî sika, sebt, zamanında Kûfe’nin muhaddisi, Ebû Hâtim sika, hadisiyle ihticac olunur değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel onun hadisinde birçok ıztırap olduğunu, İclî’de onda Şiilik olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân onu Sikât’ta

3. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Züheyr b. Muaviye²⁴⁰ – Ali – İbn Ca'd (ö. 223)²⁴¹
4. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Süfyân es-Sevrî – İbn Mehdî²⁴² – İbn Hanbel (ö. 241)²⁴³
5. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Vekî b. Cerrâh²⁴⁴ – İbn Hanbel (ö. 241)²⁴⁵
6. Ali – Süveyd b. Gafele – Amr b. Abdullah²⁴⁶ – İsrâil b. Yûnus²⁴⁷ – Yahyâ b. Âdem²⁴⁸ – İbn Hanbel (ö. 241)²⁴⁹

zikretmiş ve müdellis olduğunu söylemiş, Ayrıca Dârekutnî ve Nesâî onu tedlisle vasıflamıştır. Ebû Hâtim onun Abdullah b. Ebî Evfa'dan, Tirmizi ise hiçbir sahabeden semai olmadığını belirtmiştir. A'meş'in Hayseme b. Abdurrahman ve Zeyd b. Vehb'den rivayeti bulunmaktadır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 461–2–3; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 146; İbn Hibbân, *Sikât* IV, İclî, *Sikât* I, 434 302; Hatib, *Târih-i Bağdad*, IX, 4–14; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 77–92; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, I, 1068, VI, 226,239, y.y, t.y, Mevsûatü'ş-Şâmile CD 1; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 57–8–9–60; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdeillisin*, I, 33)

²³⁸ Bk. s 19

²³⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X. 157, no: 18677

²⁴⁰ Züheyr b. Muaviye b. Hudeyc el-Cûfî'nin künyesi Ebû Hayseme olup Kûfelidir. 100 ile 173 yılları arasında yaşayan Züheyr hakkında İbn Hibbân *Sikât*'ta hafız, mutkin, İclî sika, memun, sahib'u-sünne, Zehebî hafız, sika, hüccet, İbn Hacer, Nesâî sika, sebt, İbn Maîn sika, Ebû Zur'a sika, Ebû İshâk'tan ihtilattan sonra semada bulundu değerlendirmesinde bulunmuştur. Züheyr, A'meş'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 427; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 588; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 337; İclî, *Sikât*, I, 372; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 420–425; Zehebî, *Kâşif*, I, 408; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 218; *Tehzîb*, III, 303)

²⁴¹ İbn Ca'd, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ca'd el-Cevheri, *Müsned*, I, 380, no: 2595, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut, 1990, Müesseset'ü-Nâdir, I. Baskı

²⁴² Abdurrahman b. Mehdî b. Hasan el-Anberî'nin künyesi Ebû Saîd olup 135 senesinde büyük ihtimalle Basra'da doğmuştur. 159 senesinde Bağdat'a yerleşen İbn Mehdî 198 senesinde Basra'da vefat etmiştir. Hadisleri lâfzen rivayet etme taraftarı olan İbn Mehdî hakkında Ebû Hâtim imam, sika, İbn Hibbân *Sikât*'ta hafız, cem, tasnif, tefakkuh ve tahdisde bulunan vera ehli, mutkin ve hafızlardan, İbn Hacer sika, sebt, hafız, rical ve hadisi bilir, İbn Medini, İbn Mehdî insanların en bilgilisidir, İbn Hanbel sika, salih, hayırlı bir müslüman, sıdkın madenlerinden değerlendirmesinde bulunmuştur. Süfyân b. Uyeyne'den ilim tahsilinde bulundu. İbn Mehdî'nin İsmâil b. Müslim'den rivayeti bulunmaktadır. (Mücteba Uğur, "*Abdurrahman b. Mehdî*", DİA, I, 167–168; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, V, 354; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 288–289; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 373; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 351; *Tehzîb*, VI, 251–252)

²⁴³ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086

²⁴⁴ Bk. s 26

²⁴⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086

²⁴⁶ Amr b. Abdullah el-Hemedânî es-Sebî'nin künyesi Ebû İshâk olup Hz. Osman'ın hilafeti döneminde 29 senesinde doğup 127 senesinde Kûfe'de vefat etmiştir. Onun hakkında Zehebî, İbn Hacer, alem; Ebû Hâtim, İbn Hanbel, İbn Maîn sika; İbn Hibbân *Sikât*'ta müdellis değerlendirmesinde bulunmuştur. Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 242; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 177; Zehebî, *Kâşif*, II, 82; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, VII, 326)

²⁴⁷ İsrâil b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebî'nin künyesi Ebû Yusuf olup 100 senesinde doğmuş Kûfe'de 162 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Hâtim sika, mutkin, Ahmed b. Hanbel şeyh, sika hıfzı hoşuma gidiyor, İbn Sa'd, İbn Maîn İbn Hacer sika, İclî bir seferinde sika, bir seferinde caizu'l-hadis, İbn Medini zayıf, İbn Mehdî hırsız, sirkatü'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Dedesi Amr b. Abdullah ve İbrahim b. Abdu'l-A'lâ'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 374; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 330; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 79; İclî, *Sikât*,

7. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Hafs b. Gıyâs²⁵⁰ – Ömer b. Hafs²⁵¹ – Buhâri (ö. 256)²⁵²
8. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman– A'meş – Süfyân es-Sevrî – Muhammed b. Kesîr²⁵³ – Buhâri (ö. 256)²⁵⁴
9. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Süfyân es-Sevrî – İbn Mehdî – Ahmed b. Nâfi²⁵⁵ ve Muhammed b. Ebî Bekir²⁵⁶ – Müslim (ö. 261)²⁵⁷
10. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Süfyân es-Sevrî – İsa b. Yûnus²⁵⁸ – İshâk b. İbrâhîm²⁵⁹ – Müslim (ö. 261)²⁶⁰

I, 222; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 515; Zehebî, *Kâşif*, I, 241; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 104; *Tehzîb*, I, 229)

²⁴⁸ Bk. s 13

²⁴⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 156, no: 1345

²⁵⁰ Hafs b. Gıyas b. Talk b. Muaviye en-Nehai'nin künyesi Ebû Amr'dır. Kûfe kadılığı yapmış olup 195 veya 196 senesinde ölen Hafs hakkında İbn Maîn sika; Ebû Zur'a kadı olduktan sonra su'i-hıfza uğradı (سَاءَ حَفْظُهُ بَعْدَ مَا اسْتَقْضَى); Yakub b. Şeybe Kitabından tahdis ettiğinde sebt; İbn Hacer, sika, fakih, ömrünün son kısmında hafızası kötüleşti; Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî tedlis yapar; Dâvud b. Reşid Kesîrî'l-galat değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. A'meş'ten semada bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 370; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 185; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 200; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 56–60; Zehebî, *Kâşif*, I, 343; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 173; *Tehzîb*, II, 358–359; *Tabakâtü'l-Müdekkisîn*, I, 20)

²⁵¹ Ömer b. Hafs b. Gıyas en-Nehai'nin künyesi Ebû Hafs olup Kûfelidir. 222 senesinde ölen Ömer hakkında Ebû Hâtim, İclî sika; İbn Hibbân *Sikât*'ta bazen hata yapmıştır; İbn Hacer sika, bazen vehme düşmüştür; Ahmed b. Hanbel, saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. Babası Hafs'tan semai vardır. Buhâri ondan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 150; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 103; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 445; İclî, *Sikât*, II, 164; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 304–305; Zehebî, *Kâşif*, II, 57; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 411; *Tehzîb*, VII, 387)

²⁵² Buhâri, 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930

²⁵³ Bk. s 22

²⁵⁴ Buhâri, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057

²⁵⁵ Muhammed b. Ahmed b. Nâfi el-Abdi'nin künyesi Ebû Bekir'dir. Basralı olup 240 senesinden sonra ölen Muhammed hakkında Zehebî sika, İbn Hacer saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Bekir, İbn Mehdî'den, Müslim'de ondan rivayette bulunmuştur. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 351; Zehebî, *Kâşif*, II, 155; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 467; *Tehzîb*, IX, 22)

²⁵⁶ Muhammed b. Ebî Bekir b. Ali b. Atâ b. Mukaddem el-Mukaddemi'nin künyesi Ebû Abdullah olup 234 senesinde ölmüştür. Basralı olan el-Mukaddemi hakkında Zehebî sebt, muhaddis, İbn Hacer, İbn Maîn, Ebû Zur'a sika, Ebû Hâtim salihu'l-hadis, mahallühü's-sıdk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. İbn Mehdî'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 49; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 213; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 85–86; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 534–536; Zehebî, *Kâşif*, II, 160; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 470; *Tehzîb*, IX, 68)

²⁵⁷ Müslim, Zekât, 154, no: 2463

²⁵⁸ İsa b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebii el-Hemedani'nin künyesi Ebû Amr olup Şam'ın bir nahiyesinde ikamet etmiştir. Çoğu kaynakta Kûfeli olduğu belirtilen İsa 187 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî hıfz ve ibadette alem; İclî sika, hadiste sebt; Ebû Zur'a hafız; İbn Hacer sika, memun; İbn Medini, Ebû Hâtim, Yakub b. Şeybe, İbn Hıraş sika değerlendirmesinde bulunmuş İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. İsa Sevrî'den rivayette bulunmuştur. Buhâri, İsa'nın A'meş'ten semainin bulunduğunu söylemektedir. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 406; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 291; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 238; İclî, *Sikât*, II, 200; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 62–66; Zehebî, *Kâşif*, II, 114; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 441; *Tehzîb*, VIII, 212–214)

11. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Vekî b. Cerrâh – Abdullah el-Eşecc²⁶¹ ve Muhammed b. Abdullah²⁶² – Müslim (ö. 261)²⁶³
12. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Cerîr b. Abdulhumeyd²⁶⁴ – Osman b. Ebî Şeybe – Müslim (ö. 261)²⁶⁵
13. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Ebû Muaviye²⁶⁶ – İbn Ebî Şeybe, Züheyr b. Harb²⁶⁷ ve Ebû Kureyb²⁶⁸ – Müslim (ö. 261)²⁶⁹

²⁵⁹ İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Hanzalî'nin künyesi Ebû Yakub'tur. 161 senesinde doğup birçok beldeyi gezdikten sonra Nisabur'da 238 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtîm, bize göre müslümanların imamlarından; Kuteybe b. Saîd imam; İbn Hibbân *Sikât*'ta fıkıh, ilim, hıfz ve nazar yönünden zamanının efendilerinden olup kitaplar tasnif etmiş, İbn Hacer sika, hafız, müctehid değerlendirmesinde bulunmuştur. İsa b. Yûnus'tan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 379; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, II, 209; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 116; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 373–388; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 99; *Tehzîb*, I, 190–191)

²⁶⁰ Müslim, *Zekât*, 154, no: 2463

²⁶¹ Abdullah b. Saîd el-Eşecc'in künyesi Ebû Saîd olup Kûfelidir. 257 senesinde ölen Abdullah hakkında Ebû Hâtîm sika, saduk; İbn Hacer, Mesleme b. Kâsım sika; İbn Maîn, leyye bihi be's, fakat zayıf kimselerden rivayet eder değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Vekî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, V, 73; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 365; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 27–29; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 305; *Tehzîb*, V, 208)

²⁶² Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr el-Harîfî el-Hemedanî'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Kûfeli olup 234 senesinde ölen Muhammed hakkında İbn Hibbân *Sikât*'ta vera ehlerinden, hafız ve mutkin; İbn Hacer, sika, hafız, faziletli ir kişi; Zehebî, hafız, zahid; Ebû Hâtîm, sika, hadisiyle ihticac olunur; İclî, sika, ashab-ı hadisten sayılır değerlendirmesinde bulunmuştur. Vekî b. Cerrâh'tan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 144; İbn Ebî Hâtîm, VII, 307; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 85; İclî, *Sikât*, II, 243; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 566–570; Zehebî, *Kâşif*, II, 191; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 490; *Tehzîb*, IX, 251)

²⁶³ Müslim, *Zekât*, 154, no: 2462

²⁶⁴ Bk. s 23

²⁶⁵ Müslim, 12/*Zekât*, 154, (847), no: 2464

²⁶⁶ Muhammed b. Hazîm'in et-Temîmî ed-Darîr'in künyesi Ebû Muaviye olup 113 yılında doğup 195 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. İbn Hacer alem, Zehebî hafız, mürçi, İbn Hibbân *Sikât*'ta zikredip hafız, mutkin, fakat mürçi, İbn Sa'd sika, Kesîru'l-hadis, tedlis yapar, mürçi, İclî sika, mürçi, leyyinü'l-kavl, Ebû Hâtîm A'meş'ten rivayette Sevrî'den sonra en sevdiğim kişi, Dârekutnî tedlis yapar, Ahmed, A'meş'in dışındakilerden rivayetinde ıztırap vardır, İbn Nümeyr, A'meş'in dışındaki hadislerinde şiddetli ıztırap var, Ebû Zur'a mürçi ve davetçi değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Muaviye Bağdat'ta A'meş'ten rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ve Züheyr b. Harb'in ondan rivayeti vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 392; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 74; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, VII, 247; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 441–442; İclî, *Sikât*, II, 236; Hatib, *Târih-i Bağdad*, 242–248; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 303 ve XXV, 125; Zehebî, *Kâşif*, II, 167; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Müdezzisin*, I, 36; *Lisanü'l-Mizân*, VII, 356 ve 483; *Tehzîb*, IX, 121–122)

²⁶⁷ Züheyr b. Harb b. Şeddâd el-Harşî'nin künyesi Ebû Hayseme olup Bağdat'ta ikamet etmiş ve orada 160 senesinde doğup 234 senesinde 74 yaşındayken Cafer el-Mütevekkil'in hilafeti döneminde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Bekir el-Hatib sika, sebt, hafız, mutkin, Nesâî sika, memun, İbn Hacer sika, sebt, İbn Hibbân zabıt, mutkin, İbn Maîn sika, Ebû Hâtîm saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. Züheyr'in İbn Uleyye'den rivayeti bulunmaktadır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 429; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil* III, 591; İbn Hibbân, *Sikât* VIII, 256–7 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* IX, 402–3–4–5; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 296; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 217)

14. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Süfyân es-Sevrî – Muhammed b. Kesîr – Ebû Dâvud (ö. 275)²⁷⁰
15. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş - Ebû Muaviye - Züheyr b. Harb ve İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)²⁷¹
16. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – İbrâhim b. Humeyd²⁷² – Fudayl b. Hüseyin²⁷³ – Abdullah (ö. 290)²⁷⁴
17. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman - A'meş – Şerîk b. Abdullah²⁷⁵ – Ali b. Hakîm²⁷⁶ – Abdullah (ö. 290)²⁷⁷

²⁶⁸ Muhammed b. Ala b. Kureyb el-Hemdani'nin künyesi Ebû Kureyb şeklindedir. Kûfe ehlinde sayılan Muhammed 248 senesinde 87 yaşındayken ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer sika, hafız, Müslime b. Kâsım sika, Zehebî hafız, Nesâî bir seferinde la bese bih, bir başka sefer ise sika, Ebû Hâtim saduk, İbn Hibbân *Sikât*'ta zikretmiştir. Muhammed b. Ala, Vekî'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 205; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 52; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 105; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 243–4–5–6; Zehebî, *Kâşif* II, 208; İbn Hacer, *Takrîb* I, 500; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 342)

²⁶⁹ Müslim, 12/Zekât, 154, (847), no: 2464

²⁷⁰ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767

²⁷¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1487

²⁷² İbrâhim b. Humeyd b. Abdurrahman er-Ruâsi, Ebû İshâk şeklinde künyelenir. Kûfeli olup Hârûn'un hilafeti döneminde 178 yılında ölen İbrâhim hakkında İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hacer sika değerlendirmesini yapmış, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. A'meş'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 280; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 390; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 93; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 11; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 78–79; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 89; *Tehzîb*, I, 102)

²⁷³ Fudayl b. Hüseyin b. Talha el-Cahderi'nin künyesi Ebû Kamil olup Basralıdır. 145 – 237 seneleri arasında yaşayan Fudayl hakkında İbn Hacer, sika, hafız; İbn Medini, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. İbrâhim b. Humeyd'den rivayette bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız Fudayl'dan Abdullah b. Ahmed rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 71; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 10; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 269–270; Zehebî, *Kâşif*, II, 124; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 447; *Tehzîb*, VIII, 261)

²⁷⁴ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1489

²⁷⁵ Şerîk b. Abdullah b. Ebî Şerîk en-Nehaî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Buhara'da 95 senesinde doğan Şerîk 155 senesinde Vasıt'ta ardından Kûfe'de kadılık yaptıktan sonra 177 senesinde burada öldü. Onun hakkında Zehebî alem, İbn Maîn sika, İclî sika, hasenü'l-hadis, Ebû Hâtim saduk, Ebû Zur'a hadisiyle ihticac edilir, Kesîru'l-hadis, sahibi vehm, bazen galat yapar, Nesâî leyse bihi be's, Yakub b. Şeybe saduk, sika, seyyiu'l-hıfz cidden, İbn Hacer saduk, çok hata eder, Kûfe kadılığından sonra hafızası kötüleştii, adil, faziletli, abid, Bidat ehline karşı şedid, Cüzcani seyyiu'l-hıfz, muztaribu'l-hadis, İbn Hibbân *Sikât*'ta ömrünün sonlarında doğru hafızası kötüleştii, Vasıt'taki rivayetlerin tahlîl yokken, Kûfedekilerinde çok vehim var, Abdu'l-Hak el-İşbili tedlis yapardı değerlendirmesinde bulunmuştur. Şerîk, A'meş'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 237; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 366; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 444; İclî, *Sikât*, I, 453; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 462–474; Zehebî, *Kâşif*, I, 485; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 293–295; *Takrîb*, I, 266)

²⁷⁶ Ali b. Hakîm b. Zibyan el-Evdi'nin künyesi Ebu'l-Hasan olup Kûfelidir, 231 senesinde ölen Ali b. Hakim hakkında İbn Hacer, Nesâî sika, İbn Maîn sika, leyse bihi bes, Ebû Dâvud, Ebû Hâtim saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Şerîk'ten semada bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VI, 271; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 183; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 467; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 415–416; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 400; *Tehzîb*, VII, 274)

²⁷⁷ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1486

18. Ali – Süveyd b. Gafele - Ebû Kays el-Evdî²⁷⁸ – Amr b. Abdullah – Yusuf b. Ebî İshâk²⁷⁹ – İbrâhim b. Yusuf²⁸⁰ – Muhammed b. Alâ²⁸¹ – Abdullah (ö. 290)²⁸²
19. Ali – Süveyd b. Gafele – Amr b. Abdullah – İsrâil b. Yûnus – Yahyâ b. Âdem – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)²⁸³
20. Ali – Süveyd b. Gafele – Ebû Kays el-Evdî – Amr b. Abdullah – Yusuf b. Ebî İshâk – İbrâhim b. Yusuf – Ebû Kureyb – Bezzâr (ö. 292)²⁸⁴
21. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Ali b. Hâşim²⁸⁵ – Muhammed b. Muaviye²⁸⁶ – Nesâî (ö. 303)²⁸⁷

²⁷⁸ Abdurrahmân b. Servân'ın künyesi Ebû Kays el-Evdi olup 120 senesinde ölmüştür. Kûfeli olan Ebû Kays hakkında Zehebî, İbn Maîn, Dârekutnî, İbn Nümeyr, sika; İbn Hacer, saduk, bazen muhalefet etmiştir; Ebû Hâtim, kavi değil, kalilu'l-hadis, hafız değil değerlendirmesinde bulunmuştur. Süveyd b. Gafele'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, V, 265; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 218; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 65–66; Zehebî, *Kâşif*, I, 623; İbn Hacer, *Takrib*, I, 337; *Tehzib*, VI, 138)

²⁷⁹ Yusuf b. İshâk b. Ebî İshâk es-Sebiî 157 senesinde ölmüş olup ondan genelde Kûfeliler rivayette bulunmuştur. Onun hakkında Zehebî hafız; İbn Hacer, Dârekutnî, sika; Ebû Hâtim, hadisi yazılır; Nesâî zayıf, bir başka yerde sika değil; İbn Hibbân Sikât'ta az rivayette bulunmuş, müstekımu'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuştur. Dedesi Ebû İshâk'tan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 217; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 636; Zehebî, *Kâşif*, II, 398; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXII, 411–412; İbn Hacer, *Takrib*, I, 610; *Tehzib*, II, 359)

²⁸⁰ İbrâhim b. Yusuf b. İshâk b. Ebî İshâk es-Sebiî Kûfeli olup 198 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Dârekutnî, sika; İbn Hacer, saduk, vehme kapılır; Ebû Hâtim hadisi yazılır, hasenü'l-hadis; Zehebî, leyyin; Ebû Dâvud, zayıf değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Babası Yusuf b. İshâk'tan semada bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 337; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 148; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 61; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 249–251; Zehebî, *Kâşif*, I, 227; İbn Hacer, *Takrib*, I, 95; *Tehzib*, I, 160)

²⁸¹ Muhammed b. Abdulalâes-San'anî'nin künyesi Ebû Abdullah olup Basralıdır. 245 senesinde Basra'da ölen Muhammed hakkında Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, İbn Hacer sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Muhammed'den nakilde bulunan Nesâî onu bir yerde överken bir başka yerde leyse bihi be's değerlendirmesinde bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 173; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 16; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 104; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXV, 581; Zehebî, *Kâşif*, II, 191; İbn Hacer, *Takrib*, I, 491; *Tehzib*, IX, 257)

²⁸² Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 625, no: 1491

²⁸³ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 621, no: 1479; II, 625, no: 1491

²⁸⁴ Bezzâr, *Müsned*, II, 187, no: 566

²⁸⁵ Ali b. Hâşim b. Berîd el-Hazzâr'ın künyesi Ebu'l-Hasan olup Kûfelidir. 181 veya 189 senesinde Kûfe'de Hârun'un hilafeti döneminde ölen Ali b. Hâşim hakkında İbn Maîn, İclî sika; İbn Hibbân Sikât'ta teşeyyü vardır; İbn Medini, Ebû Zur'a saduk; İbn Hanbel, onda beis görmüyorum; İbn Hacer, saduk, teşeyyü vardır; Ebû Hâtim onda teşeyyü vardır, hadisi yazılır; Dârekutnî zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur. A'meş'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VI, 300; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 207; İclî, *Sikât*, II, 158; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 213–214; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXI, 163–168; İbn Hacer, *Takrib*, I, 406)

²⁸⁶ Muhammed b. Muaviye b. Yezîd el-Enmâtî'nin künyesi Ebû Cafer'dir. Vasıt ehlinde olup onuncu tabakadan sayılan İbn Malic diye maruf Muhammed hakkında Ebû Bekir Bezzâr, sika; Nesâî, Mesleme leyse bihi bes; İbn Hibbân Sikât'ta bazen vehme düşmüştür; İbn Hacer, saduk, bazen vehme düşmüştür değerlendirmesinde bulunmuştur. Ali b. Hâşim'den rivayeti vardır. Nesâî İbn Malic'ten rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 116; Hatib, *Târih-i Bağdad*, III, 274–275; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXVI, 476–477; İbn Hacer, *Takrib*, I, 507; *Tehzib*, IX, 409)

²⁸⁷ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; *Hasâis*, I, 185, no: 178

22. Ali – Süveyd b. Gafele – Hayseme b. Abdurrahman – A'meş – Süfyân es-Sevrî – İbn Mehdî – Muhammed b. Beşşâr²⁸⁸ – Nesâî (ö. 303)²⁸⁹
23. Ali – Süveyd b. Gafele – Amr b. Abdullah – İsrâîl b. Yûnus – Ubeydullah b. Mûsa²⁹⁰ – Kâsım b. Zekerîyya²⁹¹ ve Ahmed b. Süleymân²⁹² – Nesâî (ö. 303)²⁹³
24. Ali – Süveyd b. Gafele - Ebû Kays el-Evdî – Amr b. Abdullah – Yusuf b. Ebî İshâk – İbrâhîm b. Yusuf – Muhammed b. Alâ – Zekerîyya b. Yahyâ²⁹⁴ – Nesâî (ö. 303)²⁹⁵
25. Ali – Zeyd b. Vehb²⁹⁶ – Seleme b. Küheyl²⁹⁷ – Abdulmelik b. Ebî Süleymân²⁹⁸ – Abdurrazzâk (ö. 211)²⁹⁹

²⁸⁸ Muhammed b. Beşşâr b. Dâvud el-Abdî'nin künyesi Ebû Bekir olup Bindar diye maruftur. Basralı olup 167 – 252 seneleri arasında yaşayan Bindar hakkında İclî, İbn Hacer, sika, kesîru'l-hadis; İbn Hibbân, hadisi hıfzedip, hıfzından okuyanlardandır; Ebû Hâtîm, saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Mehdî'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 49; İbn Ebî Hâtîm, VII, 214; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 111; İclî, *Sikât*, II, 232; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 511–515; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 469; *Tehzîb*, IX, 61–62)

²⁸⁹ Nesâî, Muharebe, 26, no: 4107; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3565

²⁹⁰ Ubeydullah b. Mûsa b. Ebî'l-Muhtar el-Absî, Ebû Muhammed şeklinde künyelenir. Kûfeli olan Ebû Muhammed 128 senesinde doğup 213 senesinde Memun'un hilafeti döneminde Kûfe'de vefat etmiştir. Onun hakkında İbn Maîn, sika; Ebû Hâtîm, saduk, hasenü'l-hadis, İsrâîl konusunda Ebû Nuaym'dan daha sağlam; Zehebî Şiilik ve bidat üzere olan alem ve hafız bir kişi, onda teşeyyü ve bidat var; İclî, sika, Kur'an âlimi, saduk, teşeyyü vardır; İbn Hacer, sika, onda Şiilik var; İbn Sa'd, İsrâîl b. Yûnus'tan onun zamanında en çok rivayet eden kişidir, sika, saduk, inşaallah, Kesîru'l-hadis, sahibu-Kur'an onda teşeyyü vardır, Şiilik hakkında münker şeyler rivayet ettiğinden bir çok âlim tarafından zayıf görüldü; İbn Hibbân *Sikât*'ta onda teşeyyü vardır; Saci, saduk, fakat Şiilikte ifrattadır değerlendirmesinde bulunmuştur. İsrâîl'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, V, 401; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 400; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadîl*, V, 334; İclî, *Sikât*, II, 114; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 152; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 16–170; Zehebî, *Kâşif*, I, 687; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 375; *Tehzîb*, VII, 46–47)

²⁹¹ Kâsım b. Zekerîyya b. Dinar el-Kureşî'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. Kûfe ehliendir. 235 senesinde ölen Kâsım hakkında İbn Hacer, Nesâî, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ubeydullah b. Mûsa'dan rivayette bulunmuştur. Nesâî'nin de Ubeydullah'tan rivayeti vardır. (İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 18; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 351; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 450; *Tehzîb*, VIII, 282)

²⁹² Ahmed b. Süleymân b. Abdulmelik b. Ebî Şeybe el-Cezeri'nin künyesi Ebû Hasan olup 261 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer, sika, hafız; Zehebî, hafız; İbn Hibbân *Sikât*'ta Sahibu-hadis, hıfzeder değerlendirmesinde bulunmuştur. Ubeydullah b. Mûsa'dan rivayette bulunmuştur. Nesâî, Ahmed'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 35; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 320–321; Zehebî, *Kâşif*, I, 194; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 80; *Tehzîb*, I, 29)

²⁹³ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 161, no: 8564; *Hasâis*, I, 186, no: 179

²⁹⁴ Zekerîyya b. Yahyâ b. İyas b. Seleme es-Secezi'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. 195 – 289 seneleri arasında ikamet ettiği yer olan Şam'da vefat eden Zekerîyya hakkında İbn Hacer, Abdulgani b. Saîd sika, hafız; Nesâî, sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Nesâî ondan rivayette bulunmuştur. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 374 – 378; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 216; *Tehzîb*, III, 288)

²⁹⁵ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 161, no: 8565; *Hasâis*, I, 187, no: 180

²⁹⁶ Zeyd b. Vehb el-Cühenî'nin künyesi Ebû Süleymân olup Kûfe ehlinden sayılmakta ve orada ikamet etmiştir. Kibar-ı tabiinden ya da muhadramlar arasında sayılan Zeyd Cemacim Vakiasından sonra Haccac'ın valiliği zamanında 96 senesinde vefat etmiştir. Asr-ı saadette müslüman olan Zeyd, kavminden bir grupla Rasûlullah'ın yanına giderken onun vefat haberini almıştır, Kûfe'de yerleşik olmakla birlikte Şam'a da gitmiştir. Onun hakkında İbn Sa'd sika, Kesîru'l-hadis, İbn Hiraş, İbn Maîn

26. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Mûsa b. Kays³⁰⁰ – Yahyâ b. Âdem – İbn Ebî Şeybe (ö. 235)³⁰¹

27. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Abdulmelik b. Ebî Süleymân – Yahyâ b. Abdulmelik³⁰² – Ahmed b. Cemîl³⁰³ – İbn Hanbel (ö.241)³⁰⁴

sika, Yakub b. Süfyân onun hadisinde çok hâlel var, İbn Hacer onun hadisinde hâlel var diyen isabet etmemiştir değerlendirmesinde bulunmuş İclî ve İbn Hibbân da Sikât'larında zikretmiştir. Zeyd'in Hz. Ali'den semai vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 102; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 307; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 574; İclî, *Sikât*, I, 378; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 250; Hatib, *Târih-i Bağdad*, VIII, 440; İbn Abdilber, *el-İstiâb fi-Marifeti's-Sahâbe*, I, 166, t.y, y.y, Mevsûatü's-Şâmile, CD, I; İbn Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 407; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 114; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, I, 695; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 368 ve 386; *el-İsâbe*, II, 649–650; *Takrîb*, I, 225)

²⁹⁷ Seleme b. Küheyl el-Hadramî'nin künyesi Ebû Yahyâ olup Kûfeli tabiin arasında sayılmakta olup 40 senesinde doğup 121 veya 122 senesinde vefat etmiştir. Onun hakkında Abdurrahman b. Yusuf imam, İbn Mehdî onu Kûfe'deki en sağlam 4 kişi içerisinde, İclî sika, hadiste sebt, İbn Hacer, Zehebî sika, Ahmed b. Hanbel mütkinu'l-hadis, İbn Sa'd Kesîru'l-hadis, İbn Maîn aşırı bir Şii (شعبي مغال) olmasına rağmen sika ve sebt, Yakub b. Şeybe Şii olmasına rağmen sika, sebt, Hammâd b. Seleme onda biraz Şiilik var, Ebû Dâvud Şii değerlendirmesi yapmakta, İbn Hibbân'da Sikât'ında zikretmektedir. Seleme b. Küheyl'in Zeyd b. Vehb'den rivayeti vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 316; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 74; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 317; İclî, *Sikât*, I, 421; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım, Ali b. Hüseyin eş-Şâfiî, *Tarih-i Dimeşk*, XXII, 118- 127, thk. Ali Şîri, Beyrut-Lübnan, t.y, Dâru'l-Fikr; Zehebî, *Kâşif*, I, 454; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 313–317; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 248; *Tehzîb*, IV, 137)

²⁹⁸ Abdûlmelik b. Ebî Süleymân el-Azramî'nin künyesi Ebû Abdullah olup Ebû Cafer'in hilafeti döneminde 145 senesinde vefat etmiştir. Kûfeli olan Abdûlmelik hakkında İbn Hacer imam, Süfyân sika, mutkin, fakih, Ahmed b. Hanbel hafızlardan, Atâ'dan rivayet ettiği bazı hadisleri refetti, İbn Sa'd sika, memun ve sebt, Tirmizi sika, memun, İclî sika, sebt fi'l-hadis, Dârekutnî, Zehebî, Nesâî sika, Saci saduk, İbn Maîn bir seferinde sika bir seferinde ise zayıf değerlendirmesinde bulunmuş, Şu'be ise onu tenkit etmiştir (تكميل فيه). Ömer b. Abdulaziz'e düşman olduğu söylenen (يذكرون أنه اختصم عمر بن عبد العزيز) Abdûlmelik, Seleme b. Küheyl'den rivayette bulunmuştur. Abdurrazzâk'ın da ondan rivayeti vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 417; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 350; Ahmed b. Hanbel, İlel, I, 534; Hatib, *Târih-i Bağdad*, X, 394–5; Dârekutnî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Ömer, *Suâlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*, I, 45, Thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Pakistan, 1404, Kütüb-ü Hân-ı Cemîl; Zehebî, *Kâşif*, I, 665; *Târihu'l-İslam*, I, 1078; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 328; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 291; *Tehzîb*, VI, 351–352)

²⁹⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650

³⁰⁰ Mûsa b. Kays el-Hadramî'nin künyesi Ebû Muhammed olup Ebû Cafer'in hilafeti döneminde ölmüştür. İbn Hacer'in 6. tabakadan kabul ettiği Kûfeli Mûsa b. Kays hakkında İbn Maîn, Zehebî, İbn Nümeyr sika, Ahmed b. Hanbel ondan sadece hayır biliyorum, Ebû Hâtim la-be'se bih, İbn Hacer saduk, Şiilikle suçlanmıştır, İbn Sa'd kalilu'l-hadis, değerlendirmesinde bulunmuştur. Mûsa Seleme b. Küheyl'den semada bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 367; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 293; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 134; Zehebî, *Kâşif*, II, 307; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 553; *Tehzîb*, X, 327)

³⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898

³⁰² Yahyâ b. Abdûlmelik b. Humeyd b. Ebî Ganiyye el-Kufî'nin künyesi Ebû Zekeriya olup aslen Esbehanlı'dır ve 187 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî sika, vakur, salih, İclî sika, salih bir adam, İbn Hanbel sika, şeyh, salih bir adam, İbn Maîn, Ebû Dâvud, Dârekutnî sika, Nesâî leyse bihi be's, İbn Hacer saduk, ferd rivayetleri vardır değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ında zikretmiştir. Yahyâ Abdûlmelik b. Ebî Süleymân'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 291; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 171; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 614; İclî, *Sikât*, II, 355; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 446; Zehebî, *Kâşif*, II, 370; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 434; *Takrîb*, I, 593; *Tehzîb*, XI, 220)

³⁰³ Ahmed b. Cemîl el-Mervezi'nin künyesi Ebû Yusuf 230 senesinde ikamet ettiği Bağdat'ta ölmüştür. Abdullah b. Ahmed, İbn Maîn bir nakild sika diğer bir nakilde de leyse bihi be's, İbn Hacer

28. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Abdulmelik b. Ebî Süleymân – Abdurrazzâk – Abd b. Humeyd³⁰⁵ - Müslim (ö. 261)³⁰⁶
29. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Abdulmelik b. Ebî Süleymân – Abdurrazzâk – Hasan b. Ali³⁰⁷ – Ebû Dâvud (ö. 275)³⁰⁸
30. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Abdulmelik b. Ebî Süleymân – Yahyâ b. Abdulmelik – Ahmed b. Cemîl – Abdullah (ö. 290)³⁰⁹
31. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Abdulmelik b. Ebî Süleymân – Abdurrazzâk – Ahmed b. Mansûr³¹⁰ – Bezzâr (ö. 292)³¹¹
32. Ali – Zeyd b. Vehb – A'meş – Muhammed b. Talha³¹² – Abdulmelik b. Amr³¹³ – Muhammed b. Muammer³¹⁴ – Bezzâr (ö. 292)³¹⁵

saduk, İbn Maîn leyse bihi be's, Yakub b. Şeybe saduk, fakat zabıt değıl değerlendirmesinde bulunmuştur. Ahmed'in Yahyâ b. Abdulmelik'ten rivayeti vardır. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 44; Hatib, *Târih-i Bağdad*, IV, 76; İbn Hacer, *Tacilü'l-Menfe'a*, I, 23)

³⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706

³⁰⁵ Abd b. Humeyd b. Nasr el-Keşî'nin künyesi Ebû Muhammed olup 249 senesinde ölmüştür. İbn Humeyd hakkında Zehebî hafız-ı cevval; İbn Hibbân da Sikât'ında zikretmiştir. Abdurrazzâk b. Hemmam'dan rivayette bulunmuştur. Müslim'in de ondan rivayeti vardır. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 401; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 524; Zehebî, *Kâşif*, I, 676; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 402)

³⁰⁶ Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467

³⁰⁷ Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hüzeli el-Hallal'ın künyesi Ebû Ali olup 242–243 veya 248 senesinde ölmüştür. Mekke'de ikamet eden Sünen sahibi Hasan b. Ali hakkında Tirmizi, Zehebî hafız, Yakub b. Şeybe sika, sebt, Nesâî, İbn Hacer sika, Ebû Dâvud rical ilmini bilir fakat tenkit yapmadı demiştir, İbn Hibbân'da Sikât'ında zikretmiştir. Hasan b. Ali'nin Abdurrazzâk'tan rivayeti vardır. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 176; Zehebî, *Kâşif*, I, 328; *Târihu'l-İslam*, I, 1905; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 162; *Tehzîb*, II, 262)

³⁰⁸ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768

³⁰⁹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493

³¹⁰ Ahmed b. Mansûr b. Seyyâr, Bağdadlı olup 182 – 265 seneleri arasında yaşamıştır. *Müsnedi* de bulunan Ahmed hakkında İbn Hacer, sika, hafız; Ebû Hâtim, Darekutnî, sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Onun Abdurrazzâk'tan semâi vardır. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 492–5; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 85; İbn Asâkir, *Tarih-i Dimeşk*, VI, 23–5)

³¹¹ Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581

³¹² Muhammed b. Talha b. Mûsarrif el-Yâmî'nin künyesi Ebû Abdullah olup 167 senesinde ölmüştür. Kûfeli olan Muhammed hakkında İclî sika, Ebû Zur'a, İbn Hacer saduk, İbn Maîn bir nakilde hadisinden korkulan üç kişiden biri, diğer nakilde salih, bir diğerinde de zayıf, Nesâî, leyse bi'l-kavi, Ebû Dâvud hata ederdi değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. O A'meş'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 122; İbn Ebî Hâtim, VII, 291; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 388; İclî, *Sikât*, II, 241; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 418–419; Zehebî, *Kâşif*, II, 183; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 485; *Tehzîb*, IX, 211)

³¹³ Abdulmelik b. Amr el-Kaysî el-Akdî'nin künyesi Ebû Âmir olup 204 veya 205 senesinde ölmüştür. Basra ehlinden olan Abdulmelik hakkında Zehebî hafız, İbn Hacer Lisan'da hafız, *Takrîb*'de sika, Nesâî sika, memun, Dârimî sika ve âkil, İbn Maîn sika, Ebû Hâtim saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 425; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 359; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 388; İclî, *Sikât*, II, 103; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 18; Zehebî, *Kâşif*, I, 667; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, VII, 292; *Takrîb*, I, 364; *Tehzîb*, VI, 363)

³¹⁴ Muhammed b. Muammer b. Ribî el-Kaysî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Basra ehlinden olup 250 senesinde ölen Muhammed hakkında Bezzâr Allah'ın en hayırlı kullarından, Nesâî iki nakilden birinde sika diğerinde la be'se bih, Ebû Hâtim, İbn Hacer saduk, Mesleme la be'se bih değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân ise Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Âmir'den rivayette

33. Ali – Zeyd b. Vehb – Seleme b. Küheyl – Abdulmelik b. Ebî Süleymân – Abdurrazzâk – Abbâs b. Abdu'l-Azîm³¹⁶ – Nesâî (ö. 303)³¹⁷
34. Ali – Küleyb b. Şihâb³¹⁸ - Âsım b. Küleyb³¹⁹ – Kâsım b. Mâlik³²⁰ – Züheyr b. Harb – İbn Hanbel (ö. 241)³²¹
35. Ali – Küleyb b. Şihâb - Âsım b. Küleyb – Abdullah b. İdris³²² – İsmâil b. İbrâhim³²³ – İbn Hanbel (ö. 241)³²⁴

bulunduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız Muhammed'den Bezzâr rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 105; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 122; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 485–485; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 412; *Takrîb*, I, 508)

³¹⁵ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579

³¹⁶ Abbâs b. Abdulazîm b. İsmâil b. el-Fadl el-Anberi Basra ehlinden olup 246 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer sika, hafız, Zehebî Basra'nın hafızlarından, Nesâî sika, memun, Ebû Hâtim saduk, İbn Hibbân *Sikât*'ta zikredip insanların en akıllılarından değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdurrazzâk b. Hemâm'dan semai bulunan Abbâs'tan Nesâî rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 7; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 216; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 511; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XII, 137; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 222–224; Zehebî, *Târihu'l-İslam* I, 1918; *Kâşif*, I, 535; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 293; *Tehzîb*, V, 107)

³¹⁷ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571; *Hasâis*, I, 191, no: 186

³¹⁸ Küleyb b. Şihâb el-Cürmî Kûfeli olup tabiinden sayılmıştır. Küleyb hakkında Ebû Dâvud, Kûfe ehlinin en faziletlielerinden; İbn Sa'd, sika, Kesîru'l-hadis; Ebû Zur'a, İclî, Zehebî, sika; İbn Hacer, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ali b. Ebî Tâlib'ten semada bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 123; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 229; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 167; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 337; İclî, *Sikât*, II, 228; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 211–212; Zehebî, *Kâşif*, II, 149; İbn Hacer, *İsâbe*, V, 668; *Takrîb*, I, 462; *Tehzîb*, VIII, 400)

³¹⁹ Âsım b. Küleyb el-Cürmî, Kûfe ehlinin olup 137 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Dâvud çok ibadetlerden olup zamanın en faziletliisidi; İbn Maîn, Nesâî, İclî, sika; Ebû Hâtim, salih; İbn Hacer, saduk, irca iftirası atıldı; İbn Medini, infirad ettiğinde onunla ihticac edilmez değerlendirmesinde bulunmuştur. Babası Küleyb'den semada bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 487; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 349; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 256; İclî, *Sikât*, II, 9; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 537–538; Zehebî, *Kâşif*, I, 521; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 286; *Tehzîb*, V, 49)

³²⁰ Kâsım b. Mâlik el-Müzeni'nin künyesi Ebû Cafer'dir. Kûfeli olup doksan senesinden sonra ölen Kâsım hakkında İbn Maîn, İclî sika; Ahmed b. Hanbel, saduk; Ebû Dâvud, bir yerde beis yok başka bir yerde sika; ; Ebû Hâtim, salihu'l-hadis, metin değildir; İbn Hacer, saduk, leyyin; Zekerriyya b. Yahyâ, zayıf değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Âsım b. Küleyb'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 171; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 121; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 339; İclî, *Sikât*, II, 211; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 425; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 451; *Tehzîb*, VIII, 298)

³²¹ İbn Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, II, 714, no: 1223, thk. Vasiyyü'llah Muhammed Abbâs, Beyrut, 1983, Müessesetü'r-Risâle, I. baskı; *Müsned*, I, 160, no: 1378;

³²² Abdullah b. İdris b. Yezîd el-Evdî'nin künyesi Ebû Muhammed olup Kûfelidir. Hz. Osman taraftarı olup 115- 191 veya 2 yılları arasında yaşayan Kâsım hakkında Ebû Hâtim, imam, sika; Zehebî, alem; İbn Hacer, sika, fakih, abid; İclî, sika, sebt, sahibu-sünne, zahid, salih, İbn Maîn, İbn Medini, sika; İbn Hibbân *Sikât*'ta sünnet konusunda katıydı (كان صلياً في السنة) değerlendirmesinde bulunmuştur. Âsım b. Küleyb'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 47; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 8; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 60; İclî, *Sikât*, II, 21; Zehebî, *Kâşif*, I, 538; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 126)

³²³ İsmâil b. İbrâhim b. Ma'mer b. Hasan el-Hüzeli'nin künyesi Ebû Ma'mer'dir. Bağdad'ta ikamet edip 236 senesinde ölen İsmail hakkında İbn Maîn, sika, memun, ondan sorulur; İbn Hacer, sika, memun; Zehebî, sebt; İbn Kani, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Abdullah b. İdris'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 342; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 102; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 19–23; Zehebî, *Kâşif*, I, 243; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 105; *Tehzîb*, I, 239)

36. Ali – Küleyb b. Şihâb - Âsım b. Küleyb – Kâsım b. Mâlik – Züheyr b. Harb – Abdullah (ö. 290)³²⁵
37. Ali – Küleyb b. Şihâb - Âsım b. Küleyb – Abdullah b. İdris – İsmâil b. İbrâhim– Abdullah (ö. 290)³²⁶
38. Ali – Küleyb b. Şihâb - Âsım b. Küleyb – Kâsım b. Mâlik – Züheyr b. Harb – Abdullah (ö. 290)³²⁷
39. Ali – Küleyb b. Şihâb - Âsım b. Küleyb – Abdolvâhid b. Ziyâd³²⁸ – Muğîre b. Seleme³²⁹ – Muhammed b. Muammer – Bezzâr (ö. 292)³³⁰
40. Ali – Küleyb b. Şihâb - Âsım b. Küleyb – İbn Fudayl³³¹ – Ali b. Münzir³³² – Nesâî (ö. 303)³³³
41. Ali – Ubeydullah b. Ebî Râfî³³⁴ – Büsr b. Saîd³³⁵ – Bükeyr b. Abdullah³³⁶ – Amr b. Hâris³³⁷ – Abdullah b. Vehb³³⁸ – Ebû Tâhir ve Yûnus b. Abdulâlâ – Müslim (ö. 261)³³⁹

³²⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 160, no: 1378

³²⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1357

³²⁶ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1356

³²⁷ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1357

³²⁸ Abdolvâhid b. Ziyâd el-Abdî'nin künyesi Ebû Bişr'dir. Basralı olup 176 senesinde ölen Ebû Bişr hakkında İbn Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, sika; İclî, sika, hasenü'l-hadis; İbn Hacer, hadiste sika; Nesâî, beis yok değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Âsım b. Küleyb'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 59; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 20; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 123; İclî, *Sikât*, II, 107; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 450–454; Zehebî, *Kâşif*, I, 672; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 367; *Tehzîb*, VI, 385)

³²⁹ Muğîre b. Seleme el-Mahzûmî'nin künyesi Ebû Hişam'dır. Basra ehlinde olup 200 senesinde ölen Ebû Hişam hakkında İbn Hacer, Yakub b. Şeybe, sika, sebt; Zehebî, sika, müteabbid, kadri büyük; Ebû Hâtim, İbn Medini, Nesâî, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Abdolvahid b. Ziyad'dan semada bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 326; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 223; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 169; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 366–367; Zehebî, *Kâşif*, II, 285; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 543; *Tehzîb*, X, 234)

³³⁰ Bezzâr, *Müsned*, III, 93, no: 872

³³¹ Bk. s. 22

³³² Ali b. Münzir b. Zeyd el-Evdî'nin künyesi Ebû Hasan olup Kûfelidir. 256 senesinde ölen İbn Münzir hakkında İbn Ebî Hâtim, sika, saduk; Ebû Hâtim, mahallühü's-sıdk; Nesâî halis şii, sika (شعبي) İbn Hacer, saduk, onda teşeyyü var değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. İbn Fudayl'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 206; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 474; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 145–147; Zehebî, *Kâşif*, II, 48; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 405; *Tehzîb*, VII, 337)

³³³ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 162, no: 8568; *Hasâis*, I, 189, no: 183

³³⁴ Ubeydullah b. Ebî Râfî Medîne ehlinde olup Hz. Ali'nin kâtibidir. Nehrevan'daki Havaric vakasında Hz. Ali ile beraber olan İbn Ebî Râfî hakkında İbn Sa'd sika, kesîru'l-hadis, Ebû Hâtim, İclî, Hatib, İbn Hacer sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Hz. Ali'den semai vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 282; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 381; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 307; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 68; İclî, *Sikât*, II, 109; Hatib, *Târih-i Bağdad*, X, 304; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 34; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 370; *Tehzîb*, X, 7)

³³⁵ Büsr b. Saîd Medîne ehlinde kabul edilen tabiin arasında yer almakta olup 100 senesinde Medîne'de Ömer b. Abdulaziz'in hilafeti döneminde 78 yaşındayken ölmüştür. Onun hakkında Ebû

42. Ali – Ubeydullah b. Ebî Rafî – Büsr b. Saîd – Bükeyr b. Abdullah – Amr b. Hâris – İbn Vehb – Esbağ b. Ferc³⁴⁰ – Ebû Hâtîm – İbn Ebî Âsım (ö. 287)³⁴¹
43. Ali – Ubeydullah b. Ebî Rafî – Büsr b. Saîd – Bükeyr b. Abdullah – Amr b. Hâris – İbn Vehb – Hâris b. Miskin³⁴² – Nesâî (ö. 303)³⁴³
44. Ali – Ebû Meryem³⁴⁴ – Nuaym b. Hakim³⁴⁵ ve Abdulmelik b. Hakim³⁴⁶ – Ebû Avâne – Tayâlisî (ö. 204)³⁴⁷

Hâtîm onun gibilerden sual olunmaz, İbn Maîn, İclî, İbn Hacer sika, İbn Hibbân Sikât'ta zikredip müteabbid, Zehebî zahit değerlendirmelerinde bulunmuştur. Büsr, Ubeydullah b. Ebî Rafî'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 123; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, II, 423; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 79; İclî, *Sikât*, I, 245; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 72–75; Zehebî, *Kâşif*, I, 266; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 122; *Tehzîb*, I, 383)

³³⁶ Bükeyr b. Abdullah b. Eşecc'in künyesi Ebû Abdullah'tır. Medine ehlinin ulemasından sayılan fakat Mısır'da yerleşik olan Bükeyr 122 veya 127 senesinde Medine'de ölmüştür. Onun hakkında Zehebî imam, sebt, Mâlik b. Enes ulemadandır, Nesâî sika, sebt, Ahmed b. Hanbel sika, şeyh, salih, İbn Maîn, Ebû Hâtîm, İbn Hacer sika, Buhârî salih insanlardan değerlendirmesinde bulunmuş İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Büsr b. Saîd'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 113; İbn Ebî Hâtîm, II, 403; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 106; İclî, *Sikât*, I, 254; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 246; Zehebî, *Kâşif*, I, 275; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 128; *Tehzîb*, I, 431)

³³⁷ Amr b. el-Hâris b. Yakub b. Abdullah el-Ensari'nin künyesi Ebû Ümeyye olup Mısır ehlinden sayılır. Önceleri Medine'de Salih b. Ali'nin müeddibliğini yapıyordu, sonra Mısır'a gitti. 90 veya 94 ve 148 veya 149 yılları arasında yaşayan Amr hakkında Zehebî alem, İbn Hacer Lisan'da hafız, fakih, mukrî, imam, Takrîb'de sika, fakih, hafız, İbn Hibbân Sikât'ta zikredip hafız, mutkin, vera ehlinden, İbn Maîn sika, Ahmed b. Hanbel onda münker rivayetler gördüm değerlendirmesinde bulunmuştur. Bükeyr'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 228–229; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 570–577; Zehebî, *Kâşif*, II, 74; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mîzân*, VII, 324; *Takrîb*, I, 419; *Tehzîb*, VIII, 13–14)

³³⁸ Bk. s 16

³³⁹ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468

³⁴⁰ Esbağ b. Ferc b. Saîd b. Nâfi'nin künyesi Ebû Abdullah olup Mısırlıdır. 225 senesinde ölen Esbağ hakkında İbn Seken sika, sika, İbn Hacer sika, İclî bir yerde la be'se bih, diğer bir yerde sika sahibu sünne, Zehebî fakih, Mâlik'in reyini Allah'ın yaratıkları arasında en iyi bilen değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. İbn Vehb'den semai vardır. (Buhârî- *Târih-i Kebîr*, II, 36; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 133–134; İclî, *Sikât*, I, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 305–306; Zehebî, *Kâşif*, I, 254; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 113; *Tehzîb*, I, 315)

³⁴¹ İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 455, y.y, t.y, el-Mevsûatü'-Şâmile, CD 2, Mevkiu Câmiu'l-Hadîs

³⁴² Hâris b. Miskin b. Muhammed b. Yusuf, Beni Ümeyye'nin mevlası olup künyesi Ebû Amr'dır. Mısırın kadısı olup 154–255 seneleri arasında yaşayan Hâris hakkında Nesâî sika, memun, İbn Hacer sika, fakih, Hâkim sika, memun, Hatib fakih, sika fi'l-hadis, sebt, Ahmed b. Hanbel onda kavl-i cemîl var, ondan bana sadece hayır ulaştı değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Vehb'ten rivayette bulunmuştur. (Hatib, *Târih-i Bağdad*, VIII, 216; Mizzî, *Tehzîb*, V, 281–283; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 148; *Tehzîb*, II, 136)

³⁴³ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160; *Hasâis*, I, 184

³⁴⁴ Ebû Meryem es-Sekafi el-Medâinî'nin ismi Kays olup Basra kadılığı kapmıştır. Tabiinden olup ravilerin ikinci tabakasından sayılan Kays hakkında Nesâî, Zehebî, sika; Dârekutnî, İbn Hacer, mechul değerlendirmesini yapmıştır. Ali b. Ebî Tâlib'ten seması vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 151; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, VII, 106; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 282; Zehebî, *Kâşif*, II, 459; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 672; *Tehzîb*, XII, 252)

³⁴⁵ Nuaym b. Hakim, Medain ehlinden olup 148 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İclî, Zehebî, sika; İbn Hacer, saduk, vehimleri var; İbn Maîn, zayıf, Ezdi, hadisleri münkerdir, değerlendirmesini yapmış, İbn Hibbân Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Meryem es-Sekafi'den semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 98; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, VIII, 462; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 218; İclî, *Sikât*, II, 315;

45. Ali – Ebû Meryem – Nuaym b. Hakîm – Şebâbe b. Sevvâr³⁴⁸ – Züheyr b. Harb – İbn Hanbel (ö. 241)³⁴⁹
46. Ali – Ebû Kesîr³⁵⁰ – İsmâil b. Müslim³⁵¹ – Abdulmelik b. İbrâhim³⁵² – Humeydî (ö. 219)³⁵³
47. Ali – Ebû Kesîr – İsmâil b. Müslim – İbn Mehdî – İbn Hanbel (ö. 241)³⁵⁴
48. Ali – Târik b. Ziyâd³⁵⁵ – İbrâhim b. Abdu'l-A'la³⁵⁶ – İsrâil b. Yûnus – Fadl b. Dikkîn³⁵⁷ – İbn Hanbel (ö. 241)³⁵⁸

Hatib, *Târih-i Bağdad*, XIII, 302; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 464–465; Zehebî, *Kâşif*, II, 323; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 524; *Tehzîb*, X, 408)

³⁴⁶ Abdulmelik b. Hakîm el-Abdî Medâin ehliendir. İbn Hibbân, *Sikât*'ta zikretmiştir. Abdulmelik'in Ebû Meryem'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 411; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 346; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 103; Hatib, *Târih-i Bağdad*, X, 398)

³⁴⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165

³⁴⁸ Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî'nin künyesi Ebû Amr olup 204 veya 205 senesinde ölmüştür. Aslen Horasanlı olmakla beraber Medain ehliendir. Şebâbe hakkında Osman b. Ebî Şeybe saduk, hasenü'l-akl, sika, İbn Medini, İbn Maîn, İclî sika, İbn Hacer sika, hafız, mürci olmakla itham olunmuştur; Ebû Hâtim saduk, hadisi yazılır fakat ihticac olunmaz, İbn Hibbân *Sikât*'ta müstekimu'l-hadis, Zehebî mürci, saduk, Ahmed b. Hanbel İrca görüşünden dolayı onu terk ettim değerlendirmesinde bulunmuştur. Nuaym b. Hakîm'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 270; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 392; İclî, *Sikât*, I, 447; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 343–346; Zehebî, *Kâşif*, I, 477; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 263; *Tehzîb*, IV, 264–265)

³⁴⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 151, no: 1302; *Fedâil*, II, 705, no: 1205

³⁵⁰ Ebû Kesîr ez-Zübeydî'nin isminin Züheyr b. Akmar, Hâris b. Cümhan veya Abdullah b. Mâlik olduğu söylenmiştir. Kûfeli tabiin arasında yer alıp üçüncü tabakadan olan Ebû Kesîr hakkında Nesâî, İclî, Zehebî, sika; İbn Hacer, makbul değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 266; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 127; İclî, *Sikât*, II, 421; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 219–220; Zehebî, *Kâşif*, II, 453; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 668; *Tehzîb*, XII, 231)

³⁵¹ İsmâil b. Müslim el-Abdî'nin künyesi Ebû Muhammed olup Basralıdır. Kays kadılığı yapmış olup ravilerin 6. tabakasından sayılan İsmail hakkında İbn Maîn, Ebû Zur'a, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, sika, salih; İbn Hanbel, beis yok, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Muhammed'in Ebû Kesîr'den rivayette bulunduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 196; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 37; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 196–198; Zehebî, *Kâşif*, I, 250; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 110; *Tehzîb*, I, 288)

³⁵² Abdulmelik b. İbrâhim el-Ceddi'nin künyesi Ebû Abdullah olup Mekkelidir. 204 veya 205 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında Dârekutnî, sika; İbn Hacer, saduk; Ebû Zur'a, la bese bih; Ebû Hâtim, şeyh değerlendirmesinde bulunmuş İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. İsmâil b. Müslim'den rivayet ettiğine dair herhangi bir bilgi bulamadığımız Abdulmelik'ten Humeydî rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 406; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 342; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 387; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 280–281; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 362; *Tehzîb*, VI, 342)

³⁵³ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59

³⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672

³⁵⁵ Târik b. Ziyâd, Kûfe ehliendir. Onun hakkında İbn Hacer, İbn Hıraş mechul değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Hz. Ali'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 353; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 395; Hatib, *Târih-i Bağdad*, IX, 366; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 338; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 281; *Tehzîb*, V, III)

³⁵⁶ İbrâhim b. Abdulalâel-Cûfi Kûfeli olup İbn Hacer'e göre ravilerin altıncı tabakasına mensuptur. Onun hakkında İbn Hanbel, Nesâî, İclî, Zehebî, İbn Hacer sika, İbn Maîn iki nakilden birinde leyse bihi be's diğesinde salih, Ebû Hâtim salih, hadisi yazılır değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Târik b. Ziyâd'dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 304; İbn Ebî

49. Ali – Târik b. Ziyâd – İbrâhim b. Abdulalâ – İsrâil b. Yûnus – Velîd b. Kâsım³⁵⁹ - İbn Hanbel (ö. 241)³⁶⁰

50. Ali – Târik b. Ziyâd – İbrâhim b. Abdulalâ – İsrâil b. Yûnus – Velîd b. Kâsım – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)³⁶¹

51. Ali – Târik b. Ziyâd – İbrâhim b. Abdulalâ – İsrâil b. Yûnus – Mahled b. Yezîd³⁶² – Ahmed b. Bekkâr³⁶³ – Nesâî (ö. 303)³⁶⁴

Varyantın 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 22, 26, 28, 29, 32, 33, 41, 42 ve 43 numaradaki isnadlarını sahih, 7, 8, 13, 14, 15, 21, 25, 27, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39 ve 40'dakilerini hasen, 1, 6, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50 ve 51'dekilerini ise zayıf olarak değerlendirmektediriz.

Sonuç olarak Ali b. Ebî Tâlib varyantının 18 tarikini sahih, 17'sini hasen, 16'sını ise zayıf olarak görmektediriz. Varyant, Süveyd b. Gafele, Zeyd b. Vehb ve Ubeydullah b. Ebî Râfi'den sahih, Küleyb b. Şihâb ve Ebû Meryem'den hasen, Ebû Kesîr ve Târik b. Ziyâd'dan ise zayıf isnadlarla gelip kaynaklarda yerini almıştır.

Hâtîm, *Cerh-Tadil*, II, 112; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 17; İclî, *Sikât*, I, 202; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 131; Zehebî, *Kâşif*, I, 216; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 91; *Tehzîb*, I, 120)

³⁵⁷ Fadl b. Dikkin'in ismi Amr b. Hammâd b. Züheyr b. Dirhem, künyesi Ebû Nuaym olup Kûfelidir. 130 senesinde doğup 217,218 veya 219 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer Lisan'da hafız, alem, Takrîb'de sika, sebt, Zehebî hafız, İclî sika, sebt fi'-hadis, Ebû Hâtîm, Ahmed b. Hanbel sika, İbn Hibbân Sikât'ta zamanının en mütkini, Ahmed b. Salih ondan daha dürüst (أصدق) muhaddis görmedim, münker hadislerde tedlis yapardı. İsrâil b. Ebî Yûnus'tan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târik*, VII, 118; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, VII, 61; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 319; İclî, *Sikât*, II, 205; Hatib, *Târik-i Bağdad*, XII, 346; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 197–198; Zehebî, *Kâşif*, II, 122; İbn Hacer, Lisan, VII, 335; *Takrîb*, I, 446; *Tehzîb*, VIII, 243–247)

³⁵⁸ İbn Hanbel, *Fedâil*, II, 714, no: 1224; *Müsned*, I, 147, no: 1254

³⁵⁹ Velîd b. Kâsım b. Velîd el-Hemedani Kûfeli olup 183 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî sika, İbn Kani salih, İbn Hacer saduk, hata eder, İbn Maîn zaifu'l-hadis, İbn Hibbân Mecrûhîn'de rivayette infirad ettiğinde ihticac sınırını aşmıştır değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbn Hibbân onu Sikât'ta da zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel'in ondan rivayeti vardır. İsrâil'den rivayeti konusunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. (Buhârî, *Târik-i Kebîr*, VIII, 152; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh-Tadil*, IX, 13; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 224; *Mecrûhîn*, III, 81; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 67; Zehebî, *Kâşif*, II, 353; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 583)

³⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 107, no: 848

³⁶¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498

³⁶² Mahled b. Yezîd el-Kureşî el-Cezerî'nin künyesi Ebû Yahyâ, Ebû'l-Hasan, Ebû Hıdaş veya Ebû Hâlid'dir. 193 senesinde ölen Mahled hakkında İbn Maîn, Zehebî sika, Ebû Hâtîm saduk, İbn Hacer saduk, vehimleri vardır, Ahmed b. Hanbel la be'se bih, vehmederdi değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. İsrâil b. Yûnus'tan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtîm, VIII, 347; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 186; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 343–345; Zehebî, *Kâşif*, II, 249; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 524; *Tehzîb*, X, 69)

³⁶³ Ahmed b. Bekkâr b. Ebî Meymûne el-Emevî el-Harrânî'nin künyesi Ebû Abdurrahman olup 244 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî sika, İbn Hacer saduk, Nesâî la be'se bih değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Mahled b. Yezîd'den rivayette bulunmuştur. Nesâî ondan rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 23; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 277; Zehebî, *Kâşif*, I, 191; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 78; *Tehzîb*, I, 16)

³⁶⁴ Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no:181

C. CÂBİR B. ABDULLAH (ö. 78) VARYANTI³⁶⁵

Varyantın hepsi Ebû'z-Zübeyr'den gelen toplam 14 tariki bulunmaktadır.

Müslim'in Sahih'indeki³⁶⁶ metni örnek olarak verebiliriz;

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ هَذَا وَأَصْحَابُهُ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنْهُ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ

Rasûlullah (s) buyuruyor ki; Şüphesiz ki bu ve arkadaşları (Temimli kişi ve arkadaşları) Kur'ân okurlar ama okudukları boğazlarını geçmez. Okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar.

Câbir b. Abdullah varyantı kaynaklarımızda aşağıdaki isnadlarla yer almıştır:

1. Câbir – Ebu'z-Zübeyr³⁶⁷ – Muhammed b. Râşid³⁶⁸ – Abdurrazzâk (ö.211)³⁶⁹
2. Câbir – Ebu'z-Zübeyr – İbn Uyeyne³⁷⁰ – Humeydî (ö.219)³⁷¹
3. Câbir – Ebu'z-Zübeyr – İbn Uyeyne – Saîd b. Mansûr (ö.227)³⁷²
4. Câbir – Ebu'z-Zübeyr – Kurre b. Hâlid³⁷³ – Zeyd b. Habbâb³⁷⁴ - İbn Ebî Şeybe (ö.235)³⁷⁵

³⁶⁵ İsnad şeması için bk. Ek 3

³⁶⁶ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449

³⁶⁷ Muhammed b. Müslim b. Tedrüs el-Esedî'nin künyesi Ebû Zübeyr'dir. Mekke tabiin arasında yer alıp 128 senesinde ölen Ebû Zübeyr hakkında Zehebî, sika, hafız, müdellis, ilmi geniş bir kişi; İbn Sa'd, sika, kesîrû'l-hadis; Yakub b. Şeybe, sika, saduk; Nesâî, İclî, sika; İbn Maîn, bir seferinde sika, bir seferinde salih; İbn Hibbân, Sikât'ta hafız, yapılan cerhler onu terk etmeyi gerektirmez; İbn Hanbel, leyse bihi bes; İbn Hacer, saduk, ancak tedlis yapmıştır, tedlisle meşhurdur; Ebû Zur'a, hadisiyle ihticac olunur; Ebû Hâtim, hadisi yazılır, fakat ihticac olunmaz değerlendirmesinde bulunmuştur. Câbir b. Abdullah'tan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 481; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 221; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 75; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 351; İclî, *Sikât*, II, 253; Zehebî, *Kâşif*, II, 216; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 506; *Tehzîb*, IX, 390–392; *Tabakât*u'l-Müdellisin, I, 45)

³⁶⁸ Muhammed b. Râşid el-Mekhlûlî el-Huzâî'nin künyesi Ebû Yahyâ'dır. Basra'da ikamet etmiştir. 160 senesinden sonra ölmüştür. Onun hakkında İbn Hanbel, İbn Maîn, sika; Ebû Hâtim, saduk, hasenü'l-hadis; Abdurrazzâk hadiste ondan daha muttaki (أورع) birini görmedim; İbn Hibbân, züht ve vera ehlindendir, fakat hadis ilmi onun mesleği olmadığından, vehme düşerek rivayette bulundu, rivayetinde münkerler çoğaldı, bundan dolayı kendisiyle ihticacın terk edilmesine müstahak oldu; İbn Hacer, saduk, vehme düşer, Kaderî olduğu iddia edilmiştir değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Zübeyr'den rivayette bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız Muhammed b. Râşid'den, Abdurrazzâk rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 81; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 253; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 253; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 186–187; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 478)

³⁶⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 149 no: 18651

³⁷⁰ Bk. s 25

³⁷¹ Humeydî, *Müsned*, II, 534 no: 1271

³⁷² Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322 no: 2902

³⁷³ Kurre b. Hâlid es-Sedusi'nin künyesi Ebû Hâlid'dir. Basra ehlinden olup 154 senesinde ölen Kurre hakkında Zehebî, sebt, âlim; Ebû Hâtim, sebt; İbn Hacer, sika, zabıt; İbn Hanbel, İbn Maîn, Nesâî,

5. Câbir – Ebu’z-Zübeyr – Yahyâ b. Saîd³⁷⁶ – Abdurabbih b. Nâfi³⁷⁷ – Hasan b. Mûsa³⁷⁸ – İbn Hanbel (ö.241)³⁷⁹
6. Câbir – Ebu’z-Zübeyr – Yahyâ b. Saîd – İsmâil b. Ayyâş³⁸⁰ – Ali b. Ayyâş³⁸¹ – İbn Hanbel (ö.241)³⁸²
7. Câbir – Ebu’z-Zübeyr – Muâz b. Rufâa³⁸³ – Ebu’l-Muğîre³⁸⁴ – İbn Hanbel (ö.241)³⁸⁵

sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Ebû Zübeyr’den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 183; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 130; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 342; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 577–580; Zehebî, *Kâşif*, II, 136; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 455; *Tehzîb*, VIII, 332)

³⁷⁴ Bk. s 12

³⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145 no: 37918; VII, 559 no: 37918

³⁷⁶ Bk. s 11

³⁷⁷ Abdurabbih b. Nâfi’nin künyesi Ebû Şihâb’dır. Kûfeli olup Hârûn’un valiliği döneminde 172 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Maîn, İbn Nümeir, Bezzâr, sika; Ebû Hâtim, salihu’l-hadis; Zehebî, saduk; İclî, la bese bih; İbn Hanbel, onun hadisinde beis yoktur; İbn Hacer, saduk, vehme düşer değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Yahyâ b. Saîd’den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 81; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 42; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 154; İclî, *Sikât*, II, 71; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVI, 485–487; Zehebî, *Kâşif*, I, 619; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 335; *Tehzîb*, VI, 117)

³⁷⁸ Hasan b. Mûsa el-Eşyeb’in künyesi Ebû Ali’dır. Aslen Horasanlı olup Bağdad’ta ikamet etmiş ve Rey’de 209 senesinde öldü. Musul, Taberistan ve Hums kadılığı yapan Ebû Ali hakkında İbn Hanbel, mütesebbit; İbn Medini, İbn Maîn, Zehebî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, saduk, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Abdurabbih b. Nâfi’den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 306; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 37; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 170; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 328–333; Zehebî, *Kâşif*, I, 330; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 164; *Tehzîb*, II, 279)

³⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353 no: 14846

³⁸⁰ İsmâil b. Ayyâş b. Selim’in künyesi Ebû Utbe’dır. Hums’lu olup 102–181 yılları arasında yaşam sürmüştür. Onun hakkında Zehebî, Şamlıların âlimi; Yezîd b. Hârûn, ondan daha hafızını görmedim; İbn Maîn, leyse bihi bes; Ebû Zur’a, saduk, ancak Hicaz ve Iraklılardan olan rivayetlerinde hata etmiştir; İbn Hacer, kendi beldesindekilerden olan rivayetlerinde saduk, diğer kişilerden olan rivayetlerinde muhlit; Ebû Hâtim, leyyin, hadisi yazılır; Osman b. Salih, Humslular, Ali b. Ebî Tâlib’i eksik (kusurlu) görürlerdi ta ki İsmâil b. Ayyâş yetiştirdi ve onlara Ali b. Ebî Tâlib’in faziletlerini anlattı, Humslularda onu kusurlu görmekten vazgeçtiler; Hâkim, onun büyüklüğüne rağmen bir rivayette tek kaldığı zaman su’i-hıfz’ından dolayı rivayeti kabul edilmez, değerlendirmesinde bulunmuştur. Yahyâ b. Saîd’den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 369; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 191; Zehebî, *Kâşif*, I, 248; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 109; *Tehzîb*, I, 280–283)

³⁸¹ Ali b. Ayyâş b. Müslim el-Elhânî’nin künyesi Ebû Hasan’dır. Humslu olup 143–219 seneleri arasında yaşamıştır. Onun hakkında İbn Hacer, sika, sebt; Dârekutnî, sika, hüccet; Nesâî, İclî, sika; İbn Hibbân, Sikât’ta mutkin değerlendirmesinde bulunmuşlardır. İsmâil b. Ayyâş’tan rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Ali b. Ayyâş’tan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 199; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 460; İclî, *Sikât*, II, 156; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXI, 81–83; Zehebî, *Kâşif*, II, 45; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 404; *Tehzîb*, VII, 322)

³⁸² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 354 no: 14861

³⁸³ Muâz b. Rufâa b. Râfî ez-Zerkî, Medîneli tabiin (Vakîdî sahâbeden kabul etmektedir) arasında yer alıp İbn Hacer’e göre ravilerin dördüncü tabakasından sayılmaktadır. Onun hakkında İbn Hacer, saduk; İbn Maîn, onda zayıflık var; Ezdi, hadisiyle ihticac olunmaz değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Câbir b. Abdullah’tan semada bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 361; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 247; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 421; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 121; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 536; *Tehzîb*, X, 172; *İsâbe*, VI, 140)

³⁸⁴ Bk. s 36

³⁸⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 354: 14862

8. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – İbn Uyeyne – İbn Medîni – Buhâri (ö.256)³⁸⁶
9. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – Yahyâ b. Saîd – Leys b. Sa’d³⁸⁷ – Muhammed b. Rumh³⁸⁸ – Müslim (ö.261)³⁸⁹
10. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – Yahyâ b. Saîd – Abdulvehhab es-Sekâfi³⁹⁰ – Muhammed b. Müsennâ – Müslim (ö.261)³⁹¹
11. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – Kurre b. Hâlid – Zeyd b. Habbâb – İbn Ebî Şeybe – Müslim (ö.261)³⁹²
12. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – İbn Uyeyne – Muhammed b. Sabbâh³⁹³ – İbn Mâce (ö.273)³⁹⁴
13. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – Yahyâ b. Saîd – Leys b. Sa’d– İsa b. Hammâd³⁹⁵ – Nesâî (ö.303)³⁹⁶
14. Câbir – Ebû’z-Zübeyr – Yahyâ b. Saîd – Mâlik b. Enes – Abdullah b. Vehb³⁹⁷ – Yusuf b. Amr³⁹⁸ – Hâris b. Miskîn³⁹⁹ – Nesâî (ö.303)⁴⁰⁰

³⁸⁶ Buhâri, *El-Edebü'l-Müfred*, I, 270 no: 774, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Beyrut, 1989, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye

³⁸⁷ Leys b. Sa’d b. Abdurrahman el-Fehmî’nin künyesi Ebû Hâris’tir. 94 senesinde Velîd b. Abdulmelik’in hilafeti döneminde doğup, Mekke ve Medîne ve Irak’a rihlede bulunduktan sonra 175 senesinde ölmüştür. Mısırlı Leys hakkında İbn Hacer, sika, sebt, fakih, meşhur imam; Zehebî, imam; İbn Hibbân Sikât’ta zamanının fıkıh, ilim, vera, fazilet, cömertlik açısından zamane ehlinin seyyidlerinden; İbn Sa’d, sika, Kesîru’l-hadis; Nesâî, Hatib, sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Yahyâ b. Saîd’dan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 517; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 361; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 346–351; Zehebî, *Kâşif*, II, 151; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 464; *Tehzîb*, VIII, 412–417)

³⁸⁸ Muhammed b. Rumh b. Muhâcir et-Tücîbî’nin künyesi Ebû Abdullah’tır. Mısırlı olup 243 senesinde ölen Ebû Abdullah hakkında İbn Hacer, sika, sebt; İbn Makula, sika, memun; İbn Yûnus, hadiste sika, sebt; Ebû Dâvud, sika; Nesâî, bir hadiste hata etti değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Leys b. Sa’d’dan rivayette bulunmuştur. Müslim ondan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 254; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 79; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 203–205; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 478; *Tehzîb*, IX, 144)

³⁸⁹ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449

³⁹⁰ Bk. s 15

³⁹¹ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2450

³⁹² Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2450

³⁹³ Muhammed b. Sabah el-Cürcânî’nin künyesi Ebû Cafer’dır. 240 senesinde ölen Mürcie ve Kaderiye ile ilgili münker bir rivayeti de olan Ebû Cafer hakkında Ebû Zur’a, sika; Ebû Hâtim, salihu’l-hadis; İbn Hacer, saduk; Zehebî, münker hadisi var değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Süfyân b. Uyeyne’dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 289; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 103; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 384–387; Zehebî, *Kâşif*, II, 181; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 484; *Tehzîb*, IX, 202)

³⁹⁴ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 172

³⁹⁵ İsa b. Hammâd b. Müslim’in künyesi Ebû Mûsa’dır. Mısırlı olup 249 senesinde ölen Ebû Mûsa hakkında Ebû Hâtim, İbn Hacer, sika; Nesâî bir yerde sika, başka bir yerde la bese bih; Ebû Dâvud, la bese bih, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Leys b. Sa’d’dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 274; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 494; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 595–599; Zehebî, *Kâşif*, II, 109; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 438; *Tehzîb*, VIII, 187)

³⁹⁶ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, 8087

Varyantın zayıf olarak gördüğümüz 1, 6 ve 7 numaradaki isnadları dışındakilerinin hasen olduğu kanaatindeyiz.

D. ENES B. MÂLİK VARYANTI⁴⁰¹

Varyantın, Katâde'den 4, Süleymân et-Teymî'den 3, Hafs b. Ömer'den 2 olmak üzere toplam 9 tariki bulunmaktadır.

Enes b. Mâlik kanalına örnek olarak şu metni verebiliriz;

رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إن قوما يتعمقون في الدين يرقون منه كما يرق السهم من الرمية⁴⁰²

“Rasûlullah (s) buyuruyor ki; Dinde aşırılığa kaçan topluluk, okun avı delip çıkışı gibi ondan çıkarlar.”

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. Enes b. Mâlik – Hafs b. Ömer⁴⁰³ – Half b. Halîfe⁴⁰⁴ – Saîd b. Mansûr (ö. 227)⁴⁰⁵
2. Enes b. Mâlik – Hafs b. Ömer – Half b. Halife – Hüseyin b. Muhammed⁴⁰⁶ – İbn Hanbel (ö.241)⁴⁰⁷

³⁹⁷ Bk. s 16

³⁹⁸ Yusuf b. Amr b. Yezîd el-Farisi'nin künyesi Ebû Yezîd'dir. 155–205 seneleri arasında yaşayıp Mısırlı olan Ebû Yezîd hakkında İbn Yûnus, salih bir kişi; Zehebî, salih; Kindi, fakih, müftü değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdullah b. Vehb'den rivayette bulunmuştur. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 448–449; Zehebî, *Kâşif*, II, 400; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 611; *Tehzîb*, XI, 369)

³⁹⁹ Hâris b. Miskin b. Muhammed b. Yusuf, Beni Ümeyye'nin mevlası olup künyesi Ebû Amr'dır. Mısırın kadısı olup 154–255 seneleri arasında yaşayan Hâris hakkında Nesâî sika, memun, İbn Hacer sika, fakih, Hâkim sika, memun, Hatib fakih, sika fi'l-hadis, sebt, Ahmed b. Hanbel onda kavli-i Cemil var, ondan bana sadece hayır ulaştı değerlendirmesinde bulunmuştur. Yusuf b. Amr'dan rivayette bulunmuştur. (Hatib, *Târih-i Bağdad*, VIII, 216; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 281–283; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 148; *Tehzîb*, II, 136)

⁴⁰⁰ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, 8088

⁴⁰¹ İsnad şeması için bk. Ek 4

⁴⁰² Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324, no: 2905

⁴⁰³ Hafs b. Ömer b. Abdullah'ın künyesi Ebû Amr'dır. Medîneli olan Hafs hakkında Dârekutnî, sika; Ebû Hâtim, salihu'l-hadis; değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 360; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 177; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 151; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 80–82; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 362)

⁴⁰⁴ Half b. Halife el-Eşcai'nin künyesi Ebû Ahmed'dir. Kûfeli olup Vasıt'a gidip bir süre sonrada Bağdad'a giden Ebû Ahmed 91 senesinde doğup 181 senesinde Bağdad'ta ölmüştür. Onun hakkında İclî, sika; Ebû Hâtim, saduk; İbn Maîn, leyse bihi bes; İbn Hacer, saduk, ömrünün sonlarında ihtilata maruz kaldı değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân Sikât'ta zikretmiştir. Hafs b. Ömer'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 194; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 369; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 269–270; İclî, *Sikât*, I, 336; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 284–287; Zehebî, *Kâşif*, I, 374; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 194; *Tehzîb*, III, 130)

⁴⁰⁵ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324, no: 2905

3. Enes b. Mâlik – Süleymân et-Teymî⁴⁰⁸ – Yahyâ el-Kattân⁴⁰⁹ – İbn Hanbel (ö.241)⁴¹⁰
4. Enes b. Mâlik – Süleymân et-Teymî – İbn Uleyye⁴¹¹ – İbn Hanbel (ö.241)⁴¹²
5. Enes b. Mâlik – Süleymân et-Teymî – İbn Uleyye – İbn Hanbel – Abdullah (ö.290)⁴¹³
6. Enes b. Mâlik – Katâde b. Diâme⁴¹⁴ – Ma'mer b. Râşid⁴¹⁵ – Abdurrazzâk – Bekr b. Half⁴¹⁶ – İbn Mâce (ö.273)⁴¹⁷
7. Enes b. Mâlik – Katâde b. Diâme – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – Hasan b. Ali⁴¹⁸ – Ebû Dâvud (ö.275)⁴¹⁹
8. Enes b. Mâlik – Katâde b. Diâme – Ma'mer b. Râşid – Rabâh b. Zeyd⁴²⁰ – İbrâhim b. Hâlid⁴²¹ – İbn Hanbel – Abdullah (ö.290)⁴²²

⁴⁰⁶ Hüseyin b. Muhammed b. Behram et-Temîmi'nin künyesi Ebû Ahmed'dir. Bağdad'ta ikamet etmiştir. 213 senesinde ölen Ebû Ahmed hakkında İbn Hacer, İbn Kani, sika; Nesâî, leyse bihi bes değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Half b. Halife'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 64; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 185; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 471–474; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 168; *Tehzîb*, II, 315)

⁴⁰⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 159, no: 12636

⁴⁰⁸ Bk. s 28

⁴⁰⁹ Bk. s 27

⁴¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 183, no: 12909

⁴¹¹ İsmâil b. İbrâhim b. Muksim el-Esedi'nin künyesi Ebû Bişr olup İbn Uleyye diye maruftur. 110–193 seneleri arasında yaşayan İbn Uleyye hakkında Ahmed b. Hanbel Basra'da ileyhi'l-münteha fi't-tesebbüt, Kuteybe hafız, İbn Maîn sika, memun, saduk, Müslim, vera ehli, Nesâî sika sebt, Şu'be reyhânetü'l-fukaha değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da *Sikât*'ta zikretmiştir. Süleymân et-Teymî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 45; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 23–32; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 241–243)

⁴¹² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 189, no: 12995

⁴¹³ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547

⁴¹⁴ Bk. s 25

⁴¹⁵ Bk. s 11

⁴¹⁶ Bekir b. Half'ın künyesi Ebû Bişr'dir. Basralı olup 240 senesinde Mekke'de ölen Ebû Bişr hakkında Ebû Hâtim, sika; İbn Hacer, saduk; İbn Maîn, beis yok değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdurrazzâk b. Hemmâm'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 385; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 150; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 205–208; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 126; *Tehzîb*, I, 421)

⁴¹⁷ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175

⁴¹⁸ Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hüzelî el-Hallâl'ın künyesi Ebû Ali olup 242–243 veya 248 senesinde ölmüştür. Mekke'de ikamet eden Sünen sahibi Hasan b. Ali hakkında Tirmizi, Zehebî hafız, Yakub b. Şeybe sika, sebt, Nesâî, İbn Hacer sika, Ebû Dâvud rical ilmini bilir fakat tenkit yapmadı demıştır, İbn Hibbân'da Sikât'ında zikretmiştir. Hasan b. Ali'nin Abdurrazzâk'tan rivayeti vardır. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 176; Zehebî, *Kâşif*, I, 328; *Târihu'l-İslam*, I, 1905; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 162; *Tehzîb*, II, 262)

⁴¹⁹ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1573), no: 4766

⁴²⁰ Rabah b. Zeyd es-Sananî el-Kureşî, 81 yaşındayken 187 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Hâtim, sika, celil; İbn Hacer, sika, faziletli bir kişi; Zehebî, sika, zahid; Nesâî, sika; Yahyâ, tashif yapar, hata eder, o sanki sahibi hadis değil, ancak onda beis yok, saduk bir kişi; İbn Hibbân, *Sikât*'ta salih, faziletli bir şeyh, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ma'mer'den semada bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 315; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 490; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 241; İclî, *Sikât*, I,

9. Enes b. Mâlik – Katâde b. Diâme – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – Mahmud b. Gaylân – Bekr b. Half – Abdullah (ö.290)⁴²³

Varyantın 81 numaradaki Rabah b. Zeyd'den dolayı hasen olduğunu belirttiğimiz isnadının dışındakilerinin sahih olduğu kanaatindeyiz.

E. SEHL B. HUNEYF (ö. 38) VARYANTI⁴²⁴

Sehl b. Huneyf varyantının Yüseyr b. Amr'dan gelen toplam 9 tariki vardır.

Müslim'in Sahih'inden örnek bir metin verebiliriz;

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَشَارَ يَدَهُ نَحْوَ الْمَشْرِقِ « قَوْمٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ بِاللِّسَانِ لَا يَعْدُو تَرَاقِيهِمْ يَمْرُقُونَ مِنْ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَةِ »⁴²⁵

“Rasûlullah (s) - Eliyle doğru tarafına doğru işaret ederek- şöyle söyledi; Bir kavim dilleriyle Kur'ân'ı okur, ama okudukları Kur'ân köprücük kemiklerinden aşağıya geçmez. Onlar okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar.”

Varyantın isnadları şu şekildedir:

1. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr⁴²⁶ – Ebû İshâk eş-Şeybânî⁴²⁷ – Ali b. Müshir⁴²⁸ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁴²⁹

348; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 43–44; Zehebî, *Kâşif*, I, 390; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 205; *Tehzîb*, III, 202)

⁴²¹ İbrâhim b. Hâlid b. Ubeyd es-Sanani'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. Yemendeki Suna mescidinin müezzini olan Ebû Muhammed hakkında İbn Maîn, İbn Hanbel, Bezzâr, Dârekutnî, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân, *Sikât*'ta zikretmiştir. Rabah b. Zeyd'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî *Târih-i Kebîr*, I, 284; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 97; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 59; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 79–80; Zehebî, *Kâşif*, I, 211; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 89; *Tehzîb*, I, 102)

⁴²² Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1548

⁴²³ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, 1549

⁴²⁴ İsnad şeması için bk. Ek 5

⁴²⁵ Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470

⁴²⁶ Yüseyr b. Amr eş-Şeybânî Kûfeli tabiin arasında yer almakta olup Nebi (sav) vefat ettiğinde on yaşındaydı. Haccac'ın valiliği döneminde 85 senesinde ölen Yüseyr hakkında İclî, sika; İbn Hazm, leyse bi'l-kavi, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 422; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 308; İclî, *Sikât*, I, 231; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 557; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 302–304; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 332)

⁴²⁷ Süleymân b. Ebî Süleymân eş-Şeybânî'nin künyesi Ebû İshâk'tır. Kûfeli olup 129 senesinde ölen Ebû İshâk hakkında İbn Maîn, Nesâî, İclî, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, saduk, sika, salihu'l-hadis, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Yüseyr b. Amr'dan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 16; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 135; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 301–302; İclî, *Sikât*, I, 429; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 444–447; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 252; *Tehzîb*, IV, 172)

2. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Avvâm b. Havşeb⁴³⁰ – Yezîd b. Hârûn⁴³¹ – İbn Hanbel (ö.241)⁴³²
3. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Hizâm b. İsmâîl⁴³³ – Hâşim b. Kâsım⁴³⁴ – İbn Hanbel (ö.241)⁴³⁵
4. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Ali b. Müshir – İbn Ebî Şeybe – Müslim (ö.261)⁴³⁶
5. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Abdulvâhid b. Ziyad⁴³⁷ – Fudayl b. Hüseyin⁴³⁸ – Müslim (ö.261)⁴³⁹

⁴²⁸ Ali b. Müshir b. Ali el-Kureşî'nin künyesi Ebû Hasan'dır. Kûfeli olup Musul kadılığı yapan Ebû Hasan 189 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî, hafız, muhaddis, fakih, sika; Nesâî, İclî, İbn Maîn, sika; Ebû Hâtim, sika, saduk; İbn Hacer, sika, garib rivayetleri vardır; Ali b. Müshir, salihu'l-hadis, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû İshâk eş-Şeybânî'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 297; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 204; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 214; İclî, *Sikât*, II, 158; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 135–138; Zehebî, *Kâşif*, II, 47; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 405; *Tehzîb*, VII, 335)

⁴²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30195; VII, 553, no: 37882

⁴³⁰ Avvâm b. Havşeb b. Yezîd eş-Şeybânî'nin künyesi Ebû İsa Vasıtlı olup kendisinden Irak ehli rivayette bulunmuştur. Babası Ali'nin ordusunda olup 148 senesinde ölen Avam hakkında Zehebî, alem; İbn Hacer, sika, sebt, faziletli bir kişi; İclî, sika, sâhib-u sünne, sebt, salih bir kişi değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû İshâk eş-Şeybânî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 298; İclî, *Sikât*, II, 195; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 427–429; Zehebî, *Kâşif*, II, 100; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 433; *Tehzîb*, VIII, 145)

⁴³¹ Bk. s 11

⁴³² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16019

⁴³³ Hizam b. İsmail el-Âmiri, Ebû İshâk Şeybânî'den rivayette bulunmuştur. İbn Hacer, Tûsî onu şia ricali arasında zikrettiğini belirtmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 298; İbn Hacer, *Tacîlü'l-Menfe'a*, I, 91–94; *Lisanü'l-Mizân*, II, 187)

⁴³⁴ Hâşim b. Kâsım, Ebû Nadr el-Kinani aslen Horasanlı olup, Bağdat'ta ikamet etmiştir. 134'te doğan Hâşim 207 senesinde Bağdat'ta Memun'un hilafeti döneminde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî hafız, imam, şehyu'l-muhaddisin; İclî, sika, sahibu Süne; İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Medini, sika; Ebû Hâtim saduk değerlendirmesinde bulunmuş; İbn Hibbân'da Sikât'ında zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel ondan rivayette bulunmuştur. Hâşim'in Ebû Nadr'dan rivayette bulunduk. (İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 337; Buhâri *Târih-i Kebîr*, VIII, 235; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 105; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 243; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XIII, 64–5–6; Zehebî, *Siyer*, IX, 545–6–7–8–9; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 18; *Tacîlü'l-Menfe'a*, I, 91)

⁴³⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16020

⁴³⁶ Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470

⁴³⁷ Abdulvâhid b. Ziyâd el-Abdî'nin künyesi Ebû Bîşr'dir. Basralı olup 176 senesinde ölen Ebû Bîşr hakkında İbn Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, sika; İclî, sika, hasenü'l-hadis; İbn Hacer, hadiste sika; Nesâî, beis yok değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû İshâk eş-Şeybânî'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 59; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 20; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 123; İclî, *Sikât*, II, 107; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 450–454; Zehebî, *Kâşif*, I, 672; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 367; *Tehzîb*, VI, 385)

⁴³⁸ Fudayl b. Hüseyin b. Talha el-Cahderî'nin künyesi Ebû Kamil olup Basralıdır. 145 – 237 seneleri arasında yaşayan Fudayl hakkında İbn Hacer, sika, hafız; İbn Medini, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Abdulvâhid b. Ziyad'dan rivayette bulunmuştur. Fudayl'dan Müslim, rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 71; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 10; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 269–270; Zehebî, *Kâşif*, II, 124; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 447; *Tehzîb*, VIII, 261)

⁴³⁹ Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2471

6. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Avvâm b. Havşeb⁴⁴⁰ – Yezîd b. Hârun – İshâk b. İbrâhim⁴⁴¹ ve İbn Ebî Şeybe – Müslim (ö.261)⁴⁴²

7. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Ali b. Müshir – Ebû Bekir – İbn Ebî Âsım (ö.287)⁴⁴³

8. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Ebû İshâk eş-Şeybânî – Hizam b. İsmail – Hâşim b. Kâsım – İbn Hanbel – Abdullah (ö.290)⁴⁴⁴

9. Sehl b. Huneyf – Yüseyr b. Amr – Abdurrahmân b. İshâk⁴⁴⁵ – İbn Fudayl⁴⁴⁶ – Muhammed b. Âdem⁴⁴⁷ – Nesâî (ö.303)⁴⁴⁸

Varyantın zayıf olarak gördüğümüz 3, 8 ve 9 numaradaki isnadlarının zayıf, diğerlerinin ise hasen olduğu kanaatindeyiz.

F. ABDULLAH B. AMR (ö. 77) VARYANTI⁴⁴⁹

Varyant, Şehr b. Havşeb'ten 5, Muksim b. Bücre'den 2 olmak üzere toplam 7 tarikten gelmektedir.

⁴⁴⁰ Avvâm b. Havşeb b. Yezîd eş-Şeybânî'nin künyesi Ebû İsa Vasıtlı olup Irak ehli kendisinden rivayette bulunmuştur. Babası Ali'nin ordusunda olup 148 senesinde ölen Avvâm hakkında Zehebî, alem; İbn Hacer, sika, sebt, faziletli bir kişi; İclî, sika, sahib-u sünne, sebt, salih bir kişi değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû İshâk eş-Şeybânî'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 298; İclî, *Sikât*, II, 195; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 427-429; Zehebî, *Kâşif*, II, 100; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 433; *Tehzîb*, VIII, 145)

⁴⁴¹ Bk. s 40

⁴⁴² Müslim, 12/Zekât, 160, (848), no: 2472

⁴⁴³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 437

⁴⁴⁴ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633

⁴⁴⁵ Abdurrahman b. İshâk'ın künyesi Ebû Şeybe'dir. Vasıtlı veya Kûfeli olduğu söylenip etabau't-tabiinden olan Ebû Şeybe'yi İbn Hacer ravilerin yedinci tabakasına dâhil etmektedir. Onun hakkında İclî, zayıf, caizu'l-hadis, hadisi yazılır; İbn Hanbel, leyse bi-şey, münkerü'l-hadis; İbn Maîn, zayıf, leyse bi-şey; Ebû Hâtim, zaifu'l-hadis, münkerü'l-hadis, hadisi yazılır fakat onunla ihticac olunmaz; İbn Hibbân, isnad ve haberleri kalb eder, meşhur kişilerden münker rivayetlerle infirad eder, onun haberiyle ihticac helal olmaz; İbn Hacer, zayıf, değerlendirmesinde bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 213; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 54; İclî, *Sikât*, II, 72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 515-518; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 336; *Tehzîb*, VI, 124)

⁴⁴⁶ Bk. s 22

⁴⁴⁷ Muhammed b. Âdem b. Süleymân el-Cüheni, Kûfeli olup 250 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî, sika; Nesâî, bir yerde sika, bir başka yerde saduk, leyse bihi bes; Ebû Hâtim, saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. Muhammed b. Fudayl'dan rivayette bulunmuştur. Nesâî'nin İbn Âdem'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 209; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 94; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 391-392; Zehebî, *Kâşif*, II, 156; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 30)

⁴⁴⁸ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32

⁴⁴⁹ Isnad şeması için bk. Ek 6

Abdullah b. Amr varyantının Tayâlisî'nin Müsned'indeki metni şöyledir;

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يخرج ناس من قبل المشرق يقرؤون القرآن لا يجاوز تراقيهم كلما قطع قرن نشأ قرن ثم يخرج في

بقيتهم الدجال⁴⁵⁰

“Rasûlullah (s) şöyle buyuruyor; Meşrik tarafından birtakım insanlar çıkar. Onlar Kur'ân okur, fakat okudukları köprücük kemiklerini geçmez. Bir asır bitince kesilir, yeni nesilde tekrar ortaya çıkarlar. Sonra onlardan geri kalanları arasından Deccal çıkar.”

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. Abdullah b. Amr – Şehr b. Havşeb⁴⁵¹ – Katâde b. Diâme⁴⁵² – Hişam ed-Düstüvâi⁴⁵³ – Tayâlisî (ö. 204)⁴⁵⁴

2. Abdullah b. Amr – Şehr b. Havşeb – Katâde b. Diâme – Ma'mer b. Râşid⁴⁵⁵ – Abdurrazzâk (ö. 211)⁴⁵⁶

3. Abdullah b. Amr – Şehr b. Havşeb – Katâde b. Diâme – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – İbn Hanbel (ö. 241)⁴⁵⁷

4. Abdullah b. Amr – Şehr b. Havşeb – Katâde b. Diâme – Hişam ed-Düstüvâi – Abdussamed b. Abdulvâris⁴⁵⁸ ve Tayâlisî – İbn Hanbel (ö. 241)⁴⁵⁹

⁴⁵⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 302, no: 2293

⁴⁵¹ Şehr b. Havşeb el-Eşari'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Şamlı tabiin arasında yer alan Şehr, 100 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Maîn, İclî, sika; Ebû Zur'a, beis yoktur; Nesâî, kuvvetli değil; İbn Hacer, saduk, çok vehmi vardır; Ebû Hâtim, hadisiyle ihticac olunmaz, İbn Hibbân, sikalardan mudal ve maklub şeyler rivayet edenlerdendir değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdullah b. Amr'dan semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 258; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 382; İclî, *Sikât*, I, 461; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 361)

⁴⁵² Bk. s 25

⁴⁵³ Hişam b. Ebî Abdullah ed-Düstüvâi'nin künyesi Ebû Bekir olup Basralıdır. 154 senesinde ölen Ebû Bekir hakkında Tayâlisî, hadiste müminlerin emîri; İbn Hacer, sika, sebt, Kaderî olduğu iddia edildi; İbn Medîni, sebt değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 59–60; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 569; Zehebî, *Kâşif*, II, 337; İbn Hacer. *Takrîb*, I, 573)

⁴⁵⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 204

⁴⁵⁵ Bk. s 11

⁴⁵⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790

⁴⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871

⁴⁵⁸ Abdussamed b. Abdulvâris b. Saîd et-Temîmî'nin künyesi Ebû Sehl olup Basra ehlindendir. 224 senesinde ölen Ebû Sehl hakkında Zehebî, hafız, hüccet; İbn Sa'd, sika, inşallah; İbn Hacer, Şu'be konusunda saduk, sebt; İbn Medîni, Şu'be konusunda sebt; İbn Kani, sika, hata eder; Ebû Hâtim, meçhul bir şeyh değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Hammâd b. Seleme'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 300; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 105; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 50; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 262; XVIII, 99–102; Zehebî, *Kâşif*, I, 653; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 356; *Tehzîb*, VI, 291)

⁴⁵⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 209, no: 6952

5. Abdullah b. Amr – Muksim b. Bücre – Ebû Ubeyde b. Muhammed⁴⁶⁰ – Sa'd b. İbrâhim – İbrâhim b. Sad – Yakub b. İbrâhim – İbn Hanbel (ö. 241)⁴⁶¹

6. Abdullah b. Amr – Muksim b. Bücre⁴⁶² – Ebû Ubeyde b. Muhammed – Sad b. İbrâhim⁴⁶³ – İbrâhim b. Sad⁴⁶⁴ – Yakub b. İbrâhim⁴⁶⁵ – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)⁴⁶⁶

Muksim b. Bücre, Ebû Ubeyde b. Muhammed ve Şehr b. Havşeb'ten dolayı varyantın bütün isnadlarının zayıf olduğu kanaatindeyiz.

G. EBÛ BERZE EL-ESLEMÎ (ö. 64) VARYANTI⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammar b. Yasir el-Ansî hakkında Zehebî, İbn Maîn, Abdullah b. Ahmed sika, Ebû Hâtim, münkerü'l-hadis ve la yüsemma, Hâkim tanınmayan kişilerden, İbn Hacer, makbul olduğu söylenmiştir, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Ubeyde, Muksim Ebu'l-Kâsim'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 405; Zehebî, *Kâşif*, II, 441; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 473; *Takrîb*, I, 656; *Tehzîb*, XII, 178)

⁴⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038

⁴⁶² Muksim b. Bücre'nin künyesi Ebu'l-Kâsim'dır. Mekkeli tabiin arasında yer alan İbn Bücre 101 senesinde vefat etmiştir. Onun hakkında Ahmed b. Salih sika, sebt, şüphe yok, Dârekutnî, İclî sika, İbn Hacer saduk, irsal yapardı, İbn Sa'd Kesîru'l-hadis, zayıf, Saci, âlimler onun bazı rivayetlerini eleştirdi değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdullah b. Hâris'in mevlası olan İbn Bücre ondan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 471; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 33; İclî, *Sikât*, II, 295; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 461–2–3; Zehebî, *Kâşif*, II, 290; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 545; *Tehzîb*, X, 256)

⁴⁶³ Sad b. İbrâhim b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî'nin künyesi Ebû İshâk olup Medînelidir. Kâsim b. Muhammed b. Ebû Bekir zamanında Medîne'de kadılık yapan Sad 126 veya 127 senesinde 72 yaşında Medîne'de vefat etmiştir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel sika, faziletli biri, Saci, İbn Maîn, Nesâî, Ebû Hâtim sika, İclî bir seferinde la- bese bih, bir seferinde de sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Ubeyde b. Muhammed'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 79; İclî, *Sikât*, I, 389; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 297–8; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 260–1–2–3–4–5–6; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 402–3)

⁴⁶⁴ İbrâhim b. Sad b. İbrâhim b. Abdurrahman ez-Zührî'nin künyesi Ebû İshâk'tır. Medîneli olup Bağdad kadılığı yapan İbn Sa'd 108 senesinde doğup, 180 senesinde Irak'a geldi ve 182 veya 183 senesinde 72 yaşındayken Bağdat'ta vefat etti. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel hadisleri mustekim, sika, Ebû Hâtim, İclî sika, İbn Maîn leyse bihi bes, bir başka nakilde sika, İbn Hıraş saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Sa'd babası olan Sad'dan semada bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 288; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 101; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 7; İclî, *Sikât*, I, 201; Hatib, *Târih-i Bağdad*, VI, 81–2–3–4–5–6; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 88–9–90–1–2–3; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 105–6)

⁴⁶⁵ Yakub b. İbrâhim b. Sa'd b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî'nin künyesi Ebû Yusuf'tur. Aslen Medîneli olmakla beraber Irak'ta ikamet etmiş ve orada rivayette bulunmuştur. 208 senesinde vefat eden Yakub hakkında İbn Maîn, İclî, İbn Hacer sika, Zehebî hüccet, vera ehli, Ebû Hâtim saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ında zikretmiştir. Yakub, babası İbrâhim b. Sad'dan semada bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in de ondan rivayeti vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 396; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 202; İclî, *Sikât*, II, 372; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 284; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XIV, 268; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 308; Zehebî, *Kâşif*, II, 393; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 607; *Tehzîb*, XI, 333)

⁴⁶⁶ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁴⁶⁷ İsnad şeması için bk. Ek 7

Varyantın hepsi Şerîk b. Şihâb kanalıyla gelen toplam 6 tariki bulunmaktadır. Örnek olarak İbn Ebî Şeybe'den bir metin verebiliriz;

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يخرج قوم من المشرق يقرأون القرآن لا يجاوز تراقيهم يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية

لا يرجعون إليه⁴⁶⁸

“Rasûlullah (s) şöyle buyuruyor; Doğu tarafından Kur’ân okuyan, fakat okudukları köprücük kemiklerinden aşağı geçmeyen bir kavim çıkar. Onlar dinden okun avı delip çıktığı gibi çıkarlar ve geri dönmezler.”

Ebû Berze el-Eslemi varyantının isnadları şu şekildedir;

1. Ebû Berze – Şerîk b. Şihâb⁴⁶⁹ – Ezrak b. Kays⁴⁷⁰ – Hammâd b. Seleme⁴⁷¹ – Tayâlisî (ö.204)⁴⁷²
2. Ebû Berze – Şerîk b. Şihâb – Ezrak b. Kays – Hammâd b. Seleme – Yûnus b. Muhammed⁴⁷³ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁴⁷⁴
3. Ebû Berze – Şerîk b. Şihâb – Ezrak b. Kays – Hammâd b. Seleme – Affân b. Müslim⁴⁷⁵ – İbn Hanbel (ö.241)⁴⁷⁶
4. Ebû Berze – Şerîk b. Şihâb – Ezrak b. Kays – Hammâd b. Seleme – Abdussamed b. Abdulvâris⁴⁷⁷ – İbn Hanbel (ö.241)⁴⁷⁸
5. Ebû Berze – Şerîk b. Şihâb – Ezrak b. Kays – Hammâd b. Seleme – Yûnus b. Muhammed – İbn Hanbel (ö.241)⁴⁷⁹

⁴⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198

⁴⁶⁹ Şerîk b. Şihâb el-Hârîsî Basralıdır. Onun hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber İbn Hacer, meşhur değil, makbul değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Ebû Berze el-Eslemi'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 238; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 365; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 360; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 460–461; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 266; *Tehzîb*, IV, 293)

⁴⁷⁰ Ezrak b. Kays el-Hârîsî, Basralı olup 120 senesinden sonra ölmüştür. Onun hakkında Dârekutnî, sika, memun; İbn Maîn, Nesâî, Zehebî, İbn Hacer, sika; İbn Sa'd, inşallah sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. Şerîk b. Şihâb'tan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 235; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 69; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 62; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 318–319; Zehebî, *Kâşif*, I, 231; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 97; *Tehzîb*, I, 175)

⁴⁷¹ Bk. s 24 Hammâd'ın Ezrak b. Kays'tan rivayeti vardır.

⁴⁷² Tayâlisî, *Müsned*, I, 124

⁴⁷³ Yûnus b. Muhammed b. Müslim'in künyesi Ebû Muhammed'dir. Bağdatlı olup 207 senesinde ölen Yûnus hakkında Zehebî, hafız; İbn Hacer, sika, sebt; Yakub b. Şeybe, sika, sika; İbn Maîn, sika; Ebû Hâtim, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Hammâd b. Seleme'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 410; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 246; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 289; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 543; Zehebî, *Kâşif*, II, 404; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 614; *Tehzîb*, XI, 393)

⁴⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145; VII, 559

⁴⁷⁵ Bk. s 26

⁴⁷⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421; IV, 425

⁴⁷⁷ Bk s 64

⁴⁷⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 424

6. Ebû Berze – Şerîk b. Şihâb – Ezrak b. Kays – Hammâd b. Seleme – Ebû Dâvud – Muhammed b. Ma'mer⁴⁸⁰ – Nesâî (ö.303)⁴⁸¹

Ebû Berze isnadlarını Şerîk b. Şihâb'ın⁴⁸² meçhul olmasından dolayı zayıf olarak değerlendirmektediriz.

H. ABDULLAH B. MES'UD (ö.32) VARYANTI⁴⁸³

İbn Mes'ud varyantının Zirr b. Hubeyş'ten 4, Âsım b. Behdele'den 2, Minâ b. Ebî Minâ'dan 1 olmak üzere toplamda 7 tariki bulunmaktadır.

Varyanta İbn Mâce'den bir örnek verebiliriz:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ أَحْدَاثُ الْأَسْنَانِ سُفَهَاءُ الْأَحْلَامِ يَقُولُونَ مِنْ خَيْرِ قَوْلِ النَّاسِ يُقْرَعُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ تَرَاقِيهِمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَةِ فَمَنْ لَقِيَهُمْ فَلْيَقْتُلْهُمْ فَإِنْ قَتَلَهُمْ أَجْرٌ عِنْدَ اللَّهِ لِمَنْ قَتَلَهُمْ⁴⁸⁴

“Rasûlullah (s) buyuruyor ki: Zamanın sonunda yaşları genç, akılları kıt bir kavim ortaya çıkacak onlar iyi şeyler söyleyecek, Kur'ân okuyacaklar, fakat okudukları köprücük kemiklerinden aşağı geçmeyecek, onlar okun avı delip çıkışı gibi İslam'dan çıkacaklar. Kim onlarla karşılaşır derhal onları öldürsün. Onları öldürenlere Allah katında ecir vardır.”

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. İbn Mes'ud – Zirr b. Hubeyş⁴⁸⁵ – Âsım b. Behdele⁴⁸⁶ – Ebû Bekir b. Ayyâş⁴⁸⁷ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁴⁸⁸

⁴⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 424

⁴⁸⁰ Muhammed b. Ma'mer el-Kaysi el-Bahrani'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Basralı olup 250 senesinden sonra ölen Ebû Abdullah hakkında Hatib, sika; Nesâî bir seferinde sika, bir başka seferinde ise la bese bih; Ebû Hâtim, İbn Hacer, saduk; Mesleme, la bese bih değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 105; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 122; Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXVI, 485–486; Zehebî, *Kâşif*, II, 223; İbn Hacer, *Takrib*, I, 508; *Tehzib*, IX, 412)

⁴⁸¹ Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312

⁴⁸² Şuayb Arnaut'ta İbn Hanbel'deki isnadlar için Şerîk'in meçhul olmasından dolayı zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur. Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821, IV, 425, no: 19822

⁴⁸³ İsnad şeması için bk. Ek 8

⁴⁸⁴ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168

⁴⁸⁵ Zirr b. Hubeyş b. Hubaşe b. Evs b. Bilal el-Esedî'nin künyesi Ebû Meryem olup kibar'ı tabiindendir. Kûfe ehlinde ve Hz. Ali taraftarı (علوي) olan Zerr Kûfe'de Haccac zamanında Cemacim vakasından önce 120 yaşında 82 senesinde öldü. Onun hakkında İbn Maîn sika, İclî sika, şeyh-i kadim, İbn Sa'd sika, Kesîru'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuş İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Zer'in İbn Mes'ud'dan semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 447; İbn Ebî Hâtim,

2. İbn Mes'ud – Zirr b. Hubeyş – Âsım b. Behdele – Ebû Bekir b. Ayyâş – Yahyâ b. Ebî Bükeyr⁴⁸⁹ – İbn Hanbel (ö.241)⁴⁹⁰
3. İbn Mes'ud – Zirr b. Hubeyş – Âsım b. Behdele – Ebû Bekir b. Ayyâş – Abdullah b. Âmir⁴⁹¹ ve İbn Ebî Şeybe – İbn Mâce (ö. 273)⁴⁹²
4. İbn Mes'ud – Zirr b. Hubeyş – Âsım b. Behdele – Ebû Bekir b. Ayyâş - Muhammed b. Alâ⁴⁹³ – Tirmizî (ö.279)⁴⁹⁴
5. İbn Mes'ud – Amr b. Seleme⁴⁹⁵ – Yahyâ b. Amr⁴⁹⁶ – Amr b. Yahyâ⁴⁹⁷ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁴⁹⁸

Cerh-Tadil, III, 622; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 269; İclî, *Sikât*, I, 370; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 335–338; Zehebî, *Kâşif*, I, 402; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 277; *İsâbe*, II, 633)

⁴⁸⁶ Âsım b. Behdele el-Esedî'nin künyesi Ebû Bekir'dir. Kûfeli olup 128 senesinde ölen Âsım hakkında İbn Hanbel, sika, salih bir kişi; İbn Hibbân, *Sikât*'ta kurra; Ebû Zur'a, sika; Yakub b. Süfyân, hadisinde ıztırah vardır, o sikadır; İbn Maîn, Nesâî, leyse bihi bes; Ebû Hâtim, salih; İbn Hacer, saduk, vehimleri vardır, Kıraat'ta hüccettir değerlendirmesinde bulunmuştur. Zirr b. Hubeyş'ten semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 487; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 340; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 256; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 473–479; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 285; *Tehzîb*, V, 35)

⁴⁸⁷ Ebû Bekir b. Ayyâş el-Esedî el-Hannat, Kûfeli olup 193 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Zehebî, alem; İbn Hanbel, sika, hata etmiştir; İbn Hacer, sika, abid, yaşlandığında hafızası zayıfladı, kitabı sahihtir; Yahyâ el-Kattan, İbn Medini, yaşlandığı zaman sui hıfza uğradı, vehme düştü; İbn Hibbân, *Sikât*'ta vehme ve hataya düşmüştür, fakat hadisinin terk edilmesini hak etmez değerlendirmesinde bulunmuştur. Âsım b. Behdele'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 348–349; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 670; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIII, 129–135; XIII, 473–479; Zehebî, *Kâşif*, II, 412; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 624; *Tehzîb*, XII, 37–39)

⁴⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145; VII, 553

⁴⁸⁹ Yahyâ b. Ebî Bükeyr en-Nehai'nin künyesi Ebû Zekerıyya'dır. Kûfeli olup hadis rivayetinde bulunduğu Mısır'da 230 senesinde ölen Yahyâ hakkında İclî, sika, hasenü'l-akl; İbn Hacer, mestur değerlendirmesinde bulunmuştur. (İclî, *Sikât*, II, 348; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 588; *Tehzîb*, XI, 167)

⁴⁹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404

⁴⁹¹ Abdullah b. Âmir b. Zûrare el-Hadramî'nin künyesi Ebû Âmir veya Ebû Muhammed'dir. Kûfeli olup 237 senesinde ölen Ebû Âmir hakkında Zehebî, sika; Ebû Hâtim, İbn Hacer, saduk; İbn Hibbân *Sikât*'ta müstekimü'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivayette bulunmuştur. Ebû Bekir'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 123; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 355; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 142; Zehebî, *Kâşif*, I, 564; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 309; *Tehzîb*, V, 238)

⁴⁹² İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168

⁴⁹³ Muhammed b. Ala b. Kureyb el-Hemdani'nin künyesi Ebû Kureyb şeklindedir. Kûfe ehlinde sayılan Muhammed 248 senesinde 87 yaşındayken ölmüştür. Onun hakkında İbn Hacer sika, hafız, Müslime b. Kâsım sika, Zehebî hafız, Nesâî bir seferinde la bese bih, bir başka sefer ise sika, Ebû Hâtim saduk, İbn Hibbân *Sikât*'ta zikretmiştir. Muhammed b. Ala, Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 205; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 52; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 105; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 243–4–5–6; Zehebî, *Kâşif*, II, 208; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 500; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 342)

⁴⁹⁴ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, 31/Fiten, 24, (1872), no: 2188, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Dâru's-Selâm, 3. Baskı

⁴⁹⁵ Amr b. Seleme b. Hâris el-Hemedani Kûfeli tabiinden olup 85 senesinde ölmüştür. Hasan b. Ali'nin kendisiyle Muaviye arasında barış görüşmesi için gönderdiği kişi olan Amr b. Seleme hakkında İbn Hacer, sika; İbn Sa'd, sika, kalilu'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. İbn Mes'ud'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 171; Buhâri,

6. İbn Mes'ud – Amr b. Seleme – Yahyâ b. Amr – Amr b. Yahyâ – Hakem b. Mübârek⁴⁹⁹ – Dârimî (ö. 255)⁵⁰⁰

7. İbn Mes'ud – Minâ b. Ebî Mina⁵⁰¹ – Abdurrahman b. Mina – Muhammed es-San'ani – Ahmed b. Amr – Muhammed b. Abdullah – Taberâni (ö. 360)⁵⁰²

Zirr b. Hubeyş kanalını (1, 3, 5, 6) Âsım b. Behdele'den dolayı hasen olduğunu düşünmekteyiz. Amr b. Seleme ve Minâ b. Ebî Mina kanalları (2, 4, 7) ise Amr b. Yahyâ, Yahyâ b. Amr ve Minâ b. Ebî Minâ'dan dolayı zayıf bir isnada sahiptir.

I. EBÛ BEKRE (ö.52) VARYANTI⁵⁰³

Ebû Bekre varyantının Bilâl b. Baktar'dan 1, Müslim b. Ebî Bekre'den 5 olmak üzere toplam 6 tariki vardır.

عن نبي الله صلى الله عليه ألا إنه سيخرج من أمي أقوام أشداء ألداء ذليقة ألسنتهم بالقرآن ألا يجاوز تراقيهم لا فإذا رأيتموهم

فأنيموهم ثم إذا رأيتموهم فأنيموهم فالأجور قاتلهم⁵⁰⁴

Târih-i Kebîr, VI, 338; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 235; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 172; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 49; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 422; *Tehzîb*, VIII, 38)

⁴⁹⁶ Yahyâ b. Amr b. Seleme el-Hemedani Kûfeli'dir. Hakkında yeterli bilgi bulamadığımız Yahyâ hakkında İclî, sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Yahyâ, Babası Amr b. Seleme'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 292; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 176; İclî, *Sikât*, II, 355)

⁴⁹⁷ Amr b. Yahyâ b. Amr b. Seleme b. Hâris el-Hemedani Kûfe ehliendir. Onun hakkında İbn Maîn, bir yerde sika bir başka yerde hadisi bir şey değil; İbn Hiraş, leyse bi-merza değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Babası Yahyâ b. Amr'dan semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 382; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 269; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 480; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, IV, 378)

⁴⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553

⁴⁹⁹ Hakem b. Mübarek'in künyesi Ebû Salih'tir. Belh ehlinden olu 213 senesinde ölen Ebû Salih hakkında Zehebî, sika; İbn Hacer, saduk, vehme düşmüştür değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Amr b. Yahyâ'dan rivayette bulunmuştur. Dârimî, Ebû Salih'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 344; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 128; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 195; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 131–133; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 176; *Tehzîb*, II, 376)

⁵⁰⁰ Dârimî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, I, 79, no: 204, thk. Fevvâz Ahmed ez-Zemrelî ve Hâlid es-Seb'î el-Âlemi, Beyrut, 1407, Dâru'l-Kitâbi'l-A'rabî

⁵⁰¹ Mina b. Ebî Minâ el-Kureşî ez-Zühri hakkında, İbn Adi, hadislerinde açıkça ortaya çıkmıştır ki o aşırı bir şiidir; İbn Maîn, sika değil, Ebû Zur'a, kavi değil, Ebû Hatim, münkerü'l-hadis değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Mina, İbn Mesud'dan rivayette bulunmuştur. (İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 354)

⁵⁰² Taberâni, *Mu'cemu'l-Evsât*, VI, 297–298, no: 6461

⁵⁰³ İsnad Şeması İçin bk. Ek 9

⁵⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 44, no: 20464

“Rasûlullah (s): Ümmetimin içinden sert mizaçlı, sinirli, Kur’ân okumada dilleri akıcı kavimler ortaya çıkacaktır. Okudukları köprücük kemiklerini geçmez. Onları gördüğünüzde öldürün. Onları gördüğünüzde öldürün. Onları öldüren ecir alır.”

Ebû Bekre varyantından gelen tarikler şu kaynaklarda yer almıştır;

1. Ebû Bekre – Bilâl b. Baktar⁵⁰⁵ – Atâ b. Sâib⁵⁰⁶ – Hammâd b. Seleme⁵⁰⁷ – Affân b. Müslim⁵⁰⁸ ve Abdussamed b. Abdulvâris⁵⁰⁹ – İbn Hanbel (ö.241)⁵¹⁰
2. Ebû Bekre – Müslim b. Ebî Bekre⁵¹¹ – Osman eş-Şahhâm⁵¹² – Ravh b. Ubâde⁵¹³ – İbn Hanbel (ö.241)⁵¹⁴

⁵⁰⁵ Bilal b. Baktar, Basralı olup kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulamadık. İbn Hibbân’ın Sikât’ında zikrettiği Bilal, Ebû Bekre’den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 108; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 396; İbn Hibbân, *Sikât*, IV 65; İbn Hacer, *Tacîlü’l-Menfe’a*, I, 57)

⁵⁰⁶ Atâ b. Saib b. Zeyd es-Sekafî’nin künyesi Ebû Zeyd’dir. Kûfeli tabiin arasında yer alıp 136 senesinde ölen Ebû Zeyd hakkında İbn Hanbel, sika, sika, salih bir adam; Zehebî, leyyin olduğu halde alem olanlardandır; Nesâî, önceden rivayet edenler için sika, sonradan hıfzı kötüleştirmiştir; İbn Hibbân Sikât’ta ömrünün sonlarında ihtilata uğradı, fakat rivayetlerde Sâbit olan sahihliği kaybolduktan sonra adaleten çıkmayı hak edecek kadar fahiş hata yapmamıştır; İbn Hacer, saduk, ihtilata uğramıştır; İclî, caizu’l-hadis bir seferinde şeyh, kadim, sika, ondan eskiden işitenler için sahihu’l-hadis, ondan ömrünün sonlarından işitenler için muztaribu’l-hadis, ömrünün sonlarında telkine maruz kalmıştır; İbn Ebî Hâtim, ihtilata uğramadan önce mahallühü sıdk, salih, müstekimü’l-hadis, sonra ihtilata uğradı, hıfzı kötüleştirdi ve hadisinde birçok karışıklık meydana geldi; İbn Maîn, ihtilata uğramıştır, önceden işitenlerin rivayetleri sahihtir değerlendirmesinde bulunmuştur. Bilal b. Baktar’dan rivayette bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 338; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 465; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 333; II, 396; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 251; İclî, *Sikât*, II, 135; Zehebî, *Kâşif*, II, 22; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 391; *Tehzîb*, VII, 183–187)

⁵⁰⁷ Bk. s 24

⁵⁰⁸ Bk. s 27

⁵⁰⁹ Bk. 64

⁵¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 42, no: 20451

⁵¹¹ Müslim b. Ebî Bekre es-Sekafî Basralı tabiin arasında yer alıp 80 ile 90 seneleri arasında ölmüştür. Onun hakkında İclî, Zehebî, sika; İbn Hacer, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Babası Ebû Bekre’den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VII, 257; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 196; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 391; İclî, *Sikât*, II, 276; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVII, 492; Zehebî, *Kâşif*, II, 257; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 529; *Tehzîb*, X, 111)

⁵¹² Osman eş-Şahhâm el-Adevî’nin künyesi Ebû Seleme’dir. Basralı olup İbn Hacer’e göre ravilerin altıncı tabakasından sayılan Ebû Seleme hakkında İbn Maîn, Ebû Zur’a, sika; İbn Hanbel, leyye bihi bes; İbn Hacer, la bese bih; Ebû Hâtim, onun hadisinde beis görmüyorum; Nesâî, kavi değil, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Müslim b. Ebî Bekre’den semada bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 226; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 173; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 197; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 518–519; Zehebî, *Kâşif*, II, 15; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 387; *Tehzîb*, VII, 146)

⁵¹³ Ravh b. Ubâde el-Kaysî’nin künyesi Ebû Muhammed’dir. Basralı olup 205 senesinde Basra’da ölen Ravh hakkında Zehebî, hafız, âlim, tasnif ettiği kitaplar vardır; İbn Hacer, sika, faziletli bir kişi, tasnifleri vardır; Bezzâr, sika, memun; İbn Maîn, saduk, sika; İclî, sika; Nesâî, leyye bih bes, bir başka yerde kavi değil; Ebû Hâtim, salih, mahallühü sıdk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. Osman eş-Şahhâm’dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 309; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 498; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 243; İclî, *Sikât*, I, 365; Zehebî, *Kâşif*, I, 398; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 211; *Tehzîb*, III, 253–254)

⁵¹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 44, no: 20464

3. Ebû Bekre – Müslim b. Ebî Bekre – Osman eş-Şahhâm – Vekî b. Cerrâh⁵¹⁵ – İbn Hanbel (ö.241)⁵¹⁶
4. Ebû Bekre – Müslim b. Ebî Bekre – Osman eş-Şahhâm – Ravh b. Ubâde – Hâris (ö.282)⁵¹⁷
5. Ebû Bekre – Müslim b. Ebî Bekre – Osman eş-Şahhâm – Vekî b. Cerrâh – İbn Hanbel – Abdullah (ö.290)⁵¹⁸
6. Ebû Bekre – Müslim b. Ebî Bekre – Osman eş-Şahhâm – Ravh b. Ubâde – İbn Hanbel – Abdullah (ö.290)⁵¹⁹

Ebû Bekre varyantın tariklerini 2, 3, 4, 5, 6 numaralı isnadlarını hasen 1'dekini ise zayıf olarak değerlendirmekteyiz.

İ. EBÛ ZER (ö.32)VARYANTI⁵²⁰

Varyantın, hepsi Abdullah b. Sâmit'ten gelen toplam 7 tariki bulunmaktadır. Ebû Zer'den gelip Müslim'in Sahih'inde yer alan metin şu şekildedir;

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ بَعْدِي مِنْ أُمَّتِي - أَوْ سَيَكُونُ بَعْدِي مِنْ أُمَّتِي - قَوْمٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَلَاقِيمَهُمْ
يَخْرُجُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَخْرُجُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ ثُمَّ لَا يَعُودُونَ فِيهِ هُمْ شَرُّ الْخَلْقِ وَالْخَلِيقَةِ⁵²¹

“Rasûlullah (s) buyuruyor ki: Şüphesiz ki benden sonra ümmetimden bir kavim vardır— yahut benden sonra ümmetimden bir kavim gelecek— Kur'ân'ı okuyacaklar fakat Kur'ân onların boğazlarından aşağı geçmeyecek. Dinden, okun avı delip geçtiği gibi çıkacaklar, bir daha da ona dönmeyeceklerdir. İşte bütün mahlûkatın en kötüsü bunlardır.”

Ebû Zer varyantı kaynaklarımızda aşağıdaki isnadlarla yer almıştır:

1. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit⁵²² – Humeyd b. Hilal⁵²³ – Süleymân b. Muğîre⁵²⁴ ve Şu'be – Tayâlisî (ö.204)⁵²⁵

⁵¹⁵ Bk. s 26

⁵¹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20399

⁵¹⁷ Hâris b. Ebi Üsâme, *Müsned*, II, 714, no: 704, thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Medine, 1992, Merkezî-Hidmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebevi, I. baskı

⁵¹⁸ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1519

⁵¹⁹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1521

⁵²⁰ İsnad şeması için bk. Ek 10

⁵²¹ Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469

2. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit – Ebû İmrân⁵²⁶ – Şu'be – Ebû Dâvud (ö.204)⁵²⁷
3. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit – Humeyd b. Hilâl – Süleymân b. Muğîre – Ebû Üsâme⁵²⁸ – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁵²⁹
4. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit – Humeyd b. Hilâl – Şu'be – Muhammed b. Cafer⁵³⁰ – İbn Hanbel (ö.241)⁵³¹

⁵²² Abdullah b.Sâmit el-Gıfari'nin künyesi Ebû Nadr'dır. Basralı tabiin arasında yer alıp 70–80 seneleri arasında ölen Ebû Nadr hakkında İbn Sa'd, Nesâî, İclî, Zehebî, sika; Ebû Hâtim, yüktebû hadisühü, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Amcası Ebû Zer'den semai vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 212; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 118; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 84; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 30; İclî, *Sikât*, II, 37; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 120; Zehebî, *Kâşif*, I, 563; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 308; *Tehzîb*, V, 231)

⁵²³ Humeyd b. Hilâlel-Adevi'nin künyesi Ebû Nasr'dır. Basralı tabiin arasında yer alıp Hâlid b. Abdullah'ın Irak valiliği döneminde ölen Ebû Nasr hakkında İbn Hacer, sika, âlim; İbn Sa'd, İbn Maîn, Nesâî, İclî, sika; Ebû Hâtim, İbn Sirin'in Sultan'ın işlerine karıştığı için ondan hoşlanmıyor, hadiste sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Abdullah b.Sâmit'ten rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 231; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, II, 346; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 230; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 147; İclî, *Sikât*, I, 325; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 182; *Tehzîb*, III, 45)

⁵²⁴ Süleymân b. Muğîre el-Kaysi'nin künyesi Ebû Saîd'dir. Basralı olup 165 senesinde ölen Ebû Saîd hakkında Şu'be, Basra ehlinin efendisi; Ebû Dâvud, onun ricalin en hayırlılarından; İbn Hanbel, sebt, sebt; İbn Sa'd, sika, sebt; İbn Hacer, sika, sika; İbn Maîn, İclî, Osman b. Ebî Şeybe, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Humeyd b. Hilâl'den semai vardır. Ebû Dâvud, Ebû Saîd'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 280; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, IV, 38; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 144; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 390; İclî, *Sikât*, I, 431; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 69–72; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 254; *Tehzîb*, IV, 193)

⁵²⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60 no: 448

⁵²⁶ Abdulmelik b. Habib el-Ezdi'nin künyesi Ebû İmrân'dır. Basralı tabiin arasında yer alıp 128 senesinde ölen Ebû İmrân hakkında Zehebî, sika, Basra ulemasından; İbn Maîn, İbn Hacer, sika; Ebû Hâtim, salih; Nesâî, leyse bihi bes, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Abdullah b.Sâmit'ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 410; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V 346; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 117; Zehebî, *Kâşif*, I, 664; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 362; *Tehzîb*, VI, 346)

⁵²⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 61, no: 451

⁵²⁸ Hammâd b. Üsame b. Zeyd b. Süleymân'ın künyesi Ebû Üsame'dir. Kûfeli olup 201 senesinde 80 yaşında Memun'un hilafeti zamanında Kûfe'de ölmüştür. Onun hakkında İclî, sika, hadis ashabının hukemasından sayılır; Ahmed b. Hanbel, sika, sahihu'l-kitab, zabıt li'l-hadis, saduk, Kûfe ehlinin haberlerini en iyi bilenlerdendir; İbn Maîn, sika; Zehebî, hüccet, âlim; İbn Hacer, sika, sebt, bazen tedlis yapmıştır, ömrünün sonlarında başkalarının kitaplarından nakilde bulunmuştur; İbn Sa'd, sika, Kesîru'l-hadis, tedlisi açıktır, sahibu sünne ve cemaattir; İbn Kani, sahihu'l-hadis; Kıbtî, çok tedlis yapardı değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Süleymân b. Muğîre'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 394; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 28; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 132; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 222; İclî, *Sikât*, I, 318; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 217–223; Zehebî, *Kâşif*, I, 348; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 177; *Tehzîb*, III, 3–4; *Tabakâtu'l-Müdekkisîn*, I, 30)

⁵²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553

⁵³⁰ Muhammed b. Cafer el-Hüzeli'nin künyesi Ebû Abdullah olup Gander diye maruftur. Basra ehlinden olup Cürcan ve Nisabur'a da gitmiştir. 193 senesinde ölen Gander hakkında İbn Hacer, sika, sahihu'l-kitab, ancak onda gaflet vardır; Vekî es-Sahihu'l-kitab; İbn Maîn, bazıları onun hata ettiğini söylemeye kalkıştı ancak güç yetiremedi, o insanların kitapları en sahih olanlarındandı, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Şu'be ile 20 sene mücalese de bulunup ondan çokça rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 57; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 50; Ebu'l-Kâsım, *Târih-i Cürcan*, XII, 434; Zehebî, *Kâşif*, II, 162; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 5–9; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 472; *Tehzîb*, IX, 84–85)

⁵³¹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571

5. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit – Humeyd b. Hilâl– Süleymân b. Muğîre – Abdullah b. Mesleme⁵³² – Dârimî (ö.255)⁵³³

6. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit – Humeyd b. Hilâl– Süleymân b. Muğîre – Şeybân b. Ferruh⁵³⁴ – Müslim (ö.261)⁵³⁵

7. Ebû Zer – Abdullah b. Sâmit – Humeyd b. Hilâl– Süleymân b. Muğîre – Ebû Üsâme – İbn Ebî Şeybe – İbn Mâce (ö.273)⁵³⁶

Ebû Zer varyantı hakkında biz de Şuayb Arnavut'un sahih değerlendirmesine katılıyoruz.⁵³⁷

J. ABDULLAH B. ABBÂS (ö. 68) VARYANTI⁵³⁸

Varyantın, hepsi İkrime'den gelen toplam 3 tariki vardır. Tâyalisî'nin Müsned'inde yer alan metni vermek istiyoruz;

ان النبي صلى الله عليه وسلم قال : يخرج من قبل المشرق قوم يقرؤون القرآن لا يجاوز تراقيهم يرقون من الدين أو قال من الإسلام

كما يرق السهم من الرمية⁵³⁹

⁵³² Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Hârisî'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Medîne ehlinde olup bir süre sonra Basra'ya gidip oraya yerleşmiştir. 221 senesinde Basra'da ölen Abdullah hakkında Zehebî, alem; Ebû Zur'a, ondan daha celil birinden hadis yazmadım; İbn Hacer, sika, abid; Ebû Hâtim, sika, hüccet; İclî, sika, salih bir kişi; İbn Hibbân Sikât'ta, sert (haşn) zahitlerdendi (mütekaşşif), hadiste mutkindi değerlendirmesinde bulunmuştur. Süleymân b. Muğîre'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 212; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 181; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 353; İclî, *Sikât*, II, 61; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 136–139; Zehebî, *Kâşif*, I, 598; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 323; *Tehzîb*, VI, 28–29)

⁵³³ Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434

⁵³⁴ Şeyban b. Ferruh el-Eyli'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. 235 senesinde vefat eden Ebû Muhammed hakkında İbn Hanbel, Mesleme, sika; Ebû Zur'a, saduk; Saci Kaderi ancak saduk; İbn Hacer, saduk, vehme düşer, Kaderi olduğu iddia edildi; Ebû Hâtim, kader görüşünde idi (kaderi), değerlendirmesinde bulunmuştur. Süleymân b. Muğîre'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 357; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 598–600; Zehebî, *Kâşif*, I, 491; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 269; *Tehzîb*, IV, 328)

⁵³⁵ Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469

⁵³⁶ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170

⁵³⁷ Şuayb Arnavut, İbn Hanbel'deki tarik hakkında Müslim'in şartına göre sahih değerlendirmesinde bulunmuştur. (İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176 no: 21571)

⁵³⁸ İsnad şeması için bk. Ek 11

⁵³⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 350

“Rasûlullah (s) buyuruyor ki; Doğu tarafından Kur’ân okuyan fakat okudukları boğazlarını geçmeyen bir kavim çıkar. Onlar okun avı delip çıkışı gibi İslam’dan çıkarlar.”

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. İbn Abbâs– İkrime b. Abdullah⁵⁴⁰ – Semmâk b. Harb⁵⁴¹ – Sellâm b. Süleym⁵⁴² – Tayâlisî (ö.204)⁵⁴³
2. İbn Abbâs – İkrime – Semmâk – Sellâm b. Süleym – İbn Ebî Şeybe (ö.235)⁵⁴⁴
3. İbn Abbâs – İkrime – Semmâk – Sellâm b. Süleym – İbn Ebî Şeybe ve Süveyd b. Saîd⁵⁴⁵ – İbn Mâce (ö.273)⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ İkrime b. Abdullah el-Berberi aslen Mağribli olup 21–105 seneleri arasında yaşamıştır. Abdullah b. Abbâs’ın mevlası olup müfessir tabiin arasında yer alan İkrime Horasan, Semerkant, Basra, Kûfe ve Mısır gibi birçok yerleri dolaşmıştır. Devlet adamlarından hediye kabul eden İkrime hakkında Eyyüb es-Sahtiyani, Yahyâ b. Main, Ebû’l-Hasen el-İclî, Ebû Hâtim er-Razi ve Nesâî gibi hadis otoriteleri onun sika olduğunu söylerken Ahmed b. Hanbel hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiş, Buhârî’de çevresinde ve arkadaşları arasında hadislerine herkesin güvendiğini söylemiştir. Buna karşılık İmam Mâlik’in İkrime’yi sika kabul etmediği ve kendisinden hadis alınmamasını istediği ileri sürülmüş, Yahyâ b. Saîd el-Ensari ve Muhammed b. Sirin’in de onun için yalancı dediği nakledilmiştir. Ancak Ebû Hâtim er-Razi’ye göre bu iki zatın İkrime’ye karşı oluşunun sebebi güvensizlik değil onun bazı görüşlerini benimsememesidir. İkrime’nin Hâricîliğe nisbetine dair farklı iddialar ileri sürülmüştür. Ali b. Medini’nin onu Hâricîliğin Harûriye fırkasına, Atâ b. Ebî Rabah ve Ahmed b. Hanbel’in İbaziyye’ye nisbet ettiği, ayrıca Beyhesiyye ve Sufriyye’ye nisbet edildiği söylenmiştir. İclî, İkrime’nin Harûriyye’ye nisbetiyle ilgili iddianın asılsız olduğunu belirtmiştir. İkrime, başta İbn Abbâs olmak üzere Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Aişe, Ebû Hureyre, Hz. Ali, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah’tan rivayette bulunmuştur. (Altıkulaç, Tayyar “İkrime el-Berberî”, DİA, XXII, 40-42, T.D.V. yayınları)

⁵⁴¹ Semmâk b. Harb ez-Zühli’nin künyesi Ebû Muğîre’dir. Kûfeli tabiin arasında yer alıp 123 senesinde Hişam b. Abdulmelik’in valiliğinin son döneminde ölen Ebû Muğîre hakkında Ebû Hâtim, saduk, sika; İbn Maîn, sika; Zehebî, Kûfe ulemasından, sika, hıfzı kötüdür; Nesâî, leysa bihi bes, hadisinde bir şey var; İclî, caizu’l-hadis; Süfyân es-Sevri, onu bazı yönlerden zayıf, caizu’l-hadis; Yakub b. Şeybe, özellikle İkrime’den rivayeti muztaribtir, diğerlerinden rivayeti salih, o müteabbitlerden değildir; İbn Medini, Semmâk’ın İkrime’den rivayeti muztaribtir, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. İbn Hacer, İkrime’den rivayette bulunduğunu belirtmiştir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 173; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 279; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 339; İclî, *Sikât*, I, 436; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 115–120; Zehebî, *Kâşif*, I, 485; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 204)

⁵⁴² Bk. s 21

⁵⁴³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 350

⁵⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145; VII, 560

⁵⁴⁵ Süveyd b. Saîd b. Sehl el-Herevi el-Enbarî’nin künyesi Ebû Muhammed olup 240 senesinde ölmüştür. Begavi hafız, İclî sika, Ahmed umarım ki saduk, la be’s bih, Yakub b. Şeybe saduk, özellikle ama olduktan sonra muztaribu’l-hıfz, Ebû Hâtim saduk, çok tedlis yapar, Nesâî sika ve memun değil, İbn Hibbân asarda hata, haberlerde kalb yapar, Buhârî ama olduktan sonra telkine maruz kaldı değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Sellâm b. Süleym’den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 240; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 352; İclî, *Sikât*, I, 442; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 247–249; Zehebî, *Kâşif*, I, 472; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 239–241)

⁵⁴⁶ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 171

Kilit ravilerden biri olan Semmâk'ın özellikle İkrime'den olan rivayetlerinde tenkit edilmesinden dolayı İbn Abbâs varyantını isnad yönünden zayıf olarak değerlendirmekteyiz.

K. ABDULLAH B. ÖMER (ö. 73) VARYANTI⁵⁴⁷

İbn Ömer varyantının Muhammed b. Zeyd ve Nâfi'den gelen iki tariki bulunmaktadır. Daha ayrıntılı olduğundan İbn Mâce'deki metni vermek istiyoruz;

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « يَنْشَأُ نَشْءٌ يَقْرَعُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ تَرَاقِيَهُمْ كَلِّمَا خَرَجَ قُرْآنٌ قُطِعَ » قَالَ ابْنُ عُمَرَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ « كَلِّمَا خَرَجَ قُرْآنٌ قُطِعَ » . أَكْثَرَ مِنْ عِشْرِينَ مَرَّةً حَتَّى يَخْرُجَ فِي عِرَاضِهِمُ الدَّجَالُ⁵⁴⁸

“İbn Ömer, Rasûlullah'ın (s) şunları söylediğini anlatmaktadır: “Öyle genç bir cemaat türeyecek ki Kur'ân okuyacaklar. Fakat okudukları Kur'ân onların köprücük kemiklerinden aşağıya geçmeyecektir. Onlardan bir grup çıktıkça hemen kökleri kazınır.” İbn Ömer, Rasûlullah'tan “ Onlardan bir grup çıktıkça hemen kökleri kazınır” kısmını 20 defadan fazla işittim demektedir. (İbn Ömer bundan sonra Rasûlullah'ın hadisinin son parçasını şöyle nakletti.) : “Nihayet bu cemaatin sürdürdüğü hile ve aldatma esnasında veya onların askerleri arasında Deccal çıkıverecektir.”

Varyantın isnadları şu şekildedir;

1. İbn Ömer – Muhammed b. Zeyd⁵⁴⁹ – Ömer b. Muhammed⁵⁵⁰ - İbn Vehb⁵⁵¹ – Yahyâ b. Süleymân⁵⁵² – Buhâri (ö. 256)⁵⁵³

⁵⁴⁷ İsnad şeması için bk. Ek 12

⁵⁴⁸ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no:174

⁵⁴⁹ Muhammed b. Zeyd b. Abdullah el-Kureşî el-Adevî, Medineli tabiin arasında yer almaktadır. İbn Hacer'e göre ravilerin üçüncü tabakasından sayılan Muhammed b. Zeyd hakkında Ebû Hâtim, sika, hadisiyle ihticac olunur; Ebû Zur'a, İbn Hacer, sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Dedesi İbn Ömer'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, I, 84; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 256; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 365; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 226; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 479; *Tehzîb*, IX, 152)

⁵⁵⁰ Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah Askalan'da yerleşiktir. 150 senesinden önce ölen Ömer b. Muhammed hakkında Zehebî, sika, celil; Ebû Hâtim, sika, saduk; İbn Hanbel, İbn Maîn, İbn Hacer, Bezzâr, sika; Nesâî, leyse bihi bes, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Babası Muhammed b. Zeyd'den semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 190; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 131; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 165; Zehebî, *Kâşif*, II, 69; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 417; *Tehzîb*, VII, 435)

⁵⁵¹ Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî'nin künyesi Ebû Muhammed olup Mısır ehlinde sayılmıştır. 125 senesinde doğup Mısır'da 197 senesinde ölmüştür. Musannif olan İbn Vehb hakkında

2. İbn Ömer – Nâfi⁵⁵⁴ – Evzâi⁵⁵⁵ – Yahyâ b. Hamza⁵⁵⁶ – Hişâm b. Ammâr⁵⁵⁷ – İbn Mâce (ö. 273)⁵⁵⁸

Buhâri'deki isnadı Yahyâ b. Süleymân'dan dolayı hasen, İbn Mâce'dekini ise sahih olarak değerlendirmekteyiz.

L. UKBE B. ÂMİR (ö. 58) VARYANTI⁵⁵⁹

Ukbe b. Âmir'den gelen metinde Rasûlullah (s) şunları söylemektedir;

ليقرأ القرآن رجال لا يجاوز تراقيهم يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية

İbn Hacer fakih, imam, İbn Maîn sika, Ahmed b. Hanbel din, akıl ve salah sahibi, Ebû Hâtim salihu'l-hadis, saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Ömer b. Muhammed'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 218; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 189; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 346; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 277–286; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, VII, 273; *Tehzîb*, VI, 65–66)

⁵⁵² Yahyâ b. Süleymân b. Yahyâ el-Cufî'nin künyesi Ebû Saîd'dir. Kûfeli olup 237 senesinde yerleşik olduğu Mısır'da ölen Ebû Saîd hakkında Dârekutnî, sika; Ukayli, sika, münker hadisleri var; İbn Hacer, saduk, hata eder; Nesâî, leyse bi sika; İbn Hibbân, Sikât'ta bazen garib şeyler söyledi, değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdullah b. Vehb'den semai vardır. Buhâri, Ebû Saîd'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 280; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 154; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 263; Zehebî, *Kâşif*, II, 367; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 591; *Tehzîb*, XI, 199)

⁵⁵³ Buhâri, 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6932

⁵⁵⁴ Nâfi, İbn Ömer'in mevlası olup künyesi Ebû Abdullah'tır. Medineli Tabiinden olup 117 senesinde ölen Nâfi hakkında İbn Sa'd, sika, kesîru'l-hadis; İbn Maîn, Nesâî, İclî, sika değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Ömer'den rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 84; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 451; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 298–305; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 368–9)

⁵⁵⁵ Bk. s. 14

⁵⁵⁶ Yahyâ b. Hamza b. Vakîd el-Hadramî'nin künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Şam kadılığı yapmış olu 103–183 seneleri arasında yaşayan Ebû Abdurrahman hakkında Zehebî, sika, imam; Nesâî, İclî, sika; İbn Maîn, Ebû Dâvud, sika, Kaderi; İbn Hacer, sika, Kaderi olduğu iddia edildi; İbn Sa'd, Kesîru'l-hadis, salih; Ebû Hâtim, saduk; Nesâî, leyse bihi bes, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Evzâi'den rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 469; Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 268; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 136; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 249; İclî, *Sikât*, II, 350; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 278–283; Zehebî, *Kâşif*, II, 364; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 589; *Tehzîb*, XI, 176)

⁵⁵⁷ Hişâm b. Ammâr es-Sülemî'nin künyesi Ebû Velîd'dir. Şam ehlinde sayılıp 153–245 seneleri arasında yaşam süren Ebû Velîd hakkında İclî, sika, saduk; İbn Maîn, kîs, kîs; Zehebî, hafız, Şam'ın hatib ve âlimi; İbn Hacer, saduk, kari, yaşlanınca değişti ve telkine maruz kaldı, onun önceki hadisleri daha sahihtir, Ebû Hâtim, yaşlanınca durumu değişti ve telkine maruz kaldı, eskiden rivayet edenlerin rivayeti sahihtir, saduk; Nesâî, la bese bih değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da Sikât'ta zikretmiştir. Yahyâ b. Hamza'dan semai vardır. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VIII, 199; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 66; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 233; İclî, *Sikât*, II, 332; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 242–244; Zehebî, *Kâşif*, II, 337; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 573; *Tehzîb*, XI, 46–48)

⁵⁵⁸ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no:174

⁵⁵⁹ İsnad şeması için Bk. Ek 13

“Muhakkak ki birtakım adamlar Kur’ân okurlar ama okudukları Kur’ân köprücük kemiklerini geçmez. Onlar okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar. Onlar okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar.”

Ukbe b. Âmir varyantının tek isnadı şu şekildedir;

1. Ukbe b. Âmir – Abdulmelik b. Melîl⁵⁶⁰ – Abdülazîz b. Abdulmelik⁵⁶¹ – Harmele b. İmrân⁵⁶² – İbn Mübarek⁵⁶³ – Ali b. İshâk⁵⁶⁴ – İbn Hanbel (ö.241)⁵⁶⁵

Ukbe b. Âmir varyantını, Abdulmelik b. Melîl’in mechul bir kişi olmasından dolayı zayıf olarak değerlendirmekteyiz.

Sonuç olarak mârika rivayeti, Ebû Said, Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Ömer’den sahih; Abdullah b. Mes’ud (ö.32), Sehl b. Huneyf, Ebû Zer, Ebû Bekre ve Câbir b. Abdullah’tan hasen; Abdullah b. Amr, İbn Abbâs, Ebû Berze el-Eslemi ve Ukbe b. Âmir’den ise zayıf isnadlarla gelmiştir.

⁵⁶⁰ Abdulmelik b. Melîl es-Sâlihi, Mısır ehlinden sayılmaktadır. Ukbe b. Âmir’den semada bulunması dışında Abdulmelik hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 432; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 122; İbn Hacer, *Tacîlü’l-Menfeâ*, I, 265)

⁵⁶¹ Abdülazîz b. Abdulmelik b. Melîl el-Belvî’yi İbn Hibbân, *Sikât*’ta zikretmiştir. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Abdulaziz, babası Abdulmelik’ten semada bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, VI, 18; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 388; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 113; İbn Hacer, *Tacîlü’l-Menfeâ*, I, 262)

⁵⁶² Harmele b. İmrân et-Tüçîbi’nin künyesi Ebû Hafs’tır. Mısırlı olup Abdulmelik b. Mervan’ın emrinde bir süre Mısır çarşısının yönetimini üstlenmiştir. 78–160 seneleri arasında yaşayan Harmele hakkında İbn Hanbel, İbn Maîn, Ebû Dâvud, Zehebî, sika, değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdulaziz b. Abdulmelik’ten rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, III, 68; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 273; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 233; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 546–547; Zehebî, *Kâşif*, I, 317; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 156; *Tehzîb*, II, 201)

⁵⁶³ Abdullah b. Mübarek el-Mervezî’nin künyesi Ebû Abdurrahman’dır. Babası Türk olup Merv ehlinden sayılan İbn Mübarek 118–181 yılları arasında yaşamıştır. Onun hakkında İbn Maîn, zeki, müteabbit, sika, âlim, sahihu’l-hadis; İbn Hacer, sika, sebt, fakih, âlim, cömert, mücahit, kendisinde hayırlı hasletleri toplamış bir kişi; İbn Hibbân, *Sikât*’ta onda zamanında dünyada ilim ehlinden kimsede toplanmayan hasletler vardır; İclî, hadiste sika, sebt, ilmi kendisinde toplamış salih bir kişi; İbn Medini, Ebû Hâtim, sika; Zehebî, Horasan’ın şeyhi, değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Mübarek, Harmele b. İmrân’dan rivayette bulunmuştur. (Buhâri, *Târih-i Kebîr*, V, 212; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, V, 180; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 7–8; İclî, *Sikât*, II, 54; Zehebî, *Kâşif*, I, 591; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 320; *Tehzîb*, V, 334–337)

⁵⁶⁴ Ali b. İshâk es-Sülemî’nin künyesi Ebû Hasan’dır. Aslen Tirmizî’li olup Merv ehlinden sayılmaktadır. Bağdad’ta da hadis rivayetinde bulunup, 213 senesinde ölen Ebû Hasan hakkında İbn Maîn, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer, sika, değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân’da Sikât’ta zikretmiştir. İbn Mübarek’ten rivayette bulunmuştur. İbn Hanbel, Ali b. İshâk’tan rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 174; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 461; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XI, 348; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 318–319; Zehebî, *Kâşif*, II, 35; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 398; *Tehzîb*, VII, 249)

⁵⁶⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 145, no: 17346

II. KİLÂB RİVAYETİ

Hâricîlerin cehennemini köpekleri olduğunu ifade eden rivayeti, metinde bulunmasından dolayı kısaca Kilâb olarak isimlendireceğiz.

Rivayetin Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö.86)⁵⁶⁶ ve Abdullah b. Ebî Evfâ (ö.87)⁵⁶⁷ olmak üzere iki varyantı bulunmaktadır.

Kilâb rivayeti, Tayâlisî'nin Müsned, Abdurrazzâk'ın Musannef, Humeydî'nin Müsned, İbn Ebî Şeybe'nin Musannef, İbn Hanbel'in Müsned, İbn Mâce'nin Sünen, Tirmizî'nin Câmi, Hâris'in Müsned, İbn Ebî Âsım ve Abdullah b. Ahmed'in Süne, Taberânî'nin Müsnedü's-Şâmiyyin, Mu'cemu'l-Evsat, Mu'cemu'l-Kebir, Hâkim'in Müstedrek adlı eserlerinde yer almıştır.

İsnad tetkikinde varyantları, kanallarını dikkate alarak kronolojik olarak sıralayacağımızı hatırlatmak istiyoruz.

A. EBÛ ÜMÂME EL-BÂHİLÎ VARYANTI⁵⁶⁸

Varyantın Ebû Gâlib'ten 11, Safvân b. Süleym'den 2, Şeddâd b. Abdullah, Seyyâr el-Emevî ve Şehr b. Havşeb'ten 1'er olmak üzere toplam 16 tariki bulunmaktadır.

Ebû Ümâme varyantına, geniş olmasından dolayı İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki metni örnek olarak vermek istiyoruz:

⁵⁶⁶ Ebû Ümâme el-Bâhilî şeklinde künyesiyle meşhur sahabinin ismi Süddî b. Aclân b. Vehb b. Amr'dır. Sıffin savaşında Hz. Ali tarafında bulunan Süddî bir süre Humus'ta ikamet ettikten sonra Şam'a gelip orada yerleşmiştir. İbn Uyeyne'nin Şam'da ölen son sahâbi olduğunu söylediği Ebû Ümâme 86 senesinde 91 yaşındayken vefat etmiştir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 326; İbn Hibbân, *Meşahir*, I, 50; İbn Asâkir, *Tarih-i Dimeşk*, XXIV, 50, 64; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 420; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 368)

⁵⁶⁷ Fakih ve muammerundan kabul edilen Abdullah b. Ebî Evfâ'nın ismi Alkame b. Hâlid b. Hâris b. Ebî Üseyd b. Rufaa b. Sa'lebe el-Eslemi'dir. İbn Ebî Evfâ, Rıdvan Bey'ati Ehli'nden olup Nebi (s)'ile 7, bir diğer rivayete göre 6 gazveye katılmış, Huneyn savaşında da yaralanmıştır. Hâricîlerle de savaşan İbn Ebî Evfâ'nın yaşlılığında görme yetisini yitirdikten sonra yaklaşık 100 yaşında iken 86 veya 87 senesinde Kufe'de ölen son sahâbi olduğu rivayet edilmiştir. İbn Ebî Evfâ'dan Küfeliler ve A'meş rivayette bulunmuştur. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 206, 207; Zehebi, *Siyer*, III, 428, 429, 430; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 16)

⁵⁶⁸ İsnad şeması için bk. Ek. 14

عن أبي غالب قال كنت في مسجد دمشق فجاءوا بسبعين رأساً من رؤوس الحرورية فنصبت على درج المسجد فجاء أبو أمامة فنظر إليهم فقال كلاب جهنم شر قتلى قتلوا تحت ظل السماء ومن قتلوا خير قتلى تحت السماء وبكى فنظر إلي وقال يا أبا غالب انك من بلد هؤلاء قلت نعم قال أعاذك قال أظنه قال الله منهم قال تقرأ آل عمران قلت نعم قال منهن آيات محكمات هن أم الكتاب وأخر متشابهات فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله وما يعلم تأويله إلا الله والراسخون في العلم قال يوم تبيض وجوه وتسود وجوه فأما الذين اسودت وجوههم اكفرتم بعد إيمانكم فذوقوا العذاب بما كنتم تكفرون قلت يا أبا أمامة إني رأيتك تحريق عبرتك قال نعم رحمة لهم إنهم كانوا من أهل الإسلام قال افترقت بنو إسرائيل على واحدة وسبعين فرقة وتزيد هذه الأمة فرقة واحدة كلها في النار إلا السواد الأعظم عليهم ما حملوا وعليكم ما حملتم وإن تطيعوه تهتدوا وما على الرسول إلا البلاغ لسمع والطاعة خير من الفرقة والمعصية فقال له رجل يا أبا أمامة أمن رأيك تقول أم شيء سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إني إذا لجريء قال بل سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم غير مرة ولا مرتين حتى ذكر سبعا⁵⁶⁹

“Ebû Gâlib şöyle anlatmaktadır; Dımeşk Mescidi’ndeydik. Harûri reislerinden 70 kişinin kelleleri getirilip ve mescidin direkleri üzerine dikildi. Ebû Ümâme geldi onlara baktı ve şöyle dedi.

— Cehennem’in köpekleri! Gökyüzünün altında öldürülenlerin en şerlileridir. Öldürülenlerin en hayırlısı da onların öldürdükleridir.

— Ebû Ümâme ağladı ve bana baktı. (Ardından)

— Ya Ebû Gâlib! Sen onların beldesindensin değil mi?

— Evet

— Allah seni korusun.

— Âli İmrân Sûresini okuyor musun?

— Evet

— *Onun (Kur’ân’ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah ve ilimde yüksek payeye erişenler bilir.*⁵⁷⁰ *Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) İmdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir).*⁵⁷¹

— Yâ Ebû Ümâme! Onlar için ağladığını (تحريق العبرة) görüyorum.

⁵⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553–4, no: 37881

⁵⁷⁰ Ali İmrân, 3 / 7

⁵⁷¹ Ali İmrân, 3 / 106

— Onlara acıyorum. Onlar Ehl-i İslam’dandı. İsrailoğulları 71 fırkaya ayrıldı. Bu ümmet onlardan bir fırka fazlaya ayrılacak. Sevâdu’l-Azam hariç hepsi cehennemdedir.

— Onların yüklendiklerinden onlar, sizin yüklendiklerinizden siz sorumlusunuz. Eğer itaat ederseniz hidayete erersiniz. Resûle düşen sadece tebliğdir. İştirmek ve itaat etmek, ayrılma ve masiyetten daha hayırlıdır.

Oradaki bir adam ona “Bu söylediklerin senin reyin mi, yoksa Rasûlullah’tan (sav) işittiğin bir şey mi?” diye sordu.

— Şayet ben reyimden bir şey söylersem gerçekten cesur davranmış olurum. Bilakis onu Rasûlullah’tan ne bir kere ne iki kere işittim.

Ebû Ümâme bu şekilde yediye kadar saydı.”⁵⁷²

Varyantın isnadları şu şekildedir:

1. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib⁵⁷³ – Hammâd b. Seleme⁵⁷⁴ – Tayâlisî (ö. 204)⁵⁷⁵
2. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Ma’mer b. Râşid⁵⁷⁶ – Abdurrazzâk (ö. 211)⁵⁷⁷
3. Ebû Ümâme -Ebû Gâlib – İbn Uyeyne⁵⁷⁸ – Humeydî(ö. 219)⁵⁷⁹
4. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Kutn b. Abdullah⁵⁸⁰ – İbn Ebî Şeybe (ö. 235)⁵⁸¹
5. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Hammâd b. Seleme – Vekî b. Cerrâh⁵⁸² – İbn Hanbel (ö. 241)⁵⁸³

⁵⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553–4, no: 37881

⁵⁷³ Ebû Gâlib er-Râsibî el-Basrî’nin isminin Hazver, Nâfi veya Saîd b. Hazver olduğu söylenmiştir. İbn Sa’d tarafından Basralıların üçüncü tabakasından sayılan Ebû Gâlib hakkında Musa b. Harun sika, Dârekutnî bir seferinde sika bir seferinde ise itibar edilmez, Zehebi ve Yahyâ b. Main salihu’l-hadis, İbn Sa’d zayıf, münkerü’l-hadis, Ebû Hatim leyse bi’l-kavi, Nesai zayıf, Ebû Ahmed b. Adi hadislerinde münker bir hadis görmedim ve onda beis olmadığını umuyorum, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Gâlib, Şam’da Ebû Ümâme’den semada bulunmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 238; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 134; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 315; İbn Asakir, *Târih-i Dimeşk*, XII, 370–1; Zehebî, *Kâşif*, II, 449; İbn Hacer, *Lisanü’l-Mîzân*, VII, 478; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXIII, 170–1–2;

⁵⁷⁴ Bk. s 24 Ebû Gâlib’ten rivayette bulunmuştur.

⁵⁷⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, H.No: 1232

⁵⁷⁶ Bk. s 11

⁵⁷⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, MA18663

⁵⁷⁸ Bk. s 25

⁵⁷⁹ Humeydî, *Müsned*, II, 404

⁵⁸⁰ Kutn b. Abdullah Ebû Merye el-Hidânî Basralı olup Ebû Galip’ten rivayette bulunmuştur. Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Kutn’a İbn Hibbân *Sikât*’ında yer ayırmıştır.(Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 189; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 137; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 22;

⁵⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553–554, MŞ37881

⁵⁸² Bk. s 26

⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 257, HM22561

6. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – İbn Hanbel (ö. 241)⁵⁸⁴
7. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – İbn Uyeyne – Sehl b. Ebî Sehl⁵⁸⁵ – İbn Mâce (ö. 273)⁵⁸⁶
8. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Hammâd b. Seleme ve Rebî b. Sabîh⁵⁸⁷ – Vekî b. Cerrâh – Ebû Kureyb⁵⁸⁸ – Tirmizî (ö. 279)⁵⁸⁹
9. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Hammâd b. Seleme – Vekî b. Cerrâh – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)⁵⁹⁰
10. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – Ma'mer b. Râşid – Abdurrazzâk – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)⁵⁹¹
11. Ebû Ümâme - Ebû Gâlib – İbn Uyeyne – Züheyr b. Harb⁵⁹² – Abdullah (ö. 290)⁵⁹³
12. Ebû Ümâme – Seyyâr el-Emevî⁵⁹⁴ – Abdullah b. Büceyr⁵⁹⁵ – Abdurrahman b. Abdullah⁵⁹⁶ – İbn Hanbel (ö.241)⁵⁹⁷

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 254, HM22536

⁵⁸⁵ Sehl b. Ebi Sehl, Sehl b. Zencele el-Eşter er-Razi olup künyesi Ebû Osman'dır. 231 senesinde Bağdat'a gelen Sehl 40 civarlarında ölmüştür. Onun hakkında Zehebi hafız, sika, İbn Hacer hafız, saduk, Ebû Hatim saduk değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Süfyân b. Uyeyne'den rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil* IV, 198; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 291; Hatib, *Târih-i Bağdad*, IX, 116; Zehebi, *Kâşif* I, 469; İbn Hacer, *Takrîb* I, 257; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 221; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* XII, 186–7)

⁵⁸⁶ İbn Mâce, 11/Sünne, 13, (2477), no: 176

⁵⁸⁷ Rebî b. Sabîh es-Sadi Ebû Bekir'e Ebû Hafs el-Basri'de denilir. Basra ehlinde olup 160 senesinde Hind tarafına çıktığı bir seferde ölen Rebî hakkında Ebû Zur'a şeyh, salih, saduk, Zehebi saduk, abid, Ahmed b. Hanbel la-bese bih, salih, Ebû Hatim salih, İcî la-be'se bih, İbn Hacer saduk, abid, mücahid, seyyiü'l-hıfz, Nesai zayıf, İbn Maîn bir seferinde leyse bihi be's bir başka seferde ise zaifu'l-hadis, Amr b. Ali leyse bi'l-kavi, İbn Sa'd hadiste zayıf, Affân b. Müslim hadislerinin hepsi maklûbdur, İbn Hibbân Basra ehlinin abid ve zahidlerinden, fakat hadis sanaatı olmadığı ve rivayetlerinde birçok münker şey naklettiği için onun rivayetleriyle ihticactan hoşlanmıyorum, değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Gâlib'ten rivayetleri bulunan Rebî hakkında Ramehurmuzi Basra'da kitap tasnif eden ilk kişidir demiştir. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 277; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil* III, 464; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 296; Zehebi, *Kâşif*, I, 392; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* IX, 89–90–1–2–3–4 İbn Hacer, *Takrîb* I, 206; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 214)

⁵⁸⁸ Bk. s 41

⁵⁸⁹ Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000

⁵⁹⁰ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1542

⁵⁹¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1543

⁵⁹² Bk. s 41

⁵⁹³ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1544

⁵⁹⁴ Seyyâr el-Emevi el-Kureşî üçüncü tabakadan Şamlı olup Basra'ya gelip orada rivayette bulunmuştur. Muaviye'nin mevlası olan Seyyâr hakkında İbn Hacer saduk değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân'da *Sikât*'ta zikretmiştir. Seyyâr, Ebû Ümâme'den rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 422; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 317; İbn Hacer, *Takrîb* I, 462; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 257)

⁵⁹⁵ Abdullah b. Büceyr b. Hamran et-Temîmî'nin künyesi Ebû Hamran şeklimdedir. Ravilerin 6. tabakasında yer alıp Basralılardan sayılan Abdullah Muaviye Ailesinin mevlasıdır. Onun hakkında İbn

13. Ebû Ümâme - Safvân b. Süleyym⁵⁹⁸ – Enes b. İyaz⁵⁹⁹ – İbn Hanbel⁶⁰⁰

14. Ebû Ümâme - Safvân b. Süleyym – Enes b. İyaz – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)⁶⁰¹

15. Ebû Ümâme - Şeddâd b. Abdullah⁶⁰² – İkrime b. Ammâr⁶⁰³ – Amr b. Yûnus⁶⁰⁴ – Züheyr b. Harb – Abdullah (ö. 290)⁶⁰⁵

Hacer, Ebû Dâvud, İbn Maîn, Ebû Hatim, Ahmed b. Hanbel sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. İbn Büceyr'in Seyyâr'dan semai olduğunu bizlere Buhârî nakletmektedir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, V, 52; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil* V, 15; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 27; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 322; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 134; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 296;)

⁵⁹⁶ Abdurrahman b. Abdullah b. Ubeyd el-Basri'nin künyesi Ebû Saîd şeklinde olup 196 senesinde ölmüştür. Mekke'de yerleşik olan Ebû Saîd hakkında Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Begavi, Dârekutnî sika, Ebû Hatim ma kane bihi be's, İbn Hacer saduk, çok hata etmiştir, Sâcî, hadiste hata eder değerlendirmesinde bulunmuştur. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil* V, 254; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, V, 316; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 217–8; İbn Hacer, *Takrîb* I, 344; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 190)

⁵⁹⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22204

⁵⁹⁸ Safvân b. Süleyym el-Medenî Ebû Abdullah el-Kureşî Medineli'dir. 60 senesinde doğup 132 senesinde 72 yaşındayken ölen Safvân hakkında Zehebi, imam, kudve, sika, Hücce, sultanın hediyelerini kabul etmez, Ahmed b. Hanbel Allah'ın salih kullarından olup sikadır, Yakub b. Şeybe sika, sebt, ibadetiyle meşhur, İcîli sika, salih, Nesai, Ebû Hatim, İbn Uyeyne sika, İbn Hacer sika, abid, müfti, kader konusunda suçlanmış (رمي بالقدر) Mufaddal el-Gulâbî kader görüşünde olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. (Buhârî, *Tarih*, IV, 307; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil* IV, 423; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 468; İcîli, *Sikât*, I, 467; Zehebi, *Kâşif*, I, 503; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* XIII, 184–190; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 276; İbn Hacer, *Tehzîb* IV, 373)

⁵⁹⁹ Enes b. İyad el-Leysi Ebû Damre Medine ehlinde olup 104 – 180 seneleri arasında yaşamıştır. Ölüm tarihi olarak İbn Minceveyh 185, Abdurrahman b. Şeybe ise 200 tarihini vermektedirler. Onun hakkında İbn Hibbân mütkin, İbn Sa'd sika, kesiru'l-hadis, Zehebi, İbn Hacer sika, İbn Maîn'den gelen iki nakilden birinde sika diğerinde suveylih, Ebû Zur'a, Nesai la-be'se bih değerlendirmesinde bulunmuştur. Enes'in Safvân b. Süleyym'den rivayeti vardır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 436; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 33; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 289; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 76; İbn Hibbân, *Meşahir*, I, 142; Zehebi, *Kâşif*, I, 256; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 349 – 350; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 115; İbn Hacer, *Tehzîb* I, 328)

⁶⁰⁰ İbn Hanbel, *Müsned* V, 267, no: 22670

⁶⁰¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne* II, 644, no: 1546

⁶⁰² Şeddâd b. Abdullah Ebû Ammâr ed-Dımeşkî tabiinden olup Muaviye b. Ebi Süfyân'ın mevlasıdır. Onun hakkında Ebû Hatim, Dârekutnî, Yakub b. Süfyân sika, İcîli sika; Zehebi sika, çok irsal yapardı, İbn Hacer sika, irsal yapardı, Yahyâ b. Main ve Nesai leysa bihi bes değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiştir. Enes b. Mâlik ile sohbeti bulunan Şeddâd, Ebû Ümâme'den rivayette bulunmuştur. Enes b. Mâlik ile sohbeti vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, IV, 226; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 329; İcîli, *Sikât*, I, 450; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 357; Zehebi, *Kâşif*, I, 481; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 400; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 264; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 279)

⁶⁰³ İkrime b. Ammâr Ebû Ammâr el-Yemami aslen Basralı olup Yemame ehlinde sayılır. Bağdad'a gelen İkrime geldikten kısa bir süre sonra Mehdî zamanında 159 senesinde Bağdad'ta ölmüştür. Onun hakkında Yakub b. Şeybe sika, sebt, Dârekutnî sika, İbn Maîn'den gelen bir nakilde sika, diğer bir nakilde sebt, bir başka nakilde ise saduk, leysa bihi bes, Zehebi sika, İcîli tabiin, sika, İbn Ammâr sika, sadece Yahyâ b. Ebi Kesîr'de muztarib, Saci saduk, İbn Hacer, saduk, galatı var, Lisanü'l-Mîzân adlı eserinde ise imam, Yahyâ b. Saîd zayıf, Süfyân es-Sevri faziletli, hatası çok, Ebû Hatim saduk, hadisinde çok vehim var ve çok tedlis yapmıştır, Ahmed b. Hanbel, İyas b. Seleme dışındaki kişilerden rivayetinin muztaribu'l-hadistir ve tedlis yapar değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân ise onu Sikât'ta zikretmiştir. İkrime, Şeddâd'tan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 50; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil* VII, 10; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 233; İcîli, *Sikât*, II, 144; Hatib, *Târih-i Bağdad*, XII, 257–8–9–260–1; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* XX, 256–7–8–9–260–1–2–3;

16. Ebû Ümâme - Şehr b. Havşeb⁶⁰⁶ – Ebû İzze – Ebu'l-Velîd – Muhammed ve Ahmed – Taberâni (ö. 360)⁶⁰⁷

Ebû Gâlib ve Şehr b. Havşeb kanallarını, bizzat kendilerinin cerh edilmeleri sebebiyle zayıf olarak değerlendirmektediriz.

Safvân b. Süleym'in Ebû Ümâme'den rivayeti tarihen mümkün olmakla birlikte rical kaynaklarında bununla ilgili bilgi bulunmaması ve Şuayb Arnaut'un da bu isnadı munkatı olarak değerlendirmesini⁶⁰⁸ göz önünde tutarak bu kanalın da zayıf olduğunu düşünmekteyiz.

Muhtemelen Safvân b. Süleym bu rivayeti şeyhleri arasında yer alan Ebû Gâlib'ten⁶⁰⁹ nakletmiştir. Safvân b. Süleym ve Ebû Gâlib'ten gelen metinlerin olay ve ifade yönünden de büyük benzerlikler göstermesini bu görüşümüzü desteklemektedir.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın mevlası olan Seyyâr el-Emevî kanalının isnadını Abdurrahman b. Abdullah ve Seyyâr'ın pek tanınmamasından dolayı zayıf olarak görmektediriz.

Şeddâd b. Abdullah'ın çok irsal yapmakla tenkit edilmesi, İkrime b. Ammâr'ın tedlis ve hata yapmakla vasıflanmasından dolayı bu kanalı hasen olarak değerlendirmektediriz.

Sonuç olarak Ebû Ümâme varyantının, Şeddâd b. Abdullah ve Seyyâr el-Emevî'den (12, 15) gelen 2 isnadının hasen, diğerlerinin ise zayıf olduğu kanaatindeyiz.

B. ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ VARYANTI⁶¹⁰

İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 232–3; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 396; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, VII, 308; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdekkisîn*, I, 42; Zehebî, *Kâşif*, II, 33)

⁶⁰⁴ Amr b. Yûnus b. Kasım el-Hanefî Yemame'de kadılık yapmış ve 206 senesinde ölmüştür. Onun hakkında İbn Medinî sika, sebt, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Main, Nesai sika değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân da Sikât'ta zikretmiş ve Ahmed b. Muhammed'den olan rivayetinde kalb yaptığından dolayı hadisinden çekiniriz demiştir. Amr'ın İkrime b. Ammâr'dan semai olduğunu Buhârî bize nakletmektedir. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VI, 206; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 142; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 445; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 534–5–6; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 445)

⁶⁰⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 644, no: 1545

⁶⁰⁶ Bk. s. 63

⁶⁰⁷ Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

⁶⁰⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 267

⁶⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 215

⁶¹⁰ İsnad şeması için Bk. Ek 15

İbn Ebî Evfâ varyantının Saîd b. Cümhân'dan 9, A'meş'ten 5 olmak üzere toplam 14 tariki bulunmaktadır.

Varyanta İbn Ebî Şeybe'deki metni örnek olarak vermek istiyoruz:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَوَارِجُ كِلَابُ النَّارِ⁶¹¹

Rasûlullah (s): “Hâricîler cehennemın köpekleridir” buyurdu.

İbn Ebî Evfâ varyantının isnadları şu şekildedir;

1. İbn Ebî Evfâ - A'meş⁶¹² – İshâk b. Yûsuf⁶¹³ – İbn Ebî Şeybe (ö. 235)⁶¹⁴
2. İbn Ebî Evfâ - A'meş – İshâk b. Yûsuf – İbn Hanbel (ö. 241)⁶¹⁵
3. İbn Ebî Evfâ - A'meş – İshâk b. Yûsuf – İbn Ebî Şeybe – İbn Mâce (ö.273)⁶¹⁶
4. İbn Ebî Evfâ - A'meş – İshâk b. Yûsuf – İbn Ebî Şeybe – İbn Ebî Âsım (ö.287)⁶¹⁷
5. İbn Ebî Evfâ - A'meş – İshâk b. Yûsuf – İbn Hanbel – Abdullah (ö.290)⁶¹⁸
6. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân⁶¹⁹ – Haşrec b. Nebâte⁶²⁰ – Tayâlisî (ö. 204)⁶²¹

⁶¹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37873

⁶¹² Süleymân b. Mihrân el-A'meş'in künyesi Ebû Muhammed olup Kufe'de 61 senesinde Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü gün doğmuştur. Ebû Nuaym onun 148 yılının Rebiu'l-Evvel ayında 88 yaşındayken vefat ettiğini söylemiştir. İbnu'l-Medini, Muhammed ümmetinden ilmi hıfzeden 6 kişiyi sayarken, Küfe'dekiler arasında da A'meş'i zikretmiştir. Amr b. Ali, A'meş'in sıdkından dolayı Mushaf şeklinde isimlendirildiğini söylemiştir. A'meş hakkında Ebû Zur'a imam, İbn Maîn sika, Nesai, sika, sebt, Yahyâ b. Saîd allametü'l-islam, İclî sika, sebt, zamanında Küfe'nin muhaddisi, Ebû Hatim sika, hadisiyle ihticac olunur değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel onun hadisinde birçok ıztırap olduğunu Ahmed b. Abdullah el-İclî de onda Şiilik olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân onu *Sikât*'ta zikretmiş ve müdellis olduğunu söylemiş, Ayrıca Dârekutnî ve Nesai onu tedlisle vasıflamıştır. Ebû Hatim onun Abdullah b. Ebi Evfâ'dan, Tirmizi ise hiçbir sahabelden semai olmadığını belirtmiştir. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 461–2–3; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IV, 146; İbn Hibbân, *Sikât* IV, İclî, *Sikât* I, 434 302; Hatib, Tarih-i Bağdad, IX, 4–14 arası; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, I, 1068, VI, 226,239; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 57–8–9–60; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdellisin*, I, 33)

⁶¹³ İshâk b. Yûsuf b. Mirdas el-Kureşi Vasit'lı olup künyesi Ebû Muhammed'dir. İshak 117 senesinde doğmuş olup 194 veya 195 senesinde Vasit'ta Muhammed b. Harun döneminde ölmüştür. İshak hakkında Ahmed b. Ali sika, memun, İbn Maîn ve İclî sika, Ebû Hatim, sahihu'l-hadis, saduk, la be'se bih değerlendirmelerinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Sa'd ise sika değerlendirmesinde bulunduktan sonra onun bazen hadisleri karıştırdığı (ربما خلط) değerlendirmesini yapmıştır. Târih-i Kebîr'de belirtildiğine göre İshak'ın A'meş'den semai bulunmaktadır.(İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 317; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, I, 406; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 238; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 52; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 244–245; Mizzî, *Tehzîb*, II, 499; İclî, *Sikât*, I, 220)

⁶¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37873

⁶¹⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 355, no: 19341

⁶¹⁶ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 173

⁶¹⁷ İbn Ebi Âsım, II, 433, no: 753

⁶¹⁸ Abdullah b. Ahmed, Sünne, II, 635, no: 1513

⁶¹⁹ Saîd b. Cümhân el-Eslemi'nin künyesi Ebû Hafs olup Basralılardan addedilmiştir. 136 senesinde Basra'daki Taun'da ölmüştür. Babası Ezarika tarafından katledilen Saîd hakkında İbn Maîn sika, Zehebi saduk, vasat, İbn Hacer, saduk, ferdleri vardır, Ebû Hatim şeyh, hadisi yazılır fakat ihticac olunmaz değerlendirmesinde bulunmuştur. Buhârî onun İbn Ebî Evfâ'dan semai bulunduğunu

7. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Haşrec b. Nebate – Hâşim b. Kasım⁶²² – İbn Hanbel (ö. 241)⁶²³
8. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Hammâd b. Seleme⁶²⁴ – Affân b. Müslim⁶²⁵ – İbn Hanbel (ö. 241)⁶²⁶
9. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Hammâd b. Seleme – Behz b. Esed⁶²⁷ ve Affân b. Müslim – İbn Hanbel (ö. 241)⁶²⁸
10. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Haşrec b. Nebate – Hişâm b. Abdulmelik⁶²⁹ – İbn Ebi Âsım (ö 287)⁶³⁰
11. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Hammâd b. Seleme – Nadr b. Şümeyl⁶³¹ – Hallâd b. Eslem⁶³² – İbn Ebi Âsım (ö. 287)⁶³³

belirtmiştir. (Tayâlisî, *Müsned*, I, 441; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, III, 462; İbn Hatim, IV, 10; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 278; Zehebi, *Kâşif*, I, 433; İbn Hacer, *Takrib*, I, 234)

⁶²⁰ Haşrec b. Nebate el-Eşcai'nin künyesi Ebû Mükrim olup ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. İbn Hacer onu sekizinci tabakada zikretmektedir. Vasıtlı ve Kufeli olan Haşrec hakkında, Ahmed b. Hanbel sika, İbn Maîn sika, beis yok, Ebû Zur'a beis yok, hadisi müstakim, Nesai kavi değildir, Ebû Hatim onunla ihticac olunmaz, İbn Hibbân, münkerü'r-rivaye, infirad ettiğinde hadisiyle ihticac olunmaz değerlendirmesinde bulunmuştur. Saîd b. Cümhân'dan rivayeti vardır. (İbn Ebi Hâtim, *Cerh-Tadil*, III, 296; Nesai, Duafa, I, 34; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 338; Mizzî, *Tehzib*, VI, 506; Zehebi, *Kâşif* I, 337; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 325 ş;)

⁶²¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 441, no: 860

⁶²² Haşim b. Kasım, Ebû Nadr e-Kinani aslen Horasanlı olup, Bağdat'ta ikamet etmiştir. 134'te doğan Haşim 207 senesinde Bağdat'ta Memun'un hilafeti döneminde ölmüştür. Onun hakkında Zehebi hafız, imam, şehyu'l-muhaddisin İcli, sika, sahibu İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Medini, sika Ebû Hatim saduk değerlendirmesinde bulunmuş İbn Hibbân'da *Sikât*'ında zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel ondan rivayette bulunmuştur. Haşim'in ise Haşrec'ten rivayet ettiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. (İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 337; Buhârî *Târih-i Kebîr*, VIII, 235; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 105; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 243; Hatib, *Tarih-i Bağdad*, XIII, 64-5-6; Zehebi, *Siyer*, IX, 545-6-7-8-9; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 18)

⁶²³ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19634

⁶²⁴ Bk. s 24

⁶²⁵ Bk. s 27

⁶²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 356, no: 19362

⁶²⁷ Bk. s 26

⁶²⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19634

⁶²⁹ Hişam b. Abdulmelik el-Bahili, Ebû Velid et-Tayâlisî, 133 senesinde doğup, 227 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Ebû Zur'a kendi zamanında büyük bir imam, Zehebi hafız, Ebû Hatim, sika, Ahmed, mütkin, İcli hadiste sika, sebt, İbn Hacer sika, sebt; İbn Hibbân *Sikât*'ta zikrederek basiretli insanlardan olduğu değerlendirmesinde bulunurken, Hammâd onun ahir ömründe sui hıfza uğradığını söylemiştir. Hişam, Haşrec'ten rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 195; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, IX, 65; İcli, *Sikât*, II, 330; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 571; Zehebi, *Kâşif* II, 337; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, VI, 506; İbn Hacer, *Takrib*, I, 573; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 42)

⁶³⁰ İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 434, no: 754

⁶³¹ Nadr b. Şümeyl b. Harşe el-Mâzinî aslen Basralı olup, Merv'de ikamet etmiş ve oranın kadılığını yapmıştır. 123 senesinde 6 yaşındayken fitne zamanında Merve'r-Rûz'dan kaçarak Basra'ya gitmiştir. Ebû'l-Hasan şeklinde künyelenen Nadr 203 senesinde ölmüştür. Onun hakkında Dârimî, sika, imam, sahib-u sünne, İbn Hacer, sika, sebt; Zehebi, Merv'in şeyhi ve muhaddisi, Ebû Hatim, sika, sahib-u sünne, Ali b. Medini, Nesai, İbn Maîn sika değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da *Sikât*'ında zikretmiştir. Hammâd b. Seleme'den rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VIII, 90; İbn Ebi

12. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Haşrec b. Nebâte – Haşim b. Kasım – İbn Hanbel – Abdullah b. Ahmed (ö. 290)⁶³⁴

13. İbn Ebî Evfâ - Saîd b. Cümhân – Hammâd b. Seleme – Behz b. Esed ve Affân b. Müslim – İbn Hanbel – Abdullah (ö. 290)⁶³⁵

Varyantın iki kanalından birinin kilit ravisi olan A'meş'in büyük bir hadis âlimi olmasına rağmen tedlis yaptığı söylenmiştir. Ebû Hâtim ve Tirmizî tarafından İbn Ebî Evfâ'dan semai olmadığının⁶³⁶ belirtilmesi ise, bu rivayeti klasik usul gereğince hadisin sahih olmasındaki muttasıl olma şartından yoksun bırakmaktadır. Ayrıca A'meş'in Şiilikle itham edilmesi bize en azından rivayeti gerekli titizliği göstermeden ve kendi dünya görüşü muvacehesinde anlayabileceğini düşündürmektedir.

Tedlisle mevsuf A'meş'in İbn Ebî Evfâ ile arasındaki meçhul ravinin metni ref' etmiş olma ihtimalinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir. A'meş'in⁶³⁷ bu varyantın kilit ravilerinden olan Saîd b. Cümhân'dan rivayeti bulunması aradaki meçhul ravinin Saîd olma ihtimalini güçlendirmektedir.

A'meş kanalı hakkında Elbâni sahih, Sindî Haşiye'sinde ricali sika, fakat isnadda inkıta var,⁶³⁸ Şuayb Arnaut⁶³⁹, A'meş'in, İbn Ebî Evfâ'dan semai olmadığından isnadı zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur.

Saîd b. Cümhân kanalı, bizzat kendisinin cerh edilmesi sebebiyle zayıf seviyesine düşmektedir. Ayrıca Saîd'in babasının Ezârika tarafından katledilmiş olması ve rivayetin savaş ortamında nakledilmesi rivayeti taraflı anlayabileceğini, bir takım tasarruflarda bulunabileceğini ya da en azından kendi bakış açısına göre şekillendirebileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Hâtim, *Cerh-Tadil*, VIII, 477; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 212; Zehebi, *Kâşif* II, 320; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 411; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 562, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 390)

⁶³² Hallâd b. Eslem es-Saffâr el-Bağdadî'nin künyesi Ebû Bekir olup 249 senesinde ölmüştür. Aslen Mervli olan Hallâd hakkında Dârekutnî, Mesleme b. Kasım, Zehebi, İbn Hacer sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Hallâd'ın Nadr b. Şümeyl'den semai bulunmaktadır. Tirmizi ve Nesai gibi âlimler ondan rivayette bulunmuştur. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 229; Hatib, *Târih-i Bağdad*, VIII, 342; Zehebi, *Kâşif*, I, 376; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 196; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 148)

⁶³³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 435, no: 755

⁶³⁴ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1553

⁶³⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1520

⁶³⁶ Bk s 238 nolu dipnot

⁶³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 377, İbn Hacer, *Tehzîb*, XIII, IV

⁶³⁸ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 173

⁶³⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 355, no: 19341

Saîd b. Cümhân kanalında tenkit edilen Haşrec'ten gelen metinlerin isnadı daha da zayıftır.

Sonuç olarak İbn Ebî Evfâ varyantını birçok yönden tenkit edildiği için isnad yönünden zayıf olarak değerlendirmekteyiz.

III. ŞEYTÂNU'R-RADHE RİVAYETİ⁶⁴⁰

Şeytânu'r-Radhe tabirinin, metinde geçmesi ve daha önceki bir çalışmada⁶⁴¹ da bu ismin verilmesinden dolayı rivayeti biz de aynı şekilde anacağız.

Radhe kelimesi “رده” kökünden gelmektedir ve içi su dolu dağdaki oyuk⁶⁴², dağdaki bir bataklık⁶⁴³ ve tepenin zirvesi⁶⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Şeytânu'r-Radhe ifadesi ise yılan ve bataklıktağı şeytan⁶⁴⁵ gibi anlamlara gelmektedir.

Şeytânu'r-Radhe rivayeti sadece Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan Bekr b. Karavâş aracılığıyla gelmekte olup 6 tariki bulunmaktadır.

Şeytânu'r-Radhe rivayeti Abdurrazzâk'ın Emâli fî-Asari's-Sahabe, Humeydî'nin Müsned, İbn Ebî Şeybe'nin Musannef, İbn Hanbel'in ve Bezzâr'ın Müsned ve Hâkim'in Müstedrek adlı eserlerinde yer almaktadır.

Rivayete metnin yer aldığı en erken kaynak olan Abdurrazzâk'ın Emâli'sinden örnek vermek istiyoruz:

”سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول شيطان الردهة يحتدره⁶⁴⁶ رجل من بحيلة راعى الخيل أو راع للخيل علامة سوء في قوم ظلمة⁶⁴⁷

Rasûlullah (s): Şeytânu'r-Radhe'yi at çobanı olan Büceyle'den bir adam çıkarıp atar. Şeytânu'r-Radhe, çok zalim bir kavmin kötü bir alametidir.

Şeytânu'r-Radhe rivayetinin isnadları şu şekildedir;

⁶⁴⁰ Bk. İsnad Şeması İçin Ek. 16

⁶⁴¹ Bk. Çam, a.g.e, 88

⁶⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 491; Cezerî, *en-Nihâye fî-Garîbi'l-Eser*, II, 518

⁶⁴³ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fî-Garîbi'l-Hadis*, II, 274, thk. Ali Muhammed el-Becevî ve Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru'l-Mârifet, II. baskı

⁶⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 491; Cezerî, *en-Nihâye fî-Garîbi'l-Eser*, II, 518

⁶⁴⁵ Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 274

⁶⁴⁶ Bk. Ezherî, Ebû Mansur, Muhammed b. Ahmed b. Talha, *Tehzîbü'l-Luga*, II, 304, Mısır, 1964, Mevkiu'l-Varrâk

⁶⁴⁷ Abdurrazzâk, *El-Emâli fî-Âsâri's-Sahâbe*, I, 88, no: 127, thk. Mecdî Seyyid İbrâhim, Kahire, t.y, Mektebetü'l-Kur'ân

1. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Bekr b. Karavâş⁶⁴⁸ – Ebu't-Tufeyl⁶⁴⁹ – Alâ b. Ebî Abbas⁶⁵⁰ – İbn Uyeyne⁶⁵¹ – Abdurrazzâk (ö. 211)⁶⁵²

2. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Bekr b. Karavâş – Ebu't-Tufeyl – Alâ b. Ebî Abbâs – İbn Uyeyne – Humeydî (ö. 219)⁶⁵³

3. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Bekr b. Karavâş – Ebu't-Tufeyl – Alâ b. Ebî Abbâs – İbn Uyeyne – Yahyâ b. Ebî Bükeyr⁶⁵⁴ – İbn Ebî Şeybe (ö. 231)⁶⁵⁵

4. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Bekr b. Karavâş – Ebu't-Tufeyl – Alâ b. Ebî Abbâs – İbn Uyeyne – İbn Hanbel (ö. 241)⁶⁵⁶

5. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Bekr b. Karavâş – Ebu't-Tufeyl – Alâ b. Ebî Abbâs – İbn Uyeyne – Ahmed b. Ebân⁶⁵⁷ – Bezzâr (ö. 287)⁶⁵⁸

6. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Bekr b. Karavâş – Ebu't-Tufeyl – Alâ b. Ebî Abbâs – İbn Uyeyne – İbn Ebî Ömer – İbn Ebî Âsım (ö. 287)⁶⁵⁹

Şuayb Arnavut⁶⁶⁰ ve Elbânî⁶⁶¹ isnad hakkında zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur. Biz de Bekr b. Karavâş ve Alâ b. Ebî Abbâs'tan dolayı bütün isnadları zayıf olarak görmekteyiz.

⁶⁴⁸ Bekr b. Karavâş, Küfeli olup onun hakkında İbn Hacer, tanınmaz, hadisi de münkerdir; İclî, Ali'nin ashabından olup tabiinin büyüklerinden olup fıkıh bilgisi bulunan sika biridir; İbn Medini, ondan sadece bu hadisi zikrettiğini işittim; Buhârî, onda şüphe var; değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân'da onu Sikât'ta zikretmiştir. Bekr' Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, II, 94; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, II, 391; İclî, *Sikât*, I, 251; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 75; İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfe'a*, I, 54, *Lisânu'l-Mizân*, II, 56)

⁶⁴⁹ Ebu't-Tufeyl'in ismi Amir b. Vâsile b. Abdullah b. Amr gençken Rasûlullah'ı görmüş ve ondan bazı hadisleri ezberlemiştir. Uhud senesinde doğdu. Hz. Ali ile Küfe'ye de giden Ebu't-Tufeyl, Mekke'de 100–107 seneleri arasında ölmüştür. Onun hakkında, İbn Hanbel ve İclî sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Bekr b. Karavâş'tan rivayette bulunmuştur. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VI, 446; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 328; İclî, *Sikât*, II, 15; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 79; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 230, *Tehzîb*, V, 71)

⁶⁵⁰ Alâ b. Ebî Abbâs'ın ismi Saib b. Ferruh olup Mekkeli bir şairdir. Onun hakkında İbn Maîn, sika, sika; İclî, sika; Ebû Hatim, Şia'nın kölesidir değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibbân, onu Sikât'ta zikretmiştir. Ebu't-Tufeyl'den semai vardır. (İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VI, 356; İclî, *Sikât*, II, 149; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 265)

⁶⁵¹ Bk. s 25

⁶⁵² Abdurrazzâk, *Emâli*, I, 88, no: 127

⁶⁵³ Humeydî, *Müsned*, I, 39–40–41, no: 74

⁶⁵⁴ Yahyâ b. Ebî Bükeyr en-Nehai'nin künyesi Ebû Zekerîyya'dır. Küfeli olup hadis rivayetinde bulunduğu Mısır'da 230 senesinde ölen Yahyâ hakkında İclî, sika, hasenü'l-akl; İbn Hacer, mestur değerlendirmesinde bulunmuştur. (İclî, *Sikât*, II, 348; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 588; *Tehzîb*, XI, 167)

⁶⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37921

⁶⁵⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 179, no: 1551

⁶⁵⁷ Ahmed b. Eban el-Kureşî Basra ehlinden olup 150 senesinde ölmüştür. İbn Uyeyne'den rivayette bulunan İbn Eban'ı İbn Hibbân, Sikât'ta zikretmiştir. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 32)

⁶⁵⁸ Bezzâr, *Müsned*, IV, 60, no: 1227

⁶⁵⁹ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 448, no: 920

⁶⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 179, no: 1551

⁶⁶¹ Elbâni, Muhammed Nâsiru'd-Dîn, *Zûlâlû'l-Cenne fî-Tahrîci's-Sünnen li-İbn Ebî Âsım*, II, 153, Beyrut, 1993, Mektebetü'l-İslâmi, II. baskı

İKİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERİN METİN TETKİKİ

Bu bölümde Hâricîlerle ilgili rivayetlerin metinlerini tetkik edeceğiz. Bunu yaparken her bir rivayeti şu dört başlık altında inceleyeceğiz:

- Rivayetin Nakledildiği Bağlam
- Rivayetin Vârid Olduğu Bağlam
- Rivayetin İçeriği
- Rivayetin Delaleti

Ayrıca farklılıkların daha kolay görülebilmesi için varyantları bir arada değerlendirme yoluna gideceğiz.

İlk başlıkta sahabenin rivayeti nerede, hangi şartlarda ve hangi kalıpla rivayet ettiğini araştırmaya çalıştık. İkinci kısımda ise Hz. Peygamber’in hadisi nerede, nasıl ve hangi olay üzerine kimlere hitaben îrad ettiğini tespite gayret ettik. İçerik kısmında ise metnin, kimleri tavsif ettiğini ve bu kişiler ile ilgili malumatı maddeler halinde sunduktan sonra son bölümde rivayetin delaleti ile ilgili değerlendirmelerde bulunduk.

Rivayetleri incelerken temel hadis kitaplarının şarihleri ve bazı İbâdî âlimlerin görüşlerini de gerekli gördüğümüz yerlerde naklettik.

I. MÂRİKA RİVAYETİ

Mârîka rivayetinin kaynaklarımızda 150’yi aşkın tariki bulunması ve tetkikimizin daha anlaşılabilir olması açısından gerekli yerlerde ara başlıklar kullanmayı tercih ettik.

B. RİVAYETİN NAKLEDİLDİĞİ BAĞLAM

Bu kısmı, sahabinin hadisi, Hz. Peygamber'den işiterek mi yoksa başka bir râvi aracılığıyla mı naklettiğini, tarihî malumat ve nakil kalıplarını esas alarak belirlemeye çalıştığımız *rivayetin nakil şekli* ve sahabinin, hadisi nasıl bir olay üzerine, hangi şartlarda ve ne şekilde naklettiği ile ilgili bilgileri konu edindiğimiz *sahabinin rivayeti naklettiği bağlam* olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

a. Rivayetin Nakil Şekli:

Rivayetin naklediliş şekli tariklere göre farklılık göstermekte olup şu şekildedir:

Ebû Saîd el-Hudrî varyantının en geniş isnad ağına sahip olan Ebû Seleme kanalının büyük bir çoğunluğu semâ⁶⁶² ile nakledilmektedir. Ayrıca birçok metinden Ebû Saîd'in olay anında Rasûlullah ile birlikte⁶⁶³ olduğu anlaşılmaktadır.

Dahhâk kanalındaki metinlerde Ebû Saîd el-Hudrî olay anında Rasûlullah ile beraber olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁴ Bazı tarikler ise anane⁶⁶⁵ ile veya “ذكر قال”⁶⁶⁶ ifadeleriyle nakledilmiştir.

Atâ b. Yesâr⁶⁶⁷, İbn Zübeyr⁶⁶⁸ ve Ubeydullah b. Abdullah kanalındaki rivayetler ise semâ ile nakledilmiştir.

⁶⁶² Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no:18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932, VII, 557, no: 37909, VII, 560, no: 37920; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309, III, 56, no: 11554, III, 60, no: 11596; Buhârî, 66/Fedailu'l-Kur'ân, 36, (438) no:5058; 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455; İbn Mâce, Sünne, 12, (2486), no:169; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089, VI, 355, no: 11220; *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 430, no: 1233; İbn Belbân, el-Fârisî Emîr Alâuddîn Ali, *el-Ihsân fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, XV, 132, no: 6737, 140, no: 6741, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, 1993, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Tek bir metinde “قال” ifadesiyle nakledilmektedir. (Taberânî, Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Süleyma, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Silefî, Beyrut, 1984, Müessesetü'r-Risâle, I. baskı)

⁶⁶³ Bk. Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no:18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Abdullah b. Ahmed, Sünne, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁶⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176; *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741;

⁶⁶⁵ Müslim, 16/Nikâh, 153, (913), no: 2461; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559;

⁶⁶⁶ Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803;

Abdurrahman b. Ebî Nuaym, Ebû Osman en-Nehdî⁶⁶⁹, Ebû Sıddîk en-Nâcî⁶⁷⁰, Şeddâd b. İmrân⁶⁷¹ kanallarının tümü ile Ebû Nadra⁶⁷² ve Ma'bed b. Sîrin'den⁶⁷³ gelen çoğu tarike göre Ebû Saîd, rivayeti “ذكر قال” ifadesiyle nakletmiştir. Ma'bed'den gelen birkaç tarikte ise an'ane⁶⁷⁴ şeklindedir.

Enes b. Mâlik varyantının çoğu “ذكر قال”⁶⁷⁵ ifadesiyle nakledilmiştir. Bu tarikleri, Katâde ve Abdülazîz'den gelen bütün metinler ile Süleymân et-Teymî'den gelip Abdullah b. Ahmed⁶⁷⁶ ve Ebû Ya'la'nın⁶⁷⁷ eserlerinde yer alanlar oluşturmaktadır.

Süleymân et-Teymî'den gelip İbn Hanbel'de yer alan iki tarikte ise Enes b. Mâlik, rivayeti Hz. Peygamber'den işitmediğini⁶⁷⁸ açıklamaktadır. Bizce et-Teymî'ye ait olan metin de budur. Çünkü bu ifade erken kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca İbn Uleyye'den gelip İbn Hanbel'deki metinde bulunmasına rağmen aynı isnadla gelen Abdullah b. Ahmed'in metninde yer almamaktadır. Enes'in Ebû Saîd'den rivayet ettiği tarik⁶⁷⁹ ise an'ane ile rivayet edilmiştir.

⁶⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

⁶⁶⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 34, no: 5433

⁶⁶⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133, III, 224, no: 13362; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 634, no: 1511; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 298, no: 1022; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210, III, 58, no: 2470; Hâkim, Ebû Abdullah en-Neysabûri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, II, 161, no. 2650, thk. Hamdi Demirdaş, Beyrut, 2000, Mektebetü'l-Asriyye, I. baskı

⁶⁷⁰ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210

⁶⁷¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133, III, 224, no: 13362; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 634, no: 1511; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 298, no: 1022; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210, III, 58, no: 2470; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2650

⁶⁷² Tayâlisî, *Müsned*, I, 287, no: 2165; Humeydî, *Müsned*, II, 330, no: 749; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 345, no: 2972; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 25, no: 11212, III, 32, no: 11293, III, 48, no: 11466, III, 64, no: 11629, III, 97, no: 11940; Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457, 150, no: 2458, 151, no: 2459, 152, no: 2460; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 12, (1066), no: 4667; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482, II, 635, no: 1514, II, 647, no: 1552; Bezzâr, *Müsned*, II, 125, no: 481; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 144, no: 8511, V, 158, no: 8554, V, 158, no: 8555, 8556, 8557, 8558; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 307, no: 1036, II, 441, no: 1246, II, 499, no: 1345; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 129, no: 6735, XV, 138, no: 6740

⁶⁷³ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324, no: 2904; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1551

⁶⁷⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 408

⁶⁷⁵ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1573), no: 4766; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547, 1548, 1549; Ebû Ya'la, *Müsned*, V, 426, no: 3117, VII, 14, no: 3908, VII, 116, no: 4066; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, IV, 15, no: 2597; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

⁶⁷⁶ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547

⁶⁷⁷ Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 116, no: 4066

⁶⁷⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 183, no: 12909, III, 189, no: 12995;

⁶⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362

Görüldüğü gibi ifadelerin hiçbirisi Enes b. Mâlik'in, rivayeti Rasûlullah'tan (s) semâ ile aldığını göstermemesinin yanı sıra, iki tarikte de işitmediği belirtilmektedir. Ayrıca Müsned'deki bir tarikte de Enes b. Mâlik, rivayeti Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet etmiştir. İşte bu delillerden dolayı kanaatimizce Enes b. Mâlik, rivayeti Rasûlullah'tan Ebû Saîd aracılığıyla almış olup, onu zikretme ihtiyacı hissetmemiştir.

Nitekim bir sahabinin yaşının küçük olması yahut İslam'a geç girmesi gibi sebeplerle bizzat müşahade etmediği yahut işitmediği şeyleri Hz. Peygamber'e isnadla naklettiği haberlere "sahabe mürseli" denmekte olup sahih olan görüş gereğince, bunların sıhhatine hükmedilir. Çünkü bir sahabinin, Hz. Peygamber'den işitmeden ona isnad ettiği bir haberi ancak kendisi gibi bir sahabiden almış olduğunda şüphe yoktur. Belki sahabe olmayan kimselerden aldığı haberlerin de bulunabileceği düşünülse bile, bu çok nadirdir ve bu çeşit haberlerin kaynakları da genellikle belirtilmiştir.⁶⁸⁰

Kanaatimiz Hz. Peygamber ile 12 gazveye katılan Ebû Saîd'in birçok kanalın da açıkça delaletiyle hadisi aracısız olarak naklettiğidir. Ayrıca zayıf bir isnadla gelen Ubeydullah kanalında, Ebû Saîd Huneyn günü olaya şahid olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸¹

Ali b. Ebî Tâlib varyantının en geniş isnad ağına sahip Süveyd b. Gafele⁶⁸² ve Zeyd b. Vehb⁶⁸³ kanallarında rivayet tek tarik hariç⁶⁸⁴ semâ ile nakledilmiştir. Ayrıca Zeyd'den gelen metinlerin çoğunda, Abîde es-Selmânî, Hz. Ali'ye metni gerçekten Rasûlullah'tan işitip işitmediğini sorup, üç kere yemin ettirmektedir.⁶⁸⁵

⁶⁸⁰ Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, 297, Ankara, 1985, Ankara Üniversitesi Basımevi, II. baskı

⁶⁸¹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 298, no: 1022

⁶⁸² Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Cad, *Müsned*, I, 380, no: 2595; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057, 88/*İstîtabetü'l-Mürteddin*, 6, (578), no: 6930; Müslim, *Zekât*, 154, no: 2462; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1487, 1489, II, 625, no: 1491; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563, I, 312, no: 3565; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049, thk. Muhammed Şekûr Mahmud, Beyrut – Amman, 1985, Mektebetü'l-İslami ve Dâr'u-Ammâr, I. Baskı

⁶⁸³ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/*Zekât*, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

⁶⁸⁴ "قال" ifadesiyle nakledilen bu tarik Süveyd b. Gafele'den gelmektedir. İbn Hanbel, *Müsned*, I, 156, no: 1345

⁶⁸⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; Müslim, 12/*Zekât*, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186; *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

Ubeydullah b. Ebî Râfi kanalında, Hz. Ali, metni, açıkça semaya delalet etmeyen “Hz. Peygamber birtakım insanları vafetti”⁶⁸⁶ diyerek nakletmektedir.

Ebû Meryem kanalına göre Hz. Ali, rivayeti, semâ⁶⁸⁷ ile veya “قال”⁶⁸⁸ ifadesiyle nakletmiştir. Nakil, Ebû Kesîr’de “حدثنا”⁶⁸⁹, Târik b. Ziyâd’da ise “قال”⁶⁹⁰ ifadesiyle, Hâris b. Abdullah kanalında ise an’ane⁶⁹¹ şeklindedir.

Küleyb b. Şihâb kanalında ise metnin Rasûlullah’a mı yoksa Hz. Ali’ye mi ait olduğu açık değildir.

Ebû Saîd’den İbn Ebî Nuaym vasıtasıyla gelen birçok metinde⁶⁹² Hz. Ali’nin Yemen’den, toprağından arıtılmamış altın gönderdiği nakledilmiştir. Bu ifade bize Hz. Ali’nin ganimet dağıtımı esnasında Rasûlullah’ın yanında bulunmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak Hz. Ali’den gelen metinler arasında farklılıklar olması, metnin naklediliş şekli konusunda şüphe doğurmaktadır. İbn Ebî Nuaym’dan gelen metinlerin ışığında biz Hz. Ali’nin rivayeti başka bir aracı vasıtasıyla Rasûlullah’tan naklettiği kanaatini taşımaktayız.

Câbir b. Abdullah varyantında tariklerin çoğu “ذكر, قال”⁶⁹³ ifadesiyle nakledilmesine rağmen metin bizzat görüp duyulmuş gibi anlatılmıştır. Ayrıca iki

⁶⁸⁶ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 455, no: 775; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

⁶⁸⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165

⁶⁸⁸ İbn Hanbel, *Fedâilu’s-Sahâbe*, II, 705, no: 1205, *Müsned*, I, 151, no: 1302; Ebû Ya’la, *Müsned*, I, 296, no: 358

⁶⁸⁹ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya’la, *Müsned*, I, 372, no: 478

⁶⁹⁰ İbn Hanbel, *Fedail*, II, 714, no: 1224, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁶⁹¹ Bezzâr, *Müsned*, III, 89, no: 865

⁶⁹² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehâdisu’l-Enbiya*, 6, no: 3344, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Nesâî, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, *Sünen-i Kübrâ*, II, 311, no: 3564; Ebû Ya’la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁶⁹³ Bk. Humeydî, *Müsned*, II, 534, no: 1271; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2902; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30196; VII, 559, no: 37918; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 354, no: 14862; Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, I, 270, no: 774; Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449, 2450; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 172; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8087; İbn Cârud, Ebû Muhammed, Abdullah b. Ali b. Carud en-Neysabûri, *el-Müntekâ mine’s-Süneni’l-Müsnede*, I, 272, no: 1083, Beyrut, 1988, *Müessesetü’l-Kitâbi’s-Sekâfî*, I. Baskı; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

tarik sema⁶⁹⁴ ile nakledilmekte, üçünde ise Câbir'in olay anında orada olduğu belirtilmektedir.⁶⁹⁵

Yukarıdaki verileri göz önüne aldığımızda Huneyn'e katılan Câbir b. Abdullah'ın rivayeti, Hz. Peygamber'den işittiğini söyleyebiliriz.

Abdullah b. Amr, hadisi Rasûlullah'tan sema⁶⁹⁶ veya “قال”⁶⁹⁷ ifadesiyle nakletmiştir. Bazı tariklerden ise Abdullah'ın olaya bizzat şahit olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹⁸ Bu sahabînin rivayeti Râsûlullah'tan işittiği kanaatindeyiz.

Ebû Berze el-Eslemî, rivayeti gözleriyle görüp kulaklarıyla işittiğini tasrih ederek⁶⁹⁹ nakletmiştir. Sadece İbn Ebî Şeybe'den gelen bir tarik⁷⁰⁰ “قال” ifadesiyle nakledilmiştir. Kanaatimizce Ebû Berze el-Eslemî rivayeti bizzat işitmiştir.

İbn Mes'ud varyantının, Zirr b. Hubeyş ve Minâ b. Ebî Minâ kanalları “قال”, Amr b. Seleme kanalı “حدثنا” ifadesiyle nakledilmektedir. Kanaatimizce İbn Mes'ud hadisi Rasûlullah'tan direkt işitmemiştir.

Ebû Bekre, rivayeti Rasûlullah'tan Dahhâk b. Mahled⁷⁰¹ ve Bilal b. Baktar⁷⁰² kanalları ile Vekî'den gelip Müsned'de⁷⁰³ yer alan metinlere göre “قال” ifadesiyle nakledilmiştir. Ravh b. Ubâde'den⁷⁰⁴ bir de Vekî'den gelip Sünne'de⁷⁰⁵ yer alan tariklerde ise anane ile nakletmiştir. Kanaatimizce Ebû Bekre metni Rasûlullah'tan başka bir ravi aracılığıyla almıştır.

Sehl b. Huneyf, rivayeti Abdolvâhid⁷⁰⁶ ve Ali b. Müshir'den⁷⁰⁷ gelen tariklerde semâ, Yezîd b. Hârûn'dan gelip Müslim'de yer alanda⁷⁰⁸ ise anane ile

⁶⁹⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 149, no: 18651

⁶⁹⁵ Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 354, no: 14861; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, no: 8088

⁶⁹⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871, II, 209, no: 6952; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 533, no: 8497

⁶⁹⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 302, no: 2293

⁶⁹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁶⁹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108, *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁷⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198

⁷⁰¹ Hâkim, *Müstedrek*, II, 159i no: 2645

⁷⁰² İbn Hanbel, *Müsned*, V, 42, no: 20451

⁷⁰³ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20399

⁷⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 44, no: 20464; Hâris, *Müsned*, II, 714, no: 704; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1521

⁷⁰⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1519

⁷⁰⁶ Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2471; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, no: 5608

⁷⁰⁷ İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 437, no: 757

nakletmektedir. Aynı kanaldan gelip İbn Hanbel’de yer alan tarik⁷⁰⁹ ise “قال” ifadesiyle nakledilmiştir. İbn İshâk⁷¹⁰, İbn Fudayl⁷¹¹ ve Hizâm b. İsmail’den⁷¹² gelen metinlerde ise Sehl b. Huneyf, Rasûlullah’tan işittiği şeylere herhangi bir şey ilave etmeyeceğini söyleyerek nakletmektedir. Bizce Sehl b. Huneyf metni Rasûlullah’tan sema ile almıştır.

Ebû Zer, rivayeti Şu’be’den gelen 2 tarike göre anane⁷¹³, Süleymân b. Muğîre’den gelen 5 tarikte ise “قال”⁷¹⁴ ifadesiyle nakletmiştir. Ebû İmrân’dan gelen metinde ise rivayet, Hz. Peygamber’e isnad⁷¹⁵ edilmemiştir. Ebû Zer, Huneyn gazvesinde bulunmuş olup, metni Rasûlullah’tan işitip işitmediği isnadlarda açık değildir.

İbn Abbâs, rivayeti⁷¹⁶ arada semâya delalet eden herhangi bir lafız olmadan “قال رسول الله” şeklinde nakletmektedir. Kanaatimizce İbn Abbâs metni sahabe aracılığıyla almıştır.

İbn Ömer, rivayeti arada semaya delalet eden herhangi bir ifade bulunmadan “قال” ifadesiyle nakletmiştir. Sadece Nâfi tarikinin sonunda İbn Ömer, Rasûlullah’tan işittiğini tasrih etmektedir. Huneyn Gazvesi’nde bulunan İbn Ömer’in hadisi Hz. Peygamber’den işittiğini söyleyebiliriz.

Ukbe b. Âmir varyantı, semâ ile nakledilmiştir.⁷¹⁷

Kanaatimizce rivayeti, Hz. Peygamber’den Ebû Saîd, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Amr, Ebû Berze el-Eslemî, Sehl b. Huneyf, Ukbe b. Âmir ve İbn Ömer işiterek; Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes’ud, Ebû Bekre ise başka bir ravi aracılığıyla almıştır. Ebû Zer’in ise semâ durumu şüphe arz etmektedir.

⁷⁰⁸ Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2472

⁷⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16019

⁷¹⁰ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32, no: 8090;

⁷¹¹ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VI, 91, no: 5607

⁷¹² Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377

⁷¹³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 61, no: 451; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176

⁷¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, *Sünne*, 12, no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

⁷¹⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448

⁷¹⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 350, no: 2687; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30194, VII, 560, no: 37919; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 171; Ebû Ya’la, *Müsned*, IV, 242, no: 2354; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, XI, 280, no: 11734, XI, 292, no: 11775

⁷¹⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 145, no: 17436; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, XVII, 325, no: 898

Sonuç olarak Mârîka rivayetini, sahabilerin çoğunun Hz. Peygamber'den aracısız işittiğini söyleyebiliriz.

b. Sahabinin Rivayeti Naklettiği Ortam:

Rivayetlerin doğru anlaşılması ve değişimlere karşı daha dayanıklı olabilmesi açısından bağlam hayati önem arz etmektedir. Çünkü bütün ifadeler bağlamları içinde ortaya çıkar ve ancak onlar aracılığıyla anlaşılır.⁷¹⁸ Zirâ, mana ile rivayetin getirdiği dezavantajlar bir yana, lafzen rivayet edilen birçok hadiste bağlamından koparılarak nakledilmiştir.⁷¹⁹ İmam Şâfiî de Risâle'sinde, hadislerdeki illetler başlığı altında bu konuya dikkat çekmiş, özellikle ravilerin sözü siyakından kopararak rivayet etmelerini, hadislerin anlaşılmasını zorlaştıran bir illet olarak değerlendirmiştir.⁷²⁰ Ayrıca ileride görüleceği gibi bazı varyantlar da, rivayetin nakledildiği bağlam gerçek bağlamının önüne geçmiş ve anlaşılmasını da etkilemiştir.

Ebû Saîd, rivayeti Atâ b. Yesâr'a göre Harûriler hakkındaki bir soru⁷²¹ üzerine nakletmiştir. Diğer kanallarda ise ortam ile ilgili bir veri yoktur.

Enes b. Mâlik rivayeti nakletmesine sebep olan olay sadece Hafs b. Ömer'den gelen metinlerde bulunmaktadır. Olay kısaca şu şekildedir;

Enes b. Mâlik Şam'daki bir Mescid'de öğlen namazının son iki rekâtına iki daha ekleyip dört rekât olarak kılan bir kavmi gördükten sonra yemin ederek onların sünnete isabet etmediklerini söylemiştir. Onlara Allah yüzlerini çirkinleştirsün (قبح الله (وجبهه) diyerek Rasûlullah'tan rivayeti nakletmiştir.⁷²²

Ali b. Ebî Tâlib varyantının hiçbir metninde, Hz. Peygamber'in hadisi zikrettiği bağlamla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Metindeki tüm bilgiler, Hz. Ali'nin rivayeti naklettiği ortamla alakalıdır.

Süveyd b. Gafele kanalındaki ilgili verileri üç madde halinde vermek istiyoruz;

⁷¹⁸ Görmez, a.g.e 318

⁷¹⁹ Görmez, a.g.e, 298

⁷²⁰ Görmez, a.g.e, 299

⁷²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no; 2455

⁷²² Said b. Mansur, *Sünen*, II, 324, no: 2905; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 159, no: 12636

• “Ali çarşıya çıkıp, “Allah ve Resulü doğru söyledi” derdi”⁷²³ ifadesi sadece Şemr b. Atıyye’den gelmektedir. Bu ifadenin zayıf bir isnadı olduğundan Hz. Ali’ye aidiyeti konusunda şüphemiz bulunmaktadır. Hz. Ali’nin Hâricîler ile hadis arasında ilişki kurduğunu gösteren bu ifade hakkında Hz. Ayşe, Ali’nin garibine giden her ne görse, ‘Allah ve Rasûlü doğru söyledi’ demek onun âdetindendi⁷²⁴ demektedir.

• “Rasûlullah’tan bir şey haber verdiğimde and olsun ki, gökten düşmem, bana Peygamber’in dilinden yalan söylememden daha sevimlidir”⁷²⁵ ifadesi Şemr b. Atıyye ve Hayseme b. Abdurrahman’dan gelen birçok metinde bulunmaktadır.

• “Eğer size kendimden ya da sizinle benim aramda olan bir şey anlatırsam, muhakkak ki ben savaşıyor bir adamım ve harpte bir hiledir.”⁷²⁶ ifadesinden kastın Nevevî, reyle görüş bildirmek olduğunu söylemiş. Kâdı İyaz ise buradan savaşta tariz ve tevriyenin caiz olduğu hükmünü çıkarmıştır.⁷²⁷ İfade Şemr b. Atıyye ve Hayseme b. Abdurrahman’dan gelen birçok metinde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi son iki maddeye göre Hz. Ali savaş durumunda hile yapabileceğini, ancak Hz. Peygamber’den bir şey naklettiğinde asla yalan söylemeyeceğini vurgulayarak karşındakilerin, söyleyeceklerine tam güvenini sağlamaya çalışmaktadır. Yukarıdaki verilerden Süveyd’in, rivayeti savaş ortamında naklettiğini söyleyebiliriz.

⁷²³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168

⁷²⁴ Bunu destekleyen uzun bir haber için bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 449, no: 20971.)

⁷²⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Cad, *Müsned*, I, 380, no: 2595; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 88/İstitabetü’l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Müslim, Zekât, 154, no: 2462; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1487, 1489, II, 625, no: 1491; Nesâî, *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu’cemu’s-Sağîr*, II, 213, no: 1049

⁷²⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Ca’d, *Müsned*, I, 380, no: 2595; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 88/İstitabetü’l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Müslim, Zekât, 154, no: 2462; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1487, 1489, II, 625, 1491; Nesâî, *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu’cemu’s-Sağîr*, II, 213, no: 1049

⁷²⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerh-i Sahih-i Müslim*, VII, 169, Beyrut, 1392, Dâr’u-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, II. baskı

Zeyd b. Vehb kanalındaki bilgilere göre Hz. Ali, rivayeti Haricîlerin üzerine giden orduda⁷²⁸, Nehrevan Ehli'nin yanında⁷²⁹ veya Medâin'de⁷³⁰ nakletmiştir. Yani Zeyd'in rivayeti savaş ortamında naklettiğini söyleyebiliriz.

Seleme b. Küheyl'den gelen metinlerde ise “Korkmasaydım Allah'ın Nebî'sinin dilinden sizin hakkınızda ne hüküm verdiğini haber verirdim⁷³¹ gibi ifadelerle Hâricîler ile savaşanlara verilecek nimetlerin çokluğu belirtilerek askerler teşvik edilmektedir.

Ubeydullah b. Ebî Râfî kanalında Harûrîler'in “لا حكم إلا لله” dediği ifade edilmektedir. Hz. Ali bu söz hakkında “kendisi ile batıl kastedilen hak bir söz” değerlendirmesinde bulunmuş ve Rasûlullah'ın tavsif ettiği kimselerden bahsetmiştir.⁷³² Tariklerin çoğunda tavsif edilen adamın savaşın sonunda aranıp bulunduğu da belirtilmiştir.⁷³³

Ebû Meryem kanalında da kısa kollu kişiyi arayıp bulduklarını ifade eden cümlelerin bulunması⁷³⁴ metnin Harûrîler ile yapılan savaş döneminde nakledildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Ebû Kesîr kanalında Hz. Ali, rivayeti Nehrevan halkını katlettikten sonra, insanların onları öldürdüklerinden dolayı kendilerini üzüntülü hissetmeleri üzerine nakletmiştir.⁷³⁵ Rivayetin sonunda tavsif edilen kara adamın Nehrevan Savaşının sonunda aranıp bulunduğu belirtilmektedir.⁷³⁶

⁷²⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

⁷²⁹ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579

⁷³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898

⁷³¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; Bezzâr, *Müsned*, II, 196, no: 580; Nesâî, *Hasâis*, I, 190, no: 185, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8570

⁷³² Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 455, no: 775; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

⁷³³ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

⁷³⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165

⁷³⁵ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 372, no: 478

⁷³⁶ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 372, no: 478

Târik b. Ziyâd kanalında rivayetin nakledildiği ortamla alakalı olarak Hz. Ali'nin Nehrevan'a gidip, Hâricîleri katlettiği⁷³⁷ belirtilmektedir. Ayrıca metinde savaş sonunda kısa kollu adamın⁷³⁸ aranıp bulunduğu dair ifadeler de bulunmaktadır.

Hâris b. Abdullah tarikinde Hz. Ali, rivayeti Rasûlullah'tan anane ile nakletmekte olup, Hâricîler hakkında söylediğini belirtmiştir.⁷³⁹

Küleyb b. Şihâb kanalında, üzerinde yolcu kıyafeti bulunan bir adamın, Hz. Ali, başka kişiler ile konuşurken onun yanına girmek için izin istediği nakl olunmaktadır. Hz. Ali ise onunla ilgilenmemiş ve şöyle söylemiştir: Rasûlullah'ın yanında sadece Ayşe varken girdim. Ayşe bana “şöyle şöyle olan kavim?” nasıl diye sordu. “Allah ve Resulü daha iyi bilir”⁷⁴⁰ diyerek cevap verdim.

Hz. Ali'nin bu sözünden sonra metni, Rasûlullah'ın mı yoksa Hz. Ali'nin mi söylediği müphemdir.

Sonuç olarak Ali b. Ebî Tâlib'in rivayeti Sıffin savaşından sonra Hâricîler ile yapılan savaş öncesi, savaşta ve savaş sonrası olmak üzere birkaç kere naklettiğini söyleyebiliriz.

Unutulmamalıdır ki bütün ifadeler bağlamları içinde ortaya çıkar ve ancak onlar aracılığıyla anlaşılır.⁷⁴¹ Dolayısıyla buradan hareketle savaş ortamında nakledilen bir rivayetin o ağır psikolojik şartlardan etkilenecek bir takım değişiklikler geçirmesinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Sehl b. Huneyf, rivayeti, Yüseyr'in Medîne'ye gelip kendisine “Harûrîler hakkında Rasûlullah'tan işittiklerini bize anlat”⁷⁴² demesi üzerine nakletmiştir.

Ebû Zer, rivayeti, Ebû İmrân'dan gelen tek tarikte⁷⁴³ bulunan bilgilere göre Şam'dan Hz. Osman'ın yanına geldiğinde, rivayette geçen kavimden olmadığını ve

⁷³⁷ İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, II, 714, no: 1224, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁷³⁸ İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, II, 714, no: 1224, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁷³⁹ Bezzâr, *Müsned*, III, 89, no: 865

⁷⁴⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 160, no: 1379; Bezzâr, *Müsned*, III, 93, no: 872; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1356; Nesâî, *Hasâis*, I, 189, no: 183, *Sünen-i Kübrâ*, V, 162, no: 8568; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 363, no: 472, I, 375, no: 482

⁷⁴¹ Görmez, a.g.e, s. 318

⁷⁴² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16020; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32, no: 8090; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, no: 5607, 5608; Bazı metinlerde Harûrî yerine Hâricî ifadesi bulunmaktadır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30195; VII, 553, no: 37882; Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 437, no: 757

⁷⁴³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 61, no: 451

onları idrak etmediğini söylemekte ve ardından Hz. Osman’a hitaben “Benim o kavimden olduğumu zannediyor musun?” diye sorduktan sonra nakletmektedir.

Ukbe b. Âmir, Abdumelik b. Melîl ile beraber Cuma günü minbere yakın bir yerde otururken, Muhammed b. Ebî Huzeyfe minbere çıktı ve insanlara hitab etti, sonra onlara bir sure okudu. Abdumelik’in, “O insanların en iyi okuyanlarındandı.” demesi üzerine Ukbe b. Âmir, Allah ve Resulü doğru söyledi diyerek hadisi nakletti.

Darimî’de⁷⁴⁴ Amr b. Seleme kanalıyla gelen rivayette İbn Mes’ud’un rivayeti zikretmesine sebep olan olayı kısaca nakletmek istiyoruz.

Abdullah b. Mes’ud, Amr b. Seleme ve Ebû Mûsa el-Eş’arî mescide giderler ve orada yüzer defa tekbir, tesbih ve tehlil getirerek zikir yapan birtakım insanlarla karşılaşır. Bunun üzerine İbn Mes’ud “Bu taşlar da ne?” diye sorar. Onlar;

— “Bunlar tesbih, tekbir ve tehlipleri saydığımız taşlardır.” derler. İbn Mes’ud: “Siz günahlarınızı sayın. Ben hasenatlarınızın zayi olmayacağını size garanti ediyorum. Ümmet-i Muhammed! Dalalet kapısını açanlar sizi ne kadar da çabuk helak etti.” deyince onlar:

— “Vallahi! Sadece hayır için yaptık.” dediler. Bunun üzerine İbn Mes’ud:

— “Hayrı isteyen nice kimse vardır, fakat onu bulamaz!” dedi ve ardından ilgili rivayeti nakletti.

Görüldüğü gibi rivayetin îrâd edildiği bağlamdan koparılıp başka bir bağlam da nakledilmesi metnin anlamında ciddi kaymalara neden olmuştur. Enes b. Mâlik ve İbn Mes’ud’dan gelen metinler bunun en açık örnekleridir. Ayrıca Hz. Ali varyantındaki metinlerin genel olarak nakledildikleri savaş ortamından etkilendiklerini söyleyebiliriz. Yine bu varyantın bazı metinleri, hadis formunda nakledilmediğinden ifadenin Hz. Ali’ye mi yoksa Hz. Peygamber’e mi ait olduğu çelişkili bir hal arz etmektedir. Rivayetin bu şekilde nakledilmesi ve ifadelerin karışması ravilerin yanlışlıkla da olsa bazı ifadeleri ref’ etmesine ortam hazırlamaktadır.

C. RİVAYETİN VÂRİD OLDUĞU BAĞLAM:

⁷⁴⁴ Dârimî, *Sünen*, I, 79, no, 204

Bu bölümde Hz. Peygamber'in rivayeti nasıl bir ortam içinde ve hangi olay üzerine naklettiğini belirlemeye çalışacağız.

b. Kişiler:

Ebû Saîd varyantının Ebû Seleme b. Abdurrahman kanalındaki metinlerde Rasûlullah, Ömer b. Hattab ve tariklere göre farklılık gösteren Zü'l-Huveysıra et-Temîmi⁷⁴⁵, İbn Zü'l-Huveysıra⁷⁴⁶, İbn Ebi'l-Huveysıra et-Temîmi⁷⁴⁷, İbn Zü'l-Huveysıra et-Temîmi⁷⁴⁸, Abdullah b. Zü'l-Huveysıra et-Temîmi⁷⁴⁹ olmak üzere üç kişi vardır. Kanalin diğer metinlerinde ise Temimli kişinin ismi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Dahhâk b. Şurahbîl kanalında da olay Rasûlullah, Ömer b. Hattab ve Benî Temim'den olan Zü'l-Huveysıra arasında geçmektedir.⁷⁵⁰

İbn Zü'l-Huveysıra, İbn Ebi'l-Huveysıra et-Temîmi, İbn Zü'l-Huveysıra et-Temîmi isimleri Ma'mer vasıtasıyla Zührî'den gelen metinlerde bulunmaktadır. Zü'l-Huveysıra et-Temîmi ismi ise iki kanalda da sadece Zührî'den gelen metinlerdedir. Temimli kişinin ismi ile ilgili değerlendirmeler Ebû Seleme kanalının 5 ana damarından sadece Zührî'den gelen metinlerde bulunmaktadır.

İbn Hanbel'in Zührî'nin izah ve yorumlarını hadise kattığı ve onları Hz. Peygamber'in sözünden ayırmadığıyla ilgili naklini⁷⁵¹ göz önüne aldığımızda bu ifadelerin Zührî'nin diğer kaynak ya da kişilerden elde ettiği bilgilere dayandığını söyleyebiliriz. Zü'l-Huveysıra'nın isminin Ma'mer kanalında çeşitli değişikliklere maruz kalmasının ise sonraki ravilerden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Abdurrahman b. Ebî Nuaym kanalındaki olayda Rasûlullah, Ömer b. Hattab, Hâlid b. Velîd, bir kısım ashap ve kaynaklarda az çok farklılık gösterse de iki gözü

⁷⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁷⁴⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554

⁷⁴⁷ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, VI, 355, no: 11220

⁷⁴⁸ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550

⁷⁴⁹ Buhârî, 88/İstîâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933

⁷⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁷⁵¹ Bk. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 236

çukur, yanağının iki elmacığı çıkık, alnı yüksek, gür sakallı, başı tıraşlı bir adam bulunmaktadır. Bu kişinin ismiyle ilgili herhangi bir bilgi ise yoktur.

Ubeydullah b. Abdullah kanalında ise olay Rasûlullah, Ömer b. Hattab ve Benî Ümeyye'den bir adam arasında geçmektedir.⁷⁵² Nâsır b. Süleymân bu kelimenin Benî Temîm'in tahrife uğramış şekli olduğunu görüşündedir.⁷⁵³ Diğer hiçbir metinde bulunmayan Benî Ümeyye ifadesinin Şii olan Eclah tarafından Emevileri kötülemek için değiştirilmiş olması da muhtemeldir.

Kanaatimizce Ebû Saîd varyantına göre olayda, Rasûlullah, Ömer b. Hattab, bir kısım ashop ile ismi Zü'l-Huveysıra olan iki gözü çukur, yanağının iki elmacığı çıkık, alnı yüksek, gür sakallı, başı tıraşlı bir adam bulunmaktadır.

Câbir b. Abdullah varyantına baktığımızda olay Rasûlullah, Hz. Ömer ve bir adam arasında geçmektedir. Adamın kimliği hakkında sadece Muâz b. Rufâa'dan gelen bir tarihte⁷⁵⁴ Benî Temim kabilesinden olduğu bilgisi verilmektedir. Diğer bütün metinlerde Hz. Peygamber'e gelen kişi nekre olarak "racûl" şeklinde nakledildiğinden biz bu bilginin metne sonradan dâhil olduğunu düşünmekteyiz.

Ebû Berze el-Eslemî varyantında olay Rasûlullah ile alnında secde izi bulunan, saçları kazılmış, beyaz elbiseli siyahî bir adam⁷⁵⁵ arasında geçmektedir.

Abdullah b. Amr varyantında bağlam ile alakalı bilgi sadece Muksim b. Bücre kanalından⁷⁵⁶ gelmekte olup, olay Rasûlullah, Ömer b. Hattâb ile Temîm oğullarından Zü'l-Huveysıra arasında geçmektedir.

Ebû Bekre varyantının Bilal b. Baktar kanalına⁷⁵⁷ göre olayda Rasûlullah, gözleri arasında secde izi bulunan, beyaz elbiseli, saçları kazınmış siyahî bir adam ve onu öldürmek isteyen bazı kişiler bulunmaktadır.

İbn Mes'ud varyantının Minâ b. Ebî Minâ⁷⁵⁸ kanalına göre ise olay Rasûlullah ile amcası Abbâs arasında geçmektedir.

Bağlamıyla nakledilen çoğu varyanttaki olayda Rasûlullah, Ömer b. Hattab bulunmakta, bazı metinlerde ise Hâlid b. Velîd'in ismi geçmektedir. Ebû Said

⁷⁵² Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 298, no: 1022

⁷⁵³ Bk. Nâsır b. Süleymân b. Saîd es-Sâbiî, el-Hakîkatü'l-Ğâibe ve'l-Havâric, 247, y.y, 1999, I.baskı

⁷⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 354, no: 14862

⁷⁵⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647. Tayâlisî'nin *Müsned*'inde alnında secde izi bulunan ifadesi yoktur.

⁷⁵⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁷⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 42, no: 20451

⁷⁵⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VI, 297-8, no: 6461

varyantının İbn Ebî Nuaym kanalında ise bunlara ilaveten bir kısım ashap olayın içinde aktif olarak bulunmaktadır. Ebû Bekre varyantının Bilal kanalında ise siyahi adamı öldürmek isteyen kişiler bulunmaktadır.

Hadisin vârid olmasına sebep olan kişi Câbir b. Abdullah varyantında “bir adam”, zayıf bir yolla gelen Ubeydullah b. Abdullah kanalında “Beni Ümeyyeli biri”, Ebû Berze ve Ebû Bekre kanalında “Alnında secde izi bulunan, saçları kazılmış, beyaz elbiseli siyahî bir adam”, İbn Ebî Nuaym kanalında ise “iki gözü çukur, yanağının iki elmacığı çıkık, alnı yüksek, gür sakallı, saçları kazılmış bir adam” şeklinde tanıtılmıştır. Ebû Seleme kanalı ile Abdullah b. Amr varyantında ise kişinin isminin “Zü’l-Huveysıra et-Temîmi” olduğu belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi bazı varyantlarda önem taşımayan bu kişi hakkında kimi varyantlarda tasvirî bilgi verilirken bazılarında ise şahısın ismi üzerinde durulmuştur. Bu bilgiler ışığında “Beni Ümeyyeli biri” ifadesi hariç farklı şekillerde anlatılan kişinin aynı olduğunu söyleyebiliriz.

b. Zaman:

Rivayetin söylendiği zamana ilişkin bilgi sadece Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah varyantlarında bulunmaktadır. Bu bilgileri maddeler halinde değerlendirmek istiyoruz:

- *Hayber veya Huneyn Günü*⁷⁵⁹: Ebû Seleme ve Dahhâk b. Şurahbîl kanalının ortak bir isnadı olan tek bir tarikte yer alan bu ifade İshâk b. Râşid vasıtasıyla Zührî’den gelmektedir. Kanaatimiz, diğer hiçbir metinde yer almayan bu bilginin İshâk b. Râşid ya da sonraki ravilerin bir tashîfi olduğudur.⁷⁶⁰

- *Huneyn Günü*⁷⁶¹, *Huneyn’den dönerken*⁷⁶², *Hevâzin Ganimetlerinin Dağıtıldığı Zaman*⁷⁶³, *Ci’râne Yılı*⁷⁶⁴: Farklı gibi görünen tüm bu ifadeler Câbir b. Abdullah’tan gelmekte olup kanaatimizce aynı zamana işaret etmektedir.

⁷⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

⁷⁶⁰ Bk. Nâsır, a.g.e, 245

⁷⁶¹ Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, no: 774

⁷⁶² Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, no: 8087; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

⁷⁶³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 354, no: 14862

⁷⁶⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846

Çünkü Huneyn Savaşı Hicretin 8. yılında⁷⁶⁵ Hevâzin kabilesine karşı yapılmış olup Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Hz. Peygamber savaş sonunda elde edilen yüklü ganimetin Taif ile Mekke arasında, Mekke'nin 24. km kuzeydoğusunda bulunan Ci'râne'ye⁷⁶⁶ götürülmesini emretmiştir. İşte Hz. Peygamber, hadisi Hevâzin ganimetlerinin dağıtıldığı Ci'râne'de îrâd etmiştir.⁷⁶⁷

Sonuç olarak yanlışlıkla söylenmiş Hayber ifadesi hariç, diğer tüm ifadelerin aynı zamanın farklı şekillerdeki ifadeleri olduğunu düşünmekteyiz.

c. Yer-Mekan:

Olayın geçtiği yer ile ilgili bilgi sadece Câbir b. Abdullah'tan gelmekte olup Ci'râne şeklindedir.

Ci'râne İslam tarihinde Hz. Peygamber'in ganimetleri dağıtması sırasında çıkan olaylar sebebiyle meşhur olmuştur. Huneyn'de Hevâzin ve Sakîf kabilelerine bağlı kuvvetler büyük bir hezimete uğramış, bir kısmı Evtas mevkiine çekilirken bir kısmı da Taif Kalesi'ne sığınmıştı. Hz. Peygamber düşmanı takip için Evtas'a bir seriyye göndermiş, kendisi de elde edilen ganimetler ile Taif'e hareket edip burayı muhasara altına almıştı. Taif muhasarasının kaldırılmasından sonra ganimetlerin muhafaza edildiği Ci'râne bölgesine dönen Hz. Peygamber, sayıları büyük bir yekûn tutan esirleri ve bol miktardaki ganimeti biraz gecikmeli de olsa dağıtmıştı.⁷⁶⁸

d. Olay:

Ebû Saîd varyantının İbn Ebî Nuaym kanalına göre olay, Ali b. Ebî Tâlib'in Yemen'de⁷⁶⁹ iken gönderdiği altının⁷⁷⁰ dağıtımıdır. Ebû Seleme kanalının birçok

⁷⁶⁵ Hicretin 6. yılında meydana geldiği de söylenmiştir. Bk. Hatiboğlu, Siyasi-İçtimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri, 40, Ankara, Basılmamış Doçentlik Tezi

⁷⁶⁶ Bk. Yakut b. Abdullah el-Hamevî, Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 142, Beyrut, t. y, Dâru'l-Fikr; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 46, thk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, Beyrut, 1379, Dâru'l-Marife

⁷⁶⁷ Bk. Sarıçam, İbrâhim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 214–219, Ankara, 2004, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, III. baskı

⁷⁶⁸ Önkâl, Ahmet, "*Ci'râne*", VIII, 25, DİA, T.D.V. yay.

⁷⁶⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehadisü'l-Enbiya*, 6, no: 3344, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Nesâî, Zekât, 79, no:

tarikinde sadece “taksim”⁷⁷¹ denilirken, bir tarikinde ise açıkça ganimet taksimi denilmektedir.⁷⁷² Dahhâk kanalına göre ise ganimet dağıtımı⁷⁷³, mal dağıtımı⁷⁷⁴ ya da taksimdir.⁷⁷⁵ Ubeydullah b. Abdullah’tan gelen tek metinde de taksim şeklindedir.⁷⁷⁶

Ebû Saîd varyantının Şeddâd b. İmrân kanalının tek metnindeki olay diğer zikrettiklerimize benzememektedir. Ebû Saîd’in dilinden olay şu şekildedir;

Ebû Bekir, Rasûlullah’a (s) geldi ve şöyle dedi: “Ya Resûlallah! Şöyle şöyle bir vadiye uğradım. Orada mütevazî, güzel görünümlü namaz kılan bir adam vardı. Rasûlullah (s) “Git ve onu öldür!” dedi. Ebû Bekir gitti ve onu namaz kılar halde gördü. Bu yüzden öldürmek istemedi ve Rasûlullah’ın yanına döndü. Nebî, bu sefer Ömer’e git ve onu öldür dedi. Ömer, onu Ebû Bekir’in gördüğü hal üzere gördü ve öldürmek istemedi. Döndüğünde Rasûlullah’a şöyle dedi: “Onu mütevazî bir şekilde namaz kılarken gördüm ve onu öldürmeyi istemedim.” Bu sefer Ali gitti fakat onu göremedi. Geri döndüğünde Rasûlullah’a onu görmediğini söyledi.

Zayıf bir isnada sahip olan bu metin⁷⁷⁷ diğerlerine benzememektedir. Biz bağlama dair bu bilgilerin metne sonradan dâhil edildiği kanaatindeyiz.

Abdullah b. Mes’ud varyantının Minâ b. Ebî Minâ⁷⁷⁸ kanalında bulunan olayda Rasûlullah (s) amcası Abbâs’a şunları söylemektedir:

— Senin soyundan birisi dünyaya sahip olana kadar dünya yok olmayacaktır. Amca! Dünyaya sahip olman, zamanın sonunda devlet inkıtaya uğradığında sekizinci on senede olur. O senelerde kör, sağır bir fitne olur. O fitnede her on bin kişiden

2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, *Sünen-i Kübrâ*, II, 311, no: 3564; Ebû Ya’la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁷⁷⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehadişu’l-Enbiya*, 6, no: 3344, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564; Ebû Ya’la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁷⁷¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no: 6163; 88/İstitâbetü’l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁷⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

⁷⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

⁷⁷⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639

⁷⁷⁵ Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁷⁷⁶ Ebû Ya’la, *Müsned*, II, 298, no: 1022

⁷⁷⁷ Nâsır, a.g.e, s. 401

⁷⁷⁸ Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, VI, 297–8, no: 6461

dokuz bin dokuz yüzü öldürülür, sadece az bir insan kurtulur. Onların savaşı Irak bölgesinde olur.

Abbâs'ın, bu sözlerden dolayı ağlaması üzerine Hz. Peygamber, hadisi îrad eder.

Sadece Şii ve zayıf bir ravi olan Minâ b. Ebî Minâ kanalından gelip Taberânî'deki bir metinde yer alan bu bilgilerin Abdullah b. Mes'ud'a ait olmadığını, aksine Abbâsiler ile ilişkili olup sonradan metne dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

Abdullah b. Amr varyantının Muksim kanalına göre olay mal dağıtımıdır.⁷⁷⁹
Câbir b. Abdullah varyantına göre ise olay taksim⁷⁸⁰, ganimet taksimi⁷⁸¹, Hevâzin ganimetlerini taksim⁷⁸², Huneyn ganimetlerini taksim⁷⁸³, gümüş taksimi⁷⁸⁴, dinar veya dirhem olarak basılmamış altın ve gümüş⁷⁸⁵ (tibr) taksimi⁷⁸⁶ ve ganimet taksimi⁷⁸⁷ şeklindedir.

Ebû Berze el-Eslemî varyantına göre ise mal⁷⁸⁸ ya da dinar⁷⁸⁹ dağıtımıdır.⁷⁹⁰

Ebû Bekre varyantına göre olay, ganimet dağıtımı esnasında, dinarlar dağıtılırken vuku bulmuştur.

Görüldüğü gibi varyantlar arasında dağıtılan şey açısından birbiriyle çelişen ifadeler yoktur. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in Huneyn Ganimetleri ile Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiklerini beraber dağıttığını söyleyebiliriz.

Temimli kişi Hz. Peygamber'den dağıtımda adil olmasını istemiştir. İbn Ebî Nuaym kanalında ise dağıtıma Kureyşliler, Ensar ve Muhacir de "Necd Halkının

⁷⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁷⁸⁰ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2902;

⁷⁸¹ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2450; İbn Cârud, *Müntekâ*, I, 272, no: 1083

⁷⁸² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 534, no: 14862

⁷⁸³ Humeydî, *Müsned*, II, 534, no: 1271

⁷⁸⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846; III, 354, no: 14861; Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8087, 8088; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

⁷⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, en-Nihâye fi-Garîbi'l-Eser, I, 467, thk. Abdulmutî Emin el-Kal'acî, Beyrut, 1985, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. baskı

⁷⁸⁶ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, I, 270, no: 774

⁷⁸⁷ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 172

⁷⁸⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566

⁷⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁷⁹⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

eşrafına veriyorsun da bizi bırakıyorsun.”⁷⁹¹, “Biz bunları onlardan daha çok hak ediyoruz!”⁷⁹² gibi ifadelerle itiraz etmiştir.

Rasûlullah bu itirazlara şu şekillerde cevap vermiştir:

- *Ben adil olmazsam kim adil olur*: Ebû Seleme ve Dahhâk⁷⁹³ kanalları ile Câbir b. Abdullah⁷⁹⁴ ve Abdullah b. Amr⁷⁹⁵ varyantlarında bulunmaktadır.
- *Ben adil olmazsam hüsrana uğramışım*: Ebû Seleme ve Dahhâk⁷⁹⁶ kanallarında bulunmaktadır.
- *Benden sonra daha adil birini bulamazsın*: ifadesi Ebû Berze⁷⁹⁷ varyantı ile Ebû Seleme ve Dahhâk⁷⁹⁸ kanallarındadır.
- *Benden sonra size kim adil olacak* ifadesi Ebû Bekre varyantının Bilal b. Bakr⁷⁹⁹ kanalında bulunmaktadır.
- *Ben adil olmazsam kim adil olur, ben adil olmazsam hüsrana uğramışım* ifadesi Ebû Seleme, Dahhâk⁸⁰⁰ ve Ubeydullah b. Abdullah⁸⁰¹ kanallarında vardır.
- *Ben isyan edersem Allah’a kim itaat eder, Allah yeryüzü halkı hakkında bana güvenirken siz güvenmiyor musunuz?*⁸⁰², *Ben isyan edersem Allah’a kim itaat eder, Sema ehli bana güvenirken siz bana güvenmiyor musunuz?*⁸⁰³ Siz bana

⁷⁹¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 68, no: 11666, II, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehdisu’l-Enbiya*, 6, no: 3344; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106; *Sünen-i Kübrâ*, II, 311, no: 3564; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451; Nesâî, *Zekât*, 79, no: 2579, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221

⁷⁹² Buhârî, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Ebû Ya’la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁷⁹³ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; Buhârî, 78/Edeb, 95, (520) no: 6163; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741

⁷⁹⁴ Bu ifade ufak değişikliklerle de olsa varyantın bütün tariklerinde bulunmaktadır.

⁷⁹⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁷⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

⁷⁹⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁷⁹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639

⁷⁹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 42, no: 20451

⁸⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

⁸⁰¹ Ebû Ya’la, *Müsned*, II, 298, no: 1022

⁸⁰² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehdisu’l-Enbiya*, 6, no: 3344; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564

⁸⁰³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234

*güvenmiyor musunuz? Hâlbuki ben gökyüzündekilerin bile eminiyim, Sabah akşam bana gökyüzünün haberi geliyor dedi*⁸⁰⁴ gibi değişik ifadeler ise sadece İbn Ebî Nuaym kanalında bulunmaktadır.

Hiz. Peygamber'in Huneyn'de ele geçirilen ganimetlerden müellefe-i kulûb-a daha fazla pay vermesi üzerine bazı müslümanlar sert itirazlarda bulunmuşlardır. Bu arada Ensar'dan bazı kimseler de Hiz. Peygamber'in bu tasarrufundan memnun olmadıklarını belirten sözler sarf ederek kendi aralarında dedikodu yapmışlar, fakat ardından Rasûlullah yaptıklarını ve sebeplerini anlatınca Ensar üzüntülerini ifade ederek özür dilemişlerdir.⁸⁰⁵

Bedevîler ise Hiz. Peygamber'e karşı davranışlarda kaba saba davranarak, Yüce Allah'ın da belirttiği gibi zekâtların dağıtımı hususunda Hiz. Peygamber'e dil uzatmışlardır.⁸⁰⁶ Hatta Hiz. Peygamber'i fazla tanımayan, sünnetten yeterince nasiplenmemiş bazı bedevîlerin, bu tür ortamlarda onu fiilen taciz ettikleri dahi rivayet edilmiştir.⁸⁰⁷

Patavatsız bir şekilde itiraz eden bu Temimli bedevîyi Hiz. Ömer veya Hâlid b. Velîd öldürmek için Hiz. Peygamber'den izin istemiştir. Öldürmek için izin vermeyen Rasûlullah bazı varyantlarda buna sebep olarak şu gerekçeleri ileri sürmüştür;

- *Halkın Muhammed ahabını öldürüyor şeklinde konuşmaması*: Câbir b. Abdullah'tan⁸⁰⁸ gelen bir kısım metinde yer alan bu ifade, mârika rivayetinin başka hiçbir varyantında bulunmamaktadır. Gerekçe 5 kanaldan sadece Muâz b. Rufaa ve Yahyâ b. Said'den gelen metinlerde bulunmaktadır. Binaenaleyh ifadenin, metne Rasûlullah'ın izin vermeyişine raviler tarafından konulmuş açıklama şeklinde bir idrac olduğunu ve ref' edildiğini söyleyebiliriz.

- *Namaz kılıyor olabilir ve kalbinde olmayı diliyle söylüyor olabilir*: İbn Ebî Nuaym kanalında bulunmaktadır.

- *Ben ahabımı öldüren biri değilim*: Ubeydullah b. Abdullah kanalında bulunmaktadır.

⁸⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021; Buhârî, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁸⁰⁵ Önkâl, Ahmet, "Ci'râne", VIII, 25, DİA

⁸⁰⁶ Tevbe, 9/58

⁸⁰⁷ Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 133, Ankara, 2005, TDV, III. baskı

⁸⁰⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846, III, 354, no: 14861, 14862; Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8087, 8088; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

• *Namaz kılıyor olabilir*⁸⁰⁹ cümlesi Abdolvâhid b. Ziyâd vasıtasıyla Umare b. Ka'kaa'dan gelen metinlerde bulunmaktadır. Bazı tariklerde “Nice namaz kılan var ki kalbinde olmayanı diliyle söyler.” ifadesini Hâlid b. Velîd'in söylediği belirtilmektedir. Rasûlullah bu tariklerde Hâlid'e “Ben insanların kalplerini açmaya, karınlarını yarmaya memur değilim⁸¹⁰” diyerek karşılık vermektedir. Bazı tariklerde ise iki ifade de Rasûlullah'a atfedilmektedir.⁸¹¹

Kanaatimizce farklılık gösteren bu gerekçeler, ravilerin, Hz. Peygamber'in izin vermeyişine gerekçe olarak metinlere açıklama kabilinden ekledikleri ifadelerdir.

Sonuç olarak biz olayların aynı olduğunu, ancak bağlamların naklediliş şekli ve vurguların ravilere göre değişmesinden dolayı ifadelerin farklılaştığını düşünmekteyiz.

D. RİVAYETİN İÇERİĞİ

Bu başlık altında rivayetin Hz. Peygamber'in Hâricîler hakkında ne dediğini yani asıl mesajı konuşacağız. İlk önce rivayette anlatılan kişi ya da grupları tespit etmeye çalışacak ardından ise onların vasıfları üzerinde duracağız.

İçerik bölümünü Söz Konusu Şahıslar, Dîni Yönleri, Dîn'in Onları Değerlendirişi, Karakter ve Kişilikleri, Çıkacakları Yer ve Zaman, Alametleri, Faaliyetleri ve Yapılması Gerekenler şeklinde 8 başlık altında inceleyeceğiz.

1. Söz Konusu Şahıslar:

Rivayetlerin tavsif ettikleri kişiler, tarikler arasında farklılık göstermektedir.

• **Kavim:** Ebû Seleme⁸¹², Süveyd b. Gafele⁸¹³, Ebû Zer⁸¹⁴ ve Enes b. Mâlik'ten gelen⁸¹⁵ birçok metinde bulunan ifade Ebû Nadra⁸¹⁶, Zeyd b. Vehb⁸¹⁷, Ebû

⁸⁰⁹ Buhârî, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452

⁸¹⁰ Buhârî, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452

⁸¹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁸¹² Mâlik, *Muvatta*, I, 204, no: 478; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, no: 37909; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309, III, 60, no: 11596; Buhârî, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058;

Meryem⁸¹⁸, Atâ b. Yesâr⁸¹⁹, Câbir b. Abdullah⁸²⁰, Ebû Bekre'den⁸²¹ gelen metinlerin bir kısmında vardır. Abdullah b. Abbas⁸²² ve Sehl b. Huneyf'ten ise sadece birer metinle⁸²³ gelmektedir.

Ebû Berze varyantında kavim⁸²⁴ ile olayda zikredilen alnında secde izi bulunan, saçları kazınmış, beyaz elbiseli siyahî adam⁸²⁵ arasında ilişki kurulmaktadır. Siyâhi adamın o kavimden ya da ikisinin de aynı yolda (hedy) olduğu belirtilmektedir.

• **Kavimler:** Târik b. Ziyâd⁸²⁶, Küleyb b. Şihâb ve Hâris b. Abdullah'tan⁸²⁷ gelen metinlerin hepsinde bulunan bu ifade Ebû Berze⁸²⁸, İbn

88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no: 2455; İbn Mâce, Sünne, 12, (2486), no:169; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737

⁸¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086, I, 156, no: 1345; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Müslim, Zekât, 154, no: 2462; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 621, no: 1479, II, 624, no: 1487, II, 624, no: 1489, II, 627, no: 1490, II, 625, no: 1491; Bezzâr, *Müsned*, II, 187, no: 566; Nesâî, Muharebe, 26, no: 4107; *Hasâis*, I, 185, no: 178, I, 186, no: 179, I, 187, no: 180; *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563, V, 161, no: 8564, V, 161, no: 8565; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739

⁸¹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 61, no: 451; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, Sünne, 12, no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

⁸¹⁵ Saîd, *Sünen*, II, 324, no: 2905; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 183, no: 12909, III, 189, no: 12995, III, 224, no: 13362; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4765; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547, 1548, 1549; Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 116, no: 4066; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, IV, 15, no: 2597; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

⁸¹⁶ Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482; Bezzâr, *Müsned*, II, 125, no: 481

⁸¹⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

⁸¹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 151, no: 1302; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 296, no: 358

⁸¹⁹ Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no: 2455; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931

⁸²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145 no: 30196; VII, 559, no: 37918

⁸²¹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20398, 20399; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1519

⁸²² Tayâlisî, *Müsned*, I, 350, no: 2687;

⁸²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30195, VII, 553, no: 37882; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16019, 16020; Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470, 160, no: 2472; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 437, no: 757; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32, no: 8090; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, no: 5607, 5608;

⁸²⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁸²⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647. Tayâlisî'nin *Müsned*'inde alnında secde izi bulunan ifadesi yoktur.

⁸²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁸²⁷ Bezzâr, *Müsned*, III, 89, no: 865

Mes'ud⁸²⁹ ve Sehl b. Huneyf'in⁸³⁰ bir çok metninde bulunmaktadır. Ebû Bekre⁸³¹ ve Süveyd b. Gafele'nin⁸³² bir kısmında, Abdullah b. Mes'ud⁸³³, Ma'bed b. Sirin⁸³⁴ ve Ebû Kesîr'in⁸³⁵ iki, Abdullah b. Amr⁸³⁶, Ebû Seleme⁸³⁷, Atâ b. Yesâr'in⁸³⁸ ve Enes b. Mâlik'in⁸³⁹ ise birer tarikinde yer almaktadır.

- **İnsanlar:** Ubeydullah b. Ebi Râfi'den⁸⁴⁰ gelen çoğu metinde bulunan bu ifade İbn Mes'ud'un⁸⁴¹ birkaç tarikinde vardır. Ebû Nadra⁸⁴², Ma'bed b. Sirin⁸⁴³, Abdullah b. Amr⁸⁴⁴ ve Ebû Zer'den⁸⁴⁵ iki, Ebû Meryem⁸⁴⁶ ve Ebû Kesîr'den⁸⁴⁷ ise birer tarikle gelmiştir.

- **Ricâl:** Bu ifade Ukbe b. Âmir varyantının⁸⁴⁸ tümünde, İbn Mes'ud'da⁸⁴⁹ ise bir tarikte bulunmaktadır.

- **Genç bir cemaat:** İbn Ömer varyantının Nâfi kanalında bulunmaktadır.⁸⁵⁰ Süveyd b. Gafele'den gelen bir tarikte ise gençler⁸⁵¹ şeklindedir.

- **Fırka:** Enes b. Mâlik'in⁸⁵² geç dönem kaynaklardaki iki tarikindedir.

⁸²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁸²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30197, VII, 553, no: 37883, VII, 553, no: 37890; Dârimî, I, 79, no: 204; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404, no: 3831; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168; Tirmizî, 31/Fiten, 24, (1872), no: 2188; Ebû Ya'la, *Müsned*, IX, 277, no: 5402

⁸³⁰ Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2471

⁸³¹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 44, no: 20464; Hâris, *Müsned*, II, 714, no: 704; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1521; Hâkim, *Müstedrek*, II, 159, no: 2645

⁸³² Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049

⁸³³ Ebû Ya'la, *Müsned*, IV, 242, no: 2354; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 292, no: 11775

⁸³⁴ Saîd, *Sünen*, II, 324; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1551

⁸³⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 372, no: 478

⁸³⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 209, no: 6952

⁸³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920

⁸³⁸ İbn Ebî Şeybe, VII, 560, no: 37920

⁸³⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 159, no: 12636;

⁸⁴⁰ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 455, no: 775; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

⁸⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37919; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 171; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 280, no: 11734

⁸⁴² Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 138, no: 6740

⁸⁴³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 408, no: 1193

⁸⁴⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 302, no: 2293; Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790;

⁸⁴⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571

⁸⁴⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165

⁸⁴⁷ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59

⁸⁴⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 145, no: 17436; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 325, no: 898

⁸⁴⁹ Fitne çıkaracak kişilerden bahsediliyor. Bk. Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VI, 297–8, no: 6461

⁸⁵⁰ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no:174

⁸⁵¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1486

⁸⁵² Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 14, no: 3908, V, 426, no: 3117

- **Şia:** Abdullah b. Amr varyantının iki tarikinde bulunmaktadır.⁸⁵³
- **Mütehaşşî Adam ve Arkadaşları:** Şeddâd b. İmrân'dan gelen bir metinde bulunmaktadır.⁸⁵⁴
- **Mârika:** Ebû Nadra⁸⁵⁵ kanalının Kâsım b. Fadl, Ali b. Zeyd, Katâde, Avf b. Ebî Cemîle, Saîd b. Yezîd ve Dâvud b. Yezîd kollarında ve Ebû Osman en-Nehdî⁸⁵⁶ kanalında bulunmaktadır.
- **Hârîce:** Zeyd b. Vehb kanalının bazı metinlerinde bulunmaktadır.⁸⁵⁷
- **Harûriler:** İbn Ömer varyantının Muhammed b. Zeyd kanalına göre ise rivayette geçmese de sibâkını göz önüne aldığımızda Harûriler'dir.⁸⁵⁸
- **Temîmi'nin Soyundan:** Abdurrahman b. Ebi Nuaym kanalında tavsif edilen kavimdir.⁸⁵⁹ Ayrıca bu kanalda onun Temîmi'nin soyundan (ضئى)⁸⁶⁰ olacağı iki tarike göre ise Temîmi'den sonra (في عقب هذا)⁸⁶¹ çıkacağı söylenmiştir. Diğer hiçbir kanalda bulunmayan bu ifadenin biz İbn Ebî Nuaym'ın mana ile rivayeti sonucu metne girdiğini düşünmekteyiz.

⁸⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁸⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133

⁸⁵⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 287, no: 2165; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 151, no: 18658; Humeydî, *Müsned*, II, 330, no: 749; Saîd, *Sünen*, II, 345, no: 2972; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 25, no: 11212, III, 32, no: 11293, III, 45, no: 11434, III, 48, no: 11466, III, 64, no: 11629, III, 79, no: 11767, III, 95, no: 11925, III, 97, no: 11940; Müslim, *Zekât*, 150, no: 2458, 151, no: 2459, 152, no: 2460; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 12, (1066), no: 4667; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1514, II, 647, no: 1552; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 144, no: 8511, V, 158, no: 8554, 8555, 8556, 8557; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 307, no: 1036, II, 441, no: 1246, II, 499, no: 1345; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 129, no: 6735; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VII, 335, no: 7659

⁸⁵⁶ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 634, no: 1511

⁸⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 196, no: 580; Nesâî, *Hasâis*, I, 190, no: 185, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8570;

⁸⁵⁸ Buhârî, 88/*İstîtabetü'l-Mürteddin*, 6, (578), no: 6932; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 362, no: 13349

⁸⁵⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehadişu'l-Enbiya*, 6, no: 3344, 64/*Megâzî*, 62, (356), no: 4351; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451, 12/*Zekât*, 144, (846), no: 2452, 12/*Zekât*, 145, (846), no: 2453, 12/*Zekât*, 146, (846), no: 2454; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/*Muharebe*, 26, (2356), no: 4106; *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁸⁶⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehadişu'l-Enbiya*, 6, no: 3344, 64/*Megâzî*, 62, (356), no: 4351, *Tefsir*, 10, no: 4667; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451; Müslim, 12/*Zekât*, 144, (846), no: 2452, 12/*Zekât*, 145, (846), no: 2453, 12/*Zekât*, 146, (846), no: 2454; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/*Muharebe*, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁸⁶¹ Buhârî, *Ehadişu'l-Enbiya*, 6, no: 3344; Ebû Dâvud, 39/*Sünne*, 27, 28, (1073), no: 4764

• **Temîmi ve Ashabı:** Ebû Seleme⁸⁶² ve Dahhâk⁸⁶³ kanallarında Zührî vasıtasıyla gelmektedir. Câbir b. Abdullah (bu ve ashabı)⁸⁶⁴ varyantında birde Ebû Bekre'nin Bilal kanalında bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi metinlerde tavsif edilen kişi ya da grubun kim olduğu kaynaklar arasında çelişkili bir durum arz etmektedir. İşte bu durum isnadın metnin garantisi olmadığını ve mana ile rivayetin nakil esnasında neden olduğu değişiklikleri gözler önüne sermektedir.

Kanaatimizce Mârîka, Hârîce gibi isimlendirmeler rivayetin Hâricilere delalet ettiğini düşünen ravilerin görüşlerini metne yansıtmasıyla ortaya çıkmıştır. Rivayetin tarihsel bağlamını dikkate aldığımızda ise Rasûlullah'a ait ifadenin et-Temîmi ve ashabı şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

2. Dîni Yönleri:

Bu başlık altında rivayette konu edilen kişilerin inanç ve ibadet konusundaki tavır ve davranışlarını tespitte gayret edeceğiz.

a. Kur'ân okurlar ama okudukları boğazlarından aşağı geçmez.

Bu cümlelerin manası hakkında şu yorumlar yapılmıştır;

- Okuduklarını anlamazlar ve onu kastedilmeyen şeye hamlederler.⁸⁶⁵
- Tilavetleri Allah'a yükselmez.⁸⁶⁶
- İman kalplerine tam olarak yerleşmemiştir.⁸⁶⁷
- Okudukları Kur'an onlara fayda vermez.⁸⁶⁸

⁸⁶² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no: 6163; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁸⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁸⁶⁴ Câbir b. Abdullah varyantında kişinin ismi ile ilgili bilgi İbn Hanbel'deki tek tarikte Temimli şeklinde ifade edilmektedir. Humeydî, *Müsned*, II, 534, no: 1271; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2902; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846; III, 354, no: 14861, 14862; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, I, 270, no: 774; Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8087, 8088; İbn Carud, *Müntekâ*, I, 272, no: 1083; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

⁸⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VI, 618

⁸⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VI, 618

⁸⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 100

- Onların kıraatleri harflerin ses ve mahreclerinden öteye geçip kalbe veya manaya ulaşmaz. Onların okudukları Allah'a yükselmez ve kabul olunmaz.⁸⁶⁹

Kanaatimizce metinden kastedilen ilk maddedeki ifade olup bedevîlerin genel karakteri olduğunu düşündüğümüz sathî düşünmeye ve rivayetin tarihsel bağlamına daha çok uymaktadır.

İfade bazı kanallarda birtakım değişikliklerle nakledilmekte olup şu şekildedir;

- “Kur’ân okurlar ama okudukları boğazlarından aşağı geçmez” ifadesi Ebû Saîd varyantının Ebû Seleme⁸⁷⁰, Dahhâk b. Şurahbîl⁸⁷¹, Atâ b. Yesâr⁸⁷², İbn Ebî Nuaym⁸⁷³, Enes b. Mâlik⁸⁷⁴, Yezîd el-Fakîr⁸⁷⁵, Ma’bed b. Sîrin⁸⁷⁶, Ubeydullah b. Abdullah⁸⁷⁷ ve Şeddâd b. İmrân⁸⁷⁸ kanallarının hemen hemen bütün tariklerinde Ebû Nadra’da ise sadece iki tarikte⁸⁷⁹ bulunmaktadır. Ebû Kays el-Evdî⁸⁸⁰ kanalının

⁸⁶⁸ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nemerî, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, XXIII, 323, thk. Mustafa b. Ahmed ve Muhammed Abdülkebîr, Mağrib, 1387, Vizaretü Umumu'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye

⁸⁶⁹ Azîmâbâdi, Ebu't-Tayyib, Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bûd bi-Şerh-i Sünen-i Ebî Dâvud*, XIII, 78, Beyrut, 1415, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye

⁸⁷⁰ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; İbn Ebî Şeybe, VII, 560, no: 37920, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 60, no: 11596; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058; 88/İstîtâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089, V, 159, no: 8560; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737, XV, 140, no: 6741

⁸⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741

⁸⁷² Buhârî, 88/İstîtâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no: 2455

⁸⁷³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, Ehadisü'l-Enbiya, 6, no: 3344, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, Zekât, 143, no: 2451, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, Zekât, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁸⁷⁴ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1573), no: 4766; Abdullah b. Ahmed, Sünne, II, 645, no: 1548, 1549; Ebû Ya'la, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

⁸⁷⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 52, no: 11506

⁸⁷⁶ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1551; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 408, no: 1193

⁸⁷⁷ Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 298, no: 1022

⁸⁷⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133

⁸⁷⁹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1552; Bezzâr, *Müsned*, II, 125, no: 481

⁸⁸⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 156, no: 1345; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 621, no: 1479, II, 627, no: 1490; Bezzâr, *Müsned*, II, 187, no: 566; Nesâî, *Hasâis*, I, 185, no: 178, I, 186, no: 179, I, 187, no: 180; *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563, V, 161, no: 8564, V, 161, no: 8565

hepsinde bulunan bu cümle Câbir b. Abdullah⁸⁸¹, Ebû Berze el-Eslemî⁸⁸², Ebû Zer⁸⁸³ ve Ukbe b. Âmir⁸⁸⁴ varyantlarının tüm metinlerinde, İbn Mes'ud⁸⁸⁵ ve Sehl b. Huneyf'in⁸⁸⁶ çoğunda, Abdullah b. Amr'ın Şehr b. Havşeb⁸⁸⁷, Ebû Bekre'nin Müslim b. Ebi Bekre⁸⁸⁸, İbn Ömer'in ise Nâfi kanalında⁸⁸⁹ bulunmaktadır. İbn Abbas varyantında ise sadece Tayâlisi'nden⁸⁹⁰ gelmektedir.

- “Kur'ân okurlar ama imanları boğazlarından aşağı geçmez” ifadesi Süveyd b. Gafele kanalında Şemr ve A'meş'ten gelen birçok metinde bulunmaktadır.⁸⁹¹ Nâsır b. Süleymân bu ifadenin mana ile rivayetten kaynaklandığını söylemiştir.⁸⁹²

- “Namazları köprücük kemiklerini geçmez” ifadesi Zeyd b. Vehb kanalının Abdurrazzâk'tan gelen metinlerindedir.⁸⁹³

- “Doğru (كلمة الحق) konuşurlar ama o kelimeler boğazlarını geçmez” ifadesi mechul bir ravi olan⁸⁹⁴ Târik b. Ziyâd kanalında⁸⁹⁵ bulunmaktadır. Cümlelerin ravi

⁸⁸¹ Humeydî, *Müsned*, II, 534, no: 1271; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2902; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30196; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846; III, 354, no: 14861, 14862; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, I, 270, no: 774; Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 172; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8087, 8088; İbn Cârud, *Müntekâ*, I, 272, no: 1083; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

⁸⁸² Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198; VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821, IV, 425, no: 19822; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566

⁸⁸³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448, I, 61, no: 451; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

⁸⁸⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 145, no: 17436; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 325, no: 898

⁸⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30197, VII, 553, no: 37883, 37890; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404, no: 3831; Dârimî, *Sünen*, I, 79, no: 204; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168; Tirmizî, 31/Fiten, 24, (1872), no: 2188; Ebû Ya'la, *Müsned*, IX, 277, no: 5402

⁸⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30195, VII, 553, no: 37882; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16020; Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470; İbn Ebi Âsım, II, 437, no: 757; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32, no: 8090; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, no: 5607, 5608

⁸⁸⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 302, no: 2293; Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871; II, 209, no: 6952; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 533, no: 8497

⁸⁸⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20398, V, 44, no: 20464; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1519, 1521; Hâkim, *Müstedrek*, II, 159, no: 2645

⁸⁸⁹ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 174

⁸⁹⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 350, no: 2687

⁸⁹¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057, 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1487; Nesâî, Muharebe, 26, no: 4107, *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049

⁸⁹² Nâsır, a.g.e, s. 253

⁸⁹³ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

tasarrufundan dolayı şekil değiştirmesi muhtemeldir. Ubeydullah b. Ebî Râfi kanalındaki aynı ifade⁸⁹⁶ metinlerde Hz. Ali'nin ifadesi gibi nakledildiğinden cümlelerin ref' edilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

• “Kur’ân okurlar” ifadesi İbn Abbas⁸⁹⁷ varyantının biri hariç tüm metinlerinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak tariklerin büyük çoğunluğunda yer alan “Kur’an okurlar ama okudukları boğazlarından aşağı geçmez” cümlesinin Hz. Peygamber’e ait olduğunu söyleyebiliriz.

b. Okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar.

Bu cümle hakkında yapılan yorumlar “dîn” kavramı ve Hâricileri tekfir üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kısaca yorumlar şu şekildedir;

- Din ifadesinden kastedilen salih amel (طاعة) ise, Hâricîleri tekfir konusunda hüccet olmaz.⁸⁹⁸
- Din ifadesiyle kastedilen İslam ise, Hâricîleri tekfir edenler için hüccettir.⁸⁹⁹
- Din ifadesinden kastedilen imama itaattir.⁹⁰⁰
- Maksat İslam hududundan çıkmak veya İslâm’ın kemal seviyesinden düşmesidir.⁹⁰¹
- Nâsır b. Süleymân ise bu sözün mücmel olduğunu ve yorumunun ya İslam’dan çıkma ya da fâsık müslüman olma şeklinde olduğu görüşündedir.⁹⁰²

⁸⁹⁴ Bk. s 52

⁸⁹⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesai, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁸⁹⁶ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 455, no: 775; Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

⁸⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30194, VII, 560, no: 37919; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 171; Ebû Ya’la, *Müsned*, IV, 242, no: 2354; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, XI, 280, no: 11734, XI, 292, no: 11775

⁸⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, VI, 618; Mubârekfûri, Ebu’l-Alâ, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü’l-Ahvezi bi-Şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, VI, 354, Beyrut, t.y, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye

⁸⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, VI, 618; Nevevî, a.g.e, VII, 160

⁹⁰⁰ Nevevî, a.g.e, VII, 160; Aynî, Bedruddin, *Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetü’l-Kâri Şerhu Sahihi’l-Buhari*, I, 256, t.y. ve y.y.

⁹⁰¹ Sindî, Ebu’l-Hüseyn, Nureddin b. Abdulhâdi, *Hâşiyetü’s-Sindî ale’n-Nesâi*, V, 88, Halep, 1986, Mektebetü’l-Matbûatü’l-İslamiyye

⁹⁰² Bk. Nâsır, a.g.e, 252

Rivayetin bağlamını dikkatle incelediğimizde kimsenin onları tekfir etmediğini görüyoruz. Hâricîler ile savaşıyan Hz. Ali'nin de onları tekfir etmemesini⁹⁰³ dikkate alarak birinci maddenin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Rivayetin varyantlar arasında gösterdiği farklılıkları şu şekilde maddeleyebiliriz;

• *Din*: Atâ b. Yesar⁹⁰⁴, İbn Zübeyr⁹⁰⁵, Yezîd el-Fakîr⁹⁰⁶, Ma'bed b. Sîrin⁹⁰⁷, Ubeydullah b. Abdullah, Ebû Sıddık⁹⁰⁸, Şeddâd b. İmrân⁹⁰⁹, Küleyb b. Şihâb⁹¹⁰, Hâris b. Abdullah⁹¹¹, Ebû Kesîr⁹¹² ve Ukbe b. Âmir'in⁹¹³ tüm tariklerinde bulunan bu ifade Enes b. Mâlik⁹¹⁴, Sehl b. Huneyf⁹¹⁵, Câbir b. Abdullah⁹¹⁶ Ebû Seleme⁹¹⁷, Süveyd b. Gafele⁹¹⁸, Ebû Berze⁹¹⁹ Ebû Zer'den⁹²⁰ gelen metinlerin

⁹⁰³ Demircan, a.g.e, 14

⁹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

⁹⁰⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 142, no: 9360

⁹⁰⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 52, no: 11506

⁹⁰⁷ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1551; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 408, no: 1193

⁹⁰⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210

⁹⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133

⁹¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 160, no: 1378, 1379, *Fedâil*, II, 714, no: 1223; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1356, II, 623, no: 1357; Bezzâr, *Müsned*, III, 93, no: 872; Nesâî, *Hasâis*, I, 189, no: 183, *Sünen-i Kübrâ*, V, 162, no: 8568; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 363, no: 472, I, 375, no: 482

⁹¹¹ Bezzâr, *Müsned*, III, 89, no: 865

⁹¹² Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; ; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 372, no: 478

⁹¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 145, no: 17436; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 325, no: 898

⁹¹⁴ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324, no: 2905; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 159, no: 12636, III, 183, no: 12909, III, 189, no: 12995, III, 224, no: 13362; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4765; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547, 1549; Ebû Ya'la, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 14, no: 3908, VII, 116, no: 4066; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

⁹¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30195, VII, 553, no: 37882; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16020; Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470, 160, no: 2472; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 437, no: 757; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32, no: 8090; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, 5608;

⁹¹⁶ Humeydî, *Müsned*, II, 534, no: 1271; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2902; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30196; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846; III, 354, no: 14861, 14862; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, I, 270, no: 774; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 172; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8088; İbn Cârud, *Müntekâ*, I, 272, no: 1083; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

⁹¹⁷ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, no: 37909, VII, 560, no: 37920, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309, III, 56, no: 11554, III, 60, no: 11596; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 66/Fedâilu'l-Kur'ân, 36, (438) no:5058; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455; 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; İbn Mâce, *Sünne*, 12, (2486), no:169; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089; V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737

⁹¹⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Müslim, 12/Zekât, 154, (847),

çoğunda vardır. Dahhâk⁹²¹, Abdullah b. Amr,⁹²² İbn Ebî Nuaym⁹²³, Ebû Nadra⁹²⁴, Ebû Bekre⁹²⁵, Zeyd b. Vehb⁹²⁶, İbn Mes'ud⁹²⁷, İbn Abbas'tan⁹²⁸ gelen tariklerin ise sadece bir kısmındadır.

• *İslam*: İbn Ömer⁹²⁹ Ebû Meryem'in⁹³⁰ tüm tariklerinde, Zeyd b. Vehb⁹³¹, İbn Abbâs⁹³², İbn Mes'ud⁹³³ ve Dahhâk'ın⁹³⁴ çoğunda, Ebû Berze⁹³⁵, Ebû Seleme⁹³⁶, İbn Ebî Nuaym⁹³⁷, Süveyd b. Gafele⁹³⁸, Ebû Zer⁹³⁹ ve Ebû Nadra'nın⁹⁴⁰

no: 2464; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1486, II, 624, no: 1489; Bezzâr, *Müsned*, II, 187, no: 566; Nesâî, Muharebe, 26, no: 4107, *Hasâis*, I, 185, no: 178, I, 186, no: 179, I, 187, no: 180; *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563, V, 161, no: 8564, V, 161, no: 8565; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049

⁹¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁹²⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 533, no: 37889; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

⁹²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561

⁹²² İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁹²³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021; Buhârî, Ehadisu'l-Enbiya, 6, no: 3344, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351, Tefsir, 10, no: 4667; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 311, no: 3564; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

⁹²⁴ Bezzâr, *Müsned*, II, 125, no: 481; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558

⁹²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 42, no: 20451; Hâkim, *Müstedrek*, II, 159, no: 2645

⁹²⁶ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579

⁹²⁷ Tirmizî, 31/Fiten, 24, (1872), no: 2188; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VI, 297-8, no: 6461

⁹²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 350, no: 2687;

⁹²⁹ Buhârî, 88/İstitabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6932; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 362, no: 13349

⁹³⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 151, no: 1302; Ebû Ya'la, *Müsned*, I, 296, no: 358

⁹³¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

⁹³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30194, VII, 560, no: 37919; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 171; Ebû Ya'la, *Müsned*, IV, 242, no: 2354; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 280, no: 11734, XI, 292, no: 11775

⁹³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37883, 37890; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404, no: 3831; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168; Ebû Ya'la, *Müsned*, IX, 277, no: 5402;

⁹³⁴ Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁹³⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566

⁹³⁶ Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, V, 159, no: 8560; Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 430, no: 1233; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁹³⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Müslim, Zekât, 143, no: 2451; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, Zekât, 79, no: 2579; *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221

ise bir kısmında yer alan bu ifade Enes b. Mâlik⁹⁴¹, Târik b. Ziyâd⁹⁴² ve Sehl b. Huneyf'ten⁹⁴³ sadece bir tarikla gelmektedir.

- *Hak*: Târik b. Ziyâd kanalının biri hariç tüm metinlerindedir.⁹⁴⁴
- *Kur'ân*: Câbir b. Abdullah'tan⁹⁴⁵ gelen iki tariktedir.

Sonuç olarak Rasûlullah'a ait ifadenin çoğu tarikte yer alan “dinden çıkarlar” şeklinde olduğunu diğer ifadelerin ise mana ile rivayet⁹⁴⁶ neticesi değişime uğradığını söyleyebiliriz.

Ayrıca bu cümleden sonra birçok metinde okun avı ne kadar hızlı delip çıktığını anlatan bazı ifadeler kullanılmıştır.

تنظر في النصل فلا ترى شيئا وتنظر في القدح فلا ترى شيئا وتنظر في الريش فلا ترى شيئا وتتمارى في الفوق

Ok demirine bakarsın, kan izi göremezsın, okun gövdesine bakarsın bir şey göremezsın. Okun yelesine (tüyüne) bakarsın, orada da bir iz bulamazsın. Böylece okun gezine (ucuna) kan bulaşıp bulaşmadığında şüphe edersin.⁹⁴⁷

c. Namazlarına nispetle namazlarınızı, oruçlarına nispetle oruçlarınızı azımsarsınız.

Hâricîlerin namaz ve oruç ibadetlerini çokça yaptığını gösteren bu ifadenin değişik formlarını şöyle maddeleyebiliriz:

- “Namazlarına nispetle namazlarınızı, oruçlarına nispetle oruçlarınızı azımsarsınız.” Ebû Seleme⁹⁴⁸ kanalının biri hariç⁹⁴⁹ tüm metinlerinde yer alan

⁹³⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 156, no: 1345; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 621, no: 1479, II, 627, no: 1490; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739

⁹³⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; I, 61, no: 451

⁹⁴⁰ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1552;

⁹⁴¹ Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, IV, 15, no: 2597

⁹⁴² İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254

⁹⁴³ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, no: 5607

⁹⁴⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁹⁴⁵ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, no: 8087

⁹⁴⁶ Bk. Nâsır, a.g.e, s. 252

⁹⁴⁷ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478

⁹⁴⁸ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, no: 37909, VII, 560, no: 37920, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309, III, 56, no: 11554, III, 60, no: 11596; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058; 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; İbn Mâce, *Sünne*, 12, (2486), no:169; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

bu ifade, Atâ b. Yesar⁹⁵⁰ ve Dahhâk'tan gelen metinlerde⁹⁵¹ (biri hariç⁹⁵²) de yer almaktadır.

Enes b. Mâlik kanalında ise ifadenin namaz ile ilgili bölümü sadece Evzâi vasıtasıyla Katâde'den gelen iki tarikte⁹⁵³ yer almaktadır.

- “Onların namazları yanında sizinki bir şey değildir, oruçları yanında sizinki bir şey değildir” ifadesi ise sadece Zeyd b. Vehb kanalının Seleme b. Küheyl kolunda⁹⁵⁴ bulunmaktadır.

Dahhâk, Atâ b. Yesâr ve Ebû Seleme isnadları iç içe bir durumda olduğundan metnin aidiyeti şüpheli kalmaktadır. Ebû Seleme'ye ait olduğunu düşündüğümüz bu ifade Zeyd b. Vehb kanalında Şîi bir râvi olan Seleme b. Küheyl'den⁹⁵⁵ gelmektedir. Seleme b. Küheyl'in Ebû Seleme'den rivayette⁹⁵⁶ bulunduğunu da dikkate alırsak diğer 10 varyantta hiç yer almayan bu ifadenin Rasûlullah'a ait olmadığını söyleyebiliriz.

Yezîd el-Fakîr kanalında ki Ebû Saîd'in rivayeti nakletmesine sebep olan ve dönemin Haricîlerinin özelliklerini yansıtan metin şöyledir: Bizim aramızda iyi Kur'ân okuyan, çok namaz kılan, çok oruç tutan, sıla-i rahim yapan ve bize kılıçlarıyla isyan edenler var.⁹⁵⁷ Bu ifade Hâricîlerin o dönemdeki hayat şekillerini göstermekte olup rivayet ile birebir örtüşmektedir.

d. Amelleri yanında kendi amellerinizi azımsarsınız.

Bu ifade Ebû Saîd varyantının, Ebû Seleme⁹⁵⁸ kanalının sadece Muhammed b. İbrâhim'den, Mâlik b. Enes⁹⁵⁹ ve Ahmed b. Ebî Bekir⁹⁶⁰ vasıtasıyla gelen

⁹⁴⁹ Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 430, no: 1233

⁹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, VII, 560, no: 37920; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

⁹⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561, V, 158, no: 8559; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

⁹⁵² Müslim, 16/Nikâh, 153, (913), no: 2461

⁹⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649

⁹⁵⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

⁹⁵⁵ Bk. s 44

⁹⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 314

⁹⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 52, no: 11506

⁹⁵⁸ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 60, no: 11596; Buhârî, 66/Fedâilu'l-Kur'ân, 36, (438) no:5058; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737

metinleri ile Ebû Nadra'dan⁹⁶¹ Saîd b. Yezîd vasıtasıyla gelen tek tarikinde bulunmaktadır. Said b. Yezîd'den gelen metin Ebû Nadra'nın diğer metinlerde bulunan ifadelerine ilave olarak birçok cümle içermekte ve farklı bir şekil arz etmektedir. Diğer 11 varyantta da bulunmayan bu ifadelerin metne sonradan dahil olduğunu düşünmekteyiz.

e. İbadetlerinizi onların ibadetleri yanında azımsarsınız.

Bu ifade Ebû Seleme ve Atâ b. Yesâr kanallarında yer almakta olup⁹⁶², sadece Abdullah b. Dînar'dan gelmektedir. İbn Ebî Şeybe'de yer alan bu isnad Mûsa b. Ubeyde'den dolayı zayıftır.

“Çok ibadet yaparlar ve insanlar ona hayran olurlar, onlar da kendilerine hayran olurlar”⁹⁶³ şeklindeki ifade ise Enes b. Mâlik kanalında sadece Süleymân et-Teymî'den gelmektedir. Şu'be, Süleymân et-Teymî'nin⁹⁶⁴ hadisleri ref' ettiğini, Nesâî ve İbn Maîn ise onun tedlis yaptığını belirtmiştir.

Kanaatimizce diğer hiçbir varyantta yer almayan bu ifade, ravi tasarrufu sonucunda metne dâhil olmuştur.

f. Çok zekât verirler.

Bu ifade Dahhâk kanalının⁹⁶⁵ sadece Eclah vasıtasıyla Habîb b. Ebî Sâbit'ten gelen tek metninde bulunmaktadır. Bu isnad da Muhâdır b. Müverri', Eclah b. Abdullah⁹⁶⁶ ve Dahhâk olmak üzere üç tane zayıf ravi bulunmaktadır. İsnad yapısını dikkate aldığımızda bu ifadenin Şii bir ravi olan Eclah⁹⁶⁷ ya da sonrakiler tarafından metne dâhil edildiğini söyleyebiliriz.

g. Dinde (تعق) aşırı giderler.

⁹⁵⁹ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 60, no: 11596; Buhârî, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089

⁹⁶⁰ İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737

⁹⁶¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1552

⁹⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920

⁹⁶³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 183, no: 12909, III, 189, no: 12995; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 116, no: 4066

⁹⁶⁴ Bk. s 28

⁹⁶⁵ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559

⁹⁶⁶ Bk. s 20

⁹⁶⁷ Bk. s 20

Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbas, Hâricîlerle tartışırken, onların aşırılığına işaret eden şu sözleri sarf etti: “Görüş (ictihad) olarak onlardan şiddetli bir kavim görmedim. Onların yüzleri secde izlerinden tanınır.”⁹⁶⁸

İfade Ebû Seleme⁹⁶⁹ kanalının 5 kolundan biri olan Muhammed b. Amr’dan gelen üç metnin sadece birinde yer almaktadır. Bu ilave güçlü bir ravi olmayan Muhammed b. Amr’dan kaynaklanabileceği gibi sonraki ravilerin hatası da olabilir.

Enes b. Mâlik kanalında⁹⁷⁰, cümle 4 koldan sadece Hafs b. Ömer’den gelmektedir. Bu ifadenin, ömrünün sonlarında ihtilata maruz kalan Half b. Halife ya da Hafs b. Ömer tarafından metne dâhil edildiğini söyleyebiliriz.

Abdullah b. Amr⁹⁷¹ varyantında ifade sadece Muksim’den gelmektedir. Bu iki tarikte, Muksim ve Ebû Ubeyde b. Muhammed’den⁹⁷² dolayı zayıf bir isnadla bize ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi bu cümle 12 varyantın sadece 2’sinde yer almakta olup isnadlarının çoğu zayıftır. Kanaatimizce bu ifade Rasûlullah’a ait değildir.

h. Allah’ın kitabını kolayca ve güzel bir şekilde (رطب⁹⁷³) okurlar.⁹⁷⁴

Bu cümle sadece İbn Ebî Nuaym kanalının bir kolu olan Umare b. Ka’kaa’dan gelen metinlerde bulunmaktadır. Bu metnin irsal yaptığı söylenen Kûfeli Umare b. Ka’kaa’dan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

ı.Okudukları Kur’ân’ın lehlerinde olacağını zannedecekler, hâlbuki aleyhlerine olacak.⁹⁷⁵

Kurtubî, Hâricîlerden tahkim esnasında sadır olan “لا حكم الا لله” sözü için efendimiz Ali’nin “Kendisiyle batıl bir şey kastedilen hak bir kelime” değerlendirmesinde bulunduğunu söylemiştir.⁹⁷⁶

⁹⁶⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, XII, 289

⁹⁶⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309

⁹⁷⁰ Saîd, Sünen, II, 324, no: 2905; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 159, no: 12636

⁹⁷¹ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504

⁹⁷² Bk. s 64

⁹⁷³ Suyûti, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dibâc Şerh-i Sahih-i Müslim*, III, 160, y.y, t.y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1

⁹⁷⁴ Buhârî, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452, 12/Zekât, 145, (846), no: 2453

⁹⁷⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Nesai, *Hasâis*, I, 191, no: 186, , *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

Sadece Zeyd b. Vehb kanalının Seleme b. Küheyl kolunun Abdulmelik b. Ebi Süleymân vasıtasıyla gelen metinlerinde bulunan bu cümle, Hâricîlerin Kur'ân'ı anlayışına eleştiri niteliğindedir.

Kanaatimizce bu ifade bazı hadisleri ref ettiği söylenen ve tenkit edilen Abdulmelik b. Ebî Süleymân⁹⁷⁷ tarafından metne dâhil edilmiştir.

i. Onlar sözlerin en hayırlısı olan Kur'an'dan⁹⁷⁸ bahsedecekler⁹⁷⁹

Nevevî bu söz ile kastın zahirde “لا حكم الا لله” ve Allah'ın kitabına çağırınların benzer sözleri olduğunu söylemiştir.⁹⁸⁰

Bu ifade Şemr b. Atıyye ile Hayseme b. Abdurrahman'dan gelen birçok metinde bulunmaktadır. Taz'îf edilen Kays b. Rebî, kilit ravi konumundaki A'meş'ten rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla Kays, metni A'meş'ten rivayet edip Şemr'e atfederek rivayet etmiş olabilir. Kanaatimizce diğer hiçbir kanalda bulunmayan bu ifade A'meş'in sözünün ref edilmesi sonucu metne dâhil olmuştur.

İbn Mes'ud varyantının Zirr b. Hubeyş⁹⁸¹ kanalındaki ifadeyi ref eden kanaatimizce kanalın kilit ravilerinden olan Âsım b. Behdele⁹⁸² ya da Ali taraftarı olan Zirr b. Hubeyş'tir.

j. Sözü güzel söylerler ama eylemleri kötüdür. (يحسنون القول و يستنون الفعل)⁹⁸³ ve

Allah'ın kitabına çağırdıkları halde onlar onun üzerine değiller.⁹⁸⁴

Bu iki cümle sadece Enes b. Mâlik kanalının Katâde kolundan Evzâi vasıtasıyla gelmektedir. Evzâi'nin Haricîler hakkındaki görüşleri olarak

⁹⁷⁶ Kurtubî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XV, 238, t.y, yy, Mevsûatü's-Şâmile CD 1

⁹⁷⁷ Bk. s 45 dipnot

⁹⁷⁸ Aynî, Umdetü'l-Kâri, XXIV, 86

⁹⁷⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057, 88/İstitabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1486, II, 624, no: 1487, II, 624, no: 1489; Nesai, Muharebe, 26, no: 4107, *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049

⁹⁸⁰ Nevevî, *Şerh-i Müslim*, VII, 169

⁹⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37883; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404, no: 3831; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168; Tirmizî, 31/Fiten, 24, (1872), no: 2188; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 277, no: 5402

⁹⁸² Suiçmez, a.g.e, 295

⁹⁸³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

⁹⁸⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

düşündüğümüz bu ifadelerin Hz. Peygamber'e ref'inin yanlış olduğu kanaatindeyiz.

***k. Dünyayı isterler, Ahiret'e ise önem vermezler*⁹⁸⁵**

Bu ifade sadece İbn Mes'ud varyantının zayıf bir Şii ravi olan Mîna b. Ebî Mina⁹⁸⁶ kanalında bulunmaktadır. Kanaatimizce bu ifade sonradan metne dâhil edilmiştir.

3. Dîn'in Onları Değerlendirışı:

Burada rivayete göre İslâm'ın onları nasıl gördüğü ve değerlendirdiğine dair bilgileri tahlil etmeye çalışacağız.

a. Yaratılmışların en şerlileridir.

Ebû Nadra kanalında ki⁹⁸⁷ ifade Said b. Yezîd ile Süleymân et-Teymî'den, Enes b. Mâlik'te⁹⁸⁸ ise sadece Evzâi vasıtasıyla Katâde'den gelen metinlerde bulunmaktadır. Cümle zayıf bir isnada sahip olan Şeddâd b. İmrân⁹⁸⁹ kanalında da bulunmaktadır.

Ebû Berze⁹⁹⁰ varyantında ifade biri hariç⁹⁹¹ tüm metinlerde bulunmaktadır. Bu ifadenin mechûl bir ravi olan Şerîk b. Şihâb'tan⁹⁹² kaynaklanması muhtemeldir.

İbn Mes'ud varyantında Rasûlullah'ın "Ümmetin (أمّتي) en şerlileridir"⁹⁹³ ifadesi sadece Şii ve zayıf bir ravi olan Minâ b. Ebî Mina kanalında mevcuttur. Sadece Taberânî'de yer alan bu ifadenin Mîna b. Ebi Minâ'dan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

⁹⁸⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VI, 297–8, no: 6461

⁹⁸⁶ Bk. s 69

⁹⁸⁷ Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457; Abdullah b. Ahmed, Sünne, II, 622, no: 1482, II, 647, no: 1552; Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 138, no: 6740

⁹⁸⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117, VII, 14, no: 3908; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

⁹⁸⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 15, no: 11133

⁹⁹⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesai, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

⁹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198

⁹⁹² Bk. s 65

⁹⁹³ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VI, 297–8, no: 6461

Ebû Zer varyantındaki⁹⁹⁴ ifade sadece Humeyd b. Hilâl kanalında bulunmaktadır. İfade, Humeyd b. Hilâl'e ait olabileceği gibi Abdullah b. Samit veya Ebû Zer'e de ait olabilir.

Mechul bir ravi olan Târik b. Ziyâd⁹⁹⁵ kanalında bulunan “Eğer o kişi onların içindeyse insanların en şerlisini öldürdünüz. Eğer o yoksa insanların en hayırlısını öldürdünüz”⁹⁹⁶ ifadesinin Hz. Ali'ye mi yoksa Rasûlullah'a mı ait olduğu açık değildir.

12 varyantın 5'inin küçük bir kısmında yer alan bu ifadeler yukarıda görüldüğü gibi isnad ve metin açısından birçok sorunu muhtevîdir. Ebû Hureyre'nin “Hâricîler, yaratılmışların en şerlileridir.”⁹⁹⁷, Ebû Saîd el-Hudrî'nin, “Hâricîler ile savaşmak, müşrikler ile savaşmaktan daha önemli ve büyük bir şeydir.”⁹⁹⁸ görüşlerini ve dönemin Hâricîlere karşı olan tavrını da dikkat aldığımızda sahabe sözlerinin ref' edildiği sonucuna varabiliriz.

4. Karakter ve Kişilikleri:

Hâricîlerin nasıl bir karaktere sahip olduğuna dair bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Yaşları genç, akılları kıttır.

Ali b. Ebî Tâlib varyantının Süveyd b. Gafele kanalında⁹⁹⁹ bulunan bu ifade Şemr b. Atıyye ile Hayseme b. Abdurrahman'dan gelen birçok metinde

⁹⁹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

⁹⁹⁵ Bk. s 52

⁹⁹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

⁹⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37885

⁹⁹⁸ Taberî, Ebû Cafer, Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, VII, 553, no: 37886, Beyrut, 1407, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. baskı

⁹⁹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/Fedâilu'l-Kur'ân, 36, (438), no: 5057, 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27-28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1486, II, 624, no: 1487, II, 624, no: 1489; Nesâî, Ebû

bulunmaktadır. Tazif edilen Kays b. Rebî, A'meş'ten rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla Kays metni A'meş'ten rivayet edip Şemr'e atfedip rivayet etmiş olabilir. Zeyd b. Vehb kanalında da¹⁰⁰⁰ metin iki kanaldan biri olan A'meş'ten gelmektedir.

İbn Mes'ud varyantında ifade¹⁰⁰¹ sadece Ali taraftarı olan Zirr b. Hubeyş kanalında mevcuttur. A'meş, ref' yaptığı belirtilen¹⁰⁰² ve güçlü bir ravi olmayan Âsım b. Behdele'den rivayette bulunmuştur.

Kanaatimizce ifade A'meş'in ya da daha önceki ravilerin değerlendirmesi olup yanlışlıkla metne dahil olmuştur.

b. Şedid (أشداء), sinirli (أحماء) ve Kur'ân okumada akıcı (ذليقة) bir dile sahip olup sonradan ortaya (أحداث)¹⁰⁰³ çıkmışlardır.¹⁰⁰⁴

Ebû Bekre varyantının sadece Müslim b. Ebî Bekre kanalında yer alan bu cümle Haricîlerin genel karakterini yansıtır niteliktedir. Bu ifadenin pek güçlü bir ravi olmayan Osman eş-Şahhâm'dan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

5. Çıkacakları Yer ve Zaman:

Rivayette söz konusu kişilerin nerede olduğu ve ne zaman çıkacağına dair bilgiler, tarikler arasında farklılık arz etmektedir.

a. Onlar sizin içinizdedir.

Hadisin şerhindeki temel nokta olan Hâricîlerin kafir olup olmadığı konusu, bu kelime etrafında da tartışıla gelmiştir. Bazı şarihler orijinal ifadenin “ني أمي”

Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Muharebe, 26, no: 4107, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı; *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049

¹⁰⁰⁰ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579;

¹⁰⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30197, VII, 553, no: 37883; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404, no: 3831; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168; Tirmizî, 31/Fiten, 24, (1872), no: 2188; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 277, no: 5402

¹⁰⁰² Suiçmez, a.g.e, s 295

¹⁰⁰³ Bu ifade sadece: İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20399

¹⁰⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20399, V, 44, no: 20464; Hâris, *Müsned*, II, 714, no: 704; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1519, 1521; *Müstedrek*'teki metinde sinirli ifadesi yoktur. Hâkim, *Müstedrek*, II, 159, no: 2645

şeklinde olmasını Haricîlerin kâfir olduğunu gösteren bir delil olarak görmüşlerdir.¹⁰⁰⁵

İfade tarikler arasında farklılık göstermekte olup şu şekildedir;

- *Sizin İçinizde* (فيكم): Ebû Seleme¹⁰⁰⁶ ile Enes b. Mâlik'ten¹⁰⁰⁷ gelen bazı metinlerdedir.

- *Bu ümmetin içinde* (في هذه الأمة): Ebû Seleme¹⁰⁰⁸ ve Atâ b. Yesâr'dan¹⁰⁰⁹ iki, Dahhâk¹⁰¹⁰ ve Ebû Sıddık'tan¹⁰¹¹ ise tek bir tarikle gelmektedir.

- *O'nun ümmetinde* (في أمته): Ebû Nadra kanalında Süleymân et-Teymî'den¹⁰¹² gelen bu ifade Enes b. Mâlik'in¹⁰¹³ de bazı metinlerinde vardır.

- *Bu ümmetten* (من هذه الأمة): İbn Zübeyr¹⁰¹⁴ kanalından bir de Ebû Nadra'dan Saîd b. Yezîd¹⁰¹⁵ vasıtasıyla gelmektedir.

- *Ümmetimden* (من أمتي): Ebû Meryem¹⁰¹⁶, Şehr b. Havşeb¹⁰¹⁷, Müslim b. Ebî Bekre¹⁰¹⁸, Humeyd b. Hilal¹⁰¹⁹ kanalları ile İbn Abbas varyantının¹⁰²⁰ biri hariç tüm metinlerinde bulunmaktadır.

İbn Mes'ûd varyantının Amr b. Seleme kanalının¹⁰²¹ sonundaki “Vallahi kim bilir belki de onların (kavmin) çoğu sizdendir” ifadesi diğer hiçbir tarikte yer

¹⁰⁰⁵ Nevevî, a.g.e, VII, 164

¹⁰⁰⁶ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 60, no: 11596; Buhârî, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737

¹⁰⁰⁷ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1547, 1548; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 116, no: 4066

¹⁰⁰⁸ Buhârî, 88/İstîâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

¹⁰⁰⁹ Buhârî, 88/İstîâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

¹⁰¹⁰ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559

¹⁰¹¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210

¹⁰¹² Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 138, no: 6740

¹⁰¹³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 14, no: 3908; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, IV, 15, no: 2597; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

¹⁰¹⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, IX, 142, no: 9360

¹⁰¹⁵ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1552;

¹⁰¹⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165

¹⁰¹⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 533, no: 8497

¹⁰¹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 44, no: 20464; Hâris, *Müsned*, II, 714, no: 704; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1521; Hâkim, *Müstedrek*, II, 159, no: 2645

¹⁰¹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

¹⁰²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30194, VII, 560, no: 37919; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 171; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 242, no: 2354; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 280, no: 11734, XI, 292, no: 11775

almamaktadır. Metnin sonunda yer alan bu ifadenin İbn Mesud'a ait olduğunu düşünmekteyiz.

Kanaatimizce rivayetin küçük bir kısmında farklı şekillerde yer alan bu ifade, mana ile rivayet sonucu metne sonradan dâhil olmuştur. Çünkü ravinin metni anladığı gibi rivayet ettiğini göz önüne aldığımızda bu ilaveyi yapması gayet doğaldır.

b. Doğu'dan çıkarlar.

İbn Hacer, Hâriciler'in ilk çıktıkları yer olan Irak'ın Meşrik tarafında bulunduğunu söylemiştir.¹⁰²²

Tarikler arasında farklılık gösteren bu ifadeleri şöyle sıralayabiliriz;

- *Doğu'dan (من المشرق)*: Ebû Saîd varyantının sadece Ma'bed b. Sîrin¹⁰²³

kanalında bulunmaktadır. İfadenin pek tanınmayan Ma'bed'den¹⁰²⁴ kaynaklanması muhtemeldir. İbn Abbas varyantında ise, ifade 6 koldan biri olan Tayâlisi'nden¹⁰²⁵ gelmektedir. Bu ilavenin ref' yaptığı söylenen Tayâlisi'nin¹⁰²⁶ bir tasarrufu olabileceğini düşünmekteyiz. Sehl b. Huneyf varyantının çoğu metninde¹⁰²⁷ de bulunmaktadır.

- *Doğu tarafından (من قبل المشرق)*: Abdullah b. Amr varyantında¹⁰²⁸ sadece zayıf bir ravi olan Şehr b. Havşeb'ten¹⁰²⁹ gelmektedir. Ebû Berze¹⁰³⁰ varyantının dört kolundan üçünde bulunmakta olup mechul bir ravi olan Şerîk b. Şihâb¹⁰³¹ ya da ref' yaptığı söylenen Hammâd b. Seleme'den¹⁰³² kaynaklanmış olması muhtemeldir.

¹⁰²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37890; Dârimî, *Sünen*, I, 79, no: 204

¹⁰²² İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, XIII, 536

¹⁰²³ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1551; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 408, no: 1193

¹⁰²⁴ Bk. s 33

¹⁰²⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 350

¹⁰²⁶ Suiçmez, a.g.e, s. 297

¹⁰²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30195, VII, 553, no: 37882; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16019; Müslim, 12/Zekât, 159, (848), no: 2470, 160, no: 2472; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, I, 437, no: 757

¹⁰²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 302, no: 2293; Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871; II, 209, no: 6952; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 533, no: 8497

¹⁰²⁹ Bk. s 63

¹⁰³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198, , VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

¹⁰³¹ Bk. s 65

¹⁰³² Bk. Suiçmez, a.g.e, 296

Ali b. Ebî Tâlib varyantının Zeyd b. Vehb¹⁰³³ kanalında ifade sadece Mûsa b. Kays'tan gelmektedir. İfadenin Şii olduğu söylenen iki ravi Mûsa b. Kays¹⁰³⁴ ya da Seleme b. Küheyl'in¹⁰³⁵ tasarrufu sonucu metne girdiğini düşünebiliriz. Küleyb b. Şihâb¹⁰³⁶ kanalında doğu tarafından çıkarlar ifadesi bütün metinlerde bulunmakta olup muhtemelen, kilit ravilerden olan ve İbn Medîni'nin tek kaldığında delil olmaz dediği Âsım b. Küleyb'den¹⁰³⁷ kaynaklanmaktadır.

- *Irak*: İlk iki tabakada tek kişiden gelen Sehl b. Huneyf¹⁰³⁸ varyantının üç tarikinde bulunmakta olup, kilit ravilerden olan Yüseyr'den kaynaklanması muhtemeldir.

- *Batı*: Sehl b. Huneyf'ten¹⁰³⁹ tek tarikle gelmektedir. Mağrib ifadesinin zayıf bir ravi olan İbn İshâk'ın¹⁰⁴⁰ hatası sonucu metne dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

- *Belirsiz*: İbn Fudayl'dan¹⁰⁴¹ gelen metinde ise Rasûlullah'ın bir yere işaret ettiği ifade edilmekte fakat neresi olduğu belirtilmemektedir.

Dikkat edilirse Doğu ifadesinin yer aldığı isnadların çoğunun problemlili olduğu görülecektir. Kanaatimizce küfrün başının Şark olduğu¹⁰⁴² anlayışı ve birçok Haricînin o bölgede¹⁰⁴³ bulunması bu ifadenin ref' edilmesinde rol oynamıştır.

c. İnsanlar bölündüğünde veya Âhir zamanda çıkarlar.

Rivayette tavsif edilen kişilerin ne zaman ortaya çıkacağına dair bilgileri şöyle maddeleyebiliriz:

- “İnsanlar arasında bir ayrılma olduğu zaman ortaya çıkarlar”¹⁰⁴⁴
(يَخْرُجُونَ عَلَى حَيْنٍ فُرْقَةٍ مِنَ النَّاسِ): Nevevî bu bölünmenin Hz. Ali ile Muaviye arasındaki

¹⁰³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898; Bezzâr, *Müsned*, II, 196, no: 580; Nesai, *Hasâis*, I, 190, no: 185, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8570;

¹⁰³⁴ Bk. s 45

¹⁰³⁵ Bk. s 42

¹⁰³⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 160, no: 1378, 1379, *Fedâil*, II, 714, no: 1223; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1356, II, 623, no: 1357; Bezzâr, *Müsned*, III, 93, no: 872; Nesai, *Hasâis*, I, 189, no: 183, *Sünen-i Kübrâ*, V, 162, no: 8568; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 363, no: 472, I, 375, no: 482

¹⁰³⁷ Bk. s 47

¹⁰³⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16020; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, 5608

¹⁰³⁹ Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 32, no: 8090

¹⁰⁴⁰ Bk. s 62

¹⁰⁴¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 91, no: 5607

¹⁰⁴² Hatiboğlu, a.g.e, 40; Mâlik, *Muvatta*, II, 970

¹⁰⁴³ Bk. Demircan, a.g.e, 85–126

¹⁰⁴⁴ Buhâri, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456

iftirak olduğu görüşündedir.¹⁰⁴⁵ İfade Ebû Seleme'den 4, zayıf bir kanal olan Dahhâk'tan ise 3 tarik¹⁰⁴⁶ ile gelmektedir.

Ebû Nadra¹⁰⁴⁷ kanalında ise çok yanılan bir ravi olan Süleymân et-Teymî¹⁰⁴⁸ ile Dâvud b. Ebî Hind'den gelen iki metnin birinde bulunmaktadır. Ebû Osman en-Nehdî¹⁰⁴⁹ kanalındaki ifade ise müslümanlar bölündüğünde (في فرقة من المسلمين) ¹⁰⁵⁰ veya insanlar (عند فرقة من الناس) ¹⁰⁵¹ şeklindedir. Müslümanlar (عند فرقة من المسلمين) ¹⁰⁵⁰ veya insanlar (عند فرقة من الناس) ¹⁰⁵¹ bölündüğünde ifadesi ise Ebû Nadra'dan Kâsım b. Fadl vasıtasıyla gelmektedir.

- “İnsanlar arasında fetret olduğu zaman çıkarlar.”¹⁰⁵² (يخرجون على حين فترة من) ¹⁰⁵³ Ebû Seleme kanalının bazı tarikleri ¹⁰⁵⁴ ile Dahhâk kanalının bir tarikinde ¹⁰⁵⁴ vardır. Buradaki “Fetret” kelimesinin tashifi sonucu oluşması muhtemeldir.

- “İnsanlar ihtilafa düştüğünde ortaya çıkarlar.” (يخرجون عند اختلاف من الناس) Ebû Seleme'nin ¹⁰⁵⁵ ve Dahhâk kanallarının ¹⁰⁵⁶ birer tarikinde bulunmaktadır.

- “Muhtelif bölünmeler üzerine çıkarlar.”¹⁰⁵⁷ (يخرجون على فرقة مختلفة) ifadesi ise sadece Süfyân vasıtasıyla Habib b. Ebi Sâbit'ten gelen tek metinde yer almaktadır.

- “Fırkaların en hayırlısına karşı ayaklanırlar.”¹⁰⁵⁸ (يخرجون على خير فرقة من الناس) ¹⁰⁵⁹ ifadesi Ebû Seleme ¹⁰⁵⁹ ve Dahhâk ¹⁰⁶⁰ kanallarının bazı metinlerinde bulunmaktadır.

¹⁰⁴⁵ Nevevî, a.g.e, VII, 166

¹⁰⁴⁶ Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741

¹⁰⁴⁷ Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457, 152, no: 2460; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 138, no: 6740

¹⁰⁴⁸ Bk. s 28

¹⁰⁴⁹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 634, no: 1511

¹⁰⁵⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 32, no: 11293, III, 48, no: 11466, III, 97, no: 11940; ; Müslim, 12/Zekât, 150, (847), no: 2458; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 12, (1066), no: 4667; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 144, no: 8511; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 441, no: 1246

¹⁰⁵¹ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8557

¹⁰⁵² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, VI, 355, no: 11220; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

¹⁰⁵³ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, VI, 355, no: 11220; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

¹⁰⁵⁴ Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

¹⁰⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

¹⁰⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932

¹⁰⁵⁷ Müslim, 16/Nikâh, 153, (913), no: 2461

¹⁰⁵⁸ Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561

¹⁰⁵⁹ Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561

¹⁰⁶⁰ Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561

- “Ümmetim iki fırkaya ayrılır, mârîka onların arasından çıkar.” (يفترق أمتي)

¹⁰⁶¹ ifadesi Ebû Nadra kanalının Katâde ve Avf b. Ebi Cemîle ile Kâsım b. Fadl’dan gelen metinlerinin birinde bulunmaktadır.

- “Davaları aynı olan iki büyük grup savaşır ardından onların arasından çıkar”¹⁰⁶² (لا تقوم الساعة حتى تقتتل فئتان عظيمتان من المسلمين دعواهما واحدة) ifadesi sadece zayıf bir ravi olup, Şii ve Râfîzî olduğu da söylenen Ali b. Zeyd’dan¹⁰⁶³ gelmektedir. Bu ifadenin, döneminin tartışmalarını yansıtan benzer bir rivayeti de bulunan¹⁰⁶⁴ Ali b. Zeyd’ in iki rivayeti birleştirmesi sonucu meydana geldiğini söyleyebiliriz.¹⁰⁶⁵

Ebû Seleme ve Dahhâk kanalında Habib b. Ebî Sâbit’ten gelen ikisi hariç tüm metinler Zührî vasıtasıyla gelmektedir. Habib b. Ebî Sâbit¹⁰⁶⁶ tedlis ile maruf olup iki isnad da Dahhâk’tan dolayı zayıftır. Eclah b. Abdullah ve Muhâdır b. Müverri’den¹⁰⁶⁷ gelen isnadlar ise bu ravilerin tenkit edilmesinden dolayı daha da zayıf bir hale gelmektedir. Ayrıca Dahhâk’ın¹⁰⁶⁸ metni Zührî’den rivayet edip direkt Ebû Saîd’dan naklettiği de düşünülebilir.

Dönemin siyasi ve toplumsal olaylarının açık izlerini taşıyan bu ifadelerin 5 koldan sadece kendi sözleriyle Hz. Peygamber’inkini ayırmadan rivayette bulunmakla eleştirilen Zührî’den¹⁰⁶⁹ gelen metinlerde bulunması dikkat çekicidir.

Ebû Osman en-Nehdî, Dâvud b. Ebî Hind, Süleymân et-Teymî ve Ali b. Zeyd’dan rivayette bulunmuştur.¹⁰⁷⁰ Biz bu rivayeti Ebû Osman en-Nehdi’nin aralarındaki benzerlikten dolayı direkt Ebû Said’dan değil de Süleymân

¹⁰⁶¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 287, no: 2165; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 345, no: 2972; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 25, no: 11212; III, 45, no: 11434, III, 64, no: 11629, III, 79, no: 11767; Müslim, *Zekât*, 151, no: 2459; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8555, 8556; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 307, no: 1036, II, 499, no: 1345; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 129, no: 6735

¹⁰⁶² Humeydî, *Müsned*, I, 287, no: 749; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 151, no: 18658; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 95, no: 11925; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1514; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, VII, 335, no: 7659

¹⁰⁶³ Bk. s 25

¹⁰⁶⁴ Bk. Kabir azabını vb. yalanlayanlar hakkında rivayet. Abdurrazzâk, III, 588, no: 6751

سمعت عمر بن الخطاب وهو يقول إنه سيخرج قوم من بعدكم يكذبون بعذاب القبر يكذبون بالرحمن يكذبون بالدجال يكذبون بالخوض يكذبون بقوم يخرجون من النار

¹⁰⁶⁵ Bk. Buhâri, 92/Fiten, 23, (592) no: 717; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 128, no: 6734

¹⁰⁶⁶ Bk. s 19

¹⁰⁶⁷ Bk. s 20

¹⁰⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVI, 419–422

¹⁰⁶⁹ Bk. Özafşar. a.g. e, s 236

¹⁰⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVII, 427

et-Teymi'den rivayet etmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü metin Ebû Saîd'den gelen diğer kanallardan daha çok Ebû Nadra'dan gelen metne benzemektedir.

- “İnsanların iki fırkaya ayrılması üzerine ortaya çıkarlar.”¹⁰⁷¹ (يُخرجون على)

(فرقتين من الناس) ifadesi Dahhâk kanalındaki bir metinde bulunmaktadır.

- “Ümmetimde bölünme ve ihtilaflar olacaktır.”¹⁰⁷² (سيكون في أمي اختلاف وفرقة)

ifadesi sadece Enes b. Mâlik kanalında Abdurrazzâk vasıtasıyla gelenler hariç Katâde'deki metinlerde bulunmaktadır.

Kanaatimizce bu ifadeler sonraki tabakalarda farklılaşsa bile Ebû Nadra'dan gelen bir asla sahiptir. Dikkat edilirse ifade Ebû Seleme ve Dahhâk kanallarında sadece Zührî'den gelmektedir. Hata yapan kişilerden olup herkesin ihticac etmediği Ebû Nadra ile Zührî'nin Enes b. Mâlik'ten¹⁰⁷³ rivayeti bulunmaktadır. Enes kanalında da zaman ile ilgili benzer ifadeler nakledilmiştir. Zührî'nin merfu' ve mevkuf haberleri de yazdığını ve rivayet ederken kendi sözü ile Hz. Peygamber'inki ayırmaya pek dikkat etmediğini¹⁰⁷⁴ göz önüne aldığımızda Enes b. Mâlik'e ait görüşün hadisin içine girebileceğini düşünmekteyiz.

- “Âhir Zamanda” (في آخر الزمان) : Enes b. Mâlik'ten gelen bir metinde¹⁰⁷⁵

bulunmaktadır. Ebû Berze varyantındaki¹⁰⁷⁶ ifade ise sadece Tayâlisi vasıtasıyla gelen rivayetlerde mevcuttur. Zayıf bir isnadla gelen varyanttaki bu ifade Tayâlisi'nin hatası olabileceği gibi düşük bir ihtimalle daha önceki ravilerin tasarrufu da olabilir.

İfade Süveyd b. Gafele kanalının¹⁰⁷⁷ çoğu tarikinde bulunmaktadır. Süveyd b. Gafele kanalının A'meş, Ebû Kays el-Evdî ve Şemr b. Atıyye olmak üzere üç kolu

¹⁰⁷¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639

¹⁰⁷² Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1548; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, IV, 15, no: 2597; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

¹⁰⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 421

¹⁰⁷⁴ Bk. Özafşar. a.g.e, 236

¹⁰⁷⁵ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175

¹⁰⁷⁶ Tayâlisi, *Müsned*, I, 124, no: 923; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566

¹⁰⁷⁷ Tayâlisi, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086, I, 156, no: 1345; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/Fedâilu'l-Kur'ân, 36, (438), no: 5057, 88/İstîtabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 621, no: 1479, II, 624, no: 1486, II, 624, no: 1487, II, 624, no: 1489, II, 627, no: 1490, II, 625, no: 1491; Bezzâr, *Müsned*, II, 187, no: 566; Nesâî, Muharebe, 26, no: 4107, *Hasâis*, I, 186, no: 179, I, 187, no: 180, *Sünen-i Kübrâ*, V, 161, no: 8564, V, 161, no: 8565; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağır*, II, 213, no: 1049

bulunmaktadır. Hz. Osman taraftarı olan Şemr b. Atıyye kolunda taz'îf edilen Kays b. Rebî bulunmaktadır. Ebû Kays el-Evdî'den rivayette bulunan A'meş'in öğrencileri arasında Kays b. Rebî'de yer almaktadır. Şii olduğu söylenen A'meş'in tedlis yaptığı bilinmektedir. Sonuç olarak A'meş'in Ebû Kays el-Evdî'den bu ifadeyi güçlü bir ravi olan Hayseme'ye atfederek rivayet ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca metnin Hz. Ali ile Sıffin'de savaşı Süveyd b. Gafele'ye ait bir söz olması da muhtemeldir.

Zeyd b. Vehb kanalında¹⁰⁷⁸ ifade, A'meş'ten zayıf bir isnadla gelip tek bir metinde yer aldığından dolayı sonraki ravilerin tasarrufu sonucu metne dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Şii ve zayıf bir ravi olan Hâris b. Abdullah'tan¹⁰⁷⁹ gelen ifadenin¹⁰⁸⁰ Hz. Ali'ye ait olmadığını düşünmekteyiz

• “*Ümmetimin sonunda*”¹⁰⁸¹ (في آخر أمتي): Enes b. Mâlik'ten Bekr b. Half vasıtasıyla gelen tek metinde yer almaktadır.

• “*Onların sonuncusu Mesih*¹⁰⁸², *Deccal*¹⁰⁸³, *Mesih Deccal*¹⁰⁸⁴ ile çıkar.” ifadesi sadece Ebû Berze'den gelmektedir ve kanaatimizce meçhul bir ravi olan Şerîk b. Şihâb'a¹⁰⁸⁵ aittir.

• “*Sonunda bu cemaatin sürdürdüğü hile ve aldatma esnasında veya onların askerleri arasında Deccal çıkacaktır.*” ifadesi İbn Ömer varyantında Nâfî'den gelmektedir. Nâfî'nin bu metni İbn Ömer'den rivayet ettiği bir başka metinle birleştirerek rivayet etmiş olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁸⁶

• “*Her asır bitince kesilir, yeni asırda tekrar ortaya çıkarlar. Sonuncuları Deccal ile çıkar.*” ifadesi Abdullah b. Amr varyantında¹⁰⁸⁷ zayıf bir ravi olan Şehr b. Havşeb'ten¹⁰⁸⁸ gelmektedir. Abdullah b. Amr ile Abdullah b. Ömer isimlerinin yazılışlarının aynı olması ve Şehr'in ikisinden de rivayeti bulunması bir tashifin olabileceğini de akla getirmektedir.

¹⁰⁷⁸ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579;

¹⁰⁷⁹ Bu isnad hem Hâris b. Abdullah hem de Suâd b. Süleymân'dan dolayı zayıftır.

¹⁰⁸⁰ Bezzâr, *Müsned*, III, 89, no: 865

¹⁰⁸¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1549

¹⁰⁸² Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923

¹⁰⁸³ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 424, no: 19821

¹⁰⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566

¹⁰⁸⁵ Bk. s 65

¹⁰⁸⁶ Bk. Mâlik, *Muvatta*, Sıfatu'n-Nebi, 2, no: 1640; Buhârî, Tabir, 11, no: 6598

¹⁰⁸⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 302, no: 2293; Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871; II, 209, no: 6952; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 533, no: 8497

¹⁰⁸⁸ Bk. s 63

Görüldüğü gibi zamana müteallik ifadeler 5 varyantın cüzî bir kısmında yer almakta olup birçok problem içermektedir. Ayrıca cümleler, birbirlerinden farklı zamanları göstermektedir. “Zamanın sonu” ifadesine göre kavim hala gelmemişken, bölünme olduktan sonra çıkacağını söyleyen ifadelere göre ise 38–40 senelerinde çıkmıştır.

İfadeler arasındaki çelişkiyi gören şarihlerden İbn Tîn (ö.647), “zamanın sonu” ifadesinden kastın sahabe devrinin sonu olduğunu söylemiştir. Ancak sahabe devrinin 100 senesinde sona ermesi ve Hâricîler’in çıkışının bundan 61 sene önce olmasından dolayı bazıları ona itiraz etmişlerdir.¹⁰⁸⁹

İbn Tîn (ö.647) iki ifadeyi cem etmenin mümkün olduğunu söyleyerek zamanın sonundan kastın “Hilafet benden sonra 30 senedir sonra krallık (ملك) olur.” şeklindeki merfu’ haberlere dayanarak Nübüvvet halifeliğinin sonu olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹⁰

Görüldüğü gibi şarihler metinlerin ref’ ya da idrac gibi herhangi bir müdahaleye maruz kalmadığını düşündüğünden çelişkileri, uzak ta olsa tevil yoluna giderek halletmeye çalışmışlardır.

Sonuç olarak biz bu ifadelerin ravilerin anlayış ve yorumlarına ilaveten dönemin zaman tasavvurunun metne yansması olduğunu düşünmekteyiz.

6. Alametleri:

Kavmin alametinin ne olduğu konusunda metinlerde birbirinden farklı ifadeler bulunmaktadır.

a. Saçlarını Kazımaları ve Kısa Kollu Adam

- “Onların alameti saçlarını kazımalarıdır.” ifadesi Ebû Nadra kanalında¹⁰⁹¹ sekiz koldan ikisi olan Said b. Yezîd ile Süleymân et-Teymî’den gelmektedir. Enes b. Mâlik kanalında¹⁰⁹² ise sadece Katâde’den gelen bir kısım metinde bulunmaktadır. Sadece Taberânî’de yer alan bir isnad ile gelen Ebû

¹⁰⁸⁹ Aynî, a.g.e, XXIV, 86

¹⁰⁹⁰ Aynî, a.g.e, XXIV, 86

¹⁰⁹¹ Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482, II, 647, no: 1552; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8558; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 138, no: 6740

¹⁰⁹² İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

Sıddîk¹⁰⁹³ ve pek tanınmayan Ma'bed b. Sîrin¹⁰⁹⁴ kanallarında ise tüm metinlerinde vardır. Ebû Berze varyantında¹⁰⁹⁵ biri hariç¹⁰⁹⁶ tüm metinlerde bulunmaktadır. İfadenin, ilk dört tabakada tek kişiden gelen varyantta mechul bir ravi olan Şerîk b. Şihâb'a¹⁰⁹⁷ ait olması muhtemeldir.

Ebû Zer varyantında¹⁰⁹⁸ ise Şu'be vasıtasıyla Ebû İmrân ve Humeyd'den gelen metinlerde bulunmaktadır.

Sehl b. Huneyf varyantında¹⁰⁹⁹ ifade Avvâm b. Havşeb kanalından gelen iki tarikte bulunmaktadır. Hizâm b. İsmail kanalından gelen iki tarikte¹¹⁰⁰ ise Yüseyr'in Sehl'e Rasûlullah'ın onlar için bir alamet zikredip zikretmediğini sormakta, Sehl'de işittiklerini ziyade etmeden aktardığını söylemektedir. Varyantın diğer kanallarında ise böyle bir soru veya alamet zikredilmemektedir. Bu ifadenin Avvâm b. Havşeb'in bir tasarrufu ya da yanlış anlayış sonucunda metne dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

• “O kavmin alameti iki pazusu ya da kolunun birinde kadın memesi yahut öteye beriye gidip gelen bir et parçası gibi olan siyah bir adam, veya karagözlü (ادعج) bir adamdır.” ifadesi Ebû Seleme kanalında siyah bir adam¹¹⁰¹, adam¹¹⁰², veya karagözlü (ادعج) bir adam¹¹⁰³ şeklinde olup sadece beş koldan biri olan Zührî'den gelmektedir. Dahhâk b. Şurahbil'de de ifade¹¹⁰⁴ sadece Zührî'den gelmektedir.

¹⁰⁹³ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, V, 243, no: 5210

¹⁰⁹⁴ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 324; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 64, no: 11632; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1551; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 408, no: 1193

¹⁰⁹⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesâî, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

¹⁰⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198

¹⁰⁹⁷ Bk. s 65

¹⁰⁹⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; I, 61, no: 451; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571

¹⁰⁹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16019; Müslim, 12/Zekât, 160, (848), no: 2472

¹¹⁰⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 486, no: 16020; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 633, no: 1377

¹¹⁰¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakib, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no: 6163; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

¹¹⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; Buhârî, 88/İstîtâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550

¹¹⁰³ Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176; *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561

¹¹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Nesâî, *Hasâis*, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8561; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

• “Onların alameti pazusu olan fakat kolu (فأف) olmayan ve üzerinde beyaz kıllar bulunan pazusunda meme uçları gibi bir çıkıntısı bulunan bir adamdır.” Zeyd b. Vehb kanalında¹¹⁰⁵ ifade, sadece ref yapmakla tenkit edilen Abdumelik b. Ebi Süleymân’dan¹¹⁰⁶ gelmektedir. Ayrıca Abdumelik’ten Abdurrazzâk vasıtasıyla gelen metinlerde bu ifadenin, Rasûlullah’a mı (s) yoksa Ali b. Ebî Tâlib’e mi ait olduğu açık değildir.¹¹⁰⁷ Onların içinde Zü’s-Südeyye vardır¹¹⁰⁸ ifadesi ise Fadl b. Dikkîn’den gelen 4 metnin üçünde bulunmaktadır.

• “Alametleri kısa kollu bir adamdır.” ifadesi Ebû Meryem kanalında¹¹⁰⁹ bulunmaktadır.

• “Bu kavimlerin alameti onların içinde olan kısa kollu, kollarının birinde kadın memesi gibi bir şey olan kara bir adamdır.” ifadesi Ebû Kesîr kanalında¹¹¹⁰ İbn Mehdî ve Ali el-Cehmezî’den gelmektedir.

• “Onların içinde kısa kollu ve elinde siyah kıllar olan siyah bir adamdır.” ifadesi Târik b. Ziyâd¹¹¹¹ kanalında Fadl b. Dikkîn’den gelmektedir.

• “Onların alametleri onlardan olan kısa kollu ve elinde siyah kıllar olan siyah bir adamdır.” şeklindeki ifade Târik b. Ziyâd kanalında¹¹¹² Velîd b. Kâsım ve Mahled b. Yezîd’den gelmektedir.

• “Kısa kollu, elleri bir kadının göğsü gibi olan bir adam da onlardandır veya onların içindedir.” ifadesi Küleyb b. Şihâb kanalında¹¹¹³ bütün metinlerde bulunmaktadır.

¹¹⁰⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186; *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

¹¹⁰⁶ Bk. s 45

¹¹⁰⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, MA18650; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesâî, *Hasâis*, I, 191, no: 186; *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

¹¹⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898; Nesâî, *Hasâis*, I, 190, no: 185, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8570;

¹¹⁰⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165; İbn Hanbel, , *Müsned*, I, 151, no: 1302; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 296, no: 358

¹¹¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya’la, *Müsned*, I, 372, no: 478

¹¹¹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254

¹¹¹² İbn Hanbel, *Müsned*, I, 107, no: 848 I, 147, no: 1254; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesâî, *Hasâis*, I, 187, no: 181

¹¹¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 160, no: 1378, 1379, *Fedâil*, II, 714, no: 1223; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1356, II, 623, no: 1357; Bezzâr, *Müsned*, III, 93, no: 872; Nesâî, *Hasâis*, I, 189, no: 183, *Sünen-i Kübrâ*, V, 162, no: 8568; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 363, no: 472, I, 375, no: 482

• “İçlerinden Allah’ın yarattığı en menfur mahlûku kara bir adamdır ve ellerinden biri koyun memesi yahut meme başı gibidir.” ifadesi Ubeydullah b. Ebî Râfi¹¹¹⁴ kanalında Rasûlullah’a (s) nispet edilmemekte, Hz. Ali’nin sözü gibi nakledilmektedir.

Dikkat edilirse Zeyd b. Vehb ve Târik b. Ziyâd kanalında onun alamet olduğu açık değildir. Küleyb b. Şihâb ve Ubeydullah b. Ebî Râfi kanallarında ise alamet olarak zikredilmemektedir. Alamet olarak zikredilen Ebû Kesîr, inkıtâdan, Ebû Meryem kanalı ise isnadındaki ravilerden dolayı zayıftır.

Görüldüğü üzere metinlerde alametin ne olduğu konusunda birbiriyle çelişkili metinler bulunmaktadır. Bu ifadenin bulunduğu kanalların birçoğu ise isnad açısından sorunludur. Alametin kısa kollu adam olduğu ifadesinin, 12 varyantın ikisinin küçük bir kısmında bulunması ise şüphe doğurmaktadır.

Alametlerinin “saçlarını kazımaları” şeklindeki ifade ise, sadece 4 varyantın çok küçük bir kısmında bulunmakta olup içerisinde birçok problemi barındırmaktadır. Kanaatimizce bu ifade, ravilerin Haricîlerin o dönemki görüşlerinin metne yansıtması sonucu ortaya çıkmıştır.

Metinlerde alamet olarak zikredilen kısa kollu adam hakkında Ebû Meryem es-Sekafi¹¹¹⁵, şu açıklamayı yapmaktadır: O sakat adam fakir olduğundan mescidde bizimle beraberdi, gece ve gündüz onunla beraber otururduk. Kendisini fakirler içerisinde halkla birlikte Ali’nin (a.s.) sofrasında hazır bulunurken görmüş ve kendisine elbisemi giydirmiştim. Bu sakat adam elinde kadın memesi gibi bir şey, başında da meme çıkıntısı gibi bir çıkıntı bulunduğu ve üzerinde de samur bıyığı gibi kıllar olduğu için "küçük memeli Nâfi" diye anılırdı. Ebû Dâvud, halk arasında onun adının "Hurkûs" olduğunu söylemiştir.¹¹¹⁶

¹¹¹⁴ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 455, no: 775; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

¹¹¹⁵ Ebû Meryem es-Sekafi’nin ismi Kays’tır. İyâs b. Sabîh olduğu da söylenmiştir. Tabiinden olup Basra kadılığı yapan Ebû Meryem hakkında Nesâî, Zehebî, sika; İbn Hacer, mechul değerlendirmesinde bulunmuştur. Ali b. Ebî Tâlib’ten semai vardır. (Buhârî, *Târih-i Kebîr*, VII, 151; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, VII, 106; Zehebî, *Kâşif*, II, 459; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 672; *Tehzîb*, XII, 252

¹¹¹⁶ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1574), no: 4770

Zü'l-Huveysıra'nın ismi, Hurkûs b. Züheyr¹¹¹⁷ olup sahabidir.¹¹¹⁸ Zü's-Südeyye ile aynı kişi olup¹¹¹⁹ Temîm kabilesinin Benî Sa'd koluna mensuptur. Hurkûs, Hz. Osman'ın yönetiminden şikâyetçi olup 35 yılında Medine'ye giden 600'ü aşkın Basralıya öncülük yapmış Sıffin Savaşı'nda da Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Savaş sürerken hilafet meselesinin hakemlere havale edilerek çözülmesi için Hz. Ali'ye teklif götürüp bunda ısrar edenler arasında bulunan Hurkûs¹¹²⁰, meselenin hakemlere havale edilmesine rıza gösterdiği için Ali'yi günah işlemekle suçlamış ve Nehrevan'da onunla giriştikleri savaşa yaya birliklerinin kumandanı¹¹²¹ olarak katılarak, Abdullah b. Vehb er-Râsibî ile birlikte öldürülmüştür.¹¹²²

Wellhausen, Hurkûs b. Züheyr isimli bu Temîmi'nin hakikatte tamamen meçhul bir şahsiyet olduğunu, rivayetin de esâtiri bir kısza hüviyetinde bulunduğunu söylemiştir.¹¹²³

Hiz. Aişe, Abdullah b. Şeddâd ile konuşurken ona “Zimmîlerin Zü's-Südeyye Zü's-Südeyye (memeli, memeli) diye konuşup durdukları kulağıma gelen bu şey de neyin nesidir?” demiş. Abdullah da şöyle cevap vermişti; “Hz. Ali ile beraber ölümler arasında bulundum ve ben onu gördüm. Hz. Ali insanları çağırıyor ve onlara “Bunu tanıyor musunuz?” diye sordu. Gelenlerden birçoğu “Ben onu falan oğullarının mescidinde namaz kılarken gördüm”, “Ben onu falan oğullarının mescidinde namaz kılarken gördüm” diyorlardı. Onu, bunun dışında başka bir şekilde tanıtan kimse çıkmadı” dedi. Hiz. Aişe dedi ki: “İraklıların ileri sürdüğü üzere, onun başına geldiğinde Hz. Ali ne dedi?” Abdullah: “Ben onun ‘Allah ve Resûlü doğru söylemiş’ dediğini işittim” dedi. Bu defa Hiz. Aişe: “Ondan, bundan başka bir şey işittin mi?” diye sordu. O, “Vallahi hayır!” dedi. Bunun üzerine Hiz. Aişe: “Evet, Allah ve Resûlü doğru söylemiştir. Allah Ali'ye merhamet eylesin! Zira garibine giden her ne görse, ‘Allah ve Rasûlü doğru söylemiş’ demek onun âdetindendi.”¹¹²⁴ Iraklılar ise, onun

¹¹¹⁷ İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIII, 332; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XII, 292; Krş. Öz, Mustafa, “Hurkûs b. Züheyr” XVIII, 391, DİA, T.D.V. yay.: Nasır b. Süleymân, Zü'l-Huveysıra'nın Hurkûs olmadığı görüşündedir. Bk. Nâsır b. Süleymân, a.g.e, 249

¹¹¹⁸ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 411; İbn Abdilber el-İsti'âb'ında Hurkûs b. Züheyr'i zikretmemiştir.

¹¹¹⁹ İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIII, 332; Bk. Ebû Saîd el-Hudrî'nin ifadeleri için Abdürrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554

¹¹²⁰ Taberî, *Târih*, III, 113

¹¹²¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* I, 323; Zehebî, *Târih*, I, 479; Aynî, a.g.e., XV, 62

¹¹²² Öz, Mustafa, “Hurkûs b. Züheyr” XVIII, 391, DİA

¹¹²³ Hatiboğlu, a.g.e, 40

¹¹²⁴ Bunu destekleyen uzun bir haber için bkz: Ma'mer, Câmî', (Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 449, no: 20971.)

adına yalan düzme ve onun sözüne ilavelerde bulunma cihetine gitmişlerdir” dedi.¹¹²⁵ Görüldüğü gibi Hz. Aişe Zü’s-Südeyye ile alakalı rivayetlerin sağlam olmadığını söylemektedir.

Nâsır b. Süleymân ise Zü’s-Südeyye ile ilgili ifadelerin Hz. Ali’ye ait olup raviler tarafından yanlışlıkla ref’ edildiği görüşündedir.¹¹²⁶

Çoğu varyantta ismi belirtilmeyen görünüşü diğer insanlardan farklı olan Zü’l-Huveysıra yaşamış bir şahsiyet olup Hz. Ali’nin yanındayken taraf değiştirip Hâricîlerin reislerinden olmuştur. Sonuç olarak Zü’l-Huveysıra’nın kişiliği, metinlerin savaş ortamında nakledilmesi ve hükmen merfu’ anlayışını düşündüğümüzde ifadenin ref’ edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

7. Faaliyetleri:

Rivayetlerde onların icraatlarıyla alakalı sadece tek bir cümle bulunmaktadır.

a.Müslümanları¹¹²⁷ katleder, Putperestlere (Ehlü’l-Evsan)¹¹²⁸ dokunmazlar.

Bu ifade sadece Ebû Saîd varyantının İbn Ebî Nuaym kanalının Said b. Mesrûk kolunda bulunmaktadır. Burada Mu’tezile reisi Vâsıl b. Atâ’nın, Hâricîlerin elinden kurtulmak için kendini muhalif bir müslüman olarak değil de müşrik bir tacir şeklinde tanıttığı haberi¹¹²⁹ hatırlamak, onların anlayışını ve yukarıdaki cümleyle uyumunu görmek açısından önemlidir.

Kanaatimizce 12 varyanttan, 1’inde yer alıp sadece Said’den gelen bu ifade dönemin Hâricîlerini tasvir eden bir ifade olup Hz. Peygamber’e ait değildir. Bu cümlelerin Saîd’in kendi görüşü olması muhtemeldir.

¹¹²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I. 86–7.

¹¹²⁶ Nâsır, a.g.e, 307 ve 401

¹¹²⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehâdisü’l-Enbiya*, 6, no: 3344; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesai, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564

¹¹²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehâdisü’l-Enbiya*, 6, no: 3344; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesai, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564

¹¹²⁹ Bk. Hatiboğlu, a.g.e, s. 39

8. Yapılması Gerekenler:

Rivayetlerde onlara nasıl davranılmasına ilişkin ifadeler genel olarak birbiriyle örtüşür mahiyettedir.

a. Ne mutlu onları öldüren ve onlar tarafından öldürülenlere!

Onların öldürülmesine dair ifadeler farklılık arz etmektedir;

- “Onlara yetişirsem, onları Ad kavminin öldürülüğü gibi öldüreceğim.”

Ebû Saîd varyantının sadece İbn Ebî Nuaym kanalında¹¹³⁰ bulunan bu ifade Umare b. Ka’kaa kolunda Semud¹¹³¹ kavmi şeklindedir. Umâre’nin şüphe ederek naklettiği bu ifade ondan sadece Cerîr b. Abdülhumeyd vasıtasıyla gelmektedir.

Rasûlullah, rivayette tavsif edilen kişiyi öldürmek isteyen kişilere izin vermemekte ancak yetişirsem onları Ad kavmi gibi öldürürüm demektedir. İşte burada sorulması gereken, madem öldürülmesi gerekiyor, o halde Rasûlullah neyi ve niçin bekliyor? Niye ümmetini büyük bir beladan kurtarıp onu öldürtmüyor? İbn Ebî Nuaym’ın güçlü bir ravi olmadığını ve hiçbir varyantta böyle bir ifadenin bulunmadığını dikkate alırsak metnin ref’ edildiğini veya manen rivayet sonucu değişime uğradığını söyleyebiliriz.

- “Onları öldürün.” ifadesi sadece mechul bir ravi olan Şeddâd b. İmrân’dan¹¹³² gelmektedir.

- “Onları öldürenlere ve onlar tarafından öldürülenlere ne mutlu!”

Bu ifade Enes b. Mâlik kanalında¹¹³³ sadece Evzâi vasıtasıyla Katâde’den, ve Abdülazîz b. Suheyb’den gelen tek bir metinde bulunmaktadır. Abdülazîz’den gelen isnaddaki Mübarek b. Fudâle zayıf bir ravi olup ref’, tedlis ve tesviye yapmakla tavsif edilmiştir.¹¹³⁴

¹¹³⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 296, no: 2234; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 156, no: 18676; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, *Ehadisu’l-Enbiya*, 6, no: 3344; Müslim, *Zekât*, 143, no: 2451; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâi, *Zekât*, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, *Sünen-i Kübrâ*, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564

¹¹³¹ Buhârî, 64/Megâzî, 62, (356), no: 4351; Müslim, 12/Zekât, 144, (846), no: 2452, 12/Zekât, 145, (846), no: 2453; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

¹¹³² Bk. s 34

¹¹³³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VII, 14, no: 3908; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

¹¹³⁴ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 277; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 27, 28

Zayıf bir isnadı olan Ebû Meryem kanalında¹¹³⁵ ise ifade sadece Nuaym b. Hakîm'den gelmektedir.

- “Görüldüğünde veya mülaki olunduğunda öldürülmesi gerekir.” ifadesi Enes b. Mâlik'ten, Ma'mer-Katâde isnadıyla gelen metinlerde¹¹³⁶ bulunmaktadır. Bu ifade Enes b. Mâlik'in görüşünün ref' edilmesi sonucu meydana gelebileceği gibi sonraki ravilerin görüşü de olabilir. Ebû Berze varyantındaki¹¹³⁷ ifade biri hariç¹¹³⁸ tüm metinlerde bulunmaktadır. Bu ifadenin mechul bir ravi olan Şerîk b. Şihâb'tan¹¹³⁹ kaynaklanması muhtemeldir.

- “Onlar ile karşılaşıldığında öldürülmeleri gerekir ve onları öldürenlere ecir vardır.”¹¹⁴⁰ ifadesi İbn Mes'ud varyantının üç kanalından biri olan Zir b. Hubeyş'ten gelen metinlerin büyük çoğunluğunda mevcuttur. Bu isnadların kilit ravilerinden olan ve Ali taraftarı Zirr b. Hubeyş ile tenkit edilen Âsım b. Behdele¹¹⁴¹ veya Ebû Bekir b. Ayyâs'ın ifadeyi ref' ederek nakletmeleri muhtemeldir.

- “Onları öldüren sevap alır ve onların görüldükleri yerde öldürülmeleri gerekir.” ifadesi Ebû Bekre'den¹¹⁴² gelip sadece Müslim b. Ebî Bekre kanalında yer almaktadır. Bu kanal tenkit edilen bir ravi olan Osman eş-Şahhâm'dan¹¹⁴³ gelmektedir.

- “Onları idrak eden öldürsün veya onlar ile savaşsın, onları öldürenlere Kıyamet Günü'nde ecir vardır.” cümlesi Ali b. Ebî Talib varyantının Süveyd b. Gafele kanalında¹¹⁴⁴ Şemr b. Atıyye ile A'meş'ten gelen birçok metinde bulunmaktadır.

¹¹³⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 151, no: 1302; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 296, no: 358

¹¹³⁶ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 175; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1573), no: 4766; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 645, no: 1548, 1549

¹¹³⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Nesai, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

¹¹³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198

¹¹³⁹ Bk. s 65

¹¹⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37883; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 404, no: 3831; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 277, no: 5402

¹¹⁴¹ Suiçmez, a.g.e, 295

¹¹⁴² İbn Hanbel, *Müsned*, V, 36, no: 20398, V, 44, no: 20464; Hâris, *Müsned*, II, 714, no: 704; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1519, 1521; Hâkim, *Müstedrek*, II, 159, no: 2645

¹¹⁴³ Bk. s 71

¹¹⁴⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438), no: 5057, 88/İstitabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1486, II, 624, no: 1487, II, 624, no: 1489; Nesai, Muharebe,

• “Her müslümanın onlarla savaşması gereklidir.” ifadesi Süveyd b. Gafele’den sadece Ebû Kays el-Evdî¹¹⁴⁵ aracılığıyla gelmektedir.

• “Onları nerede görürseniz öldürünüz ve öldürenlere Kıyamet Günü’nde ecir vardır.” ifadesi Zeyd b. Vehb kanalında¹¹⁴⁶ sadece A’miş’ten gelmektedir.

• “Onlardan bir grup çıktıkça köklerinin kazınmasını hak eder.” ifadesi sadece İbn Ömer varyantının Nâfi kanalında mevcuttur.

Birbirine benzeyen bu ifadeler 6 varyantın ufak bir kısmında bulunmakta olup isnad ve metin açısından bazı sıkıntıları vardır. Kanaatimiz, gerek Hz. Ali’nin savaşta teşvik için söylediği sözler¹¹⁴⁷, gerekse İbn Ömer’in “Harûrîler ile savaşmak müslümanlar üzerine bir hak ve görevdir.”¹¹⁴⁸ şeklindeki görüşü ve dönemin Haricî anlayışı sonucunda ifade, tabii nesli tarafından ref’ edilmiştir.

b. Allah’a en yakın grup onları öldürecek.

Cümlede geçen iki gruptan kastın Hz. Ali ile Muaviye olduğu, Hâricîleri öldürenlerin ise Ali taraftarları olduğu söylenmiştir.¹¹⁴⁹

Bu ifadenin değişik versiyonlarını şu şekilde maddeleyebiliriz:

• “O iki taifenin Allah’a en yakın olanı onları öldürecek.” (يقتلهم أقرب الطائفتين) ifadesi zayıf bir ravi olan Dahhâk kanalında¹¹⁵⁰ Habîb b. Ebî Sâbit ile Zührî’den gelen birer metinde bulunmaktadır. Zührî’deki metin aynı isnad ve metin ile Ebû Seleme’den de gelmektedir.

Ebû Nadra kanalında¹¹⁵¹ ise Saîd b. İyâs’dan gelen biri dışında bütün metinlerde bulunmaktadır. Biz bu ifadenin Ebû Nadra’ya ait olduğunu

26, no: 4107, *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu’cemu’s-Sağîr*, II, 213, no: 1049

¹¹⁴⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 156, no: 1345; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 621, no: 1479, II, 627, no: 1490; Bezzâr, *Müsned*, II, 187, no: 566; Nesai, *Hasâis*, I, 185, I, 186, no: 179, I, 187, no: 180, *Sünen-i Kübrâ*, V, 161, no: 8564, V, 161, no: 8565

¹¹⁴⁶ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579

¹¹⁴⁷ Bk. Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 149, MA18652; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 83, no: 626; Müslim, *Zekât*, 155, M2465,

¹¹⁴⁸ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 639, no: 1527

¹¹⁴⁹ Nevevî, a.g.e, VII, 166

¹¹⁵⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 65, no: 11639; Müslim, 16/Nikâh, 153, (913), no: 2461

¹¹⁵¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 287, no: 2165; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 151, no: 18658; Humeydî, *Müsned*, II, 330, no: 749; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 345, no: 2972; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 25, no: 11212, III, 32, no: 11293, III, 45, no: 11434, III, 48, no: 11466, III, 64, no: 11629, III, 79, no: 11767,

düşünmekteyiz. Rivayeti Süleymân et-Teymî'den naklettiğini söylediğimiz Ebû Osman kanalında da aynı ifade bulunmaktadır.¹¹⁵² Enes b. Mâlik varyantında¹¹⁵³ ise sadece Evzâi'den gelen metinlerdedir.

- “*Hakka en yakın olan insanlar onlarla savaşırlar.*” (يقاتلهم أقرب الناس إلى الحق)

Dahhâk kanalında Habîb b. Ebî Sâbit'ten gelen bir metindedir.¹¹⁵⁴

Ebû Nadra kanalının Saîd b. Yezîd ve Süleymân et-Teymî kanalının İbn Ebî Adî kolundaki metinlerde, Ebû Saîd el-Hudrî Hâricileri kastederek “Onları siz öldürdünüz Ey Iraklılar! (وَأَنْتُمْ قَتَلْتُمُوهُمْ يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ)¹¹⁵⁵ demektedir. Ayrıca Ebû Saîd, Hâricîlerle savaşın Müşrikler ile savaşmaktan daha sevimli¹¹⁵⁶ olduğu görüşündedir.

Kavmi, kimin öldüreceği ile ilgili bilgiler 12 varyanttan sadece savaşa bizzat katılan Ebû Saîd'den gelip sadece üç kanalda yer alması dikkat çekicidir. Ebû Saîd'in onlar hakkındaki görüşü, dönemin tartışmaları ve ravilerin Hâricî karşıtı olduğunu göz önüne aldığımızda metnin ref' edildiğini söyleyebiliriz.

D. RİVAYETİN DELALETİ

Bu başlık altında yukarıdaki incelemelerimiz ışığında rivayetin kimlere ve hangi zamana yönelik olduğuna ilişkin değerlendirmelerde bulunacağız.

a. Rivayetin Delalet Ettiği Kişiler:

III, 95, no: 11925, III, 97, no: 11940; Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457, 150, no: 2458, 151, no: 2459, 152, no: 2460; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 12, (1066), no: 4667; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482, II, 635, no: 1514, II, 647, no: 1552; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 144, no: 8511, V, 158, no: 8554, 8555, 8556, 8557, 8558; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 307, no: 1036, II, 441, no: 1246, II, 499, no: 1345; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 129, no: 6735, XV, 138, no: 6740; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, VII, 335, no: 7659

¹¹⁵² Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 634, no: 1511

¹¹⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 224, no: 13362; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 426, no: 3117; Hâkim, *Müstedrek*, II, 161, no: 2649, 2650

¹¹⁵⁴ Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, V, 158, no: 8559

¹¹⁵⁵ Müslim, 12/Zekât, 149, (847), no: 2457; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1482, II, 647, no: 1552

¹¹⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37886

Öncelikle belirtmeliyiz ki Mârîka rivayetinin hiçbir metninde Hâricî, Harûrî vb. herhangi bir ifade Hz. Peygamber'in sözü olarak yer almamaktadır. Sadece Zeyd b. Vehb kanalında “Hârice”den¹¹⁵⁷ söz edilmektedir.

Metnin Hâricîler ile ilişkisi bazı varyantlarda sahabe tarafından kurulmaktadır. Şimdi bunlarla ilgili tahlil ve değerlendirmelerimize geçelim;

Ebû Saîd varyantında:

- Ebû Said, “Harûrîye'nin ne olduğunu bilmiyorum, fakat Rasûlullah'ı şöyle derken işittim.” diyerek rivayeti nakletmektedir.¹¹⁵⁸

Bu ifade Ebû Seleme kanalının 5 kolundan ikisinin bir kısmında bulunmaktadır. Aynı metinler Atâ b. Yesar'dan¹¹⁵⁹ da gelmektedir.

- Harûrîler ile ilgili soruya Ebû Saîd, cevap vermeden direkt rivayeti nakletmektedir.¹¹⁶⁰

Bu ifade Ebû Seleme kanalının Muhammed b. Amr'dan gelen iki metninde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi ilk iki madde de Ebû Saîd el-Hudrî, rivayet ile Harûrîler arasında açık bir ilişki kurmamaktadır.

- Harûrîler hakkındaki soruya Ebû Saîd, “Evet işittim.” diyerek rivayeti nakletmektedir.¹¹⁶¹

Muhammed b. Amr'dan gelen metinlerin sadece birinde yer alan bu ifadenin ravilerin yorumu sonucu metne dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Seleme kanalının Zührî kolunda Ebû Saîd, Temimli şahsın, Hz. Ali ile Nehrevan Ehli arasındaki savaşta öldürülenler arasında bulunduğunu ve onu gördüğünü söylemiştir.¹¹⁶² Zayıf bir isnada sahip olan Ubeydullah b. Abdullah

¹¹⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 626, no: 1493; Bezzâr, *Müsned*, II, 196, no: 580; Nesâî, *Hasâis*, I, 190, no: 185, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8570;

¹¹⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

¹¹⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, VII, 560, no: 37920; Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

¹¹⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309; İbn Mâce, *Sünne*, 12, (2486), no:169

¹¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, no: 37909;

¹¹⁶² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesâî, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560; V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

kanalında da Ebû Saîd, Hz. Ali'nin onu savaş sonunda aradığını ve bulduğunu ifade etmiştir.

Yukarıdaki veriler ışığında açık olmamakla beraber Ebû Saîd'in metinle Haricîler arasında ilişki kurduğunu söyleyebiliriz.

Ali b. Ebî Tâlib varyantında;

- “Şüphesiz ki bu kavmin onlar (Nehrevan Ehli) mı yoksa başka kimseler mi olduğunu bilmiyorum.”¹¹⁶³ ifadesi Zeyd b. Vehb kanalında Mûsa b. Kays'tan gelmektedir.

- “Muhakkak ki ben onların ancak bu kavim olduğunu düşünüyorum.”¹¹⁶⁴ ifadesi Zeyd b. Vehb kanalında A'meş'ten gelmektedir.

- “Allah'a yemin ederim ki ben onların bu kavim olacaklarını ümit ediyorum. Çünkü onlar dökülmesi haram olan kanı döktüler, halkın meradaki hayvanlarını gasp ettiler.”¹¹⁶⁵ ifadesi Zeyd b. Vehb kanalında Abdurrazzâk vasıtasıyla Seleme b. Küheyl'den gelmektedir.

- “Ben onların sıfatlarını bu adamlarda görüyorum.” ifadesi Ubeydullah b. Ebî Râfi kanalında¹¹⁶⁶ bulunmaktadır.

Ebû Kesîr¹¹⁶⁷ ve Târik b. Ziyad¹¹⁶⁸ kanallarında rivayeti, Hz. Ali'nin savaş esnasında nakletmesi ve sonunda kısa kollu adamı bulduğuna ilişkin ifadeler, metnin Hâricilere delalet ettiği görüşünde olduğunu düşündürmektedir.

Süveyd b. Gafele kanalındaki “Eğer size kendimden ya da sizinle benim aramda olan bir şey anlatırsam, muhakkak ki ben savaşan bir adamım ve harpte bir hiledir. Rasûlullah'tan bir şey haber verdiğimde and olsun ki, gökten düşmem, bana Peygamber'in dilinden yalan söylememden daha sevimlidir.”¹¹⁶⁹ ifadesinin Hz. Ali'nin metin ile Hâricîler arasında ilişki kurduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz.

¹¹⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 555, no: 37898

¹¹⁶⁴ Bezzâr, *Müsned*, II, 195, no: 579

¹¹⁶⁵ Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Bezzâr, *Müsned*, II, 197, no: 581; Nesai, *Hasâis*, I, 191, no: 186; *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

¹¹⁶⁶ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

¹¹⁶⁷ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 372, no: 478

¹¹⁶⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesai, *Hasâis*, I, 187, no: 181

¹¹⁶⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 168; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; İbn Cad, *Müsned*, I, 380, no: 2595; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 131, no: 1086; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292), no: 3611, 88/İstitabetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Müslim, Zekât, 154, no: 2462; Ebû Dâvud, 39/Sünne,

İbn Ömer varyantında rivayet, Muhammed b. Zeyd'den gelen tariklere göre Harûrîlerden¹¹⁷⁰ bahsederken nakledilmiştir. Nâfi kanalında bulunmayan bu ifade, İbn Ömer'in metni Harûrîler'den bahsederken nakletmesi ikisi arasında bir ilişki kurduğunu göstermektedir.

İbn Mes'ud varyantının zayıf bir kanalı¹¹⁷¹ olan Amr b. Seleme, metinlerin akabinde¹¹⁷² o topluluğun çoğunun Nehrevan Günü Hâricîler ile beraber savaştığını gördüğünü söylemiştir.

Görüldüğü gibi metnin Harûrîler ile ilişkisi 12 varyanttan sadece 4'ünde kurulmaktadır. İbn Mes'ud varyantında ilişki tabiinden olan Amr b. Seleme tarafından kurulmaktadır. Diğer sahabiler ise savaşa katılan Hz. Ali ile Ebû Saîd el-Hudrî ile Hâricîler ile savaşmayı gerekli gören¹¹⁷³ İbn Ömer'dir. 9 varyantta ise böyle bir ilişki kurulmamaktadır.

Muhtemelen sahabîlerin kurduğu bu ilişkinin etkisiyle rivayeti, Mâlik¹¹⁷⁴ “باب ما جاء في الحرورية”¹¹⁷⁵, İbn Abdurrazzâk b. Hemmâm¹¹⁷⁵ “باب ما ذكر في الخوارج وما في لزوم الجماعة من الفضل”, Buhârî¹¹⁷⁷ “باب قتل الخوارج والملحدین بعد إقامة الحجة”, Müslim¹¹⁷⁸ “باب ما ذكر في الخوارج”, Ebû Şeybe¹¹⁷⁶ “باب ما ذكر في الخوارج”, Ebû Dâvud¹¹⁷⁹ “باب في قتال الخوارج”, İbn Mâce¹¹⁸⁰ ise “باب في ذكر الخوارج” şeklinde Hâricîler ile ilgili başlıklar altında vermiştir.

Şeyh Sâlimî rivayetin delaleti hakkında şunları söylemektedir: “Bu hadis bize göre kötü âlimler ve ameli Allah'ın kitabı ve Resûlünün sünnetine aykırı olan herkes

27–28, (1572), no: 4767; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1487, 1489, II, 625, 1491; Nesâî, *Hasâis*, I, 185, no: 178, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8563; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 136, no: 6739; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 213, no: 1049

¹¹⁷⁰ Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6932; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 362, no: 13349

¹¹⁷¹ Bk. s 69

¹¹⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37890; Dârimî, *Sünen*, I, 79, no: 204

¹¹⁷³ Bk. Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 639, no: 1527

¹¹⁷⁴ Mâlik, *Muvatta*, Şeybânî rivayeti, *Siyer*, 2, III, 318; Yahyâ rivayetinde metin Kur'an başlığı altında verilmiştir. Mâlik, Yahyâ rivayeti *Muvatta*, Kur'an, 3, I, 204,

¹¹⁷⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649

¹¹⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553–554, no: 37881

¹¹⁷⁷ Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930, 6931

¹¹⁷⁸ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449

¹¹⁷⁹ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764, 4765

¹¹⁸⁰ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168

hakkındadır. Hadisi ibadet konusunda hakka muhalefet eden herkese hamletmek daha açıktır.”¹¹⁸¹

Şebîb b. Atıyye el-Ummânî ise Muhammed ümmetinden çıkanın (المارق), onun sünnetini terk edip, cemaatinden çıkan, emrine itaat etmeyen ve nehiylerinden kaçınmayan, yolunu takip etmeyen kişiler olduğu görüşündedir.¹¹⁸²

Sâlimî, rivayetin büyük günah sahiplerinin müşrik olduğunu söyleyip Ezârika ve Sufriyye’den olan Gulât-ı Hâricîler’e hamlinin mümkün olduğunu söylemektedir.¹¹⁸³

Nâsır b. Süleymân rivayetin ehl-i ilim ve şarihler tarafından Hâricîlere hamlinin sebebi olarak, Hâricîlerin muhaliflerine ve müşriklere karşı olan muameleleri (تعامل) olduğunu söylemektedir.¹¹⁸⁴

Kanaatimizce Mârika rivayeti bir önceki bölümde de söylediğimiz gibi tarihsel bağlamı göz önüne aldığımızda Temimli şahıs ve arkadaşlarına yönelik olarak îrad edilmiştir.

b. Rivayetin Delâlet Ettiği Zaman:

Bu bölümde rivayetin geleceğe yönelik bir haber mi yoksa durum tasviri şeklinde şimdiki zamanı gösteren bir tespit mi olduğunu araştıracağız.

Ebû Saîd varyantında:

- *Şimdiki zaman*: Ebû Seleme ve Dahhâk kanalının Zühri’den¹¹⁸⁵ gelen metinleri Temîmî’nin ashabına¹¹⁸⁶ yönelik olup şimdiki zamanı göstermektedir.

¹¹⁸¹ Nâsır, a.g.e, 256

¹¹⁸² Nâsır, a.g.e, 256

¹¹⁸³ Nâsır, a.g.e, 257

¹¹⁸⁴ Nâsır, a.g.e, 257

¹¹⁸⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520) no:6163; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesai, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

¹¹⁸⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 562, no: 37932; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 56, no: 11554; Buhârî, 61/Menakıb, 25, (292) no: 3610; 78/Edeb, 95, (520)

Mechûl bir ravi olan Şeddâd b. İmran'dan gelen metinler de yaşanmış bir olayı anlatmakta olup bağlamı diğerlerinden çok farklıdır.

- *Gelecek ya da şimdiki zaman*: Ebû Seleme ve Atâ b. Yesar¹¹⁸⁷ kanalında Muhammed b. İbrâhim ile Muhammed b. Amr'dan gelen metinler¹¹⁸⁸ bağlamsız nakledildikleri için delaleti açık değildir. Ebû Nadra, Enes b. Mâlik ve Ebû Osman en-Nehdî, Ma'bed b. Sîrin, İbn Zübeyr, Ebû Sıddîk ve Yezîd el-Fakîr kanallarının da delaletleri açık değildir.

- *Gelecek zaman*: Ebû Seleme ve Atâ b. Yesâr kanalının Abdullah b. Dinâr'dan gelen tariki¹¹⁸⁹ “من بعدكم” ifadesini içermekte olup zayıf bir isnada sahiptir. Bu ilavenin zayıf bir ravi olan Mûsa b. Ubeyde'nin¹¹⁹⁰ tasarrufundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Esved b. Alâ'dan gelen metin ise “يوشك” ifadesinden dolayı geleceğe delalet etmektedir. Bu kelimenin ravilerin mana ile rivayetleri sonucu metne dâhil olduğunu düşünmekteyiz. Ubeydullah kanalı ise “س” harfinden dolayı gelecek zaman ifade etmekte olup zayıf ve Şii bir ravi olan Eclah'tan¹¹⁹¹ gelmektedir.

Güçlü bir ravi olmayan Abdurrahman b. Ebî Nuaym kanalında “يخرج” kelimesinin başında Umâre b. Ka'kaa'dan¹¹⁹² gelen çoğu metinde gelecek zamana açıkça delalet eden “س” harfi bulunmaktadır. Bu ifade, metnin ileriye yönelik bir haber olduğunu düşünen Umâre b. Ka'kaa'nın bir tasarrufu olabilir.

Mârîka rivayetinin tarihsel bağlamını dikkate aldığımızda yukarıdaki veriler ışığında Ebû Saîd varyantının şimdiki zamana delalet ettiğini söyleyebiliriz.

Ali b. Ebî Tâlib varyantında:

no:6163; 88/İstîtâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933; Müslim, 12/Zekât, 148, (846), no: 2456; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 646, no: 1550; Nesai, *Hasâis*, I, 181, no: 175, I, 183, no: 176, *Sünen-i Kübrâ*, V, 159, no: 8560, V, 159, no: 8561, VI, 355, no: 11220; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 140, no: 6741; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 59, no: 1803

¹¹⁸⁷ Buhârî, 88/İstîtâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6931; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no:2455

¹¹⁸⁸ Mâlik, 4/Kur'ân, (I/204) no: 478; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 557, no: 37909; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 33, no: 11309, III, 60, no: 11596; Buhârî, 66/*Fedâilu'l-Kur'ân*, 36, (438) no:5058; Müslim, 12/Zekât, 147, (845), no: 2455; İbn Mâce, *Sünne*, 12, (2486), no:169; Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8089; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 132, no:6737

¹¹⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37920

¹¹⁹⁰ Bk. s 12

¹¹⁹¹ Bk. s 20

¹¹⁹² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4, no: 11021; Müslim, 12/Zekât, 145, (846), no: 2453, 12/Zekât, 146,(846), no; 2454; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 205, no: 25

• *Gelecek Zaman*: Süveyd b. Gafele kanalında gelecek zaman ifade eden “س”¹¹⁹³ ifadesi sadece A’meş’ten gelen bazı metinlerde bulunmaktadır. Diğer metinlerin ise delaleti açık değildir.

Zayıf bir isnada sahip olan Târik b. Ziyâd kanalının tüm tarikleri gelecek zamana delalet eden “س”¹¹⁹⁴ harfini içermektedir.

Ubeydullah b. Ebî Râfi kanalında metin, Hz. Ali’nin sözü gibi nakledilmiştir. Hz. Ali’nin rivayeti gelecek zamana delalet eder şekilde anladığını söyleyebiliriz.¹¹⁹⁵

• *Şimdiki ya da Gelecek Zaman*: Zeyd b. Vehb kanalının delaleti açık değildir.¹¹⁹⁶ Sadece Nesâi vasıtasıyla Abdurrazzâk’tan gelen iki metinde “س”¹¹⁹⁷ harfi bulunmaktadır. Kanaatimizce bu ilave Abbas b. Abdü’l-Azîm veya Nesâi’nin mana ile rivayetinden kaynaklanmaktadır.

Küleyb b. Şihâb¹¹⁹⁸, Hâris b. Abdullah¹¹⁹⁹, Ebû Meryem¹²⁰⁰ ve Ebû Kesîr¹²⁰¹ kanallarının delaleti açık değildir.

Sonuç olarak Hz. Ali varyantının delaletinin açık olmadığını söyleyebiliriz.

Câbir b. Abdullah varyantının iki tarik dışındaki bütün metinlerinde¹²⁰² rivayet, Temimli kişi ve arkadaşlarıyla alakalı ve o kişilerin tasviri şeklinde olup

¹¹⁹³ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 157, no: 18677; Buhârî, 88/İstîtabetü’l-Mürteddin, 6, (578), no: 6930; Müslim, *Zekât*, 154, no: 2462; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 624, no: 1489; Taberânî, *Mu’cemu’s-Sağîr*, II, 213, no: 1049

¹¹⁹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 147, no: 1254, I, 107, no: 848; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 628, no: 1498; Nesai, *Hasâis*, I, 187, no: 181

¹¹⁹⁵ Müslim, 12/Zekât, 157, (848), no: 2468; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 455, no: 775; Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 160, no: 8562, *Hasâis*, I, 184, no: 177; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 387, no: 6939

¹¹⁹⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 147, no: 18650; İbn Ebî Şeybe, VII, 555, no: 37898; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 91, no: 706; Müslim, 12/Zekât, 156, (106), no: 2467; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1574), no: 4768; Bezzâr, *Müsned*, II, 196, no: 580, I, 197, no: 581; Nesai, *Hasâis*, I, 190, no: 185, *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8570;

¹¹⁹⁷ Nesai, *Hasâis*, I, 191, no: 186; *Sünen-i Kübrâ*, V, 163, no: 8571

¹¹⁹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 160, no: 1378, 1379, *Fedâil*, II, 714, no: 1223; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 622, no: 1356, II, 623, no: 1357; Bezzâr, *Müsned*, III, 93, no: 872; Nesai, *Hasâis*, I, 189, no: 183, *Sünen-i Kübrâ*, V, 162, no: 8568; Ebû Ya’la, *Müsned*, I, 363, no: 472, I, 375, no: 482

¹¹⁹⁹ Bezzâr, *Müsned*, III, 89, no: 865

¹²⁰⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 24, no: 165; İbn Hanbel, *Fedâilu’s-Sahâbe*, II, 705, no: 1205, *Müsned*, I, 151, no: 1302; Ebû Ya’la, *Müsned*, I, 296, no: 358

¹²⁰¹ Humeydî, *Müsned*, I, 31, no: 59; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 88, no: 672; Ebû Ya’la, *Müsned*, I, 372, no: 478

¹²⁰² Humeydî, *Müsned*, II, 534, no: 1271; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 322, no: 2902; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 353, no: 14846; III, 354, no: 14861, 14862; Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, I, 270, no: 774; Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 172; İbn Cârud, *Müntekâ*, I, 272, no: 1083; Nesai, *Sünen-i Kübrâ*, V, 31, no: 8087, 8088; İbn Cârud, *Müntekâ*, I, 272, no: 1083; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, IX, 34, no: 9060

şimdiki zamana delalet etmektedir. Zeyd b. Habbâb vasıtasıyla Kurre b. Hâlid'den gelen iki metin¹²⁰³ ise bağlamdan kopuk olduğundan delaletleri açık değildir.

Zayıf bir isnada sahip olan **Abdullah b. Amr** varyantı gelecek zamana delalet eden “س”¹²⁰⁴ harfini muhtevidir.

Ebû Berze varyantı, olaydaki siyahî adamın Ebû Dâvud'dan gelen metinlere göre ileride çıkacak kavimden olduğunu¹²⁰⁵, Yûnus ve Affân'a göre ikisinin aynı yolda olduğunu¹²⁰⁶ ifade etmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin bir tarikinde¹²⁰⁷ ise arada benzetme bulunmaksızın bir kavimden bahsedilmektedir. Gelecek zaman ifade eden bu varyanttaki değişimin mechul bir ravi olan Şerîk b. Şihâb'tan¹²⁰⁸ kaynaklanabileceğini düşünmekteyiz.

Ebû Bekre varyantının Bilal b. Baktar kanalı ganimet dağıtımı esnasında yaşanan olayın ve kişilerin tasviri şeklinde olup şimdiki zamana yöneliktir. Müslim b. Ebî Bekre kanalındaki metinler ise Dahhâk kanalı hariç gelecek zaman ifade eden “س” harfini içermektedir. İsnad açısından daha güçlü olan Müslim b. Ebî Bekre kanalı bağlamsız rivayet edilmesi sebebiyle anlam kaymasına uğramaya daha açıktır.

Bilal b. Baktar kanalı ise zayıf bir isnada¹²⁰⁹ sahip olmasına rağmen diğer birçok sahih tarike benzemektedir ve bağlam yönünden de aynı içeriğe sahiptir.

İsnadın her zaman metnin doğru naklini gerektirmediği gerçeğinden hareketle biz Bilal'dan gelen metni Ebû Bekre'nin orijinal ifadesini daha çok içerdiğini düşünmekteyiz. Bu sebeplerden dolayı Ebû Bekre varyantının şimdiki zamana delalet ettiğini düşünmekteyiz.

Ebû Zer varyantında “سيكون بعدي”¹²¹⁰ veya “من بعدي”¹²¹¹ ifadeleri sadece Humeyd b. Hilal'den, Süleymân b. Muğire vasıtasıyla gelen metinlerdedir.¹²¹²

¹²⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145 no: 30196; VII, 559, no: 37918

¹²⁰⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 376, no: 20790; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 198, no: 6871, II, 219, no: 7038; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 631, no: 1504; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 533, no: 8497

¹²⁰⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 124, no: 923; Nesai, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4108; *Sünen-i Kübrâ*, II, 312, no: 3566

¹²⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 559, no: 37917; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 421, no: 19798, IV, 424, no: 19821; Hâkim, *Müstedrek*, II, 160, no: 2647

¹²⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 145, no: 30198;

¹²⁰⁸ Bk. s 65

¹²⁰⁹ Şuayb Arnavut bu isnadı sahih li-gayrihi olarak görmektedir. (İbn Hanbel, *Müsned*, V, 42, no: 20451

¹²¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

¹²¹¹ Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

Kanaatimizce bu ifadeleri Süleymân b. Muğîre mana ile rivayet sonucu metne dâhil etmiştir. Şube vasıtasıyla Humeyd b. Hilal'den gelen metinler¹²¹³ ile Ebû İmrân kanalıyla gelen mevkuf haberin¹²¹⁴ delaleti ise açık olmadığından varyant hakkında açık konuşamamaktayız.

Ebû Saîd, Câbir b. Abdullah ve Ebû Bekre şimdiki, Ebû Berze, İbn Ömer ve Abdullah b. Amr varyantları ise gelecek zamana delalet etmektedir. Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Zer, İbn Mes'ud, İbn Abbâs, Sehl b. Huneyf ve Ukbe b. Âmir varyantlarının ise delaletleri açık değildir.

Sonuç olarak Mârîka rivayetinin tarihsel bağlamını dikkate aldığımızda şimdiki zamana delalet ettiğini söyleyebiliriz.

DEĞERLENDİRME:

Kanaatimizi belirtmeden önce rivayet hakkındaki bazı değerlendirmeleri nakletmek istiyoruz.

Mezhepler tarihi alanında Hâricîlerle ilgili yapılan bir çalışmada rivayet hakkında şunlar söylenmektedir:

“Hâricîlerle ilgili olduğu söylenen, hadis kitaplarını bir hayli meşgul eden ve birçok sahabe tarafından rivayet edilen Murûk (Mârîka) hadisi sahihtir. Ancak bu hadis Hâricîler için söylenmemiştir. Hadisin başlarına ve son kısımlarına ilaveler yapılmıştır. İçinde “Hâricî” ismi bile geçmemektedir. Ancak Hâricîlerin tavırları bu hadislerle örtüştüğü için Hâricî hareketin zuhurundan sonra onlar hakkında söylendiği zannedilmiştir. Rivayet aslında Hz. Peygamber'in geleceğe dair bir tahminidir.”¹²¹⁵

Sayın Hatiboğlu ise rivayet hakkındaki kanaatini şöyle izhar etmektedir:

“İslamın hemen her devresinde kendilerinden bahsedilecek olan bu kimseler hakkında Hz. Peygamber'e en ince teferruatına kadar bilgi verdirilmiştir...

¹²¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37889; Dârimî, *Sünen*, II, 281, no: 2434; Müslim, 12/Zekât, 158, (848), no: 2469; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2486), no: 170; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 135, no: 6738

¹²¹³ Tayâlisî, *Müsned*, I, 60, no: 448; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 176, no: 21571

¹²¹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 61, no: 451

¹²¹⁵ Çam, a.g.e., 100

Görüleceği üzere Peygamber'e verdirtilen malumat, muasırları her hangi bir tarihçinin izahatından pek farklı olmayacaktır.”¹²¹⁶

Mârika rivayeti hakkındaki görüşümüzü belirtmeden önce, rivayetlerin, uydurmacılık, mana ile rivayet, ref', idrac, ihtisar ve takti' gibi metin ve isnad yönünden birçok etmen sonucu değişikliklere maruz kaldığını hatırlatmakta fayda görüyoruz.

Mârika rivayeti Temîmli kişi ve arkadaşlarına yönelik olup bir durum tasviri şeklindedir. Ancak Temîmli kişinin daha sonradan Haricîlerin komutanlarından olması¹²¹⁷ Ci'râne'deki hadise ile arada ilişki kurulmasına sebep olmuştur. Anlayışları kıt olan bu insanlar Ci'râne'de Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûb'a fazla mal vermesindeki hikmeti anlamadıkları gibi Hz. Ali'nin hakeme razı olmasını da sathî bir anlayışla Kur'an'a ters görmüşlerdir. Hâriciler ile ilgili hadislerin çekirdeğini oluşturan Ci'râne'deki olay ile tahkimdeki benzerliklerden dolayı özellikle sonraki nesillerde rivayetin, Hâricîler için söylendiği genel kabul görmüş hatta icmâ olduğu bile söylenmiştir.¹²¹⁸

Biz mârika rivayetini, Hz. Peygamber'in Temimlilere kızması üzerine onları tavsif eden sözler olduğunu ve geleceğe yönelik olmadığını düşünmekteyiz.

Sonuç olarak Mârika rivayeti Temimli şahıs ve arkadaşlarına yönelik olup şu iki cümleyi muhtevidir;

- a. Kur'an okurlar ama okudukları boğazlarından aşağı geçmez.
- b. Okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar.

İlk cümle Kur'an-ı çok okuduklarını fakat O'ndan maksadın ne olduğunu anlamadıklarını ifade etmektedir. Dinden çıkarlar cümlesi ise onların salih amelden uzaklaştıkları anlamında yorumlanabilir.

II. KİLÂB RİVAYETİ

¹²¹⁶ Hatiboğlu, a.g.e, 39-40

¹²¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* I, 323; Zehebî, *Târih*, I, 479; Aynî, a.g.e, XV, 62

¹²¹⁸ Suyûti, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tenvîru'l-Havâlik şerh-i Muvatta-ı Mâlik*, I, 162, Mısır, 1969, Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ

Kilâb rivayetini, nakledildiği, vârid olduğu bağlam, rivayetin içeriği ve delaleti olmak üzere 4 başlık altında inceleyeceğiz.

A. RİVAYETİN NAKLEDİLDİĞİ BAĞLAM

Bu bölümde rivayeti, sahabi açısından nakil şekli ve bağlam olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

a. Rivayetin Nakil Şekli:

Varyantın çoğunda, metni Ebû Ümâme kendi sözü olarak nakletmektedir. Ardından Ebû Gâlib'in ya da bir kişinin, metni Rasûlullah'tan işitip işitmediğine dair sorusu üzerine, Ebû Ümâme semasını değişik şekillerde açıklamaktadır.¹²¹⁹

Ebû Ümâme'nin Hz. Peygamber'den duyduğu bir şeyi niye kendi sözü gibi naklettiği ve ancak sorulması üzerine semasını ifade etmesi ilgi çekici olduğu kadar gariptir de. Hâlbuki bir sözü, Hz. Peygamber'e nispet etmek bir müslüman için metnin otoritesini kuvvetlendirmektedir.

Ebû Gâlib'ten İbn Uyeyne vasıtasıyla gelen bir tarik sema ile nakledilmekte olup, ayrıca metnin sonunda da işitilip işitilmediğine dair bir de soru bulunmaktadır.¹²²⁰ Rivayet, Ebû Kutn b. Abdullah ve Abdumelik b. Karîb'de ¹²²¹“قال” ifadesiyle, Ömer b. Ebi Halife'de an'ane¹²²² ile nakledilmiştir.

Şehr b. Havşeb kanalı ise sema ile nakledilmiştir.¹²²³ Taberâni'de ki bir metin ise Ebû Ümâme'nin kendi sözü şeklindedir.¹²²⁴

İbn Ebî Evfâ, rivayeti, İbn Ebî Şeybe'den gelen üç metnin ikisinde ¹²²⁵“قال” ifadesiyle, İbn Hanbel'den 2, İbn Ebî Şeybe'den gelen bir, Hammâd'dan gelen bütün

¹²¹⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, no: 1232; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553–4, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503, V, 254, no: 22536, V, 257, no: 22561, V, 267, no: 22670; İbn Mâce, *Sünne*, 12, no: 176; Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1542, 1543, 1544; II, 644, no: 1545, 1546; Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 269, no: 8038, VIII, 270, no: 8040, VIII, 272, no: 8049; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²²⁰ Humeydî, *Müsned*, II, 404, no: 908;

¹²²¹ Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 270, no: 8042, IX, 42, no: 9085

¹²²² Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 271, no: 8045

¹²²³ Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

¹²²⁴ Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 270–271, no: 8043;

metinlerde ise sema¹²²⁶ ile nakletmiştir. Biri hariç, Haşrec'ten gelen tüm metinler ise ”حدثنا”¹²²⁷ ifadesiyle naklolunmuştur.

Görüldüğü gibi rivayetin nakliyle ilgili bilgiler çelişkili olduğundan rivayetin Hz. Peygamber'den işitilip işitilmediği açık değildir.

b. Sahabinin Rivayeti Naklettiği Ortam:

Ebû Ümâme'nin, rivayeti naklettiği bağlam ile ilgi metinler bize aşağıdaki bilgileri vermektedir;

- “Hâricîlerin kelleleri getirildi ve Dımeşk mescidinin direklerine asıldı.”¹²²⁸ ifadesi Tayâlisî ile İbn Uyeyne'den gelen iki metinde bulunmaktadır.
- “Ezârikalıların kelleleri getirildi ve Dımeşk mescidinin direklerine asıldı.”¹²²⁹ ifadesi Ma'mer'den gelen metinlerde bulunmaktadır.
- “Harûrîlerden 70 kişinin kellesi getirildi ve Dımeşk mescidinin direklerine asıldı.”¹²³⁰ ifadesi sadece Kutn b. Abdullah'tan gelmektedir.
- “Ebû Ümâme, Harûrîlerin asılı kellelerini gördü.”¹²³¹ ifadesi Safvân b. Süleym, Şeddâd b. Abdullah ve Sellam b. Miskîn'den gelen metinlerde bulunmaktadır.
- “Ebû Ümâme, Dımeşk mescidinin direklerine asılı başlar gördü.”¹²³² ifadesi Veki b. Cerrâh ve Şehr b. Havşeb'ten gelen metinlerde bulunmaktadır.

¹²²⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 441, no: 860; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37873; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 173

¹²²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 355, no: 19341; IV, 356, no: 19362, IV, 383, no: 19634; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 433, no: 753, II, 435, no: 755; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1513, II, 637, no: 1520

¹²²⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19635; ; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 434, no: 754; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1553; Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2296, no: 6435

¹²²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, no: 1232; Humeydî, *Müsned*, II, 404, no: 908; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1544

¹²²⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 254, no:22536; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1543

¹²³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881

¹²³¹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 267, no: 22670; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 644, no: 1545, II, 644, no: 1546; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 269, no: 8038; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²³² Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 257, no: 22561; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1542; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

• “Irak tarafından kelleler getirildi ve Mescidin kapısına dikildi.”¹²³³ cümlesi Seyyâr el-Emevî’den gelmektedir.

Ardından Ebû Ümâme’nin¹²³⁴ ağlamasının sebebi ile ilgili iki farklı ifade bulunmaktadır:

• “Müslüman oldukları için onlara acıyor.”¹²³⁵ ifadesi Kutn b. Abdullah ile Ma’mer’den gelmektedir.

• “İslam’dan çıktıkları için onlara ağlıyor.”¹²³⁶ ifadesi ise Safvân b. Süleyym ile Şeddâd b. Abdullah’tan gelen metinlerde bulunmaktadır.

Şehr b. Havşeb’ten gelen metinde ise ağlamasının sebebi sorulunca Ebû Ümâme, Mârîka rivayetini nakletmektedir.¹²³⁷

Birçok metinde Ebû Ümâme’nin haricilerin kellelerini gördükten sonra ağlaması, onun o anki ruh halini göstermekte olup, Ebû Gâlib’e bir şey olmasından çekinmesi de Hârici tehlikesini gözler önüne sermektedir.

Daha sonra Ebû Ümâme onların durumunu anlattığını düşündüğü Ali İmrân Suresi’nin 7¹²³⁸, 105¹²³⁹, 106¹²⁴⁰, 105–106¹²⁴¹, 106–107.¹²⁴² ayetlerini okumuştur. Biz bu ayetlerin meallerini vermek istiyoruz:

*Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’ân’ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklîselim sahipleri düşünüp anlar.*¹²⁴³

¹²³³ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503

¹²³⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1543; II, 644, 1545, 1546; Taberâni, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²³⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 254, no: 22536; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1543

¹²³⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 267, no: 22670; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 644, no: 1545, 1546; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²³⁷ Taberâni, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

¹²³⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881

¹²³⁹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 644, no: 1546; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; Tirmizî, 44/Tefsîru’l-Kur’ân, 3, no: 1953, no: 3000; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 257, no: 22561;

¹²⁴¹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 644, no: 1545

¹²⁴² Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1543,

¹²⁴³ Al-i İmrân, III, 7

*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.*¹²⁴⁴

*Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) İmdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir).*¹²⁴⁵

*Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada ebedi kalacaklardır.*¹²⁴⁶

Ebû Ümâme'nin Hz. Peygamber'den delaleti açık bir ifade naklettikten sonra bu şekilde delaleti zanni ayetlerden yorum çıkartması dikkat-i caliptir. Hz. Peygamber'den Harûrî, Havaric ya da Ezarika'ya delaleti kesin bir hadis nakletmişken ayetlerden yorum yoluyla çıkarım yapması pek tutarlı gözükmemektedir. Rivayetin sonradan ref' edildiğini düşündüğümüzde ise Ebû Ümâme'nin bu ayetleri görüşünü kuvvetlendirmek ve sabitleştirmek maksadıyla söylediğini ifade etmemiz makul olacaktır.

Daha sonra Ebû Ümâme, Ebû Gâlib'in elini tuttu "Sizin orada Hâricîler çok değil mi? Allah seni onlardan korusun."¹²⁴⁷ dedi. Bu ifade Ma'mer ve Kutn b. Abdullah'tan gelen 2 metinde bulunmaktadır.

Kanaatimizce Ebû Ümâme'ye ait olmayan ve sadece Kutn b. Abdullah'tan gelen metinde farklı olarak şu ifadeler vardır:

"İsrailoğulları 71 fırkaya¹²⁴⁸ ayrıldı. Bu ümmet bir fırka fazlaya ayrılacak. Sevadü'l-Azam hariç hepsi cehennemdedir. Onların yüklendiklerinden onlar, sizin yüklendiklerinizden siz sorumlusunuz. Eğer itaat ederseniz hidayete erersiniz. Resule düşen sadece tebliğdir. İşitip, itaat etmek, ayrılıp günah işlemekten daha hayırlıdır."¹²⁴⁹

73 fırka rivayeti¹²⁵⁰ diye bilinen rivayetin bir kısmı olan ve ardındaki sevâdu'l- a'zam'a (büyük çoğunluğa) uyulmasının gerekliliğini ifade eden bu

¹²⁴⁴ Al-i İmrân, III, 105

¹²⁴⁵ Al-i İmrân, III, 106

¹²⁴⁶ Al-i İmrân, III, 107

¹²⁴⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881

¹²⁴⁸ Bk. Topaloğlu, Bekir, "Fırka", XIII, 35, DİA, T.D.V. yay.

¹²⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881

¹²⁵⁰ 73 fırka konusunda müstakil bir eser telif etmiş olan Mevlüt Özler, eserinde bu konuda varit olan rivayetleri dört başlık altın toplamış ve bunlardan içerisinde "Zındıka, Kaderiye, Cehmiyye" vs. gibi fırka isimlerine yer veren rivayet dışındakilerin sahih olduğunu belirtmiştir. Rivayetin kaynakları ve değerlendirmeler için bk. Keleş, Ahmet, *73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme*, 25-45, Konya, 2005, Marife, yıl, 5, sayı, III,

cümleler eğer sahihse Hâricîlere katılımı engelleme ve onların da çoğunluğa, daha sonra kavramlaşmış ifadesiyle söylemek gerekirse Ehl-i Sünnet'e uyulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sadece Kutn b. Abdullah'tan gelen bu metnin biz Ebû Ümâme'ye ait olmadığını düşünmekteyiz. İfadenin Kutn b. Abdullah ya da daha sonraki raviler tarafından iki rivayet arasında ilişki kurularak birleştirildiğini söyleyebiliriz.

A'meş'ten gelen metinlerde rivayetin nakledildiği bağlam ile alakalı herhangi bir bilgi bulunmazken, Saîd b. Cümhân'dan Haşrec¹²⁵¹ kanalıyla gelen metinlerde tarikler arasında bazı değişiklikler olsa bile şu olay vardır:

Saîd b. Cümhân anlatmaktadır; Abdullah b. Ebî Evfâ'nın yanına geldim. O zaman gözleri iyi görmüyordu. Selâm verdim.

— Sen kimsin?

— Saîd b. Cümhân

— Babana ne oldu?

— Ezârika onu öldürdü.

— Allah Ezarika'ya lanet etsin, Allah Ezârika'ya lanet etsin! Rasûlullah bize “Onların cehennem köpekleri olduğunu” anlattı.

— Sadece Ezârika mı yoksa bütün Hâricîler mi?

— Tabi ki bütün Hâricîler

— Fakat Sultan insanlara zulmediyor. Bu duruma ne dersin?

Abdullah b. Ebi Evfa, elimi aldı ve sert bir şekilde sıktıktan sonra şöyle dedi;

— Nedir bu başına gelenler! İbn Cümhân, sevadu'l-a'zam'a (büyük çoğunluğa) uyman gerekir. Şayet sultan seni dinlerse, git sarayına bildiklerini ona haber ver. Kabul ederse ne âla, etmezse onu kendi haline bırak, sen ondan daha bilgili değilsin!¹²⁵²

Saîd b. Cümhân'dan Hammâd kanalıyla gelen metin¹²⁵³ ise şöyle bir olay üzerine nakledilmektedir:

Saîd b. Cümhân anlatmaktadır: “Hâricîlerle savaşıyorduk, Abdullah b. Ebî Evfâ da aramızdaydı. Bir genç haricilere katıldı. Hâricîler şu tarafta, biz de bu

¹²⁵¹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19635

¹²⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19635

¹²⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 356, no: 19362; Ayrıca bak benzer olaylar için: İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19634; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 435, no: 755; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 637, no: 1520

taftaydık. Onu Feyruz Feyruz diye çağırdık. Nedir bu halin! Bu senin Mevlan Abdullah b. Ebi Evfâ'dır, (sen nereye gidiyorsun?) dedik. Bunun üzerine genç söyle dedi:

- Şu adam hicret etse ne güzel olur!
- Allah'ın düşmanı ne diyor?
- Şu adam hicret etse ne güzel olur.
- Rasûlullah ile hicretimden sonra tekrar hicret mi?"¹²⁵⁴

Bağlamdan anlaşıldığı üzere Hammâd ve Haşrec kanalları İbn Ebî Evfâ'dan farklı zamanlarda nakledilmektedir. Metinlerden anlaşıldığına göre Hammâd rivayeti savaş esnasında, Haşrec ise savaş sonrası nakletmektedir.

B. RİVAYETİN VÂRİD OLDUĞU BAĞLAM

Ebû Ümâme ve İbn Ebî Evfâ varyantları Rasûlullah'ın metni hangi bağlamda îrad ettiğine dair herhangi bir veri içermemektedir.

C. RİVAYETİN İÇERİĞİ

Ebû Ümâme varyantında tavsif edilenlerin kim olduğunu delalet bahsine bırakacağız.

İbn Ebî Evfâ varyantında tavsif edilen Haşrec b. Nebate'den gelen üç metinde Ezarika¹²⁵⁵, diğer metinlerde ise Hâricîler¹²⁵⁶ şeklindedir.

Bu kişilerin özellikleri şu şekildedir:

a. Cehennemî köpekleridir¹²⁵⁷ ifadesi Ebû Ümâme varyantında Şehr b. Havşeb'ten gelen metinler hariç hemen hemen her metinde bulunmaktadır.

¹²⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 356, no: 19362

¹²⁵⁵ Tayâlisî, *Müsned*, I, 441, no: 860; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19635; Hakim, *Müstedrek*, VI, 2296, no: 6435

¹²⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37873; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 355, no: 19341, IV, 356, no: 19362; IV, 383, no: 19634; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 173; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 433, no: 753, II, 434, no: 754, II, 435, no: 755; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1513, II, 637, no: 1520, II, 647, no: 1553

İbn Ebî Evfa'dan ise¹²⁵⁸ ifadesi A'meş ve Haşrec b. Nebate vasıtasıyla gelmektedir. Farklı bir zamanda nakledildiğini söylediğimiz Hammâd kanalından gelen rivayetlerin hiçbirisi Kilab ifadesini içermemektedir.

Abdullah b. Ömer'in "Şurât (Hâricî fırkası) cehennem köpekleridir."¹²⁵⁹ ve "Harûriler ile savaşmak müslümanlar üzerine bir hak ve görevdir."¹²⁶⁰ vb. sahabilerin Hâriciler hakkındaki görüşlerini göz önüne aldığımızda bu ifadelerin sonradan ref edildiğini söyleyebiliriz.

Rivayetlerin güçlü isnadlarla gelmemesi Ebû Ümame'nin semasını ancak sorulması üzerine açıklaması, hükmen merfu' anlayışı ve Hâricîlere duyulan kini de göz önüne alırsak bu ifadenin ref edildiğini söyleyebiliriz.

**b. "Gökyüzünün gölgesi altında öldürülenlerin en şerlileridir."¹²⁶¹
Öldürülenlerin en hayırlısı da onların öldürdükleridir."¹²⁶²**

Biz bu cümleleri metinde kısaca "şerrü katlâ" şeklinde isimlendireceğiz. Bu ifade neredeyse bütün metinlerde bulunmaktadır. Şehr b. Havşeb'ten gelen metinde, çoğu rivayette yer alan Kilâb ifadesi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den nakledilen kısım ise "şerrü katlâ" ifadesi ile mârika rivayetinden oluşmaktadır.

Şeddâd b. Abdullah'tan gelen metinde Hz. Peygamberden işitilenin Kilab ifadesi değil "şerrü katlâ" ifadesi olduğu belirtilmiştir.

¹²⁵⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, no: 1232; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; Humeydî, *Müsned*, II, 404, no: 908; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503, V, 254, no: 22536, V, 257, no: 22561, V, 267, no: 22670; İbn Mâce, *Sünne*, 12, no: 176; Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1542, 1543, 1544; II, 644, no: 1545, 1546; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 270, no: 8042, 8043, VIII, 271, no: 8045; VIII, 272, no: 8049; IX, 42, no: 9085; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²⁵⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 441, no: 860; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37873; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 355, no: 19341; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19635; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 173; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 433, no: 733, II, 434, no: 754; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1513, II, 647, no: 1553; Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2296, no: 6435

¹²⁵⁹ Ebû Bekir el-Bağdâdi, Abdullah b. Muhammed, *el-Vera*, I, 93, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamdu'l-Humûd, Kuveyt, 1988, Dâru's-Selefiyye, I. baskı

¹²⁶⁰ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 639, no: 1527

¹²⁶¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, no: 1232; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503, V, 254, no: 22536, V, 257, no: 22561, V, 267, no: 22670; İbn Mâce, 11/Sünne, 13, (2477), no: 176; Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1542, 1543, 1544; II, 644, no: 1545, 1546; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 269, no: 8038, VIII, 270, no: 8040; VIII, 272, no: 8049; VIII, 121, no: 7533; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

¹²⁶² Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, no: 1232; Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503, V, 254, no: 22536, V, 257, no: 22561, V, 267, no: 22670; İbn Mâce, 11/Sünne, 13, (2477), no: 176; Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1542, 1543, 1544; II, 644, no: 1545, 1546; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 270, no: 8040; VIII, 272, no: 8049; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

Ebû Ümâme varyantında yer alan “şerrü katlâ” ifadesi gerek aynı şekilde gerekse “şirâru’l-halk” şeklinde marika rivayetinin bir parçası olarak ta nakledilmiştir.¹²⁶³

Ebû Hureyre’nin “Hâriciler, yaratılmışların en şerlileridir.”¹²⁶⁴, Ebû Saîd el-Hudrî’nin “Hâricîler ile savaşmak, müşrikler ile savaşmaktan daha önemli ve büyük bir şeydir.”¹²⁶⁵ şeklindeki beyanlarını göz önüne aldığımızda bu ifadelerin sahabilerin sözünün ref’ edilmesi ya da dönemin hâkim anlayışının metinlere yansımaları olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca metinlerin ref’ edilmesinde tâbiinden olanların bunları sahabenin reyinden söyleyemeyeceği dolayısıyla Hz. Peygamber’den işittiğini düşünmelerinin de etkili olduğu kanaatindeyiz.

c. **“Onlar müslümanken kâfir oldular.”**¹²⁶⁶ ifadesi Sehl b. Ebî Sehl vasıtasıyla İbn Uyeyne’den gelmektedir. Diğer metinlerde Ebû Ümâme’ye ait olan bu ifade, burada Rasûlullah’a aitmiş gibi nakledilmektedir. Bu ifadenin Ebû Ümâme’nin görüşü olup sonradan ref’ edildiğini söyleyebiliriz.

d. **“Ne mutlu onları öldüren ve onlar tarafından öldürülenlere!”**¹²⁶⁷ ifadesi Sellâm b. Miskîn ile Şehr b. Havşeb’ten zayıf isnadlarla gelmektedir. Geç dönem iki kaynakta yer alan bu ifadenin Ebû Ümâme’ye ait olmadığını düşünmekteyiz.

İbn Ebî Evfâ varyantında¹²⁶⁸ ise sadece, ref’ yaptığı söylenen Hammâd b. Seleme’den¹²⁶⁹ gelmektedir. Bu ifadenin Hâricilerle savaşan İbn Ebî Evfâ’nın kendi görüşü olup sonradan ref’ edildiği kanaatindeyiz.

e. **“Okun avı delip çıkışı gibi İslam’dan çıkarlar. Ok yerine dönene kadar bir daha da İslam’a dönmezler.”**¹²⁷⁰ ifadesi Şehr b. Havşeb ile Ömer b. Ebi Halife’den gelmekte ve sadece Taberânî’de yer almaktadır. Kanaatimizce Mârîka rivayetinin ravileri arasında yer alan Şehr b. Havşeb, Ömer b. Ebî Halîfe ya da daha sonraki raviler metinleri karıştırmıştır. Zayıf isnadlarla gelen bu rivayetin Ebû Ümâme’ye ait olmadığını düşünmekteyiz.

¹²⁶³ İbn Mâce, Sünne, I, 60; Ebû Ya’lâ, Müsned, V, 426, VII, 14; Nesai, Sünen-i Kübrâ, V, 158; Taberânî, Mu’cemu’l-Kebîr, VIII, 121

¹²⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, Musannef, VII, 553, no: 37885

¹²⁶⁵ Taberî, Tarih, VII, 553, no: 37886

¹²⁶⁶ İbn Hanbel, Müsned, V, 267, no: 22670; İbn Mâce, 11/Sünne, 13, (2477), no: 176; Abdullah b. Ahmed, Sünne, II, 644, no: 1545, 1546; Hâkim, Müstedrek, II, 163, no: 2654

¹²⁶⁷ Taberânî, Mu’cemu’l-Kebîr, VIII, 121, no: 7533, VIII, 269, no: 8038

¹²⁶⁸ İbn Hanbel, Müsned, IV, 356, no: 19362, IV, 383, no: 19634; İbn Ebi Âsım, Sünne, II, 435, no: 755; Abdullah b. Ahmed, Sünne, II, 637, no: 1520

¹²⁶⁹ Suiçmez, a.g.e, 296

¹²⁷⁰ Taberânî, Mu’cemu’l-Kebîr, VIII, 121, no: 7533; VIII, 271, no: 8045

f. “Kur’ân okurlar, ama okudukları köprücük kemiklerini geçmez.”¹²⁷¹

ifadesi sadece zayıf bir ravi olan Şehr b. Havşeb’ten geldiğinden Ebû Ümâme’ye ait olmadığını düşünmekteyiz.

g. “Ümmetimin içindedir.”¹²⁷² ifadesi sadece zayıf bir ravi olan Şehr b.

Havşeb’ten gelmekte olup bizce Ebû Ümâme’ye ait değildir.

D. RİVAYETİN DELALETİ

Burada Kilâb rivayetinin zaman ve kişiler açısından kimlere yönelik olduğunu incelemeye gayret edeceğiz.

a. Rivayetin Delalet Ettiği Kişiler:

Ebû Ümâme varyantının delalet ettiği kişiler, metinlere göre farklılık göstermektedir:

• **Hâriciler**¹²⁷³: Abdulmelik b. Karîb ve Ebû Kutn b. Abdullah’tan gelen bu metinlerde Hâricîler ifadesi açıkça belirtilmiştir. Tayâlisî ile İbn Uyeyne’den gelen iki metinde Hâricîler ifadesi Rasûlullah’a ait olmayıp, bağlamdan çıkarılmaktadır.¹²⁷⁴

• **Ezarika**¹²⁷⁵: Bu ifade Ma’mer’den gelen metinlerin bağlamına dair bilgilerde bulunmaktadır.

• **Harûrîler**¹²⁷⁶: Kutn b. Abdullah, Selâm b. Miskin, Safvân b. Süleym ile Şeddâd b. Abdullah’tan gelen metinlerde bulunmakta olup bağlamdan çıkarılmaktadır. Bizce Ebû Ümâme’ye ait ifade budur. Çünkü Harûrî ifadesinin kullanımı diğer isimlere nazaran daha erkendir. Ayrıca ifade daha fazla kanaldan gelmektedir.

¹²⁷¹ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

¹²⁷² Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

¹²⁷³ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 270, no: 8042, IX, 42, no: 9085

¹²⁷⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 636, no: 1232; Humeydî, *Müsned*, II, 404, no: 908; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1544

¹²⁷⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 254, no: 22536; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1543

¹²⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, 554, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 267, no: 22670; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 644, no: 1545, 1546; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 269, no: 8038; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654

• **Ashabu'l-Ehvâ**¹²⁷⁷: Bu ifade Ebû Halde vasıtasıyla gelmekte olup Rasûlullah'a atfedilmemekte Ebû Ümâme'nin sözü olarak nakledilmektedir.

• **İnsanlar**¹²⁷⁸: Şehr b. Havşeb'ten gelen metinde bulunmaktadır.

• **Belli bir isimlendirme olmaksızın**¹²⁷⁹: Veki b. Cerrâh, Sehl b. Ebi Sehl, Ömer b. Ebi Halife ve Seyyâr el-Emevi'den gelen bu metinlerin kime delalet ettiğiyle ilgili hiçbir ifade yoktur.

Görüldüğü gibi metnin delalet ettiği kişiler farklılıklar gösterip, bazen yaygın olan ismiyle Haricîler, bazen Hâricî hareketin ilk temsilcileri olan Harûrîler, bazen de onların en hoşgörüsüz, sert ve acımasız fırkası olan Ezârika'dır. Ayrıca kimi metinler heva ashabını, kimisi ise birtakım insanları tavsif etmektedir. Bazı metinlerde ise hiçbir kişi ya da grup ismi geçmemektedir.

Tekrar belirtmek yararlı olacaktır ki metinlerin büyük çoğunluğunda bunlar Rasûlullah'ın ifadesi değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den menkul sözün müphemiyeti şüphe doğurmakta ve ifadenin ya rey ya da Ebû Ümâme'nin düşüncesinin ref edilmiş bir hali olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

İbn Ebî Evfâ varyantının delalet ettiği kişiler;

• **Ezârika**¹²⁸⁰ ifadesi Rasûlullah'ın ifadesi olarak nakledilmemesine rağmen metnin nakledildiği bağlamı dikkate aldığımızda ondan bahsedildiği görülmektedir. Bu ifade Haşrec b. Nebate'den gelen 5 metnin üçünde bulunmaktadır. Diğer iki tarikte¹²⁸¹ de Ezârika ifadesi bulunmakta ancak metinlerin sonunda Saîd b. Cümhân'ın "Sadece Ezarika mı yoksa bütün Hâricîler mi?" şeklindeki sorusuna İbn Ebî Evfâ'nın "Bütün Hâricîler" cevabı vardır.

• **Hâricîler**¹²⁸² ifadesi A'meş'ten gelen tüm metinlerde açıkça Rasûlullâh'ın ifadesi olarak nakledilmektedir. Hammâd b. Seleme'den gelen metinlerde ise bağlamdan çıkarılmakta olup Rasûlullah'ın ifadesi değildir.

¹²⁷⁷ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 270, 271, no: 8043

¹²⁷⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 121, no: 7533

¹²⁷⁹ İbn Mâce, 11/Sünne, 13, (2477), no: 176; Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no: 1953, no: 3000; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 257, no: 22561, V, 250, no: 22503; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 623, no: 1542; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 271, no: 8045;

¹²⁸⁰ Tayâlisî, *Müsned*, I, 441, no: 860; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 383, no: 19635; Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2296, no: 6435

¹²⁸¹ İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II, 434, no: 754; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 647, no: 1553

¹²⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 552, no: 37873; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 355, no: 19341, IV, 356, no: 19362; IV, 383, no: 19634; İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 173; İbn Ebi Âsım, *Sünne*, II,

b. Rivayetin Delalet Ettiği Zaman:

Ebû Ümâme varyantının Şehr b. Havşeb'ten gelen metni, ihtiva ettiği “س” harfinden dolayı gelecek zamana delalet etmektedir. Diğer metinler de, eğer Rasûlullah'a ait ise Harûrîlere delalet ettiği için geleceğe yöneliktir.

İbn Ebî Evfâ varyantının eğer Hâricîler ile alakalı olduğunu kabul edersek gelecek zamana yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Ümâme varyantının Safvân b. Süleym kanalında inkıta bulunmakta olup Ebû Gâlib'te¹²⁸³ onun şeyhleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Safvân b. Süleym ve Ebû Gâlib'ten gelen metinler olay ve ifade yönünden büyük benzerlikler göstermektedir. Bu sebeplerden dolayı Safvân'ın metni Ebû Gâlib'ten naklettiğini düşünmekteyiz.

Şeddâd b. Abdullah'tan gelen metnin yer aldığı en erken kaynak olan Abdullah b. Ahmed'in Sünne'sinde ki rivayette Hz. Peygamber'den semâsı sorulan ifade “şerrü katlâ” bölümüdür. Ayrıca tedlis yaptığı söylenen İkrime b. Ammâr'ın metni zayıf bir ravi olan Ebû Gâlib'ten nakletmektense Şeddâd b. Abdullah'a atfetmeyi tercih etmesi de mümkündür.

Seyyâr el-Emevî kanalında, Hâricîlerin düşmanı olan Muaviye sülalesinden olan pek tanınmayan Seyyâr¹²⁸⁴ ya da İbn Büceyr'in metni görüşlerini kuvvetlendirmek için ya da yanlışlıkla Rasûlullah'a atfetmesi mümkün ve muhtemeldir.

Zayıf bir ravi olan Şehr b. Havşeb'ten gelen metinler, Kilâb ifadesini içermemekte olup mârika rivayetine benzemektedir. Kanaatimizce İbn Havşeb metni Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdullah, Ebû Said el-Hudri, Ebû Zer veya İbn Abbas'tan almış ancak yanlışlıkla Ebû Ümâme'ye atfederek rivayet etmiştir.

Sonuç olarak biz Ebû Ümâme'ye ait ifadelerin Rasûlullah'a atfedildiğini düşünmekteyiz.

433, no: 753, II, 434, no: 754, II, 435, no: 755; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 635, no: 1513, II, 637, no: 1520, II, 647, no: 1553

¹²⁸³ İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 215

¹²⁸⁴ Bk. s 84

İbn Ebî Evfâ varyantında İbn Cümhân, rivayetin kapsamını babasını da öldüren Ezarika şeklinde daraltmak istercesine, İbn Ebî Evfâ'ya sultanın insanlara zulmettiğini söylemektedir. Yani diğer Haricîlerin pek de haksız olmadığını ifade etmek istemektedir. Metnin bir an Rasûlullah'a ait olduğunu düşünelim. Tabiinden olan İbn Cümhan'ın metnin delaletine yönelik bu sorusu ve ardından açıkladığı gerekçeden şu soruları çıkartabiliriz:

- İbn Cümhan, Peygamber'in sözünü nasıl tartışabiliyor. Peygamber'e ait bir ifadenin kapsamının yanlış olabileceğini nasıl söyleyebiliyor?
- İbn Cümhan, rivayetin kapsadığı kişileri Peygamber'in sözü olarak değil de İbn Ebî Evfâ'nın yorumu olarak mı algılıyor?
- Hz. Peygamber'in bir hadisinde tabiinden olan İbn Cümhan'ın sahabi olan İbn Ebî Evfâ'ya itiraz etmesi zayıf bir ihtimaldir. İbn Cümhân'ın itirazı onun bu sözün doğruluğu hakkında şüphesi olduğunu düşündürmektedir?
- İbn Ebî Evfâ, İbn Cümhân'ın sorusuna ifadenin Rasûlullah'a ait olduğunu neden söylemiyor da ona çoğunluğa uyması ile ilgili nasihatte bulunuyor. İşte İbn Ebî Evfâ'nın bu tavrı ifadenin Rasûlullah'a değil de kendisine ait olduğunu ve sonradan ref' edildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Tedlis yaptığı söylenen ve Şiilikle itham edilen A'meş'in¹²⁸⁵ İbn Ebî Evfâ'dan rivayeti olmadığı genel kabul görmüştür. Dolayısıyla A'meş, İbn Ebî Evfâ ile aralarındaki raviyi bir nedenden dolayı gizlemiş ve an'ane ile nakilde bulunmuştur. Varyantın diğer kanalı ise zayıf bir ravi olan İbn Cümhan'dan gelmekte olup A'meş'in ondan rivayeti¹²⁸⁶ bulunmaktadır.

İşte bu bilgilerden hareketle biz A'meş'in, metni İbn Cümhân'dan rivayet edip onun ismini gizlediğini (tedlis) ve öyle naklettiğini düşünmekteyiz.

Metnin tek kilit ravisi olarak gördüğümüz zayıf bir ravi olan Saîd b. Cümhân'ın babası Ezârika tarafından katledilmiştir. Bundan dolayı biz onun nakil esnasında metinde bir takım tasarruflarda bulunabileceğini ya da onu en azından kendi bakış açısına göre şekillendirebileceğini düşünmekteyiz.

¹²⁸⁵ Bk. s 37

¹²⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 377

Zayıf bir isnada sahip olan bu varyantı, nakledildiği ortamı da dikkate aldığımızda, Saîd b. Cümhân'ın, İbn Ebî Evfâ'nın Hâricîler hakkındaki görüşüne ait ifadeleri ref'ederek naklettiği sonucuna varabiliriz.

DEĞERLENDİRME:

1. Rivayetin bütün tarikleri isnad ya da metin yönünden problem içermektedir. Çoğu isnadı zayıf olan bu rivayet en güvenilir hadis kaynakları sayılan Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer almamaktadır.

2. Hâricî kelimesi Hz. Peygamber döneminde mevcut olmayıp, ilk defa Ezârika'nın çıkışından sonra 64 senesinde kullanılmıştır.¹²⁸⁷

3. İsnadların tabiin tabakalarında birçok Hâricî karşıtı ravi (A'meş, Saîd b. Cümhân, Seyyâr el-Emevi gibi) bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların metni anlayışlarına göre yorumlamaları ve savlarını güçlendirmek için metni ref'etmeleri mümkündür.

4. Rivayet, geç dönem iki sahâbi, 86 senesinde Şam'da ölen son sahâbi olan Ebû Ümâme ile 87 senesinde Kûfe'de ölen Abdullah b. Ebi Evfa'dan gelmektedir. Ayrıca rivayetin, Hâricîler'e yetişmeyen sahâbilerden gelmesi yerine onlar ile savaşımlardan gelmesi şüphe doğurmaktadır.

5. Hiçbir metinde Rasûlullah'ın metni zikrettiği yer ve şartlar ile ilgili en ufak bir bilgi yoktur. Bütün bilgiler sahâbilerin rivayeti zikrettiği bağlam ile alakalıdır. Bizce bu da ifadenin Rasûlullah'a ait olma ihtimalini zayıflatmakta ya da metnin doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

6. Hevâ sahiplerini Ebû Ümâme'nin Cehennem köpekleri olarak gördüğünün rivayet olunmasının¹²⁸⁸ yanı sıra o çoğu tarikte metni ilk başta kendi ifadesi gibi nakletmektedir.

7. Cümledeki Kilab ve Şerrü Katlâ bölümlerinin Hâricîlere mi, Harûrîlere mi yoksa Ezarika'ya mı delalet ettiği belli değildir. Görüldüğü gibi isimler ravilere göre farklılaşmaktadır. İfadeyi Ebû Ümâme'nin reyî olarak düşündüğümüzde ise

¹²⁸⁷ Nâsir, a.g.e, 395

¹²⁸⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 270-1, no: 8043

birçok masum müslümanı öldüren bu insanlar hakkında, kızgın olduğu bir zamanda söylediği bir hakaret cümlesi olarak algılayabiliriz.

8. Rivayetlerde hadisin Rasûlullah'tan duyulduğuna dair yeminler ve benzeri teyit ifadelerinin inandırıcılığı artırmak için uydurma rivayetlerde sıkça rastlanan bir takviye unsuru olduğunu da vurgulamak istiyoruz. Ayrıca bir rivayetin bu kadar çok işitildiği halde sadece iki sahabiden gelmesi de dikkat çekmektedir.¹²⁸⁹

9. Genel olarak, Peygamberin sözlerinde muhataplarını aşağılayıcı ağır ifadeler göremeyiz. Oysa burada hadis metninin içinde Peygamberin söyleyemeyeceği “köpek” gibi ifadeler geçmektedir.¹²⁹⁰

İdlibî, bu rivayetin Hâricîleri kötülemek için uydurulduğu görüşündedir.¹²⁹¹ Hatiboğlu ise rivayetin Ehl-i Sünnet'in onlar hakkındaki görüşü olduğunu söylemektedir.¹²⁹²

Nâsır b. Süleymân ise rivayetin aslında Ebû Ümâme'nin sözü olduğunu ve ravilerin onu yanlışlıkla ref' ettiği kanaatindedir.¹²⁹³

Sonuç olarak biz Kılâb rivayetinin İbn Ebî Evfâ ve Ebû Ümâme'nin Harûrîler hakkındaki görüşlerinin sonraki raviler tarafından ref' edilerek Hz. Peygamber'e isnad edildiğini düşünmekteyiz.

III. ŞEYTÂNU'R-RADHE RİVAYETİ

Şeytânu'r-Radhe çukurdaki, bataklıkta Şeytân veya yılan¹²⁹⁴ anlamına gelmektedir.

A. RİVAYETİN NAKLEDİLDİĞİ BAĞLAM

¹²⁸⁹ Bk. Nâsır, a.g.e, 395

¹²⁹⁰ Çam, a.g.e, 46

¹²⁹¹ İdlibî, Selâhaddin b. Ahmed, *Menhec'ü-Nakdi'l-Metîn*, 349, Beyrut, 1983, Daru'l-Âfâkı'l-Cedîde,

¹²⁹² Hatiboğlu, a.g.e, 40–41

¹²⁹³ Nâsır, a.g.e, 396 ve 402

¹²⁹⁴ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 491; Cezerî, *en-Nihâye fi-Garîbi'l-Eser*, II, 518; Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 274

Rivayet, Abdurrazzâk ve Bezzâr'daki metinlerde semâ¹²⁹⁵, Humeydî ve İbn Ebî Şeybe'de “ذکر, قال”¹²⁹⁶ ifadesiyle, İbn Hanbel'de ise an'ane¹²⁹⁷ ile nakledilmektedir. Görüldüğü gibi metnin nasıl nakledildiği belirsizdir.

B. RİVAYETİN VÂRİD OLDUĞU BAĞLAM

Metinlerde bağlam ile alakalı Hz. Peygamber'in (s.a.) Zü's-Südeyye'den bahsettiği belirtilmektedir. Bu bilgi sadece İbn Ebî Şeybe ve İbn Ebî Âsım'dan gelmektedir.¹²⁹⁸

C. RİVAYETİN İÇERİĞİ

Rivayetin içeriğini şöyle maddeleyebiliriz;

1. **Şeytânü'r-Radhe** ifadesi bütün metinlerde bulunmaktadır.
 2. **Onu çoban olan Büceyle kabilesinden biri çekip çıkarır. Ona Eşheb veya İbn Eşheb denir** ifadesi de bütün metinlerde bulunmaktadır. Ona Eşheb dendiği ile ilgili ifadeler Hz. Peygamber'e atfedilmemektedir.
 3. **Çok zalim bir kavim için o bir alamettir**¹²⁹⁹ **veya kötü bir alamettir.**¹³⁰⁰
- Kötü kelimesi sadece Abdurrazzâk ve İbn Ebî Şeybe'den gelmektedir.

D. RİVAYETİN DELALETİ

Rivayetin delaleti ile ilgili bilgi İbn Ebî Şeybe ve İbn Ebî Âsım'dan gelmektedir. Bu tariklerde Hz. Peygamber'in Nehrevan ehlinde olan Zü's-

¹²⁹⁵ Abdurrazzâk, *Emâli*, I, 88, no: 127; Bezzâr, *Müsned*, IV, 60, no: 1227

¹²⁹⁶ Humeydî, *Müsned*, I, 39–40–41, no: 74; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37921; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 566, no: 8588

¹²⁹⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 179, no: 1551

¹²⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37921; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 448, no: 920

¹²⁹⁹ Humeydî, *Müsned*, I, 39–40–41, no: 74; Bezzâr, *Müsned*, IV, 60, no: 1227; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 448, no: 920; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 566, no: 8588

¹³⁰⁰ Abdurrazzâk, *Emâli*, I, 88, no: 127; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37921

Südeyye'den¹³⁰¹ bahsettiğini söylemekte ve ardından rivayeti nakletmektedir. Bu ifadenin mestur bir râvi olan Yahyâ b. Ebî Bükeyr'den kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Şeytânü'r-Radhe rivayeti, meşhur hadis kaynakları olan Kütüb-ü Sitte'de yer almamaktadır ve bütün isnadları zayıftır. Nâsır b. Süleymân bu rivayetin çok zayıf bir isnada sahip olduğunu ve münker olduğunu söylemektedir.¹³⁰²

Rivayetin isnad ağı ilk beş basamakta birer kişiden gelmektedir. Dolayısıyla metnin kime ait olduğunu tespit etmek zorlaşmaktadır. Ancak Rasûlullah'a ait olmadığını ve Ebû Hâtim'in Şia'nın kölesi dediği Alâ b. Ebî Abbâs tarafından ref' edildiğini söyleyebiliriz.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

“Hüküm ancak Allaha aittir” sloganını rehber edinerek, Hz. Ali'nin tahkime rıza göstermesine karşı çıkan Haricîler, bedevi bir yaşam tarzı sürmelerinin sonucu olarak cahil, sert mizaçlı ve atılgan bir kişiliğe sahiptirler. Bununla birlikte Kur'ân okuma, namaz, oruç gibi ibadetlerde titizlikleri ile tanınmakta ve inandıkları şeyler uğurunda canlarını vermekten sakınmamaktadırlar.

Başta Hz. Ali'nin katli olmak üzere tarihteki birçok acı olayın, katliamın ve yıllarca süren isyanların müsebbibi olan Hâricîler toplum vicdanında onulmaz yaralar açmış ve insanların büyük tepkisini çekerek düşmanlıklarını kazanmıştır.

Rivayetlerin sübutunun sağlam olması kadar delaletinin de açık olması önem taşımaktadır. İşte bu sebepten dolayı hadislerin kabulü ve anlaşılmasında etkili olan üç temel amilden kısaca bahsetmeyi gerekli görmekteyiz.

- Sahabe ve tabiun dönemi, siyasi ve içtimai kargaşaların yol açtığı birçok kelami tartışmalar ile doludur. İşte bu şartlarda hadis ehli de rivayetleri, kendi görüşleri ve esasları ışığında anlamış ve kabul etmişlerdir. Ayrıca metinlerin sübut ve manasına yönelik değerlendirmelerde de onların Hâricîlere ve diğer fırkalara karşı

¹³⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 560, no: 37921; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, II, 448, no: 920; Nehrevan Halkı ifadesi sadece *Musannef*'tedir.

¹³⁰² Nâsır, a.g.e, 317

geliştirdikleri tavrın yanı sıra zaman tasavvurları ve düşünüş tarzları da etkili olmuştur.

Bazı sahabi ve tabiunun, dönemin anlayışını yansıtmaları açısından görüşlerini nakletmek istiyoruz:

- Ebû Hureyre: “Hâricîler, yaratılmışların en şerlileridir.”¹³⁰³
- Ebû Saîd el-Hudrî: “Hâricîler ile savaşmak, müşrikler ile savaşmaktan daha önemli ve büyük bir şeydir.”¹³⁰⁴
- İbn Ömer: “Şurât (Hâricî fırkalarından) cehennem köpekleridir.”¹³⁰⁵
- İbn Ömer: “Harûriler ile savaşmak müslümanlar üzerine bir hak ve görevdir.”¹³⁰⁶
- Ka’bu’l-Ahbâr: “Şehîd için bir nur, Harûriler ile savaşan için on nur vardır. Cehennem’in yedi kapısı vardır, bunlardan üçü Haruriye içindir.”¹³⁰⁷
- Abdullah b. Rabâh: “Cehennem on kapısı vardır ve onlardan biri Hâricîler içindir.”¹³⁰⁸
- Muaviye b. Kurre: “Hâricîler ve Ashâbu’l-Ehvâ helak olmuştur.”¹³⁰⁹
- Tabiun neslinden musannefatın oluşmasına kadar geçen dönemde, rivayetlerin bütün bu gelişmeler doğrultusunda anlaşılması ve yorumlanmasının yanı sıra manen rivayet, idrac, hükmen merfu’ vb etkenler vasıtasıyla da birtakım değişikliklere maruz kaldığını düşünmekteyiz.
- Üçüncü asırda ise artık Ehl-i Hadis, tasnif ettikleri hadisleri görüşleri muvacehesinde bablara yerleştirerek metne, yükledikleri anlam doğrultusunda bir konu belirlemişlerdir. Sonraki asırlarda da genel olarak şârihlerin hadisleri, musanniflerin çizdikleri çerçeve doğrultusunda anladığını söyleyebiliriz.

Mâlik b. Enes¹³¹⁰, Abdurrazzâk¹³¹¹, İbn Ebî Şeybe¹³¹², Buhârî¹³¹³, Müslim¹³¹⁴, Ebû Davud¹³¹⁵ ve İbn Mâce’nin¹³¹⁶ attıkları bab başlıklarında metinlerin Hariciler ile

¹³⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553, no: 37885

¹³⁰⁴ Taberî, *Târih*, VII, 553, no: 37886

¹³⁰⁵ Ebû Bekir el-Bağdadi, *el-Vera*, I, 93,

¹³⁰⁶ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 639, no: 1527

¹³⁰⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 155, no: 18673; Benzer ifade için. Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 638, no: 1524

¹³⁰⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 152, no: 18664

¹³⁰⁹ Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 638, no: 1495

¹³¹⁰ Mâlik, *Muvatta*, III, 318, no: 864

ilişkinini kurdukları görülmektedir. Şarihler de metinleri musanniflerle aynı çizgide yorumlayıp Haricilere delalet ettiğini açıkça ifade etmişlerdir. Kısaca metinlerin tarih boyunca Hâricîleri vasıfladığı düşünülerek, yorumlar bu ekseninde yapılmış hatta icmâ olduğu bile söylenmiştir.¹³¹⁷

Büyük bir çoğunluğu gerçek bağlamından kopuk olarak nakledilen metinler, ravilerin ifadeleri doğru anlamaları ve yorumlamaları konusunda önemli mahzurlar içermektedir. Yaptığımız tahlillerde görüldüğü gibi metinler, birçok ravi tasarrufuna maruz kalmıştır. Câbir b. Abdullah varyantındaki “Temîmi ve Ashabı” ifadesinin İbn Ebî Şeybe’den gelen tarikinde “kavim” şekline dönüşmesi bağlamın önemi konusunda açık bir örnek teşkil etmektedir. Belki de bu tip değişiklikler bağlamdan koparılma sonucu bir nevi zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kanaatimizce kaynaklarda çokça yer alan mârika rivayeti, irad edildiği dönemde Temimli kişi ve ashabına yönelikken, daha sonra Temim kabilesi ve özellikle Zü’l-Huveysıra’nın Hariciler içinde yer alması anlamın kaymasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Harici tehlikesinin gündemde olduğu Hz. Ali dönemindeki çalkantıların etkisi ile metnin delaleti tamamen değişmiştir. Yine tabiin dönemindeki rivayetlerin eda ve tahammülü esnasında yaşanan tartışmaların da etkisi ile çeşitli ravi tasarrufları metnin Haricilere delalet eden fiten türü bir rivayete dönüşmesine sebep olmuştur. Rivayetlerin tedvin ve tasnif edildiği dönemlerde Hz. Peygamber’in geleceğe dair bu tür fırkalardan mucizevî bir şekilde söz edebilmesine imkân tanıyan Peygamber anlayışının da bu konuda etkisi vardır.

Çoğu kanalı problemli Kilab rivayetinin, nakledildiği ortamın da etkisiyle, İbn Ebi Evfa ve Ebû Ümame’nin Harûrîler hakkındaki görüşlerinin sonraki raviler tarafından ref’ edilerek Hz. Peygamber’e isnad edildiğini düşünmekteyiz.

Şeytânü’r-Radhe rivayeti ise isnad yönünden zayıf olup Nehrevan Savaşı’nın sonunda özellikle aranıp bulunan Zü’s-Südeyye ile ilişkilidir. Böyle önemli bir konuda olmasına rağmen ilk beş tabakasında ferd olarak rivayet edilmektedir.

¹³¹¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 146, no: 18649, 18650

¹³¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 553–4, no: 37881

¹³¹³ Buhârî, 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 6, (578), no:6930, 6931; 88/İstitâbetü'l-Mürteddin, 7, (578) no: 6933

¹³¹⁴ Müslim, 12/Zekât, 142, (846), no: 2449, 2450, 154, no: 2462, 158, no: 2469

¹³¹⁵ Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27–28, (1573), no: 4763, 4766

¹³¹⁶ İbn Mâce, 11/Sünne, 12, (2487), no: 168

¹³¹⁷ Suyûti, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tenvîru’l-Havâlik şerh-i Muvatta-ı Mâlik*, I, 162

Hız. Peygamber'in gerek ashabını gerekse ümmetinin ileride ortaya çıkabilecek çeşitli siyasi-içtimai kargaşalara karşı uyarması tabiidir. Ancak Hâricîler ile ilgili bu rivayetlerde olduğu gibi herhangi bir fırkanın açıkça ismini vermesi, adeta fotoğrafını çekmesi zihinlerde şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca sonradan çıkacak böyle bir fırkanın açıkça tesmiyesi, tavsifi ve Hâricîler ile aktif mücadele içinde olan uzun yaşamış bazı sahabilerden gelmesi dikkat çekmektedir. Fitne dönemine yetişmemiş sahabeden gelen rivayetlerin ise ya zayıf oldukları ya da Hariciler ile ilişkilendirilmedikleri görülmektedir.

Peygamber'e nispet edilen böyle bir isimlendirme kimse tarafından kabul edilmeyeceği gibi Haricîler tarafından da kabul görmemiştir. Bu konuyla ilgili Sayın Ünal'dan bir alıntı yapmak istiyoruz:

“Hız. Peygamber'in kendinden sonrakilere bir yönetici atama gibi önemli bir konuda açıklama yapmazken, bunun kadar önem arz etmeyen pek çok konuda görüş beyan etmesi, kendisinden sonra ortaya çıkan birçok ihtilafa müdahil hatta taraf olması, birçok fitneden haber vermesi, bazen isim belirterek bazen de zımnen birtakım siyasi ve itikadi fırkaları kınaması, onları yargılaması makul değildir. Dikkat edilirse Hız. Peygamber'den gelecekle ilgili nakledilen siyasi, sosyal, kelami nitelikli haberler hemen hemen ilk üç asırla sınırlıdır. Bunun sebebi gayet açıktır. Hadis mecmualarının tasnif işlemi büyük ölçüde 3. Hicri asrın sonlarına doğru tamamlanmış, uydurma hadis faaliyeti de buna paralel olarak durma noktasına gelmiştir.”¹³¹⁸

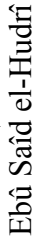
Sonuç olarak Hadis Edebiyatımızda Hâricîler ile ilgili Hız. Peygamber'e ait delaleti ve sübutu açısından sahih sayılabilecek herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Siyasi ve sosyal hadiseler Marika rivayetinde görüldüğü üzere anlam kaymasına, bazılarının ise Hız. Peygamber'e izafe edilmesine yol açmıştır. Ancak Ehl-i hadis, Hâricîlere karşı sahip oldukları doğal husumetin etkisiyle, ilgili rivayetleri eserlerine alma konusunda herhangi bir mahzur görmemişlerdir.

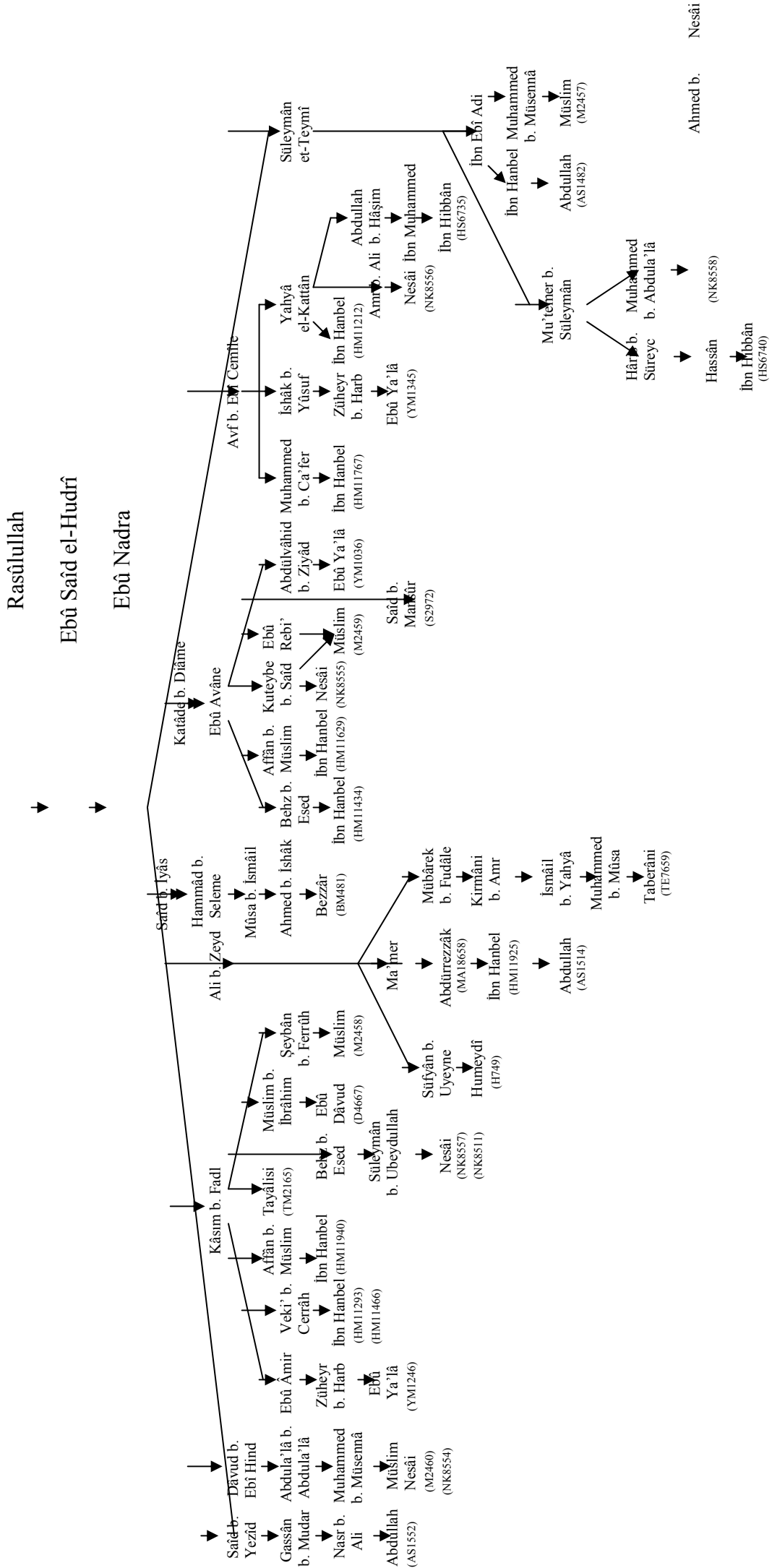
¹³¹⁸ Ünal, İsmail Hakkı, *Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hız. Peygamber'i (sav) Anlamak*, s. 50, İslami Araştırmalar Dergisi, c. 10, sayı: 1-2-3, 1997

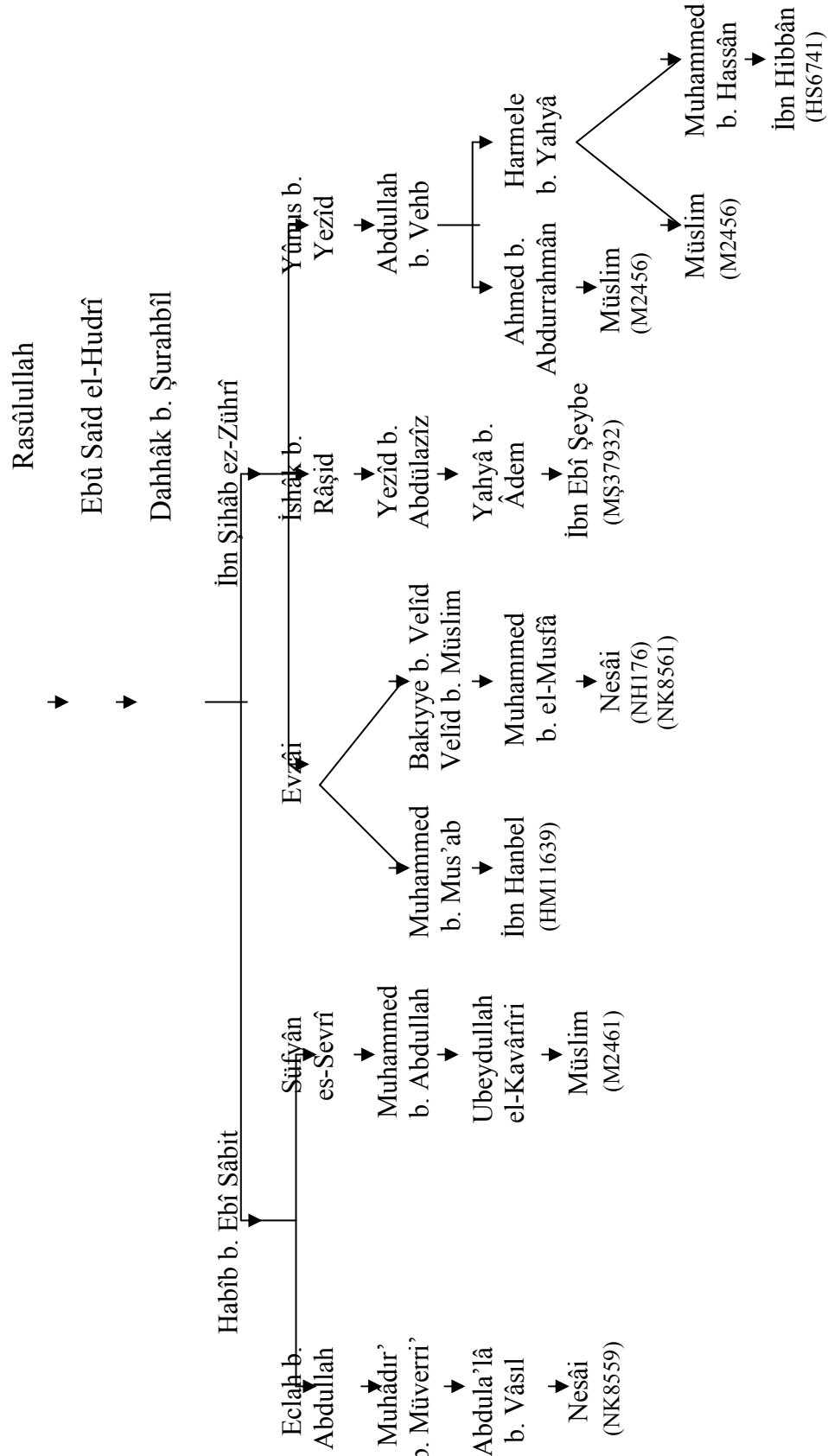
KİTAP RUMUZZLARI

Abdürrezzâk, Emâli: AE
Abdürrezzâk, Musannef: MA
Abdullah b. Ahmed, Sünne: AS
Buhâri, Sahih: B
Buhâri, Edebü'l-Müfred: BM
Ebû Dâvud, Sünen: D
Ebû Ya'lâ, Müsned: YM
Dârimi, Sünen: DS
İbn A'rabî, Mu'cem: AR
İbn Ebî Şeybe, Musannef: MŞ
İbn Ebî Âsım, Sünne: SS
İbn Cârud, Müntekâ: CM
İbn Hanbel, Müsned: HM
İbn Hibbân, Sahîh: HS
Humeydî, Müsned: H
Müslim, Sahîh: M
Nesâî, Sünen: N
Nesâî, Sünen-i Kübrâ: NK
Nesâî, Hasâis'u-Ali: NH
Saîd b. Mansûr, Sünen: S
Tirmizî, Câmi: T
Taberânî, Mu'cemu'l-Evsat: TE
Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr: TK
Taberânî, Müsnedü'ş-Şâmiyyin: TŞ
Tayâlisi, Müsned: TM

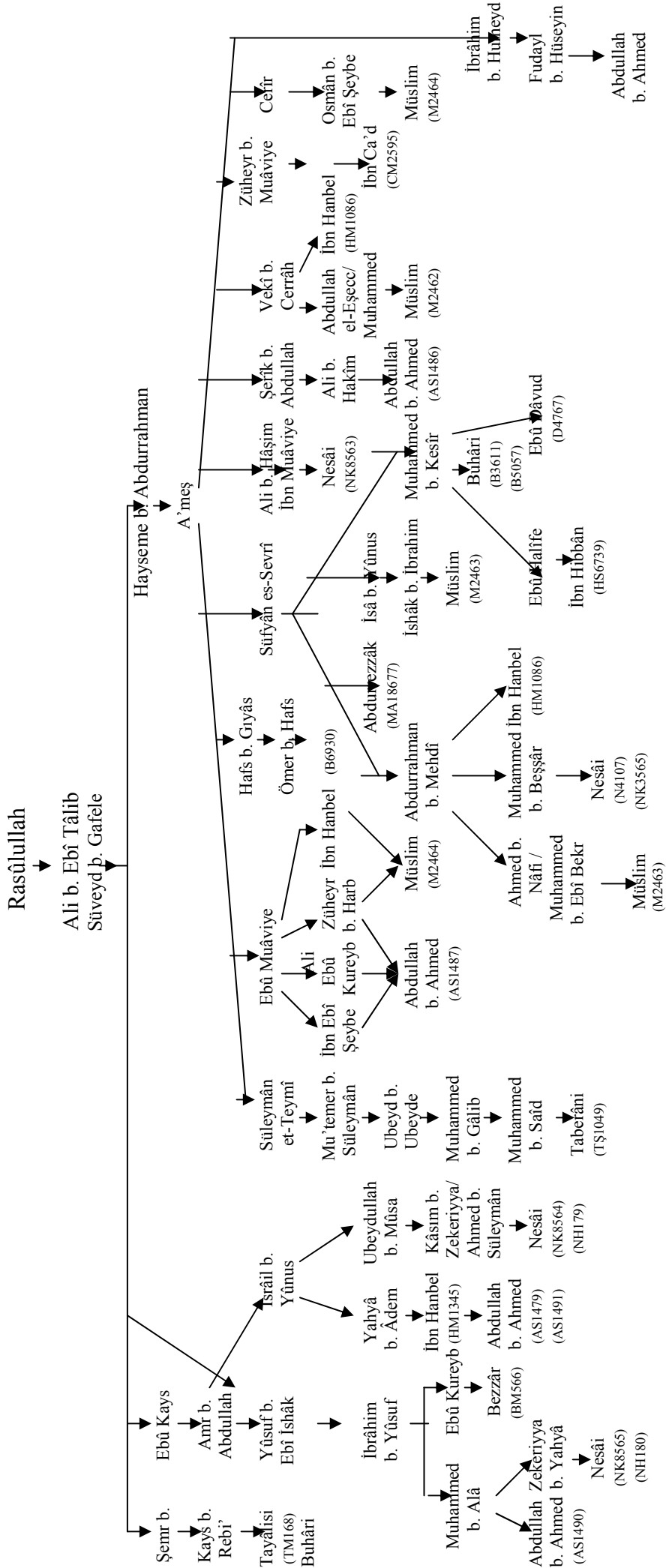
Resûlullah

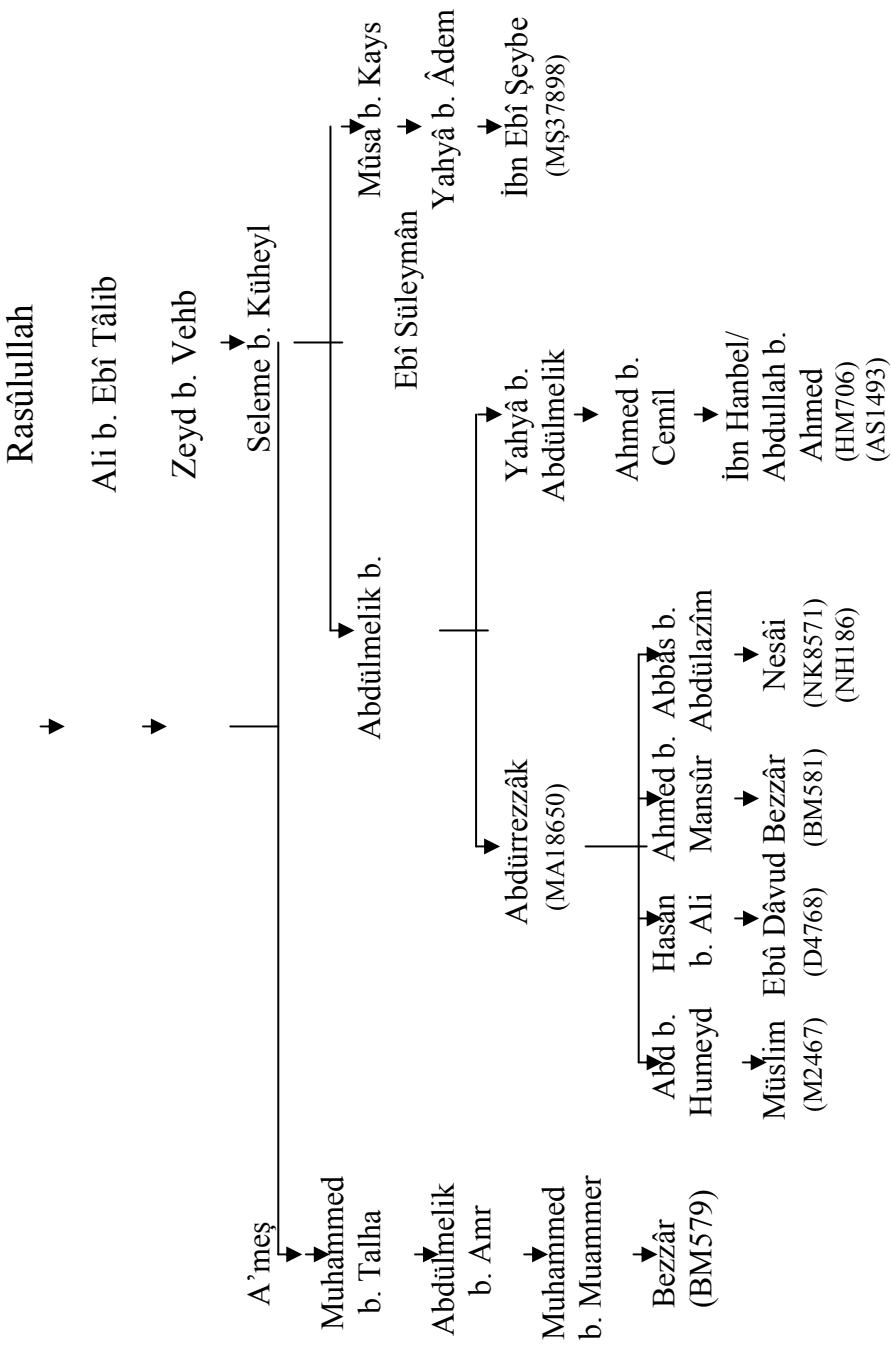

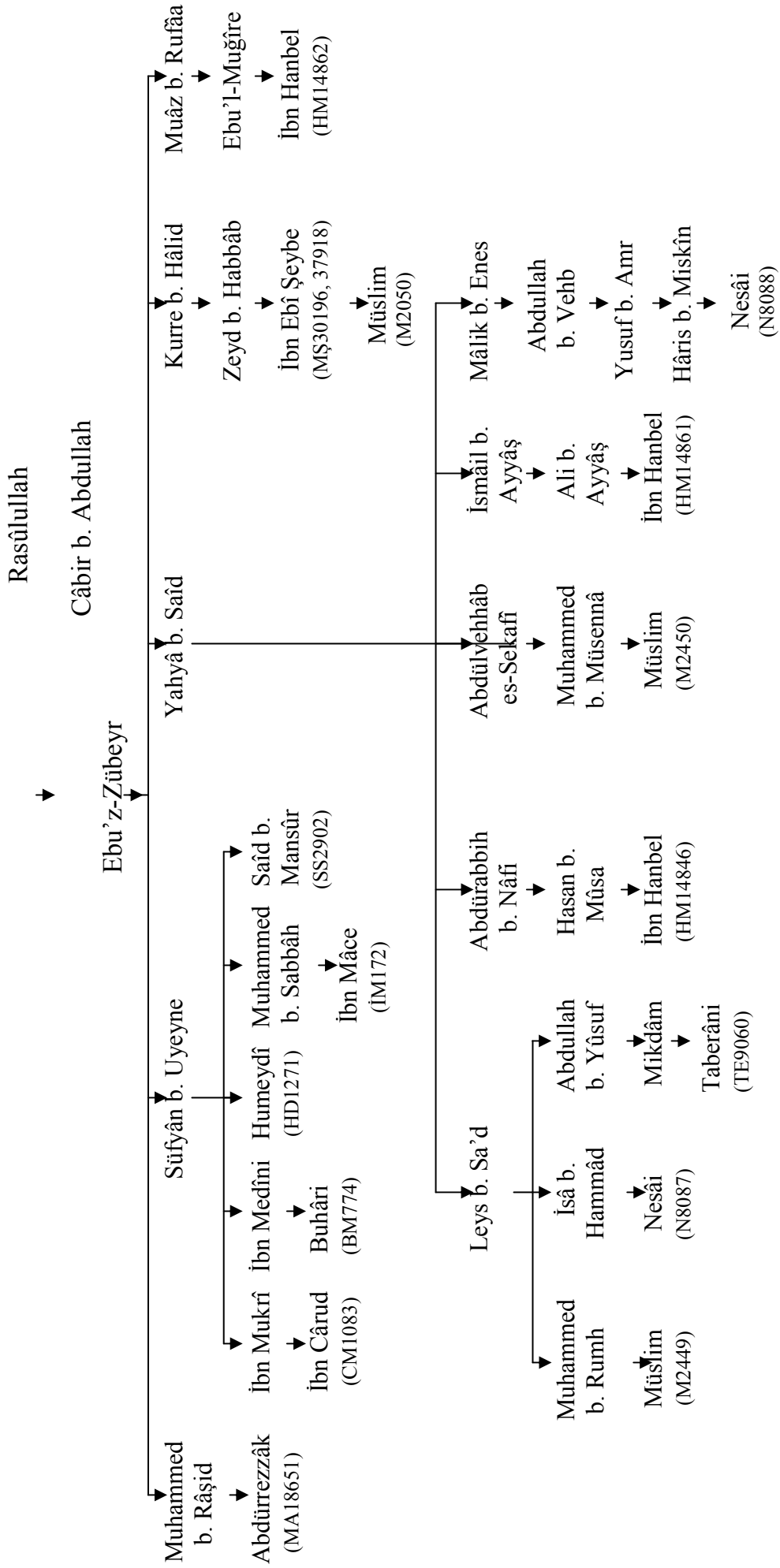

EK. 2

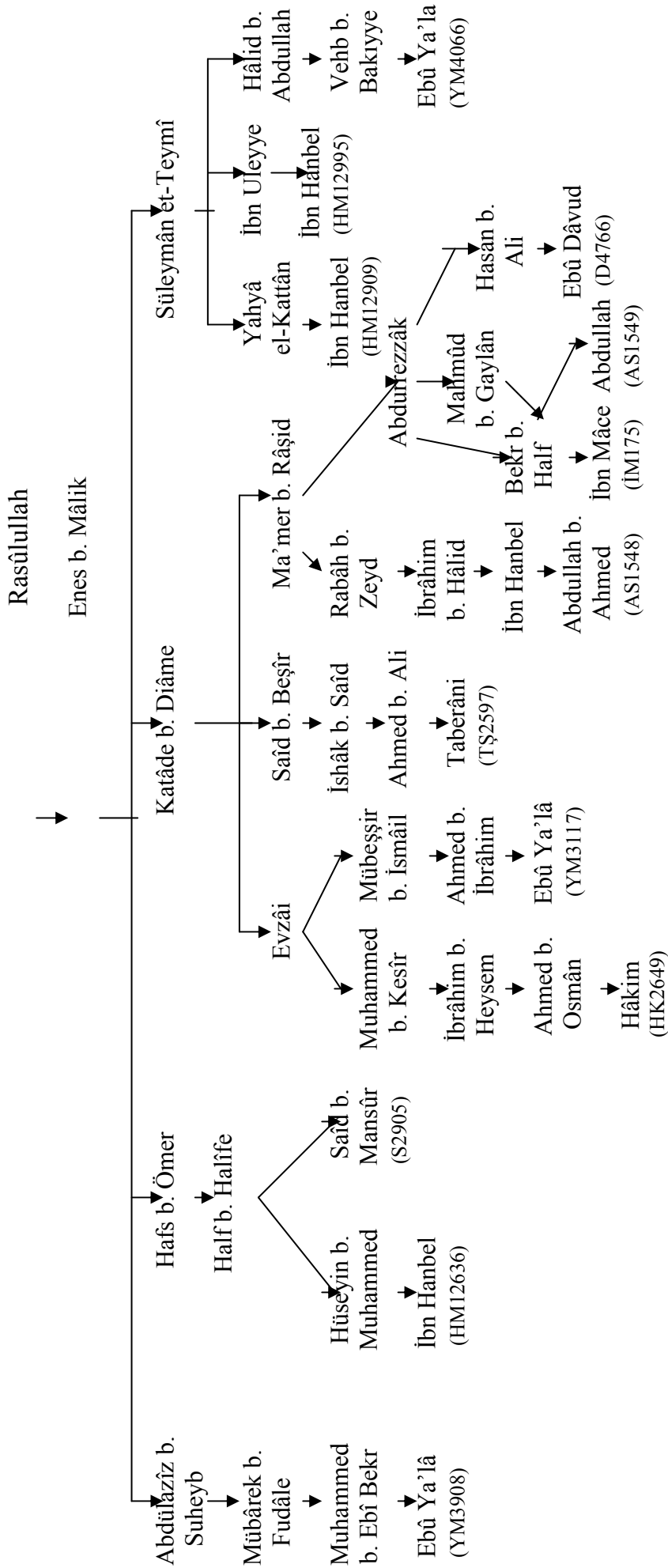

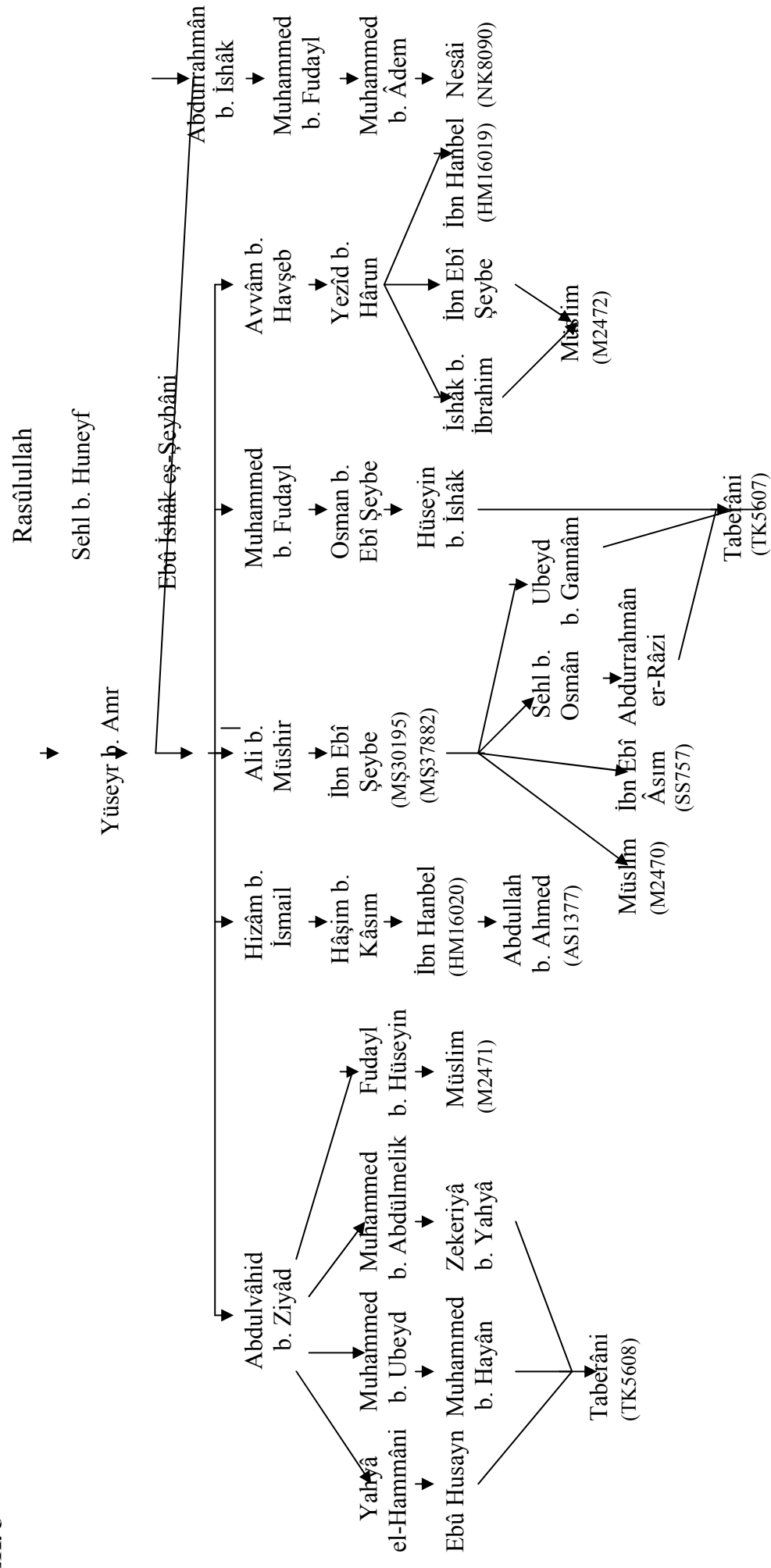

EK. 3

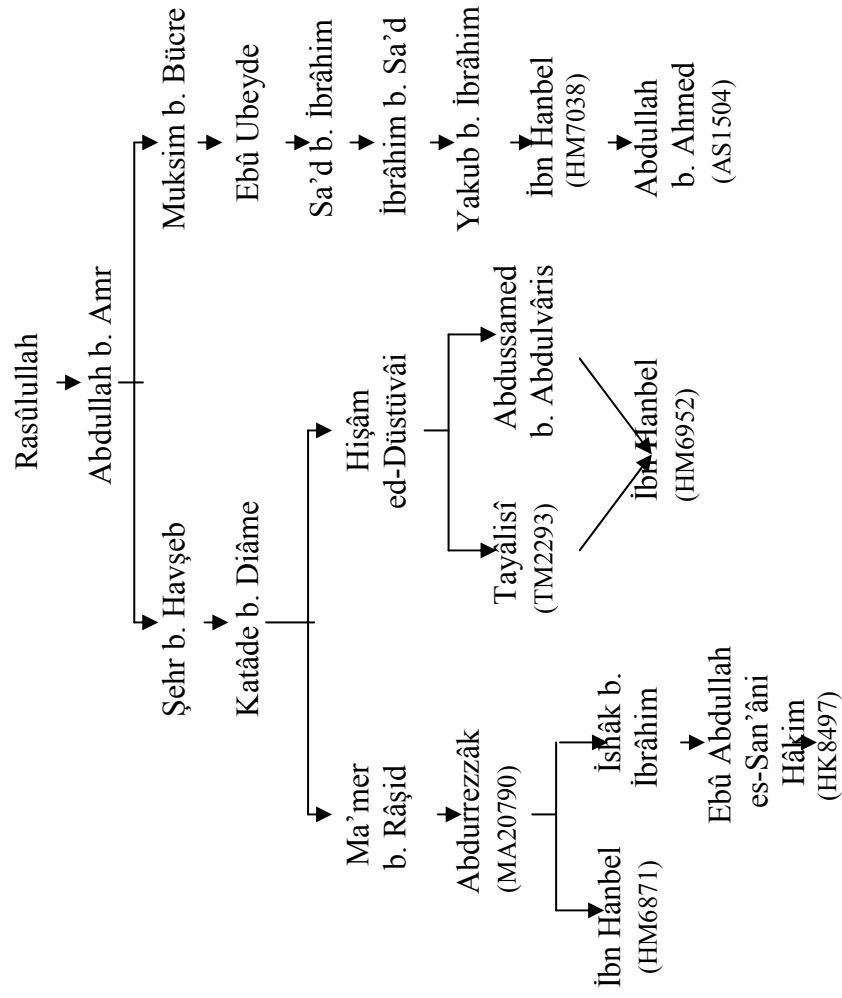

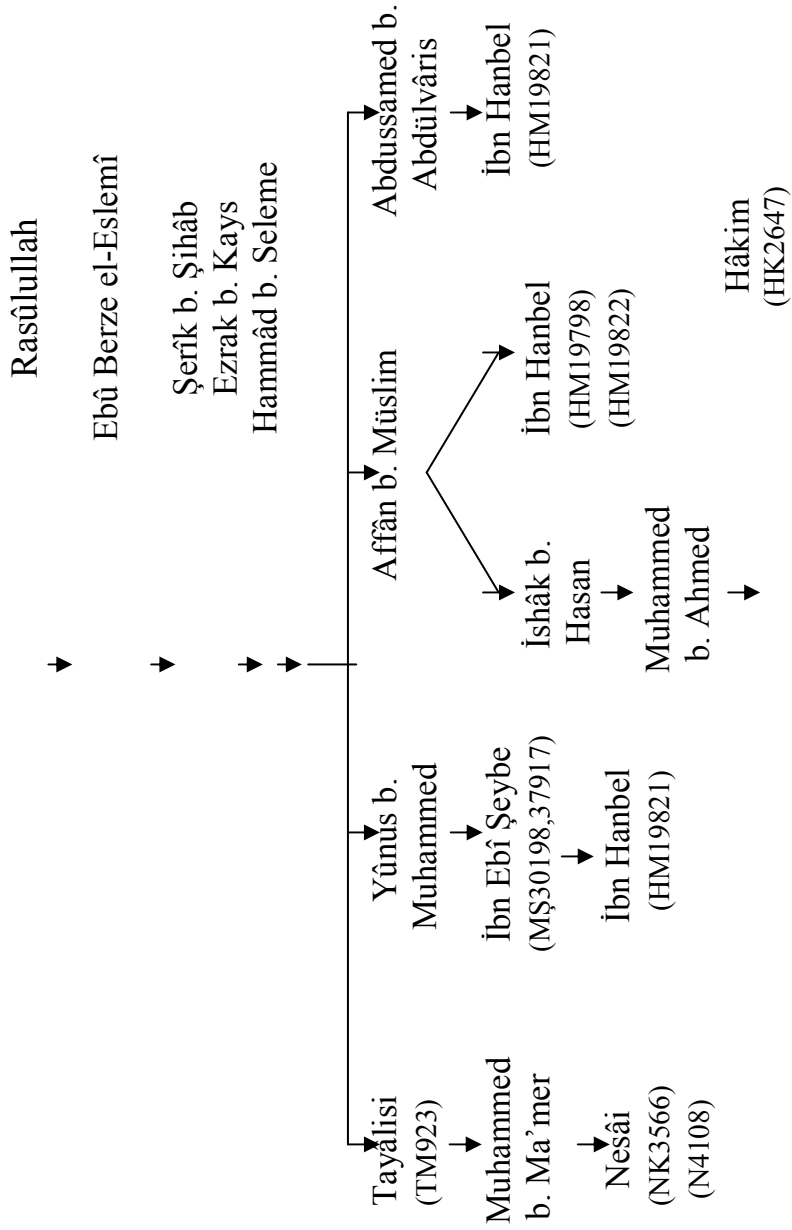
EK. 4

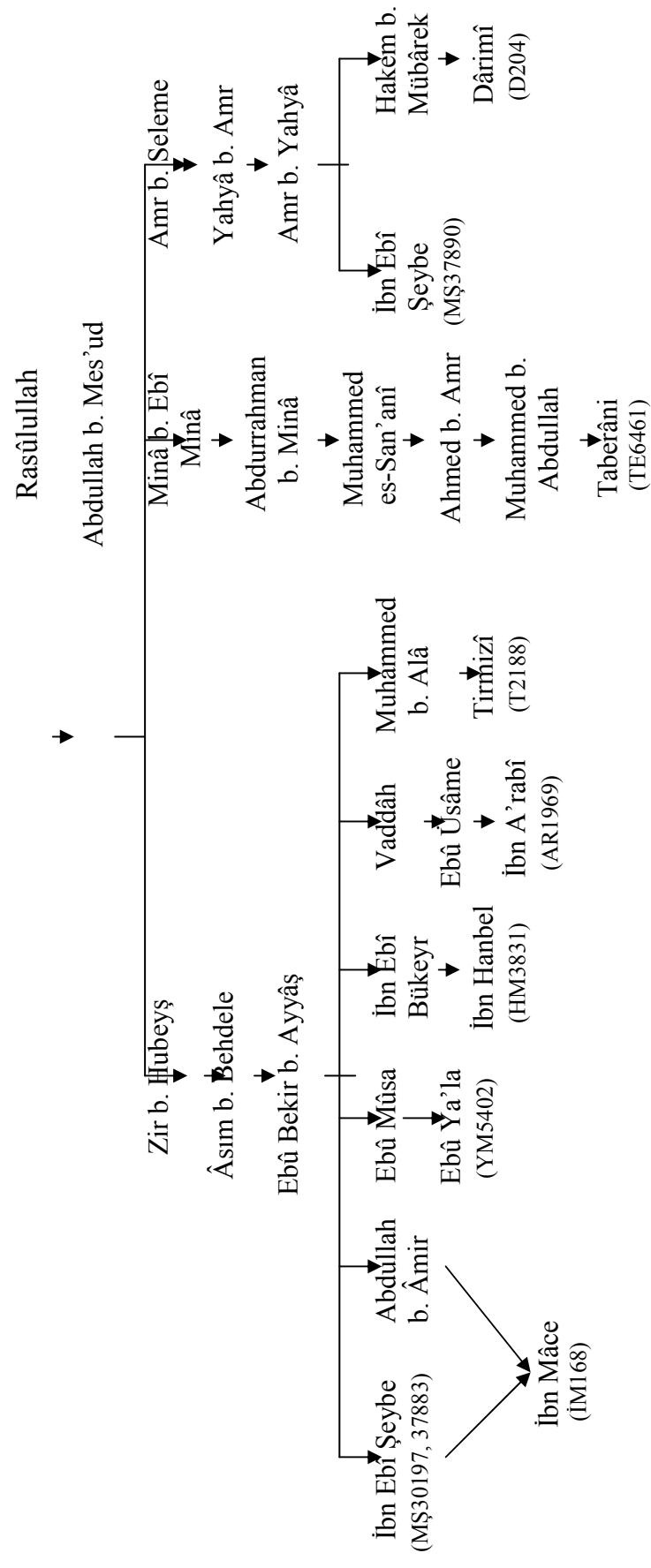

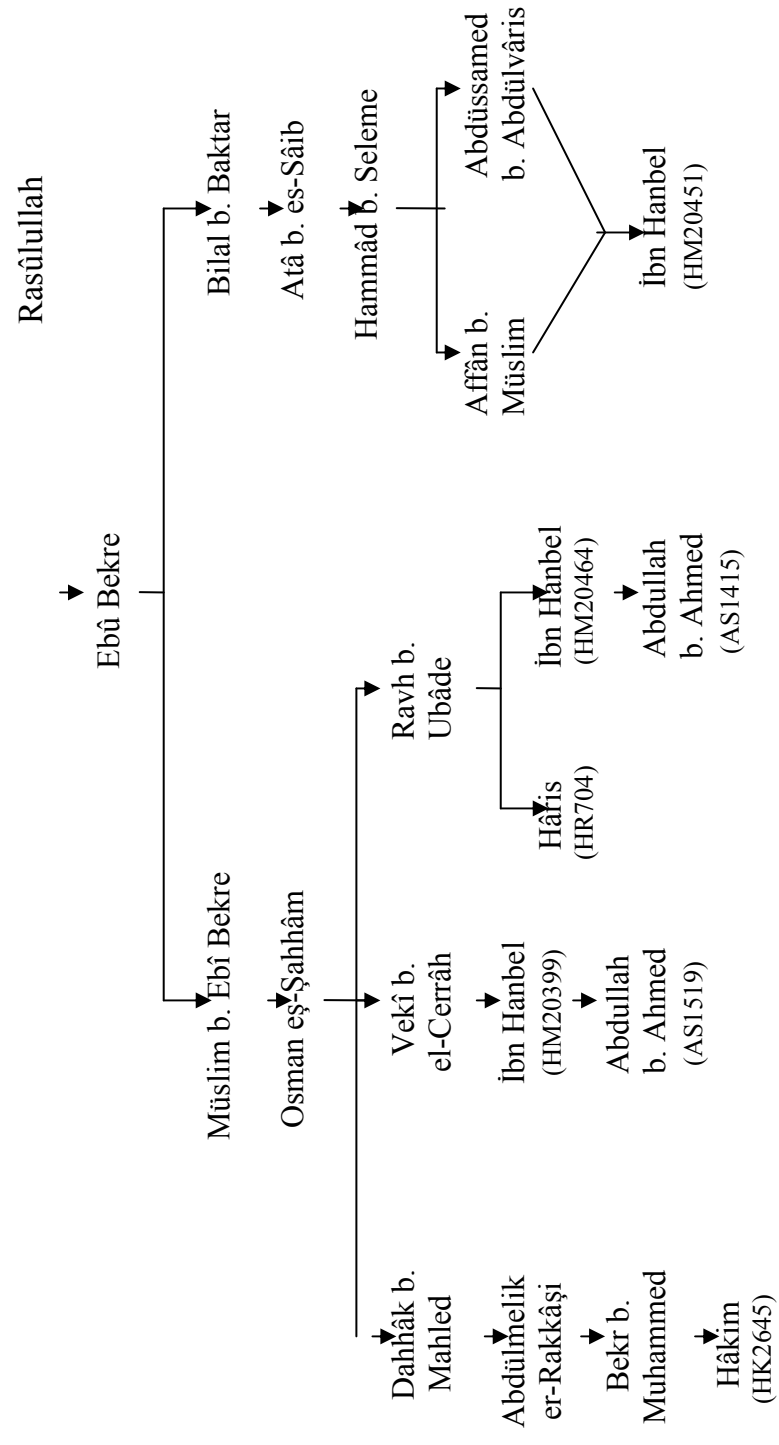

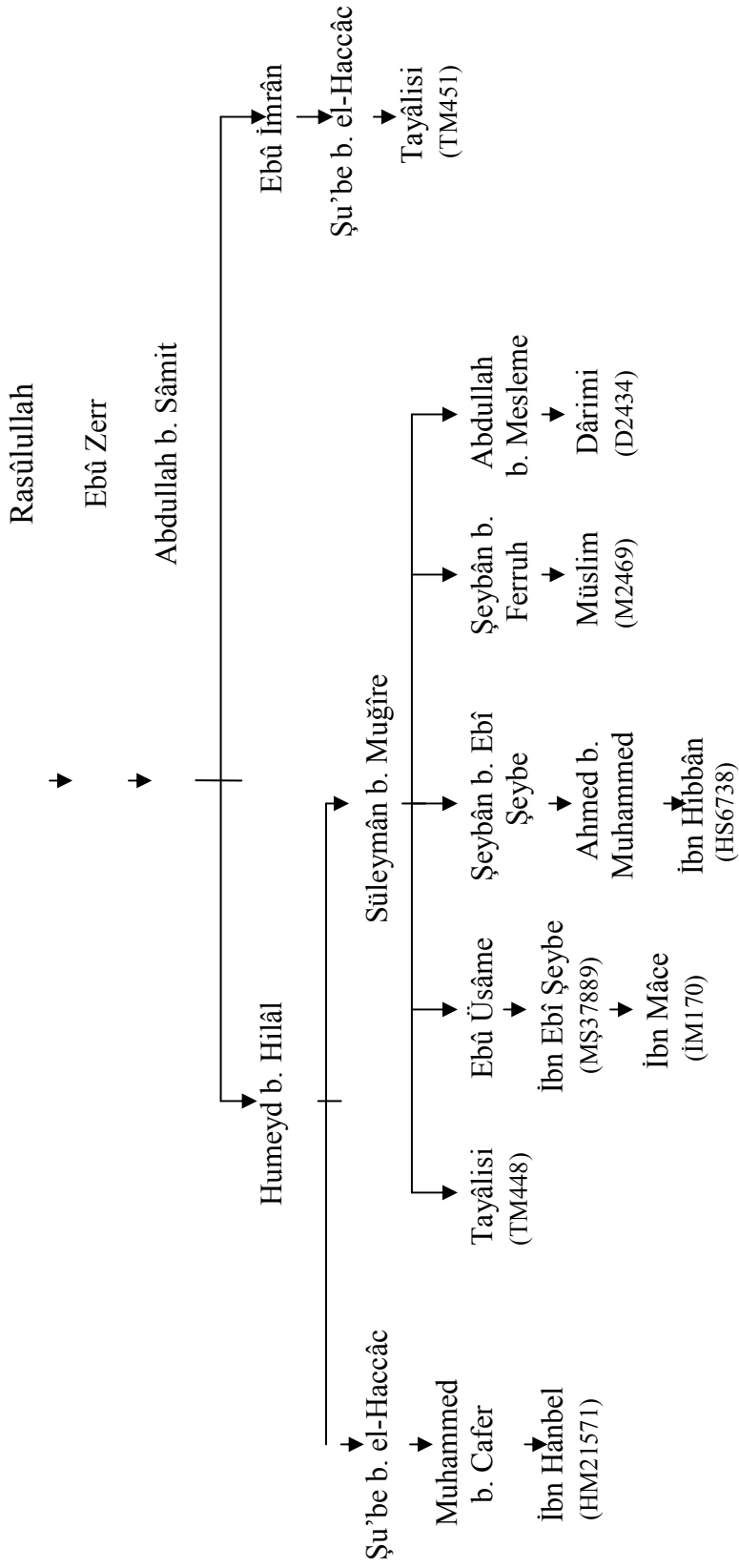
EK. 6

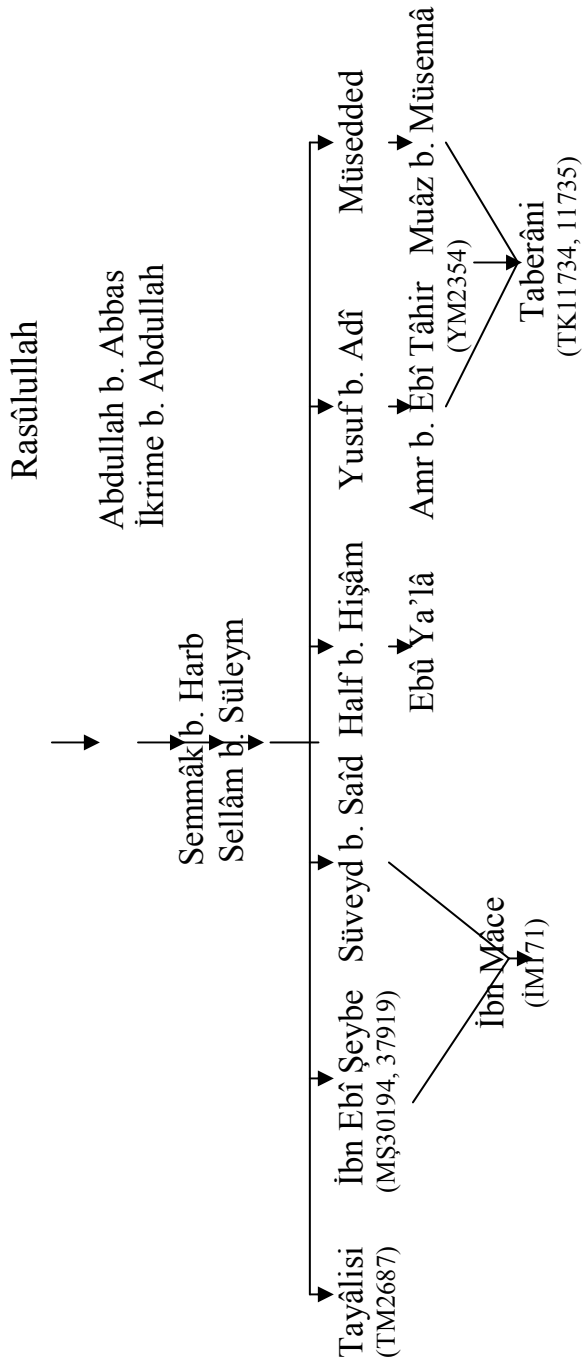

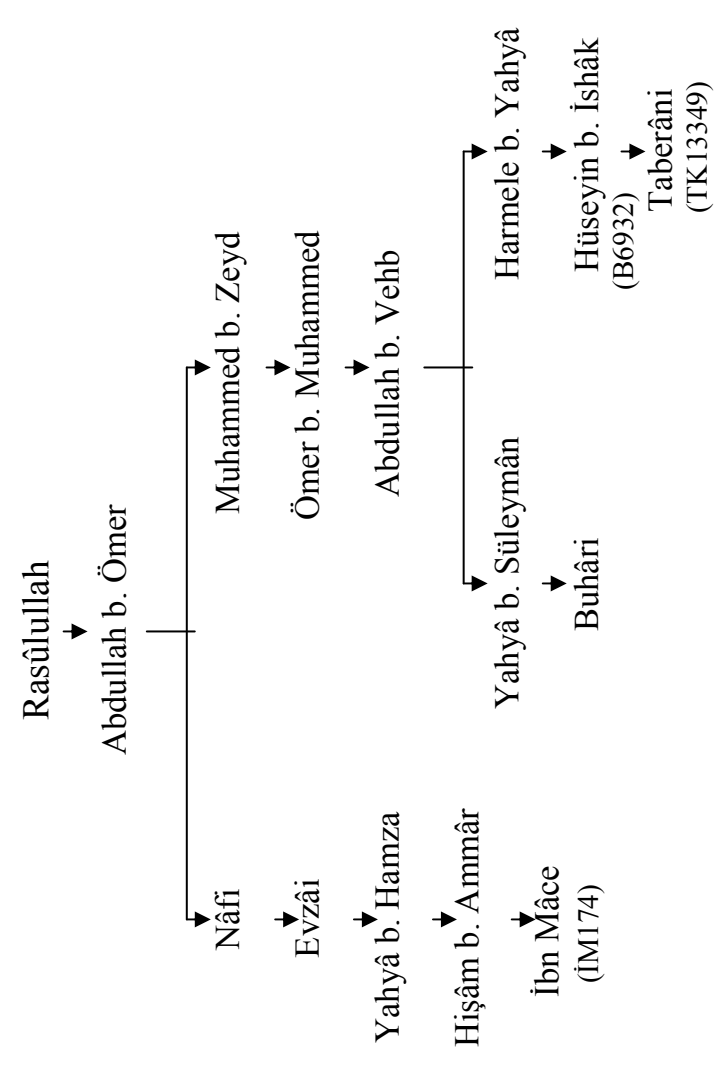

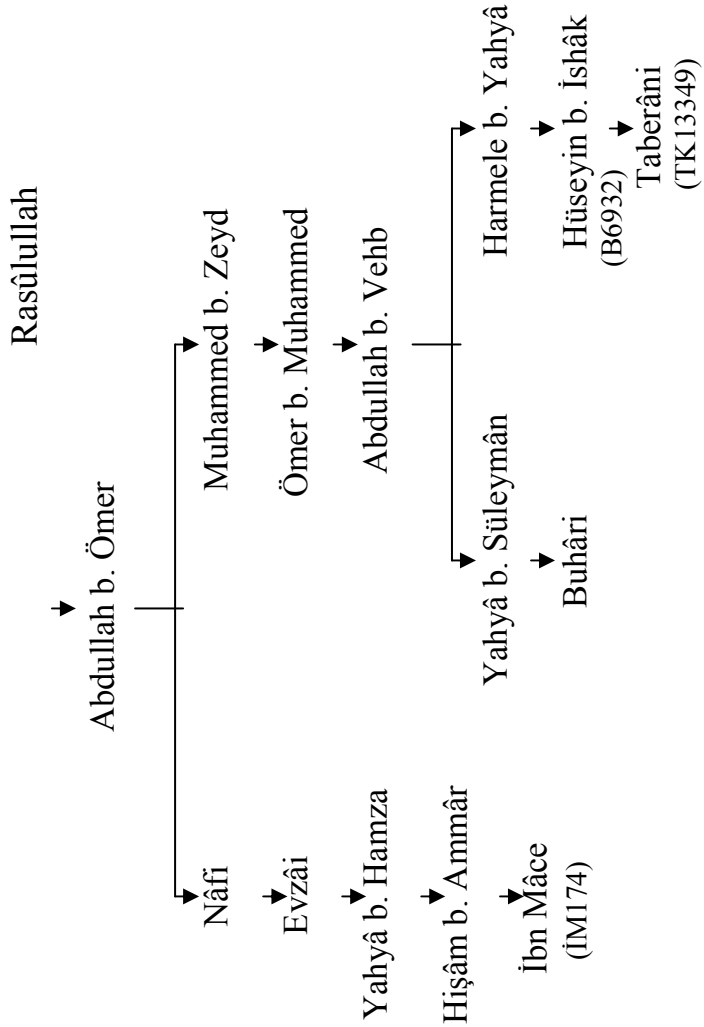

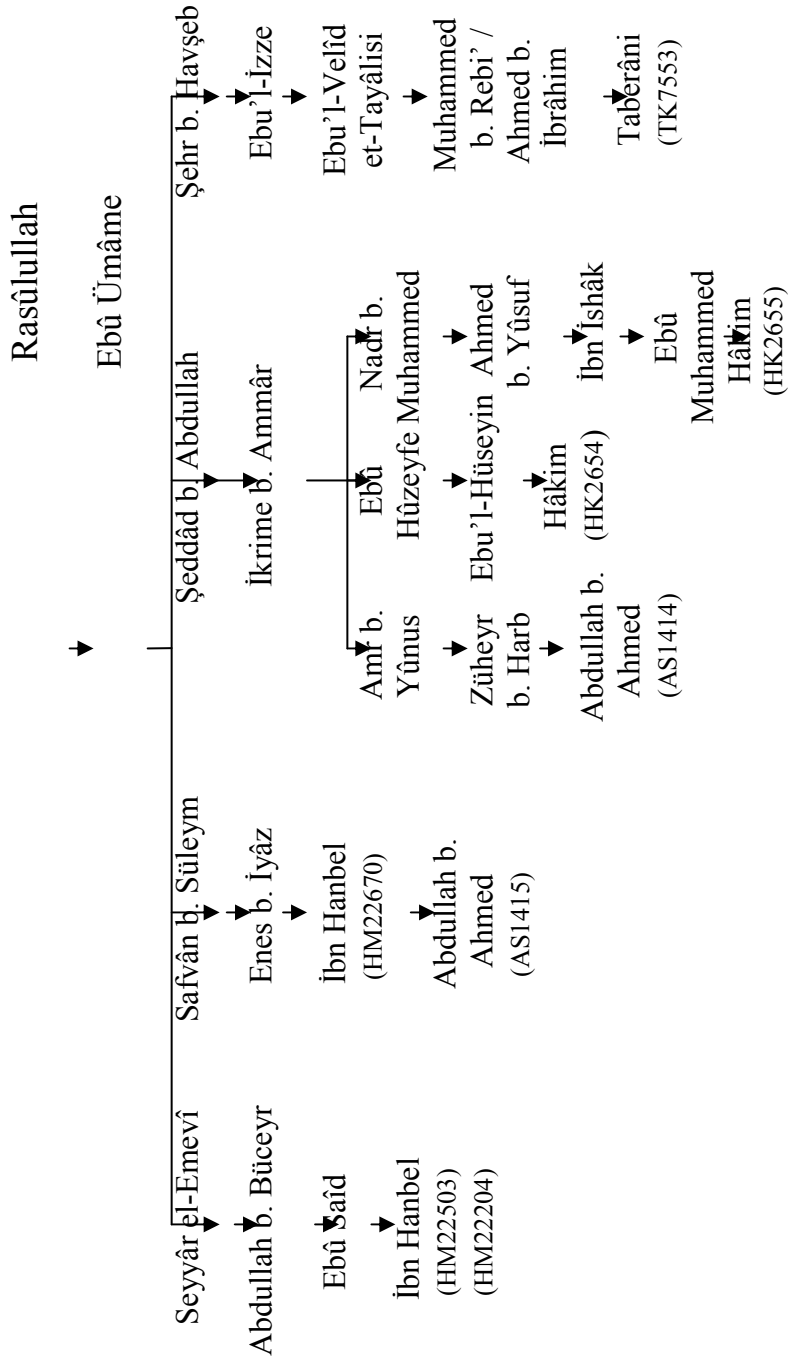

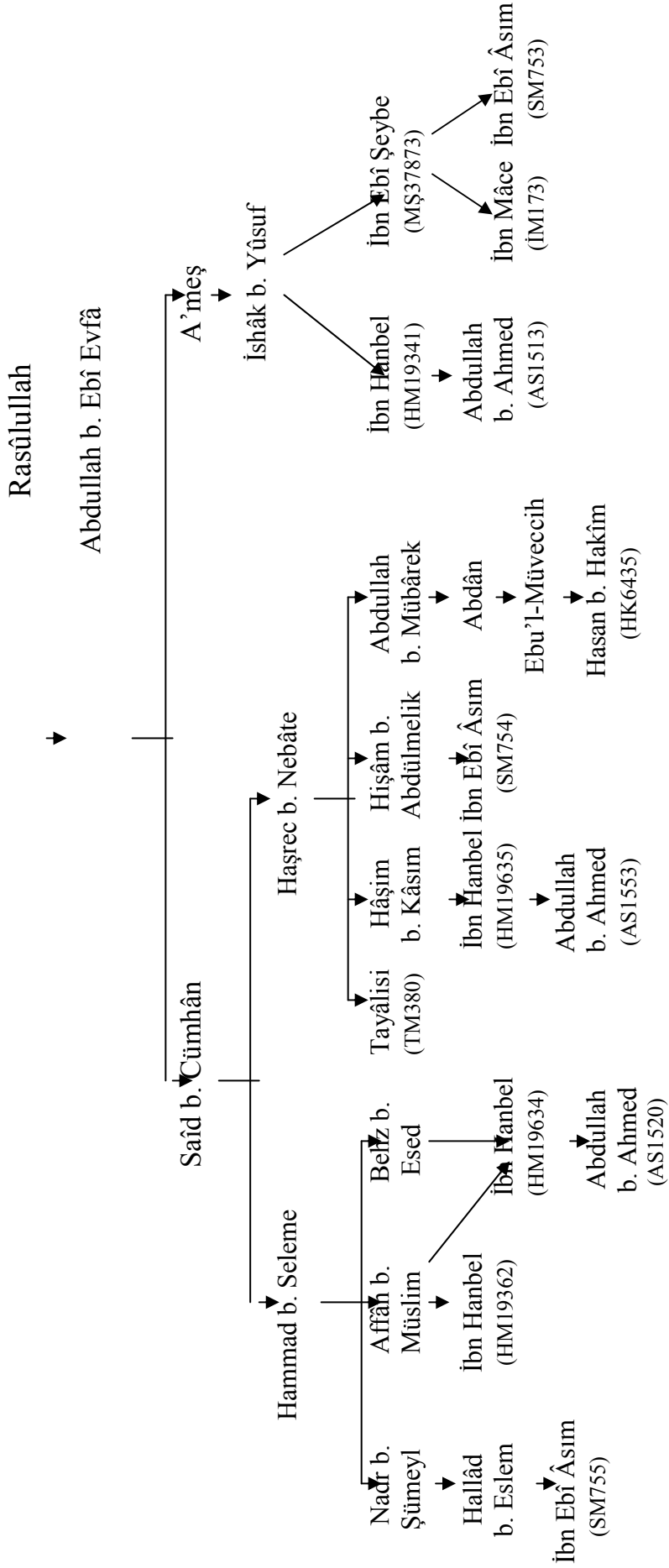

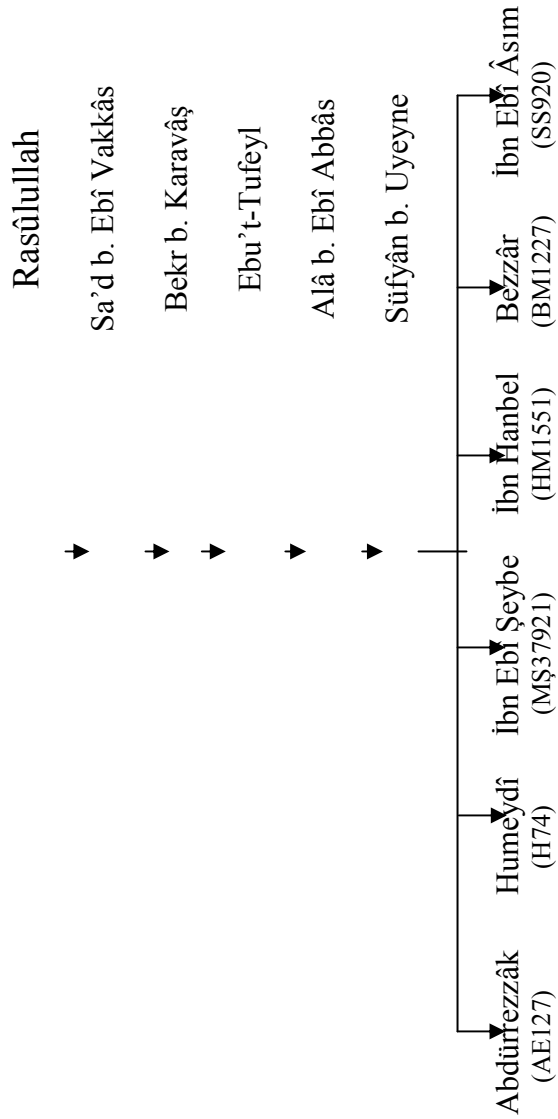

EK. 15

EK. 16

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, Demmâm, 1406, thk. Muhammed Saîd Sâlim el-Kahtânî, I. baskı
- Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'anî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut, t.y. el-Meclisü'l-İlmî
- El-Emâli fî-Âsâri's-Sahâbe*, thk. Mecdî Seyyid İbrâhim, Kahire, t.y, Mektebetü'l-Kur'ân
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Kahire, t.y, Müesseset'ü-Kurtuba,
- Fedâilu's-Sahâbe*, thk. Vasiyyü'llah Muhammed Abbâs, Beyrut, 1983, Müessesetü'r-Risâle, I. baskı
- İlel ve Marîfetü'r-Ricâl*, thk. Vasiyyü'llah b. Muhammed Abbas, Beyrut, Riyad, 1988, Mektebetü'l-İslâmî, Daru'l-Hânî, I. baskı
- Altıkulaç, Tayyar “*İkrime el-Berberî*” Diyanet İslam Ansiklopedisi, T.D.V. yayınları
- Aydınlı, Abdullah, “*Ebû Zer el-Gıfârî*” DİA, T.D.V. yay.
- Aynî, Bedruddin, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhari*, t.y. ve y.y. Mevsûatü's-Şâmile CD 1
- Azîmâbâdi, Ebu't-Tayyib, Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bûd bi-Şerh-i Sünen-i Ebî Dâvud*, Beyrut, 1415, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- Başaran, Selman, “*Ebû Berze*” DİA, T.D.V. yay.
- Bezzâr, *el-Müsned*, t.y., y.y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahîh*, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyâd, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı
- El-Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Beyrut, 1989, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye
- Târih-i Kebir*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, y. y. Dâru'l-Fikr
- Canan, İbrahim, “*Enes b. Mâlik*”, XI, DİA, T.D.V. yay.
- Cerrahoğlu, İsmail, “*Abdullah b. Mes'ud*”, DİA, T.D.V. yay.
- Cürcânî, Ebu'l-Kâsım, Hamza b. Yûsuf, *Târih-i Cürcân*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, Beyrut, 1981, Âlimü'-Kütüb,
- Çakan, İsmail L. ve Eroğlu, Muhammed, “*Abdullah b. Abbâs*”, DİA, T.D.V. yay.

- Çam, Süleyman, *Kütüb-i Tis'a'daki Hadislere Göre Hâricilik*, İzmir, 2002, D.E.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
- Çubukçu, Asri “*Ebû Bekre*” DİA, T.D.V. yay.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Ömer, *Suâlatü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Pakistan, 1404, Kütüb-ü Hân-ı Cemîl
- Dârimî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, thk. Fevvâz Ahmed ez-Zemrelî ve Hâlid es-Seb'î el-Âlemi, Beyrut, 1407, Daru'l-Kitâbi'l-A'rabî,
- Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, Konya, 1993, Basılmamış Doktora Tezi
- Dere, Ali, “*Rivayet malzemesinde toplumsal değişimin izleri*” Ankara, İslamiyat, c. I, s. 2, 1998
- Ebû Bekir el-Bağdâdi, Abdullah b. Muhammed, *el-Vera*, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamdu'l-Humûd, Kuveyt, 1988, Dâru's-Selefiyye, I. baskı
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 2005, TDV yayınları, III. baskı
- Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsilî, *Müsned-i Ebû Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, 1984, Daru'l-Me'mun li't-Türâs
- Elbânî, Muhammed Nâsîru'd-Dîn, *Zilâlû'l-Cenne fi-Tahrîci's-Sünen li-İbn Ebî Âsım*, Beyrut, 1993, Mektebetü'l-İslâmî, II. baskı
- Ezherî, Ebû Mansur, Muhammed b. Ahmed b. Talha, *Tehzîbü'l-Luga*, Mısır, 1964, Mevkiu'l-Varrâk
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Hâricilik*”, DİA, T.D.V. yay.
Hariciliğin Doğuşu ve Firkalara Ayrılışı, Ankara, A.Ü.İ.F. XXII
Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, 226, XX, Ankara, A.Ü.İ.F.
“*Ali b. Ebî Tâlib*” DİA, T.D.V. yay.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000, T.D.V. yayınları
- Hâkim, Ebû Abdullah en-Neysabûri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Hamdi Demirdaş, Beyrut, 2000, Mektebetü'l-Asriyye, 1. baskı

- Hâris b. Ebi Üsâme, *Müsnedü'l-Haris*, thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Medine, 1992, Merkezü-Hidmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebevi, I. baskı
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Târih-i Bağdâd*, Beyrut, t. y, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Siyasi-İçtimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Ankara, Basılmamış Doçentlik Tezi
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyir, *el-Müsned*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut, Kahire, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Mektebetü'l-Mütenebbî
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nemerî, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meâni ve'l-Esânid*, thk. Mustafa b. Ahmed ve Muhammed Abdülkebîr, Mağrib, 1387, Vizaretü Umumu'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye *el-İstiâb fi-Marifeti's-Sahâbe*, t.y, y.y, Mevsûatü's-Şâmile, CD 1
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım, Ali b. Hüseyin eş-Şâfiî, *Târih-i Dimeşk*, thk. Ali Şîri, Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Fikr, t.y. ve y.y
- İbn Belbân, el-Fârisî Emîr Alâuddîn Ali, *el-İhsân fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, 1993, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı
- İbn Ca'd, Ebû'l-Hüseyin Ali b. Ca'd el-Cevheri, *Müsned-ü İbn Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut, 1990, Müesseset'ü-Nâdir, I. Baskı
- İbn Cârud, Ebû Muhammed, Abdullah b. Ali b. Carud en-Neysaburi, *el-Müntekâ min'es-Süneni'l-Müsnede*, Beyrut, 1988, Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekâfî, I. Baskı
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *en-Nihâye fî-Garîbi'l-Eser*, thk. Abdulmutî Emin el-Kal'acî, Beyrut, 1985, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. baskı
- İbn Ebi Âsım, *es-Sünne*, y.y, t.y, Mevsûatü's-Şâmile, CD 2, Mevkiu Câmiu'l-Hadîs
- İbn Ebi Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim er-Râzi et-Temîmi, *el-Cerh ve't-Tadil*, Beyrut, 1952, Dâr'u-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef*, thk. Muhammed Abdü's-Selâm, Beyrut, 1995, 1. baskı
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe*, t.y. ve y.y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhâri*, thk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, Beyrut, 1379, Dâru'l-Marife

- El-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Beyrut, 1412, Dâru'l-Cîl, 1. baskı
- Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut, 1984, Dâru'l-Fikr
- Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye, 1986, Daru'r-Reşid,
- Ta'cîlu'l-Menfe'a bi-Zevâidi Ricali'l-Eimmeti'l-Erbea*, thk. İkrâmullah İmdâdu'l-hak, Beyrut, t.y, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I. baskı
- Tabakâtu'l-Müdellesîn*, thk. Âmir b. Abdulalâ, Ammân, 1983, Mektebetü'l-Menâr, I. Baskı
- Lisânu'l-Mizân*, thk. Dairetü'l-Muarrefi'n-Nizâmiyye, Beyrut, 1986, Müessesetü'l-İlmânî, III, baskı
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmi el-Büstî, *Sikât*, thk. Seyyid Şerefü'd-Dîn Ahmed, y. y, 1975, Dâru'l-Fikr
- El-Mecrûhin mine'l-Muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Silefî, Riyad, 2000, Dâru's-Sâmîî,
- Meşâhir Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Flayşhemr, Beyrut, 1959, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kâhire, 2001, Mektebetü'l-Hancı, 1. baskı
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, *Marifetü's-Sikât*, thk. Abdu'l-Alîm Abdu'l-Azîm el-Bestevi, Medine, 1985, Mektebetü'd-Dar, I. baskı
- İdlibî, Selâhaddin b. Ahmed, *Menhec'ü-Nakdi'l-Metîn*, Beyrut, 1983, Daru'l-Âfâkı'l-Cedîde,
- Kandemir, M. Yaşar, “*Câbir b. Abdullah*”, DİA, T.D.V. yay.
- “*Ali b. Ebî Talib*”, DİA, T.D.V. yay.
- “*Abdullah b. Ömer el-Hattâb*”, DİA, T.D.V. yay
- Keleş, Ahmet, *73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme*, Konya, 2005, Marife, yıl, 5, sayı, III,
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara, 1998, DİA, T. D. V. yayınları
- Hadis Istılahları*, Ankara, 1985, Ankara Üniversitesi Basımevi, II. baskı

- Kurtubî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, t.y, yy, Mevsûatü's-Şâmile CD 1
- Küçük, Raşit, “*Ebû Saîd el-Hudrî*” DİA, T.D.V. yay.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Yahyâ rivayeti, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Mısır, Dâr'u-İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.
- El-Muvatta'*, Şeybânî rivayeti, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, Dimeşk, 1991, Daru'l-Kalem, 1. baskı
- Mizzî, Ebû'l-Haccac, Yusuf b. Zekiy Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut, 1980, Müessesetü'r-Risale, I. baskı
- Mubârekfûri, Ebu'l-Alâ, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmi't-Tirmizî*, Beyrut, t.y, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyin, *es-Sahih*, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı
- Nâsır b. Süleyman b. Saîd es-Sâbiî, *el-Havâric ve'l-Hakikatü'l-Ğâibe*, y.y, 1999, I.baskı
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selâm, 3. Baskı
- Sünen-i Kübrâ*, thk. Abdü'l-Gaffâr Süleyman, Beyrut, 1991, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- Hasâis'u-Ali b. Ebî Tâlib*, thk. Ahmed Mirin el-Belveşî, Kuveyt, 1406, Mektebetü'l-Muallâ,
- ed-Duafâu ve'l-Metrukîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyd, Haleb, 1369, Dâru'l-Va'y
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerh-i Sahih-i Müslim*, Beyrut, 1392, Dâr'u-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, II. baskı
- Önkâl, Ahmet, “*Ci'râne*”, DİA, T.D.V. yayınları
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 2000, Ankara Okulu Yayınları
- Öz, Mustafa, “*Hurkûs b. Züheyr*”, DİA, T.D.V. yay.
- Özel, Ahmet, “*Atâ b. Yesar*” maddesi, DİA, T.D.V. yay.
- Saîd b. Mansur, el-Horasanî, *Kitâbu's-Sünen*, t.y, y.y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1

- Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2004, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, III. baskı
- Sindî, Ebu'l-Hüseyin, Nureddin b. Abdulhâdi, *Hâşiyetü's-Sindî ale'n-Nesâi*, Haleb, 1986, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye
- Suiçmez, Yusuf, *Hadis'te Ref' Problemi*, Ankara, 2005, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi
- Suyûti, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dibâc Şerh-i Sahîh-i Müslim*, t.y, y. y, Mevsûatü's-Şâmile CD 1
- Tenvîru'l-Havâlik Şerh-i Muvatta-ı Mâlik*, Mısır, 1969, Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım, Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Kebîr*, Hamdi b. Abdulmecîd es-Silefî, Musul, 1983, II. Baskı
- El-Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Tarık b. Ivezullah, Abdu'l-Muhsin b. İbrahim, Kahire, 1415, Dâru'l-Haremeyn
- El-Mucemu's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmud, Beyrut – Amman, 1985, Mektebetü'l-İslami ve Dâr'u-Ammâr, I. Baskı
- Müsnedü's-Şâmiyyin*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Silefî, Beyrut, 1984, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı
- Taberî, Ebû Cafer, Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, 1407, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. baskı
- Tayâlisi, Ebû Davud, Süleyman b. Davud, *Müsned*, thk. Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut, 2003, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Kütüb-ü Sitte Birleşik Baskı, Riyad, 2000, Daru's-Selam, 3. Baskı
- Topaloğlu, Bekir, “*Fırka*”, DİA, TDV yay.
- Uğur, Mücteba, “*Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf*”, DİA, T.D.V. yay.
- Ünal, İsmail Hakkı, “*Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hiz. Peygamber'i (sav) Anlamak*”, İslami Araştırmalar, Ankara, 1997, Sayı: 1–2–3, Hadis-Sünnet Özel Sayısı
- Yâkut b. Abdullah el-Hamevî, Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, t. y, Daru'l-Fikr

- Zehebî, Ebû Abdullah Hamd b. Ahmed, *el-Kâşif fi-Marifeti men-lehü rivayet fi'l-Kütübü's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1992, Dâru'l-Kıble
- Târihu'l-İslâm*, t.y, y. y. Mevsûatü's-Şâmile CD 1
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fi-Garîbi'l-Hadis*, thk. Ali Muhammed el-Becevî ve Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru'l-Mârife, II. baskı

ÖZET

ORAL, Kenan, “Hadis Literatüründeki Hâricîler ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Erul, VII+227

Bu tez de hadis edebiyatının temel Sünnî kaynaklarında Haricîlerle ilişkilendirilen rivayetleri hem isnad hem de metin açısından değerlendireceğiz.

Haricîler, sahabe döneminde ortaya çıkarak, Hz. Ali başta olmak üzere birçok insanı acımasızca öldüren genelde sathi bir düşünüş tarzına sahip, ibadete düşkün insanlardan oluşmaktadır.

İslam toplumunda birçok siyasi-içtimai kargaşaya sebep olmasından dolayı çoğu müslüman tarafından nefretle bakılan Hâricîler hakkında hadis edebiyatında Mârîka, Kilâb ve Şeytanu’r-Radhe olmak üzere üç çeşit rivayet bulunmaktadır.

Hadis tarihinin gerçeklerinden olan mana ile rivayet, idrac ve ref’ olgusu rivayetlerin nakil esnasında birtakım değişikliklere uğramasına yol açmıştır. Ayrıca sahabe ve tabiun neslinin anlama şekli ile musanniflerin rivayeti koyduğu bab başlıkları da metnin manasının tespitinde önemli rol oynamıştır.

İşte bu amillerin etkisi neticesinde Mârîka rivayeti tarihsel zemininden koparak anlam kaymasına uğramıştır. Sahabi sözü olan Kilâb ile uydurulan Şeytânü’r-Radhe rivayetleri ise Hz. Peygamber’e atfedilmiştir.

ABSTRACT

ORAL, Kenan, “Evaluation of the Narrations About Kharijite in the Hadith Literature”, Master’s Thesis, Advisor: Associate Professor: Bünyamin ERUL, VII+227

In that thesis, we will evaluate the narrations which are given relevance to the Kharijite in fundamental Sunnite sources in the hadith literature, in point of ascribing (isnad) and the text.

Kharijite, appearing in the time of the companions of the Prophet Muhammad, consist of persons who slay lots of another persons beginning from Ali the third caliph of Islam, and who have a superficial mode of thinking, and who are excessively devoted themselves to worship.

There are three kind of narrations about Kharijite who are disliked and hated by most of Muslims because they caused a lot of political-social chaos and disorders in Islamic society, in the Hadith Literature. First of which is called “Mâriqa”, second is called “Kilâb”, and third is called “Satan al-Radha”.

It is a fact that there have been some problems related to hadith such as narration of hadith by meaning, idraj and raf’. These have caused to be changed the narrations into somewhat as they have been transmitted. In addition, the way of understanding of the companions of the Prophet and followers of companions and title of chapters under which the musannaf authors put the prophetic tradition, have an important role in determining the meaning of the text.

In conclusion of effects of these factors the narration called “Mâriqa”, suffered a semantic displacement, breaking of its historical ground. As for “Kilâb” narration which is a saying of the companions of the Prophet and “Satan al-Radha” narration which is a fabricated saying are attributed to the Prophet.